

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»



ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 2(31)



Видавничий дім
«Гельветика»
2020

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Давидова Ірина Віталіївна – д-р юрид. наук, професор

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 07.07.2020 р. (протокол № 8)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 349

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).554](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).554)**О. І. Чокля***orcid.org/0000-0002-0815-4915**аспірант кафедри державознавства і права**Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України***А. О. Фальковський***orcid.org/0000-0002-2762-1021**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри державознавства і права**Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Загальновизнано, що зайняття фізичною культурою і спортом є проявом здорового способу життя та складовою частиною здоров'я населення.

Фізична культура і спорт відіграють важливу роль у формуванні, збереженні та зміцненні рівня здоров'я громадян, підвищенні працездатності та збільшенні тривалості життя, фізичному та духовному розвитку населення, економічному і соціальному прогресі суспільства, утвердженні міжнародного авторитету держави у світовому співтоваристві. Висвітлення актуальних проблем сьогодення сфери фізичної культури і спорту, прогнозування подальшого розвитку цієї сфери, її державно-правового регулювання характеризує новизну цієї роботи й актуальність практичного значення її результатів.

Метою статті є виявлення особливостей державно-правового регулювання сфери фізичної культури і спорту в Україні, визначення проблем регулювання, розкриття системи правових джерел у галузі фізичної культури і спорту.

Для досягнення мети було сформовано такі завдання: проаналізувати нормативно-правову базу із вказаної проблематики, сучасний стан державно-правового регулювання сфери фізичної культури і спорту, окреслити й охарактеризувати правовідносини, що виникають у сфері фізичної культури і спорту, визначити проблемні питання сучасного законодавства в цій сфері та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Стан наукової розробки. Особливості організації нормативно-правового забезпечення й управління у сфері фізичної культури і спорту є

предметом вивчення таких науковців, як С. Алексєєв, А. Апаров, Р. Бабій, Г. Бордюгова, І. Гасюк, А. Глашев, М. Журба, С. Забара, О. Завальнюк, Л. Захарова, В. Зуєв, І. Наставний, А. Палюх, І. Процик, О. Романишин, М. Ткалич та ін. У сучасній юриспруденції одним із найбільш дискусійних питань є доцільність виділення законодавчих норм у певних сферах правового регулювання в окремі комплексні галузі законодавства України. Відсутність у науковців і законодавців єдиного підходу до відокремлення спортивного права як самостійної галузі у національній правовій системі зумовлює проведення нових наукових досліджень із цих питань. Саме тому доцільно звернути увагу на вказану проблематику.

Виклад основного матеріалу. Відносини у сфері фізичної культури та спорту регулюються нормами різних галузей і підгалузей права, а тому їхнє правове регулювання має комплексний характер. Правовою основою таких відносин є норми конституційного права, міжнародного, адміністративного права, цивільного права, трудового права, господарського права тощо.

Наукові дослідження, які висвітлюють окремі аспекти правового регулювання у сфері фізичної культури та спорту, здебільшого проводили у межах галузевих юридичних наук, наприклад, міжнародного права, адміністративного права, конституційного права, цивільного права, господарського права тощо.

Як і в інших галузях права, основним нормативним документом правового регулювання фізичної культури і спорту є Конституція України [1].

Ст. 49 Конституції України передбачено, що держава дбає про розвиток фізичної культури та спорту. На наш погляд, закладення законодавцем в Основному Законі норм щодо фізичної культури і спорту саме у статті, яка регулює відносини у сфері охорони здоров'я, вказує на системний зв'язок між цими сферами. Представники цих сфер і науковці сходяться в думці, що задіяність громадян у зайнятті фізичною культурою і спортом прямо залежить від стану здоров'я населення. Отже, чим вищий показник залучення людей у зайнятті фізичною культурою і спортом, тим здоровішим є населення країни. Це зумовлює актуальність і важливість ролі формування успішної державної політики у сфері фізичної культури і спорту з огляду на те, що відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю.

Водночас, за деякими оцінками фахівців, в Україні склалася критична ситуація у сфері фізичної культури і спорту: за офіційними даними, лише 13% населення залучено до занять фізичною культурою і спортом. Недооцінка державою соціально-економічної, оздоровчої та виховної ролі фізичної культури і спорту, відсутність чітко скоординованих програм взаємодії різних державних структур і громадських організацій, які беруть участь у фізкультурно-спортивному русі, негативно позначається на здоров'ї населення, соціально-економічному розвитку держави [2, с. 208]. Це відображає негативну статистику України із середньої тривалості життя. Експерти говорять, що Україна посідає одне з останніх місць за цими показниками в Європі. Середня тривалість життя українців у 2018 р. серед жінок становить у середньому 77 років, чоловіків – 67 [3]. Для порівняння: найвища в Європі тривалість життя у населенні Швейцарії – близько 84 років [4].

Тож перед нами постають цілком логічні запитання: чи виконує держава свій обов'язок перед населенням з розвитку та заохочення фізичної культури і спорту та чи належним і достатнім є нормативно-правово регулювання відносин у цій сфері.

Необхідно вказати, що в науковому середовищі існують полярні погляди на доцільність систематизації норм, які регулюють відносини у сфері фізичної культури і спорту. Деякі вчені, такі як А.М. Апаров та ін., дотримуються позиції про існування спортивного права як комплексної галузі права. Інші дослідники заперечують такий підхід. Зокрема, противники такого підходу вказують на необхідності визначення її комплексною галуззю законодавства, посилаючись на твердження представників теорії права про можливість існування виключно комплексних галузей законодавства [5, с. 46–47]. Так,

С.С. Алексєєв підкреслює, що всі ті сукупності норм, які в літературі відносили до комплексних галузей (транспортного, морського, страхового, банківського права та ін.), насправді не є підрозділами об'єктивно існуючої системи права. Усі вони належать або до галузей законодавства, або до галузей правової науки [6, с. 93–101]. Деякі вчені вказують на недоречність визначення спортивного права як окремої галузі, з огляду на відсутність специфічного для галузі права механізму та методу правового регулювання.

Автори цього дослідження вважають все ж таки більш переконливою думку А.М. Апарова, який визначає фізкультурно-оздоровчу та спортивну діяльність за своїм характером публічно-приватною, а спортивне право України – як комплексну галузь права, що характеризується поєднанням приватних і публічних механізмів правового регулювання, а також особливим правовим режимом, який є одним із системоутворювальних факторів цієї галузі права [7, с. 12].

Спортивне право має публічно-приватний характер, оскільки, з одного боку, суспільні відносини, що є його предметом, виникають на основі цивільних і трудових договорів, а з іншого – є суспільними відносинами у сфері оподаткування спорту, управління спортом тощо. Основою виникнення, розвитку та припинення спортивних правовідносин є цивільний або трудовий договори, тому приватний аспект стосується найбільшої групи суспільних відносин, які виникають між суб'єктами спортивного права [8].

Предмет спортивного права охоплює різноманітні суспільні відносини, саме тому в цій галузі можуть бути застосовані як імперативний, так і диспозитивний методи, а також метод координації в організаційно-управлінських спортивних відносинах [9, с. 142].

На нашу думку, саме збалансований диспозитивний метод регулювання фізкультурно-спортивних відносин за аналогією провідних країн Європи (Німеччини, Франції та ін.) із поєднанням імперативного методу зі сторони публічних адміністрацій (із чітким розподілом управлінських функцій державних органів та органів місцевого самоврядування) щодо створення належних умов для залучення населення у зайняття фізичною культурою і спортом є запорукою гармонійного розвитку всієї сфери.

Аналіз чинного законодавства досліджуваної сфери свідчить про наявність великого масиву правових норм, зокрема внутрішніх правил, положень, які цілком не належать до жодного з механізмів правового регулювання: конституційного, адміністративного, трудового, цивільного права та ін. Предметом регулювання окремих з них є, зокрема, правила прийому до спортивних клубів

і федерацій, регламенти спортивних змагань, правила трансферу гравців, антидопінгове законодавство, законодавство про спортивні третейські суди тощо. Особливість таких норм полягає у встановленні спеціальних вимог до спортивних клубів, професійних спортсменів тощо [10, с. 3–4].

Отже, сфера фізичної культури і спорту регулюється великою кількістю нормативно-правових актів, які умовно можна об'єднати у три групи: 1) нормативно-правові акти міжнародного характеру; 2) чинне законодавство України фізкультурно-спортивної спрямованості; 3) «*lex sportiva*» («м'яке спортивне право») – сукупність матеріальних і процесуальних норм (правил) різної юридичної природи як правової, так неправової регламентації [11, с. 35].

Основу міжнародного спортивного права становлять міжнародні документи загального характеру, загальновизнані засади міжнародного законодавства і міжнародні договори загального характеру (які містяться у статутах Організації Об'єднаних Націй, деклараціях і резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, документах інших організацій із найбільш загальних і глобальних питань міжнародного правопорядку, багатосторонніх договорах (конвенціях), рішеннях Міжнародного суду). Спеціальні норми міжнародного спортивного права містяться в договорах, присвячених безпосередньо міжнародній спортивній діяльності. Двосторонні договори про співробітництво в галузі фізичної культури і спорту, які уклала Україна з багатьма країнами світу. Водночас Україна взяла участь у багатосторонніх договорах (конвенціях), таких як: Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті; Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті; Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів [12, с. 211–212].

Особливе місце також посідають міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, які є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. До таких документів належать, наприклад, Загальна декларація прав людини, Європейська культурна конвенція, Антидопінгова конвенція [13, с. 628].

Крім того, варто відзначити такі акти міжнародного спортивного законодавства, як Основи Олімпійської хартії та Олімпійська хартія Міжнародного олімпійського комітету, а також міжнародні спортивні регламентні акти, як, наприклад, регламентні документи проведення Олімпійських змагань, статут Міжнародної федерації футбольних асоціацій (ФІФА), правила арбітражного трибуналу ФІФА, Антидопінговий кодекс ВАДА (Всесвітньої антидопінгової агенції) та ін. Важливою для визначення специфіки правового ре-

гулювання у сфері спорту є судова практика, наприклад, рішення Спортивного арбітражного суду (TAS), статuti спортивних клубів та ін. [14, с. 560].

Основне місце серед національного законодавства України посідає Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 р. № 3808-XII [15], який визначає загальні правові, організаційні, соціальні й економічні основи діяльності у сфері фізичної культури і спорту та регулює суспільні відносини у створенні умов для розвитку фізичної культури і спорту. Цей Закон розрізняє поняття «фізична культура» і «спорт».

Фізична культура – діяльність суб'єктів сфери фізичної культури та спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного розвитку та ведення здорового способу життя. Фізична культура має такі напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація. Сферами впровадження фізичної культури є: виробнича; навчально-виховна; соціально-побутова. Основними напрямками впровадження фізичної культури є: фізкультурно-оздоровча діяльність; фізичне виховання; розвиток масового фізкультурно-спортивного руху.

Спорт тлумачать як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямовану на виявлення й уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань і відповідної підготовки до них. Поняття фізичної культури та спорту співвідносяться як загальне й особливе, тож масовий спорт розуміють як складову частину фізичної культури. Спорт має такі напрями: дитячий спорт, дитячо-юнацький спорт, резервний спорт, спорт вищих досягнень, професійний спорт, спорт ветеранів, олімпійський спорт, неолімпійський спорт, службово-прикладний і військово-прикладний спорт, спорт осіб з інвалідністю тощо.

Водночас Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (далі – Закон) визначає законодавство України про фізичну культуру і спорт, зосереджено увагу на положеннях, що регулюють права громадян, засади державної політики, державне управління; повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики, суб'єкти сфери фізичної культури і спорту, а також містить положення про організаційне, кадрове, фінансове та інше забезпечення діяльності у цій сфері. Крім того Закон передбачає можливість здійснення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури і спорту, а також специфічну відповідальність у разі його порушення тощо.

Відповідно до ст. 16 Закону основною формою функціонування спорту є спортивні змагання. Спортивні змагання організовують за відповідни-

ми правилами з метою виявлення й уніфікованого порівняння досягнень людей у різних видах спорту, з офіційним визначенням переможців змагань.

На нашу думку, неоднозначним є положення ст. 39 Закону, згідно з якою спортсмен набуває статусу спортсмена-професіонала з моменту укладення контракту з відповідними суб'єктами сфери фізичної культури і спорту про участь у змаганнях серед спортсменів-професіоналів.

Із цим твердженням законодавця не можна повністю погодитися. По-перше, визначений Законом момент набуття спортсменом статусу спортсмена-професіонала у певних видах спорту не завжди залежить і збігається з таким юридичним фактом, як укладення контракту. Наприклад, у великому тенісі цей момент залежить саме від допуску заявленого тенісиста до змагань категорії професійних. Визначальною є позиція тенісиста у світовому рейтингу щодо чоловіків – в асоціації тенісистів-професіоналів (англ. Association of Tennis Professionals, ATP), а щодо жінок – у жіночій тенісній асоціації (англ. Women's Tennis Association, WT) [16].

У вказаному виді спорту для просування у світовому рейтингу не має значення існування контракту з певним клубом. По-друге, відносини тенісиста-професіонала можуть бути ніяк не оформлені із суб'єктами сфери фізичної культури і спорту про участь у змаганнях серед спортсменів-професіоналів, але це не буде перешкодою у продовженні професійної кар'єри тенісиста.

Закон забороняє під час заняття спортом використання стимуляторів, допінгових речовин та інших недозволених нормативно-правовими актами засобів. Особи, винні в порушенні законодавства у сфері фізичної культури і спорту, несуть цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до Закону.

Щодо розвитку спорту вищих досягнень, олімпійського, параолімпійського руху, законодавець прийняв Закон України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» [17]. Цей закон сприяє створенню передумов для успішної підготовки й участі членів збірних команд України в Олімпійських, Параолімпійських іграх, вихованню молоді засобами спорту в дусі олімпізму, залученню населення до здорового способу життя та зростанню міжнародного авторитету держави. Однак залишається незрозумілою відсутність у цьому Законі норм, що регулюють дефлімпійський рух в Україні, хоча ст. 24 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» рівнозначно описує ці два рухи у спорті для осіб з інвалідністю.

Важливим і прогресивним нормативним документом із погляду «фейр-плей» (англ. fair play – чесна гра), спортивної етики, антикоруп-

ційної діяльності та відповідальності у сфері спорту є Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» [18]. Цей Закон створений для запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень і порушень, пов'язаних із корупцією (далі – корупційних правопорушень) у сфері спорту, визначає засади, особливості суб'єктів і заходів запобігання та виявлення зазначених порушень і усунення їхніх наслідків, а також відповідальність за них. Зазначеним Законом 03 грудня 2015 р. доповнено Кодекс України про адміністративні правопорушення ст. 172-9-1, якою передбачено адміністративну відповідальність за порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням, а Кримінальний кодекс – ст. 369-3, що встановлює кримінальну відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань.

Також на фоні останніх подій щодо порушень спортсменами-професіоналами різних країн міжнародних антидопінгових стандартів і правил велике значення має Закон України «Про антидопінговий контроль у спорті» [19]. Відповідно до положень цього Закону на території України організацію та здійснення антидопінгового контролю у спорті проводять із дотриманням вимог антидопінгового Кодексу Олімпійського руху та покладають на Національний антидопінговий центр із лабораторією антидопінгового контролю в його складі, який створює Кабінет Міністрів України. Встановлення факту вживання спортсменом допінгу відповідно до вимог антидопінгового Кодексу Олімпійського руху та компетентних органів спортивних організацій тягне за собою застосування санкцій, що можуть проявлятися у вигляді попередження, визнання недійсними спортивних результатів, позбавлення спортивних медалей чи призів, виданих у натуральній або грошовій формі, тимчасової чи довічної заборони на участь у спортивних змаганнях тощо [20, с. 284].

Окрім законів, спортивні відносини регулюються підзаконними нормативно-правовими актами, під якими в теорії права розуміють акти, що видають відповідно до закону, на підставі закону, для конкретизації законодавчих розпоряджень і їхнього трактування або встановлення первинних норм. Ці акти є обов'язковими для виконання, але вони не мають такого верховенства, як закони. До таких нормативно-правових актів належать укази і розпорядження Президента України, акти Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України [21, с. 334–335]. Розглянемо деякі з них.

Указом Президента України від 28 вересня 2004 р. № 1148/2004 затверджено Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту,

яка відображає ідею надання переваги загальнолюдським цінностям, задоволення потреби кожного громадянина країни у створенні належних умов для занять фізичною культурою і спортом [22]. Метою Доктрини є організація українського суспільства на поетапне формування ефективної моделі розвитку фізичної культури та спорту на демократичних і гуманістичних засадах. Стратегія цього документа полягає в тому, що фізичну культуру розглядають як складову частину загальної культури, суспільними проявами якої є фізичне виховання та масовий спорт, що є важливим чинником здорового способу життя, профілактики захворювань, організації змістовного дозвілля, формування гуманістичних цінностей і створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини. Також у ньому зазначено, що спорт сприяє досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявленню резервних можливостей організму, формуванню патріотичних почуттів у громадян і позитивному міжнародному іміджу держави.

З метою створення умов для реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту вищих досягнень, центральний орган виконавчої влади з фізичної культури і спорту розробляє Державну програму розвитку фізичної культури і спорту в Україні, яку надалі затверджує Кабінет Міністрів України [23]. Вказана програма спрямована на практичну реалізацію Закону та вперше з'явилася у 1994 р., а потім затверджувалася періодично, остання 01 березня 2017 р. та діє на період до 2020 р. Головною метою програми є визначення провідної ролі фізичної культури і спорту як важливого фактору здорового способу життя, профілактики захворювань, формування гуманістичних цінностей, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявлення резервних можливостей організму, формування патріотичних почуттів у громадян і позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві.

Зазначеній вище програмі кореспондує Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 р., затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1320-р та спрямована на відведення фізичній культурі і спорту в Україні провідної ролі як важливого фактору здорового способу життя, профілактики захворювань, формування гуманістичних цінностей, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявлення резервних можливостей організму, формування патріотичних почуттів у громадян і позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві, за-

безпечення розвитку олімпійських видів спорту [24]. Досить важливим для стимулювання та інтеграції спортсменів із видів спорту осіб з інвалідністю є Постанова Кабінету Міністрів України від 06 серпня 2008 р. № 704 «Про деякі питання заохочення спортсменів з видів спорту осіб з інвалідністю України – чемпіонів, призерів Паралімпійських і Дефлімпійських ігор і їх тренерів» [25].

Значна кількість правових норм, які регулюють відносини у сфері спорту, містяться у відомчих нормативних актах міністерств. Серед актів Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України (нині – Міністерство молоді та спорту України) доцільно вказати Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті на прикладні розробки у сфері розвитку окремих видів спорту та методики підготовки спортсменів, затверджений наказом від 29 березня 2006 р. № 995 [26], Положення про центри фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх», затверджене Наказом від 31 січня 2014 р. № 323 [27]. Велику кількість нормативно-правових актів цього Міністерства присвячено затвердженню правил спортивних змагань у різних видах спорту. Серед актів Міністерства освіти і науки України необхідно відзначити Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх професійно-технічних навчальних закладах України, затверджене Наказом від 02 серпня 2005 р. № 458 [28], та ін.

На локальному рівні відносини, які складаються у сфері фізичної культури і спорту, регулюються розпорядженнями голів місцевих державних адміністрацій, нормативними рішеннями органів місцевого самоврядування, розпорядженнями керівників підприємств, установ, організацій спортивного спрямування. Такі правові акти мають прийматися відповідно до Конституції України, законів України, нормативно-правових актів Президента й Уряду та не суперечити їм [13, с. 627].

Висновки. Виходячи з аналізу чинного законодавства у сфері фізичної культури і спорту, можна зробити висновок, що в Україні існує достатня нормативно-правова база для успішного розвитку цієї сфери, однак таке регулювання здійснюється великим за обсягом, але значною мірою неупорядкованим масивом правового матеріалу, який охоплює як національне, так і міжнародне законодавство. Нинішнє (або чинне) законодавство має здебільшого декларативний характер, норми якого, хоч і проголошують загальноновизнані світові цінності, надбання та позитивні наміри держави у сфері фізичної культури і спорту, проте очевидним є відсутність механізму реалізації цих положень на практиці та, як наслідок, результат їх втілення у життя суспільства. Державна політика в цьому напрямі, попри закріплення у Конституції України та інших ак-

тах положень щодо сприяння розвитку фізичної культури і спорту, не приділяє цьому достатньої та необхідної уваги. Як наслідок, у нашій країні відсутні сучасні та належні умови для зайняття масовим спортом, а також для спеціальної підготовки та тренування спортсменів-професіоналів. Прикро констатувати, що зусилля держави у цьому напрямі залишаються майже непомітними, а успішність спортсменів-професіоналів залежить від них самих, їхньої наполегливості, пристосованості до будь-яких умов тренувального процесу, самовідданості тренерів і від фінансових можливостей. Створення належних умов для професійного спорту має певний прогрес у видах спорту, де наші спортсмени вже досягли світових результатів, знову ж таки, завдяки їхнім зусиллям. Основна причина виявлених недоліків державного управління фізичною культурою і спортом – недооцінка органами управління соціальної ролі цього виду діяльності. Крім того, до таких причин можна зарахувати відсутність публічного контролю за виконанням попередніх рішень. Щоб удосконалити законодавство у сфері фізичної культури і спорту, доцільно розширити, конкретизувати та втілити взаємне кореспондування між нинішніми нормами, розробити із залученням спеціалістів у цій сфері ефективний механізм реалізації цих норм. Прийняття окремого Спортивного кодексу України навряд чи можна вважати доцільним, оскільки з огляду на комплексність сфери фізичної культури і спорту така кодифікація може й не усунути прогалини та суперечності, але необхідність у систематизації є беззаперечною.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Курс адміністративного права України : підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка. Київ : НАВС, 2012. 808 с.
3. Тривалість життя українців все ще найнища в Європі. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/trivalist-zhittya-ukrainciv-vse-shhe-naijnizhcha-v-evropi> (дата звернення: 12.05.2020).
4. Тривалість життя в Україні: як поліпшити стан системи охорони здоров'я. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/trivalist-zhittya-v-ukrajini-yak-polipshiti-stan-sistemi-ohoroni-zdorov-ya-ostanni-novini-50070695.html> (дата звернення: 12.05.2020).
5. Джафарова О.В., Іванов В.О. Спортивне право як підгалузь особливої частини адміністративного права. *Юрист України*. 2011. № 3. С. 44–49.
6. Алексеев С.С. Общие теоретические проблемы системы советского права. Москва : Госюриздат, 1961. 187 с.
7. Апаров А.М. Концепція спортивного права: огляд ключових аспектів. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство*. 2017. Т. 22. Вип. 1 (30). С. 6–19.
8. Гаро Г.О., Кушнір О.О. Спортивне право: огляд національного законодавства і міжнародних стандартів. URL: https://protocol.ua/ua/sportivne_pravo_oglyad_natsionalnogo_zakonodavstva_i_mignarodnih_standartiv/ (дата звернення 12.05.2020).
9. Забара С. Поняття та особливості методів спортивного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11. С. 141–144.
10. Рибчич І.Є. Правові аспекти державного управління сферою фізичної культури і спорту в Україні. *Державне будівництво*. 2015. № 1. С. 1–10.
11. Алексеев С.В. Международное спортивное право. Москва : Закон и право, Юнити-Дана, 2008. 895 с.
12. Тихонова М.А. Огляд джерел міжнародного спортивного права. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. С. 209–216.
13. Моргунов О.А. Поняття та система джерел спортивного права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 624–629.
14. Чередник Р.В. Спорт як сфера правового регулювання: загальнотеоретичний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 556–562.
15. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#n317> (дата звернення 12.05.2020).
16. Теніс. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%81> (дата звернення: 12.05.2020).
17. Закон України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» від 14 вересня 2000 р. № 1954-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 43. Ст. 370.
18. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України від 03 листопада 2015 р. № 743-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19> (дата звернення: 12.05.2020).
19. Закон України «Про антидопінговий контроль у спорті». *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 112.
20. Чередник Р.В. Джерела (форми) спортивного права України. С. 279–289. URI: <http://hdl.handle.net/11300/1165> (дата звернення 12.05.2020).
21. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
22. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту. Указ Президента України від 28 вересня 2004 р. № 1148/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004> (дата звернення: 12.05.2020).
23. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 р. Постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 2017 р. № 115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF> (дата звернення: 12.05.2020).
24. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1320-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1320-2015-%D1%80> (дата звернення: 12.05.2020).
25. Про деякі питання заохочення спортсменів з видів спорту осіб з інвалідністю України – чемпіонів, призерів Паралімпійських і Дефлімпійських ігор та їх тренерів. Постанова Кабінету Міністрів України від 06 серпня 2008 р. № 704. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2008-%D0%BF> (дата звернення: 12.05.2020).
26. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на прикладні розробки у сфері розвитку окремих видів спорту та методики підготовки спортсменів. Наказ Міністерства

України у справах сім'ї, молоді та спорту від 29 березня 2006 р. № 995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0496-06/conv> (дата звернення 12.05.2020).

27. Про затвердження Положення про центри фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх». Наказ Міністерства молоді та спорту України від 31 січня 2014 р. № 323. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0310-14> (дата звернення: 12.05.2020).

28. Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх професійно-технічних навчальних закладах України. Наказ Міністерство освіти і науки України від 02 серпня 2005 р. № 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0909-05/conv> (дата звернення: 12.05.2020).

Анотація

Чокля О. І., Фальковський А. О. Специфіка державно-правового регулювання фізичної культури і спорту в Україні. – Стаття.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню різних аспектів регулювання сфери фізичної культури і спорту в Україні, необхідно констатувати, що в юридичній літературі так і не сформовано усталеної позиції щодо систематизації норм цієї сфери. Питання наявності підстав і передумов для виділення юридичних норм, які регулюють відносини у сфері фізичної культури і спорту, в окрему галузь права або в окрему галузь законодавства, також є дискусійним. Досить багато й інших невирішених або недостатньо досліджених питань сфери фізичної культури і спорту, що вказує на актуальність досліджень у цьому напрямі.

Фізична культура і спорт відіграють важливу роль у формуванні, збереженні та зміцненні рівня здоров'я громадян, підвищенні працездатності та збільшенні тривалості життя, фізичному та духовному розвитку населення.

Мета статті – виявлення особливостей державно-правового регулювання сфери фізичної культури і спорту в Україні, визначення проблем такого регулювання, розкриття системи правових джерел цієї сфери.

Для досягнення мети було сформовано такі завдання: проаналізувати нормативно-правову базу із вказаної проблематики, сучасний стан державно-правового регулювання сфери фізичної культури і спорту, окреслити й охарактеризувати правовідносини, що виникають у сфері фізичної культури і спорту, визначити проблемні питання сучасного законодавства в цій сфері та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

У статті розглянуто та проаналізовано нормативно-правову базу сфери фізичної культури і спорту, правовідносини у цій сфері, сучасний стан державно-правового регулювання сфери фізичної культури і спорту, проблемні питання законодавства у цій сфері, запропоновано можливі шляхи їхнього вирішення.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання фізичної культури і спорту, нормативна база, юридичне регулювання, правовідносини, галузь права, проблемні питання.

Summary

Choklia O. I., Falkovsky A. O. Specifics of state and legal regulation of physical culture and sports in Ukraine. – Article.

Despite the large number of works devoted to the study of various aspects of the regulation of physical culture and sports in Ukraine, it should be noted, that the legal literature has not formed a well-established position of scholars on the feasibility of systematization of norms in this area. The question of the existence of grounds and prerequisites for the allocation of legal norms governing relations in the field of physical culture and sports in a particular area of law is also debatable. There are many other unresolved or insufficiently studied issues in the field of physical culture and sports, which certainly indicates the relevance of research in this area.

Physical culture and sports play an important role in shaping, maintaining, and strengthening the health of citizens, improving efficiency, and increasing life expectancy, physical and spiritual development of the population.

The purpose of the article is to identify the features of state and legal regulation of physical culture and sports in Ukraine, to identify problems of such regulation, to reveal the system of legal sources in this area.

To achieve this goal, the following tasks were formed: to analyze the legal framework on this issue, the current state and legal regulation of physical culture and sports, to outline and characterize the legal relations arising in the field of physical culture and sports, to identify problematic issues of modern legislation in this area and suggest possible solutions.

The article considers and analyzes the legal framework of physical culture and sports, legal relations in this area, the current state of state and legal regulation of physical culture and sports, problematic issues of legislation in this area, suggests possible ways to solve them.

Key words: normative-legal regulation of physical culture and sports, normative base, legal regulation, legal relations, branch of law, problematic issues.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.8

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).555](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).555)**В. С. Єгорова***orcid.org/0000-0001-8485-430X**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри публічного права**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ЗМІНИ У ВИБОРЧОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Після ветовання президентом Виборчого кодексу Верховна Рада прийняла новий законопроект. Ключову позицію про «відкриті списки» зберегли, проте з'явилася низка новацій.

Верховна Рада підтримала 19 грудня 2019 р. Виборчий кодекс із пропозиціями президента України. За прийняття закону проголосували 330 народних депутатів. Президент України Володимир Зеленський у вересні ветовав законопроект, ухвалений попереднім складом парламенту. Його встигли охрестити «багатостраждальним», оскільки про якісну електоральну реформу в Україні дискутують ще з часів проголошення її незалежності. Законодавчо змінювати виборчу систему зі змішаної на пропорційну українські політики взяли у 2014 р. У першому читанні кодекс ухвалили ще у 2017. Тепер же документ суттєво переписали, запропонувавши низку змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядали у своїх працях вітчизняні учені, зокрема Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк, В. Шаповал, В. Погорілко, Л. Кривенко, М. Ставнійчук, О. Батанова, В. Речинський, Г. Мурашин, В. Ладиченко. Однак зміна правових, політичних та інших реалій зумовлює необхідність здійснення подальших досліджень у галузі виборчого права.

Мета статті. Виходячи з цих міркувань, мета статті полягає в тому, щоб розкрити та проаналізувати останні зміни у виборчому законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Виборче право – в об'єктивному сенсі – система правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів держави й місцевого самоврядування. Об'єктивне виборче право регулює виборчу систему в широкому значенні. Зазвичай предметом виборчого права вважаються пов'язані з виборами суспільні відносини, в яких прямо або опосередковано беруть участь громадяни [1]. Предмет виборчого права України у вітчизняній юридич-

ній науці визначається як сукупність суспільних відносин, пов'язаних із порядком підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади в Україні через голосування виборців [2, с. 35–42].

Основні принципи виборчого права у більшості країн:

– **Вибори є вільними.** Людина сама вирішує, йти їй на вибори чи ні, ніхто її не може примусити. Небажання громадян брати участь у виборах має назву абсентеїзм. У деяких країнах передбачено адміністративні штрафи за небажання брати участь у виборах.

– **Вибори є загальними** (загальне виборче право). Мають право брати участь у виборах всі громадяни, котрі відповідають вимогам виборчого права держави.

– **Вибори є рівними** (рівне виборче право). Один виборець має право одного голосу.

– **Вибори можуть бути прямими та непрямими.** Прямі вибори – система, за якою виборці мають можливість прямо висловити своє ставлення до кандидата шляхом подачі голосів (Україна, Росія, Франція, Польща). Непрямі вибори – система, за якою безпосереднє право обрання кандидата належить колегії виборщиків на праві делегування їм своїх повноважень усіма виборцями.

– **Вибори є таємними.** Таємне голосування – порядок подачі голосів, за якого виборець заповнює бюлетень в ізолюваному приміщенні й особисто вкидає його у скриньку.

Норми виборчого права мають шість сутнісних рис: 1) особливий зміст; 2) установчий характер; 3) специфічність структури; 4) особливий час дії; 5) полівалентний характер; 6) особливий суб'єктний склад. Виборче право України містить велику кількість норм, які також відрізняються одна від одної за різними ознаками. Кожен вид виборчих норм має свій специфічний зміст та особливе призначення у виборчому праві України [3].

У сенсі реалізації голосу виділяють:

– Пряме виборче право – безпосередню участь громадянина у виборах для обрання органів влади.

– Непряме виборче право – опосередковане право громадянина, коли інтереси виборців реалізуються раніше обраними ними представниками до органу влади.

У суб'єктивному сенсі виділяють:

1. Активне виборче право – право громадян голосувати на виборах (обирати). Вік надання активного виборчого права звичайно встановлюється конституцією. В Україні активне виборче право надане всім громадянам, що досягли 18 років (за винятком осіб, визнаних судом недієздатними).

2. Пасивне виборче право – право громадянина бути обраним [4].

Наклавши вето на попередню редакцію виборчого кодексу, президент Зеленський надав 17 пропозицій. Однак більшість із них сформульовані узагальнено й охоплюють тематичні напрями з різних частин документа, – зазначається у висновку профільного комітету Ради. А тому в парламенті заново опрацювали весь законопроект.

Окрім народних депутатів, до роботи над кодексом залучили представників Офісу Президента, уряду, Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК), а також громадські організації та міжнародних експертів. У підсумку на розгляд Верховної Ради представили фактично новий документ.

У кодексі поєднано 5 чинних законів: про вибори народних депутатів, про президентські вибори, про місцеві вибори, про ЦВК і про Єдиний державний реєстр виборців.

Виборчий кодекс після правок скоротився майже вдвічі: замість 588 статей він став складатися із 289. Раніше проект об'єднував п'ять документів – три виборчі закони та закони про ЦВК і Державний реєстр виборців (далі – ДРВ). Зараз же два останні виключили, і вони лишаться функціонувати як окремі акти за наполяганням ЦВК. Новий документ складається з чотирьох книг: загальної частини, виборів президента, виборів народних депутатів і місцевих виборів.

Ключове положення кодексу про відмову від «мажоритарки» та п'ятивідсотковий прохідний бар'єр до Верховної Ради України залишили. Як передбачається, наступні парламентські вибори пройдуть за пропорційною системою з відкритими партійними списками у 27 регіонах.

Виборці зможуть проголосувати за конкретного кандидата й одночасно за партію, яку він представляє. Попередня редакція передбачала, що перші десять кандидатів у списках гарантовано потрапляють до Верховної Ради України, якщо партія долає виборчий бар'єр. Саме цей пункт експерти називали загрозливим аналогом «закритих списків». «Це давало можливість партії включати в першу десятку якихось фінансових спонсорів чи

людей із не надто хорошою репутацією, за яких би не проголосували», – коментує Денис Рибачок. Зараз же цю норму прибравши й лишили тільки одне гарантоване прохідне місце – для першого номера партії.

Розширилися повноваження Служби безпеки України (СБУ) та ЦВК. У проекті є положення, що ЦВК може скасувати реєстрацію кандидатів за зверненням СБУ. Йдеться про можливі сепаратистські, терористичні, диверсійні дії або причетність до інших злочинів проти держави.

До нового закону не включено заборону використовувати комерційну та соціальну рекламу в агітаційних цілях. У новому виборчому кодексі не передбачено розмежування прямого і непрямого підкupu виборців. Передвиборна агітація у друкованих та аудіовізуальних ЗМІ регулюється загальною. Проте в новій редакції передбачено запровадження електронної подачі документів до ЦВК і ДРВ документів від виборців і кандидатів. Також у новому документі відновлюється право участі в місцевих виборах для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та трудових мігрантів, яким надали право змінювати виборчу адресу за спрощеною процедурою.

Закон передбачає пропорційну виборчу систему з відкритими регіональними списками. Згідно з документом виборці голосуватимуть не тільки за партію, а й за конкретного кандидата у списку партії.

Вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи відповідно до єдиних списків кандидатів у депутати в загальнонаціональному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій.

Кодекс гарантує, що перші 9 кандидатів партійного списку потрапляють до парламенту, якщо партія пододала п'ятивідсотковий бар'єр.

При формуванні партійних списків політичні сили зобов'язані дотримуватися гендерного балансу: в кожній п'ятірці кандидатів має бути не менше двох осіб кожної статі.

Відповідно до закону чергові вибори до Верховної Ради України проходять в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень парламенту. Позачергові вибори депутатів відбуваються в останню неділю шістдесятиденного терміну після опублікування указу президента про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Вибори президента України можуть бути черговими, позачерговими та повторними. Чергові проводяться після закінчення конституційного терміну повноважень президента України, позачергові – у зв'язку із прийняттям відповідної постанови Верховної Ради України. Серед причин проведення повторних виборів – не обрання жодного із двох кандидатів, включених до бюлетеня;

зняття кандидатур усіма кандидатами, включеними до виборчого бюлетеня; визнання виборів такими, що не відбулися, та ін.

Чергові вибори президента України проходять в останню неділю березня п'ятого року повноважень президента, і призначає їх Верховна Рада України. Позачергові та повторні вибори президента України проходять в останню неділю дев'яностоденного терміну із дня їх призначення Верховною Радою України.

Одна і та сама особа не може бути президентом України більше ніж два терміни поспіль. Особа, повноваження якої на посаді президента припинені достроково з підстав, встановлених Конституцією України, не може бути висунута кандидатом на пост президента на позачергових виборах, призначених у зв'язку із зазначеним припиненням повноважень.

Офіційними спостерігачами на виборах не можуть бути громадяни або піддані держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом.

Загальнодержавні вибори, як президентські, так і парламентські, можуть проводитися одночасно з місцевим референдумом, позачерговими, повторними, проміжними, першими, додатковими місцевими виборами.

Висновки і пропозиції. 1 січня 2020 р. Виборчий кодекс, який передбачає пропорційну систему виборів із відкритими списками та гарантує гендерний баланс, набрав чинності. Документ набирає чинності за винятком декількох підпунктів перехідних положень, один із яких починає діяти з 1 липня 2020 р.

Положення щодо здійснення повноважень органів адміністрування й органів ведення держреєстру виборців регіональними та територіальними представництвами ЦВК набирають чинності із дня, наступного за днем прийняття ЦВК рішення про початок роботи її регіональних і територіальних представництв.

Самі ж місцеві вибори також мають проводитися за оновленими правилами. Депутатів обласних і міських рад із населенням понад 90 тисяч пропонують обирати за пропорційною системою з відкритими регіональними партійними списками. Вибори депутатів районних, районних у містах, сільських, селищних рад відбуватимуться за мажоритарною системою у багатомандатних округах. Однак досі не зрозуміло, чи стосуватимуться нові норми майбутніх місцевих виборів 2020 р., адже нові норми згідно з кодексом вступають у дію із дня втрати чинності Законом України «Про місцеві вибори».

Усі інші частини виборчого кодексу набрали чинності 1 січня 2020 р.

Література

1. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навчальний посібник / за ред. В.М. Бесчастного. Київ : Знання, 2007. 467 с.
2. Нестерович В.Ф. Предмет і метод виборчого права України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. № 3. С. 35–42.
3. Нестерович В.Ф. Поняття, сутнісні риси та види норм виборчого права України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 33–39.
4. Нестерович, В.Ф. Виборче право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. С. 504.
5. Батанов О. Виборче право. Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 98.
6. Журавльова О. В Україні знову переписали Виборчий кодекс. *Сайт DW Made for minds*. URL: <https://p.dw.com/p/3UDuX>.

Анотація

Сгорова В. С. Зміни у виборчому праві. – Стаття.

У статті проаналізовані зміни, які стосуються виборчого права України та набрали чинності 1 січня 2020 р. Аналіз суті правових інститутів і їх розуміння в різних правових системах є стартовою платформою для проведення заходів із вдосконалення вітчизняного законодавства, що постійно зазнає змін через нестабільність суспільних відносин.

Важливу роль у суспільстві відіграє виборче законодавство, адже саме вибори як одна з форм безпосередньої демократії шляхом формування вищих органів державної влади реалізує право народу на управління державою.

Виокремлюються проблеми та порушення рівності виборчого права під час реалізації активного та пасивного виборчого права. Наприклад, до них належать обмеження обсягу права голосу окремої категорії виборців на підставі їхнього місця проживання (перебування); запровадження суто пропорційної виборчої системи; «джеррімендеринг» (штучна зміна меж округів «виборчої геометрії» на користь окремого кандидата); заборона «подвійного балотування» на різних видах виборів, які відбуваються одночасно. Зауважується, що введення чистої пропорційної системи призведе до повної залежності кандидатів у народні депутати України від політичних партій, котрі витіснять втілення інтересів виборців. Тому вирішення питання порушення принципу рівності виборців під час голосування в закордонному виборчому окрузі вбачається у розробленні й унормуванні механізму попередньої реєстрації таких виборців із фіксацією місця їхнього постійного проживання та надання можливості проголосувати за кандидатів свого виборчого округу. Формулюється зміст виборчо-процесуальної рівності кандидатів, тобто рівності можливостей діяльності зареєстрованих кандидатів у виборчому процесі, що може стосуватися й рівних можливостей для агітації, реєстрації, недопущення застосування адміністративного ресурсу, чесно го підрахунку голосів тощо.

Ключові слова: вибори, виборче законодавство, виборчий кодекс, принцип, виборчий процес, рівне виборче право, активне виборче право, пасивне виборче право.

Summary

Yehorova V. S. Changes in the electoral law. – Article.

The article presents the analyzed changes that relate to the suffrage of Ukraine, which entered into force on January 1, 2020.

The article examines the essence of the principle of equal suffrage in accordance with national constitutional and European standards, in particular the positions of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), the Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR / OSCE). It is stated that the traditional approach involves equality of content and volume of voting rights for voters, as well as equality of opportunities for subjects of passive voting rights. Problems and violations of equality of suffrage during implementation of active and passive electoral rights are singled out. For example, they include restrictions on the voting rights of a certain category of voters based on their place of residence (stay); the introduction of an exclusively proportional electoral system”; “Jerrymandering” (artificial change of the districts of the

“electoral geometry” in favor of a separate candidate); the prohibition of “double balloting” in different types of elections that takes place simultaneously. It is noted that the introduction of a pure proportional system will lead to the full dependence of candidates to the people’s deputies of Ukraine from political parties, which will supersede the voters’ interests. Therefore, resolving the issue of violating the principle of equality of voters during voting in a foreign constituency is seen in the development and standardization of the mechanism for the pre-registration of such voters with the fixation of their place of permanent residence and the possibility of voting for candidates in their constituency. The content of the electoral and procedural equality of candidates is formulated, that is, the equality of opportunities for the registered candidates in the election process, which may concern equal opportunities for campaigning, registration, prevention of the use of administrative resources, fair counting of votes, etc.

Key words: election, election legislation, elective code, principle, electoral process, equal suffrage, active electoral right, passive electoral right.

УДК 342.34

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).556](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).556)

О. А. Колодій

orcid.org/0000-0002-8330-0775

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Беззаперечно, дослідження правосуб'єктності українського народу як елементу його конституційно-правового статусу потрібно розпочинати зі з'ясування поняття «правосуб'єктність» загалом. Але насамперед слід визнати, що у юридичній науці правосуб'єктність здебільшого розглядається щодо фізичних і юридичних осіб. Так, у «Великій українській юридичній енциклопедії» зазначається таке: «Правосуб'єктність – здатність особи бути суб'єктом права, учасником правових відносин. Вона визначає становище особи в суспільстві, виступає умовою та гарантією стабільності її правового статусу», а стосовно юридичних осіб – «це правоздатність і дієздатність державних і недержавних організацій: державних органів, підприємств і установ, громадських об'єднань, господарських товариств (корпорацій), комерційних організацій, підприємств, релігійних організацій та ін. У державних і громадських органів та організацій – суб'єктів права зазвичай немає розриву між правоздатністю і дієздатністю» [1, с. 597].

У шеститомній «Юридичній енциклопедії» пропонується дещо інший підхід, адже стверджується: «Правосуб'єктність – здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктом права, тобто носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Щодо юридичних осіб ця здатність виявляється в їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій». Але визнається наявність міжнародної правосуб'єктності, адже стверджується, що «правосуб'єктність міжнародна – здатність суб'єкта міжнародного права бути учасником міжнародних правовідносин, зокрема укладати та виконувати договори міжнародні. Полягає у наявності відповідних прав та обов'язків, встановлених нормами міжнародного права. Здатність суб'єктів міжнародного права бути учасниками міжнародних відносин не є однаковою і залежить від юридичної природи суб'єкта. Розрізняють первинні (основні) та вторинні суб'єкти міжнародного права. До перших належать держави, а також нації, які борються за незалежність, до других – міжнародної організації. Держава володіє міжнародною правосуб'єктністю у повному обсязі з моменту утворення, що пояснюється самим фактом її існування і належним їй суверені-

тетом. Міжнародна правосуб'єктність націй, які борються за незалежність, ґрунтується на їхньому праві на самовизначення. Від імені цих націй міжнародною правосуб'єктністю володіють органи національного визволення, котрі виконують функції публічної влади» [2, с. 50].

Не заперечуючи міжнародну правосуб'єктність націй, які борються за незалежність, хотілося б усе ж таки наголосити на тому, що міжнародну правосуб'єктність мають насамперед народи, а у контексті цієї статті – український народ, адже саме він: по-перше, становить єдину спільноту громадян України усіх національностей; по-друге, є носієм народного суверенітету, що має найвищу політико-правову силу; по-третє, користується правом на самовизначення; по-четверте, утворив власні суспільство, державу, право; по-п'яте, наділяється первинною, суверенною, необмеженою, установчою владою.

Отже, беззаперечно, мають рацію ті науковці, які стверджують, що найголовнішим суб'єктом конституційного права є народ України, який врешті й визначає сутність цієї галузі права. Конституційне право України – це насамперед право українського народу [3, с. 10]. Тобто зазначені науковці визнають правосуб'єктність українського народу, наголошують, що він є суб'єктом конституційно-правових відносин і суб'єктом конституційного права загалом. Аналогічне можна стверджувати і стосовно інших галузей вітчизняного права.

Для повноцінного розгляду, характеризуючи правосуб'єктність загалом, варто також звернути увагу на розуміння правосуб'єктності інших суб'єктів правовідносин. Так, Г.В. Задорожня, визначаючи правосуб'єктність глави держави, пропонує розуміти під нею «закріплену в законодавстві й забезпечену державою його юридичну можливість та особисту здатність, що визначені на основі встановлення відповідності конституційно-правовим вимогам здійснювати державно-владні повноваження відповідно до функціонального призначення в механізмі державної влади» [4, с. 15].

В.М. Шкабаро, досліджуючи конституційно-правовий статус міста в Україні, вважає, що «правосуб'єктність міста – це сукупність юридичних можливостей міста в особі територіальної

громади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування бути учасником правовідносин, які виникають у процесі виконання ним своїх функцій у межах Конституції, законів України та статуту територіальної громади. Вона реалізується безпосередньо територіальною громадою й органами місцевого самоврядування у місті» [5, с. 16].

В.П. Грובה, розглядаючи особливості муніципальної правосуб'єктності окремих видів суб'єктів системи місцевого самоврядування, зазначає, що «це встановлена чинним законодавством і гарантована державою здатність суб'єктів системи місцевого самоврядування виступати учасником муніципальних правовідносин, тобто бути носієм юридичних прав та обов'язків, а також відповідати за неналежну реалізацію своїх обов'язків» [6, с. 21].

Що ж стосується безпосередньо правосуб'єктності українського народу, то слід визнати, що вона відверто слабо опрацьована у сучасній вітчизняній юридичній науці. До нечисленних наукових розвідок цієї із проблеми можна віднести насамперед науковий посібник Ф.В. Веніславського, у якому у темі 4 «Суб'єкти конституційного права України» передбачений параграф 4.2 «Правосуб'єктність українського народу», у якому зазначається, що «це гарантована Конституцією України реальна здатність народу виступати учасником конституційно-правових відносин. Результатом її реалізації є трансформація волі народу в державну волю» [7, с. 53].

До ознак правосуб'єктності українського народу віднесено те, що вона: 1) виникає з моменту реалізації народом свого права на самовизначення; 2) є постійною, невід'ємною, невідчужуваною та непорушною; 3) не потребує жодного підтвердження чи схвалення; 4) визначається безпосередньо Конституцією України, яка закріпила його виключні права.

Ф.В. Веніславський називає дві форми реалізації правосуб'єктності українського народу – безпосередню та представницьку. Безпосередня реалізується через загальнонаціональні вибори та всеукраїнський референдум, а представницька – через Верховну Раду України, Президента України, інші органи державної влади, наділені відповідними повноваженнями.

Цікаво, що зазначаються й особливості правосуб'єктності українського народу, а саме те, що народ: 1) є єдиним джерелом влади в Україні; його влада є невідчужуваною; 2) є абсолютним сувереном (носієм суверенітету); 3) переважно виступає як суб'єкт загальних конституційно-правових відносин; 4) вступає в конкретні конституційно-правові відносини, формуючи органи влади; 5) його влада первинна щодо органів публічної влади; 6) його влада є верховною щодо будь-якої іншої суспільної влади [7, с. 53].

«Міжнародна поліцейська енциклопедія» у статті «Суб'єкти правовідносин» поділяє їх на три види: 1) люди (фізичні особи); 2) об'єднання; 3) соціальні спільноти – народ (нація), територіальні спільноти (за адміністративно-територіальними одиницями, виборчими округами тощо), трудові колективи» [8, с. 781], тобто у цитованій праці, на відміну від багатьох інших доктринальних джерел, народ визнається суб'єктом правовідносин.

Дотичним до проблеми, що розглядається, є дисертаційне дослідження О.Д. Сокурєнка «Правосуб'єктність України: історико-правове дослідження», у якому аналізується процес становлення України як суб'єкта міжнародних відносин, із приводу чого безспідставно зазначається, що «розвиток України як суб'єкта міжнародних відносин відбувається завдяки як існуванню відокремленої території, власного населення, органів влади й управління, так і власному суверенітету, що робить її рівноправним учасником міжнародних відносин. Водночас Україна як суб'єкт міжнародних відносин не може повністю контролювати ту частину своєї території, на якій розташовані об'єкти російського Чорноморського флоту. Саме тому Україна втрачає частину своєї правосуб'єктності – вона є недієздатною та неділіктоздатною на частині своєї території, оскільки не може її контролювати. Загалом для незалежності України існує постійна загроза з боку Росії, політика якої переслідує мету перетворити її з суб'єкта в об'єкт міжнародних відносин» [9, с. 14].

К.О. Павшук стверджує, що «основним суб'єктом демократичного процесу виступає народ. Народ – це не тільки соціологічна категорія ідентичності, а й явище політичної динаміки та розвитку, яка знаходиться у постійному протистоянні та внутрішніх суперечностях із собою. Основними елементами правосуб'єктності народу виступають: наявність єдиної спільноти, воля цієї спільноти здійснювати владу та бути її суб'єктом, а також верховенство цієї волі щодо прагнень і бажань інших суб'єктів. Народний суверенітет конкретизується в установчій владі народу, яка реалізується періодично для установлення делегованої влади або з метою визначення або зміни засад конституційного ладу» [10, с. 14].

Таким чином, можна стверджувати, що саме правосуб'єктність українського народу є тією правовою категорією, яка дозволяє розглядати та характеризувати його не лише як абстрактного суб'єкта права, а і як суб'єкта конкретних правовідносин. Уже традиційно правосуб'єктність українського народу визначається як загальна, проте це зовсім не означає, що не існує конкретної правосуб'єктності українського народу.

Виокремлення загальної та конкретної правосуб'єктності українського народу пояснюється необхідністю розрізняти та виокремлювати

його загальний і конкретний конституційно-правові статуси. Загальний конституційно-правовий статус не може делегуватися чи привласнюватися іншими соціальними суб'єктами, а конкретний – пов'язаний із його конкретними правами й обов'язками, наприклад, виборами, референдумами, народною правотворчою ініціативою, народним вето і т. д. Так, вибори Президента України – це конкретні правовідносини, які виникають між українським народом (через виборчий корпус) і кандидатами у Президенти України. Вони конкретні, короткочасні, деталізовані, оскільки вибори проводяться відповідно до норм права, які визначають процедуру і порядок їх проведення. Саме конкретний конституційно-правовий статус українського народу зумовлює можливість делегувати окремі конкретні права й обов'язки органам державної влади й органам місцевого самоврядування.

Правосуб'єктність українського народу доцільно розглядати як сукупність правоздатності та дієздатності. Ще раз хотілося б наголосити на тому, що правоздатність українського народу настала з моменту усвідомлення громадянами України усіх національностей єдиної спільності, поєднаної загальними інтересами, та первинності власного самовизначення, тобто зі свого започаткування. А дієздатність настала з моменту утворення власного суспільства, держави, соціальних регуляторів, духовності тощо, тобто з того моменту, із якого український народ став спроможним не тільки мати конституційно-правовий статус, але й реалізувати його.

Загалом правоздатність і дієздатність тлумачать таким чином: «**правоздатність** – це закріплена в законодавстві і забезпечувана державою можливість суб'єкта мати юридичні права і нести юридичні обов'язки», а «**дієздатність** – це закріплена у законодавстві та забезпечувана державою можливість суб'єкта здійснювати свої юридичні права й обов'язки особистими діями» [5, с. 64]. Або стверджують, що «**правоздатність** – здатність особи мати права й обов'язки», а «**дієздатність** – здатність особи своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки» [12, с. 186].

Тобто правоздатність українського народу – це абстрактна його здатність мати юридичні права та юридичні обов'язки. Правоздатність українського народу є загальною, первинною, постійною та невід'ємною його якістю. А дієздатність – здатність українського народу особисто здійснювати свої повноваження. Її сутність полягає в особистих діях спрямованих на реалізацію повноважень. Щоправда треба визнати, що у правосуб'єктності українського народу, особливо на рівні загального конституційно-правового статусу, не існує чіткої межі між правоздатністю та дієздатністю.

Аналізуючи зазначене, ми можемо однозначно стверджувати, що: по-перше, правосуб'єктність українського народу складається із правоздатності та дієздатності; по-друге, правоздатність і дієздатність є правовими явищами, які дають можливість мати або реалізовувати повноваження, тобто права й обов'язки у правових відносинах; по-третє, і найбільш головне, правоздатність українського народу – це первинна, основоположна здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що існує для забезпечення спроможності вступати у правові відносини з усіма іншими соціальними суб'єктами, а дієздатність українського народу – це первинна, основоположна здатність реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах із усіма іншими соціальними суб'єктами.

Зазначене є підґрунтям для формування визначення правосуб'єктності українського народу. Отже, правосуб'єктність українського народу – це первинна, основоположна, гарантована нормативно-правовими актами здатність бути суб'єктом права, тобто мати та реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах із усіма іншими соціальними суб'єктами.

Із запропонованого визначення можна виокремити такі ознаки правосуб'єктності українського народу:

- є первинною, основоположною здатністю бути суб'єктом права, оскільки базується на загальновизнаному усією світовою спільнотою праві українського народу на самовизначення. Останнє також зумовлює те, що вона є постійною, невід'ємною, невідчужуваною та непорушною;
- гарантується нормативно-правовими актами, тобто проголошується, утверджується, охороняється та захищається ними;
- стосується можливості мати та реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки;
- суб'єктивні права та юридичні обов'язки українського народу існують і реалізуються у правових відносинах;
- розповсюджується на усіх інших соціальних суб'єктів. Маються на увазі національне суспільство та держава, інші народи, закордонні суспільства та держави, міжнародні об'єднання, національні меншини, корінні народи, соціальні групи, політичні партії, громадські об'єднання тощо.

Таким чином, є усі підстави стверджувати про наявність повноцінної правосуб'єктності українського народу, що зумовлює дієвість та ефективність його конституційно-правового статусу. Часто зустрічається заперечення цього факту, яке здебільшого зводиться до твердження, що у народу відсутня єдина та відокремлена воля, однак воно є безпідставним, адже схожі особливості притаманні волі усіх колективних суб'єктів (політичних партій, національних меншин, корін-

них народів, держави і т. д.). Швидше тут варто говорити про те, що воля колективних суб'єктів у разі наділення її конкретними повноваженнями, закріпленими у нормативно-правових актах, що можуть бути реалізованими тільки колективно, перетворюється у реальну правосуб'єктність колективних суб'єктів.

Правосуб'єктність українського народу – це об'єктивна політико-правова категорія, адже вона зумовлюється потребами суспільно-політичного життя та розвитку, основоположною та системоутворюючою роллю українського народу у соціальному житті суспільства та держави. Основою правосуб'єктності українського народу є народний суверенітет.

Правосуб'єктність українського народу має закріплюватися у нормах права, особливо конституційного та міжнародного, у вигляді функцій, принципів, прав, свобод, обов'язків, гарантій, тобто ставати державно-правовим явищем, у зв'язку із чим в усіх інших соціальних суб'єктах, особливо у держави, мають виникати обов'язки.

Український народ не обов'язково має в усіх видах правовідносин сам реалізовувати свої права й обов'язки. Для забезпечення цього процесу створюються та існують інститути безпосередньої та представницької демократії, і, до того ж, права українського народу реалізуються через фактичне втілення прав та обов'язків громадян України, прав та обов'язків національних меншин, корінних народів, соціальних та етнічних груп, органів держави, місцевого самоврядування, громадських об'єднань тощо, із яких він і складається. Враховуючи викладене, можна стверджувати, що український народ є не тільки носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, але й правосуб'єктивним учасником правових відносин, який безпосередньо або опосередковано бере участь.

Правосуб'єктність українського народу реалізується у внутрішній і зовнішній сфері його життєдіяльності, а тому можна говорити про внутрішню та зовнішню правосуб'єктність. Внутрішня правосуб'єктність українського народу – це його здатність бути суб'єктом права, учасником національних внутрішньосуспільних правових відносин, як безпосередньо, так і опосередковано. Зовнішня утверджується у призмі міжнародних відносин, існує у вигляді так званої міжнародної правосуб'єктності українського народу. І пояснюється це тим, що для забезпечення участі у міжнародно-правових відносинах кожному народу, який утворює суверенне суспільство та державу, належить право бути визаними іншими народами, суспільствами, державами, котрі є головними суб'єктами міжнародних відносин. Під поняттям «визнання» у його міжнародно-правовому значен-

ні розуміють акт, за допомогою якого існуючі народи, суспільства та держави визнають новоутворені суспільства та держави з метою встановлення з ними офіційних або неофіційних, повних або неповних, постійних або тимчасових відносин. Здебільшого визнання є мовчазним, що полегшує юридичне оформлення міжнародних і міждержавних відносин.

Отже, визнання українського народу або іншого суб'єкта міжнародно-правових відносин безпосередньо пов'язане з його міжнародною правосуб'єктністю. Є також майже безапеляційним те, що без визнання правосуб'єктності українського народу на міжнародно-правовій арені не відбудеться визнання правосуб'єктності національного суспільства та держави, не буде реалізованим їхній правовий статус. Саме зазначене дає підстави стверджувати, що для повноцінності існування правосуб'єктності українського народу необхідне визнання її як всередині країни, так і на міжнародній арені.

За формою реалізації правосуб'єктність українського народу класифікується на безпосередню та представницьку. Безпосередня реалізується через право на самовизначення, здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів, вибори, референдуми, народні правотворчі ініціативи, народне вето, а представницька – через Верховну Раду України, Президента України, інші органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені відповідними повноваженнями.

Правосуб'єктність українського народу сягає усіх сфер соціального життя суспільства. Так, у політичній сфері він як носій суверенітету і єдине джерело влади має право на самовизначення, здійснення протестів, повстань, рухів опору, рухів громадської непокори, народного віче, революцій, громадянських війн, національно-визвольних рухів, прийняття, внесення змін і доповнень, скасування конституції, окремих конституційних положень, проведення всеукраїнських і місцевих референдумів, участь в управлінні державними справами, участь у загальнодержавних і місцевих виборах, проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, свободу об'єднання у політичні партії та громадські об'єднання і т. д. В економічній – право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, право власності на землю, на надра, на атмосферне повітря, на водні та інші природні ресурси, на природні ресурси континентального шельфу, на природні ресурси виключної (морської) економічної зони. У духовній має право на державну мову, релігію, церкву, ідеологію, освіту, науку, свободу творчості.

Література

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О.В. Петришин та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5. 2003. 736 с.
3. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Правова єдність, 2010. 432 с.
4. Задорожня Г.В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 484 с.
5. Шкабаро В.М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 20 с.
6. Грובהва В.П. Система місцевого самоврядування в Україні : проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2013. 38 с.
7. Веніславський Ф.В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навчальний посібник. Харків : Право, 2014. 376 с.
8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1. 1232 с.
9. Сокурєнко О.Д. Правосуб'єктність України: історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 18 с.
10. Павшук К.О. Демократичні засади конституційного ладу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2014. 20 с.
11. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : посібник. Київ, 1994. 236 с.
12. Кельман М.С. Теорія права : навчальний посібник. Тернопіль : «Поліграфіст», 1998. 382 с.

Анотація

Колодій О. А. Правосуб'єктність українського народу. – Стаття.

Правоздатність українського народу – це абстрактна його здатність мати юридичні права та юридичні обов'язки. Вона є загальною, первинною, постійною та невід'ємною його якістю. Дієздатність – здатність українського народу особисто здійснювати свої повноваження. Її сутність полягає в особистих діях, спрямованих на реалізацію повноважень. Щоправда, слід визнати, що у правосуб'єктності українського народу, особливо на рівні загального конституційно-правового статусу, не існує чіткої межі між правоздатністю та дієздатністю.

Аналізуючи зазначене, ми можемо однозначно стверджувати, що: по-перше, правосуб'єктність українського народу складається із правоздатності та дієздатності; по-друге, правоздатність і дієздатність є правовими явищами, які дають можливість мати або реалізовувати повноваження, тобто права й обов'язки у правових відносинах; по-третє, і найбільш головне, правоздатність українського народу – це первинна, основоположна здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що існує для забезпечення спро-

можності вступати у правові відносини з усіма іншими соціальними суб'єктами, а дієздатність українського народу – це первинна, основоположна здатність реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах із усіма іншими соціальними суб'єктами.

Зазначене є підґрунтям для формування визначення правосуб'єктності українського народу: це первинна, основоположна, гарантована нормативно-правовими актами, здатність бути суб'єктом права, тобто мати та реалізовувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки у правових відносинах із усіма іншими соціальними суб'єктами.

Таким чином, є усі підстави стверджувати про наявність повноцінної правосуб'єктності українського народу, що зумовлює дієвість та ефективність його конституційно-правового статусу. Також автором наведено класифікацію правосуб'єктності українського народу.

Ключові слова: публічна влада, конституційні принципи, правосуб'єктність, український народ, конституційно-правовий статус.

Summary

Kolodiy A. A. Legal personality of the Ukrainian people. – Article.

The legal capacity of the Ukrainian people is their abstract ability to have legal rights and legal obligations. The legal capacity of the Ukrainian people is a common, primary, permanent and integral quality of it. And legal capacity is the ability of the Ukrainian people to personally exercise their powers. Its essence lies in personal actions aimed at exercising authority. However, it must be acknowledged that in the legal personality of the Ukrainian people, especially at the level of the general constitutional and legal status, there is no clear line between legal capacity and legal capacity.

Analyzing the above, we can unequivocally state that: - first, the legal personality of the Ukrainian people consists of legal capacity and legal capacity; - secondly, legal capacity and legal capacity are legal phenomena that make it possible to have or exercise powers, ie rights and obligations in legal relations; - thirdly, and most importantly, the legal capacity of the Ukrainian people is the primary, fundamental ability to have subjective rights and legal obligations, which exists to ensure the ability to enter into legal relations with all other social actors, and the capacity of the Ukrainian people – is the primary, fundamental ability to exercise subjective rights and legal obligations in legal relations with all other social actors.

This is the basis for the formation of the definition of legal personality of the Ukrainian people. Thus, the legal personality of the Ukrainian people is the primary, fundamental, guaranteed by regulations, the ability to be a subject of law, ie to have and exercise subjective rights and legal obligations in legal relations with all other social actors.

Thus, there is every reason to assert the existence of full legal personality of the Ukrainian people, which determines the effectiveness and efficiency of its constitutional and legal status. The author also provides a classification of the legal personality of the Ukrainian people.

Key words: public power, constitutional principles, legal personality, Ukrainian people, constitutional and legal status.

УДК 342.7
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).557](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).557)

А. Ю. Олійник
orcid.org/0000-0002-6245-4804
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
факультету підприємництва та права
Київського національного університету технологій та дизайну

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ВИРОБНИЧУ ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Під свободою підприємницької діяльності розуміють торговельну, комерційну діяльність, діяльність із купівлі-продажу товарів тощо. Таке уявлення є неповним. У теорії розрізняють три основні види підприємницької діяльності: виробничу, фінансово-кредитну, комерційну. Практична реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у процесі виробництва продукції є провідним видом підприємницької діяльності, спрямованим на виробництво продукції, надання послуг, виконання робіт для споживачів тощо. Зрозумілим стає зв'язок свободи особи на підприємницьку діяльність із важливими практичними завданнями господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вивчення конституційних прав і свобод особи в Україні (включаючи і конституційну свободу на підприємницьку діяльність) здійснювалося у процесі підготовки дисертацій, монографій, підручників і посібників, статей та інших наукових праць. Серед дослідників: О.В. Бігняк, А.С. Васильєв, В.М. Гайворонський, В.П. Жусман, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Н.І. Скларук, В.Л. Федоренко та ін.

Метою дослідження є аналіз реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у процесі виробництва продукції. Відповідно до визначеної мети завданнями роботи є: а) аналіз наукових праць щодо реалізації названої свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання визначення реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність і її видів; в) пропозиція висновків і рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Для підприємництва як методу господарювання характерні такі основні ознаки: самостійність і незалежність суб'єктів господарювання; господарський ризик; економічна відповідальність [1]. В основі реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід виділяти декілька її видів. О.В. Бігняк розглядає виробниче підприємство, фінансово-кредитне та комерційне [2].

Виробниче підприємство спрямоване на вироблення продукції, надання послуг та інформації, виконання робіт, представлення різноманітних послуг, створення духовних благ тощо. Виробниче підприємство належить до найбільш складних, серйозних, суспільно необхідних і водночас важких видів бізнесу. Із цим частково пов'язаний і той факт, що до виробничого підприємства спостерігається значно менше тяжіння, ніж до інших видів підприємницької діяльності, які значно швидше і простіше приносять прибутки. Так, із загальної кількості діючих малих підприємств лише кожне шосте функціонує у промисловості (16,4% від загальної кількості діючих малих підприємств), кожне дванадцате – у будівництві (8,6%), лише 4,4% – на транспорті. Однак в оптовій і роздрібній торгівлі, включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту, діють 3/5 малих підприємств (40,6%) [3].

На нашу думку, для формулювання визначення реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність необхідно розкрити її ознаки. Ознаками реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність є: 1) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини; 2) названі норми регулюють свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, що спрямована на: а) вироблення продукції; б) надання послуг та інформації; в) виконання робіт; г) здійснення різноманітних послуг; д) створення духовних благ; 3) метою діяльності є отримання: а) прибутку; б) соціального результату.

Однією з ознак є втілення конституційних норм у реальні суспільні відносини щодо свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, що слід розглядати як їх реалізацію. О.Ф. Скакун визначає реалізацію норм права як втілення їх у правомірній поведінці суб'єктів права, у їх практичній діяльності. Вона розглядає форми і способи безпосередньої реалізації норм права. Серед форм О.Ф. Скакун виділяє просту і складну. Проста (безпосередня) форма реалізації відбувається без участі держави способами додержання, виконання, використання норм права. Складна (опосередкована) форма реалізації відбувається за

участю держави способом застосування норм права [4, с. 418–419]. Конституційна свобода підприємців на виробничу підприємницьку діяльність полягає в тому, що вони без обмежень самостійно здійснюють будь-яку підприємницьку діяльність, не заборонену законом, тобто реалізують конституційну норму у простій формі способом використання. При здійсненні окремих видів підприємництва вони додержуються правових норм, встановлених законодавчими актами. Так, у ст. 4 Закону Української РСР «Про підприємство» закріплюються обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, а саме: 1) діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; 2) діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності; 3) діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо); 4) діяльність, пов'язана з виробництвом біоетанолу, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії [5]. Законами України, також, визначаються правові та організаційні засади: а) функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності; б) порядку діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, й адміністраторів [6]; в) реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [7].

Отже, конституційні норми, що регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність, можуть реалізуватися у простій і складній формах способами додержання, виконання, використання та застосування.

Названі норми регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність, спрямовану на: а) вироблення продукції; б) надання послуг та інформації; в) виконання робіт; г) здійснення різноманітних послуг; д) створення духовних благ тощо. Як показує практика, при виборі того чи іншого виду підприємницької діяльності слід враховувати такі критерії (фактори), зокрема: а) вид товару, який пропонується на ринок, його якість, асортимент; б) споживчий попит на товар або послугу; в) фінансові можливості підприємця, наявність матеріальних, трудових ресурсів; г) економічний стан у цій сфері бізнесу, рівень розвитку конкуренції; г) досвід роботи підприємця, його кваліфікацію; д) перспективність виду підприємницької діяльності, можливості одержання достатнього прибутку тощо [8]. Н.І. Склярук стверджує, що метою суспільного виробництва будь-якої держави є задоволення потреб громадян, які проживають на її території. Для досягнення цієї мети суспільство організує матеріальне

виробництво [9, с. 5]. Задоволення потреб людини у товарах, послугах та інформації, виконанні робіт і створенні матеріальних і духовних благ має перспективне значення та певну складність і потребує значних зусиль і певних термінів розвитку від ідеї вироблення товарів і надання послуг до отримання ефекту у вигляді прибутку, досягнення економічних і соціальних результатів. На думку В.М. Гайворонського, підприємець визнається однією із центральних фігур господарської (підприємницької) діяльності. Його інноваційність полягає не лише у виготовленні нового продукту та впровадженні нових технологій, а і в освоєнні нових ринків збуту, нових джерел сировини, нових форм індустріальної організації тощо [10, с. 54].

Отже, на думку авторів-господарників, виробнича підприємницька діяльність не обмежується лише виробництвом продукції, а має більш широке призначення і реалізується у виробленні продукції, наданні послуг та інформації, виконанні робіт, здійсненні різноманітних послуг і створенні матеріальних і духовних благ для задоволення потреб та інтересів людини та громадянина на території будь-якої країни.

На думку багатьох авторів-господарників, виробниче підприємство безпосередньо пов'язане з виробництвом продукції, здійсненням робіт і послуг, наданням інформації та подальшою реалізацією покупцям, споживачам результатів виробництва і розрізняється за формами та видами. Розрізняють дві форми виробничого підприємства: традиціоналістське й інноваційне підприємство. Традиціоналістське підприємство орієнтоване на виробництво традиційних товарів для постачання на ринок. Асортимент таких товарів давно випускається виробником, відносно стабільний і не підлягає суттєвим змінам за різновидами [8]. Інноваційне підприємство передбачає організацію виробництва із широким використанням нових технологій та інновацій. Результатом такої організації виступає новий (якого не існувало раніше) товар або товар із принципово новими характеристиками, властивостями або навіть сферами використання. Практика виробничої підприємницької діяльності у будь-якій формі включає в себе елементи інноваційного процесу [8]. Серед видів виробничої підприємницької діяльності розрізняють: а) основні; б) допоміжні. До основних відносять види виробничої підприємницької діяльності, результатом яких є виробництво товару, готового до споживання (виробничого або індивідуального). Функція виробництва є для підприємця провідною. Допоміжними видами підприємницької активності є такі, які обслуговують, супроводжують виробництво (наприклад, інноваційна, науково-технічна, інформаційна, інжинірингова, конструкторська, консультаційна, маркетингова, лізингова діяль-

ність, виробниче споживання товарів і послуг, збут продукції тощо) [8]. Форми та види виробничої підприємницької діяльності здійснюються підприємцями за умови наявності у них конституційної свободи. Як вказується у спеціальній літературі, під підприємництвом розуміють самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик, не заборонену законом господарську діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг із метою одержання прибутку [11, с. 133].

Отже, згадані вище форми та види діяльності можуть бути реалізовані лише за наявності у підприємців конституційної свободи на виробничу підприємницьку діяльність. Саме наявність свободи дає можливість підприємцю діяти на власний ризик у межах чинного законодавства.

Метою виробничої підприємницької діяльності є отримання економічного чи соціального результату та прибутку. Таку позицію щодо підприємницької діяльності підтримують не всі автори. Так, В.М. Гайворонський до ознак підприємницької діяльності відносить досягнення економічних і соціальних результатів із метою одержання прибутку [10, с. 52]. С.І. Іщук вважає за потрібне змінити концепцію конституційної фіксації свободи особи в економічній сфері. Виходячи із таких позицій, на його думку, варто змінити концепцію конституційної фіксації свободи особи в економічній сфері та забезпечити гарантії свободи вільної та ініціативної підприємницької діяльності у різних її проявах [11, с. 15]. Протилежною є позиція В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка, котрі вважають, що виробнича підприємницька діяльність передбачає за мету лише отримання прибутку [12, с. 226]. Такої ж думки дотримуються П.М. Рабінович і М.І. Хавронюк [13, с. 219].

Ми пропонуємо внести зміни до ст. 41 Конституції України і ст. 43 Господарського кодексу України. Ст. 42 ч. 1 Конституції України викласти в такій редакції: перед словами «кожен має право на підприємницьку діяльність» вставити «економічна свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту. Ст. 43 ГК України сформулювати так: замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується економічна свобода» і далі по тексту.

Отже, на нашу думку, автори В.М. Гайворонський і С.І. Іщук мають більш перспективну думку щодо свободи виробничого підприємництва та справедливо виступають за розширення мети підприємницької діяльності свободи особи щодо досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зробимо деякі висновки. Ознаками реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність є: 1) втілення конституційних норм у реальні суспільні відносини; 2) названі норми регулю-

ють свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, спрямовану на: а) вироблення продукції; б) надання послуг та інформації; в) виконання робіт; г) здійснення різноманітних послуг; д) створення духовних благ; 3) метою діяльності є отримання: а) прибутку; б) соціального результату.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у процесі виробництва продукції може розглядатися як втілення конституційних норм у реальні суспільні відносини, що регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність при виробленні продукції, наданні послуг та інформації, виконанні робіт і створенні матеріальних і духовних благ із метою отримання прибутку і (чи) соціального результату.

Пропонуємо внести такі зміни до законодавства: а) у ст. 42 ч. 1 Конституції України перед словами «кожен має право на підприємницьку діяльність» вставити «економічна свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту; б) у ст. 43 ГК України замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується економічна свобода» і далі по тексту. Дотримання запропонованих рекомендацій сприятиме удосконаленню реалізації конституційної свободи фізичної особи на виробничу підприємницьку діяльність.

Література

1. Підприємництво і підприємство. URL: https://studopedia.su/4_49228_tema--pidpriemnitstvo-i-pidpriemstvo.html.
2. Бігняк О. Поняття права на підприємницьку діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 2. С. 99–102.
3. Види підприємницької діяльності. URL: <https://www.sites.google.com/site/ecolicej/navcalnij-proces/uroki-ekonomiki/11-a-klas/viznacalni-risi-ta-osoblivosti-pidpriemnickoie-dialnosti/vidi-pidpriemnickoie-dialnosti>.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2012. 524 с.
5. Про підприємництво : Закон Української РСР від 07 лютого 1991 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 14. Ст. 168.
6. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 483.
7. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79.
8. Виробнича підприємницька діяльність. URL: <https://msd.in.ua/virobnicha-pidpriemnicka-dialnist/>.
9. Склярчук Н.І. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка підприємства» (для студентів 3 курсу заочної форми навчання галузі знань 0305 «Економіка та підприємництво» напрямку підготовки 6.030509 – «Облік і аудит») / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків : ХНАМГ. 2012. 165 с.
10. Господарське право України : підручник / В.М. Гайворонський, В.П. Жушман, Н.В. Погорецька

та ін.; за ред. В.М. Гайворонського та В.П. Жущмана. Харків: Право, 2005. 384 с.

11. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні: монографія. Київ: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2018. 371 с.

12. Іщук С.І. Окремі конституційно-правові застави функціонування громадянського суспільства в Україні: свобода підприємницької діяльності. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 1 (3). С. 11–17.

13. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В.Л. Федоренка. Київ: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.

14. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. 464 с.

Анотація

Олійник А. Ю. Реалізація конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність. – Стаття.

У статті розглянуто поняття реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність. Проаналізовано праці таких вчених, як В.М. Гайворонський, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, В.Л. Федоренко та ін. Сформульовані та розглянуті ознаки реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність.

Конституційні норми, що регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність, можуть реалізуватися у простій і складній формах способами додержання, виконання, використання та застосування. Виробничу підприємницьку діяльність не обмежується лише виробництвом продукції, а має більш широке призначення і реалізується виробленням продукції, наданням послуг та інформації, виконанням робіт, здійсненням різноманітних послуг і створенням матеріальних і духовних благ для задоволення потреб і інтересів людини та громадянина. Розрізняють дві форми виробничого підприємництва: традиціоналістське та інноваційне й основні та допоміжні види.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у процесі виробництва продукції може розглядатися як втілення конституційних норм у реальні суспільні відносини, що регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність при виробленні продукції, наданні послуг та інформації, виконанні робіт і створенні матеріальних і духовних благ із метою отримання прибутку і (чи) соціального результату. Запропоновано зміни до законодавства, а саме: а) у ст. 42 ч. 1 Конституції України перед словами «кожен має право на підприємницьку діяльність» вставити «економічна свобода підприємництва в Укра-

їні гарантується» і далі по тексту; б) у ст. 43 ГК України замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується економічна свобода» і далі по тексту.

Ключові слова: виробничу підприємницьку діяльність, ознаки реалізації конституційної свободи, втілення конституційних норм у реальні суспільні відносини.

Summary

Oliynyk A. Yu. Realization of the constitutional freedom of a person for productive entrepreneurial activity. – Article.

The article considers the concept of realization of the constitutional freedom of a person for productive entrepreneurial activity. The works of such scientists as: V.M. Gaivoronsky, V.F. Pogorilko, P.M. Rabinovich, O.F. Skakun, V.L. Fedorenko and others. The signs of realization of the constitutional freedom of a person for productive entrepreneurial activity are formulated and considered.

Constitutional norms governing the freedom of a person to engage in productive entrepreneurial activity can be implemented in simple and complex forms by means of observance, implementation, use and application. Industrial entrepreneurial activity is not limited to production, but has a broader purpose and is realized by production, provision of services and information, performance of works, implementation of various services and creation of material and spiritual goods to meet the needs and interests of man and citizen. There are two forms of industrial entrepreneurship: traditionalist and innovative and basic and auxiliary types.

Realization of the constitutional freedom of a person to entrepreneurial activity in the process of production can be considered as the embodiment of constitutional norms in real social relations governing the freedom of a person to productive entrepreneurial activity in production, provision of services and information, performance of works and creation of material and spiritual goods profit and (or) social result. Proposed changes to the legislation, namely: a) Art. 42 part 1 of the Constitution of Ukraine before the words “everyone has the right to entrepreneurial activity” insert “economic freedom of entrepreneurship in Ukraine is guaranteed” and further in the text; b) Art. 43 of the Civil Code of Ukraine instead of the words “entrepreneurs have the right” to enshrine “entrepreneurs are guaranteed economic freedom” and further in the text.

Key words: productive entrepreneurial activity, signs of realization of constitutional freedom, embodiment of constitutional norms in real social relations.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 618.177'06:34(045)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).558](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).558)

Л. Ю. Бельо

orcid.org/0000-0003-4633-7867

*старший викладач кафедри цивільного і трудового права
Національного університету «Одеська морська академія»*

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ВИКОРИСТАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Постановка проблеми. Продовження роду є сутністю життя на землі та історично вважається фундаментальним правом людини і закріплюється в законодавстві кожної держави. Репродуктивні процеси, на які впливають закони біології, психології, соціології, філософії, викликають постійний інтерес до їх осягнення та потребують нормативного регулювання. Репродуктивні права забезпечують реалізацію права людини на продовження роду та є частиною природних прав. Ці права не залежать від віку, статі, національності, сімейного стану або стану здоров'я. В умовах демографічної кризи гостро постає питання допомоги у випадку безплідного шлюбу, коли народження дитини неможливе чи небезпечно для життя і здоров'я матері з фізіологічних причин, у зв'язку з біологічною несумісністю подружжя, протипоказанням до вагітності, спадковими хворобами та ін. Частота безплідних шлюбів за різними джерелами сягає від 15 до 20% всіх подружніх пар.

Усе це призводить до розлучень, погіршення демографічної ситуації та порушення права людини на здоров'я, права на сім'ю. І якщо медичним розробкам присвячено багато наукових праць, психологічних практик, то наукових досліджень у сфері правового регулювання застосування репродуктивних технологій вкрай мало. Недостатня ефективність методів відновлення фертильності людини стимулювала розвиток нових репродуктивних технологій [1].

Допоміжні репродуктивні технології (далі – ДРТ) є одним із вагомих досягнень ХХ століття.

Актуальність дослідження даної теми зумовлена відсутністю відповідного правового регулювання у цій сфері, що, у свою чергу, зумовлює появу низки юридичних питань, які потребують відповіді. Нові розробки в галузі репродуктивної медицини привертають увагу до правових аспектів застосування програм допоміжних репродуктивних технологій, які використовуються під час лікування безпліддя. З огляду на актуальність

цієї проблеми необхідно зазначити, що ДРТ сьогодні є маловивченим питанням у теорії, а відтак недостатньо врегульованим законодавчо. Цю тему активно досліджували О.О. Гладушняк, А.П. Головащук, Д.О. Пугач, О.М. Юзько, Т.О. Юзько, Є.Б. Гнеушева.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпліддя відноситься до важливих показників стану репродуктивного здоров'я, є підставою для охорони здоров'я та медичної допомоги. ДРТ вважається найефективнішим інструментом отримання позитивного результату, досягнення вагітності за будь-якої форми жіночого, чоловічого чи змішаного безпліддя є єдиним можливим рішенням проблеми для бездітних пар [2].

За даними державної статистики, в Україні у 2016 р. було зареєстровано 38 998 випадків жіночого безпліддя (77,67% серед усіх випадків жіночого і чоловічого безпліддя) та 11 210 випадків чоловічого безпліддя (22,32% відповідно). Упродовж 2006–2015 рр. кількість розпочатих лікувальних циклів за методами допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) збільшилась у 3,5 рази і становила у 2015 році – 18 871 лікувальних циклів. Частота настання клінічної вагітності від розпочатих лікувальних циклів ДРТ у 2015 році становила 36,56% проти 33,53% у 2006 році. Як убачається з аналізу даних, прослідковується позитивна динаміка.

Однією із сучасних проблем народження дитини, яка вирішується за допомогою застосування ДРТ, є так зване «соціальне безпліддя», що викликане не медичними показниками, а через відсутність партнера [3]. Фактично ДРТ-лікування давно виросло з вузько спеціальної галузі науки, тому під час визначення правової природи відносин із реалізації репродуктивних прав із використанням ДРТ вбачається їх міжгалузевий характер, який охоплює норми конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного права. До складу особливих елементів цього інституту нале-

жать відносини щодо застосування ДРТ; цивільно-правові договори та інші договори, які мають спрямованість на охорону здоров'я, на реалізацію репродуктивних прав, зокрема з використанням елементів договору про надання медичних послуг; встановлення походження дітей, зокрема після смерті осіб, яким належав генетичний матеріал, шляхом застосування ДРТ; захист репродуктивних прав правовими методами [4].

Україна належить до тих держав, де допоміжні репродуктивні технології дозволені на законодавчому рівні. Положенням ч. 7 ст. 281 Цивільного кодексу України закріплено право на проведення ДРТ, де зазначено: «Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством» [5].

У Наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09.09.2013 № 787 дано визначення поняття допоміжних репродуктивних технологій: «ДРТ – методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro*» [6].

Зараз у світі існує велика кількість видів ДРТ, що застосовуються під час лікування безпліддя. Аналізуючи зміст Наказу МОЗ № 787, можна зробити висновок, що в Україні застосовуються такі різновиди допоміжних репродуктивних технологій:

– запліднення *in vitro* – техніка виконання експерименту чи інших маніпуляцій у спеціальному лабораторному посуді або в контрольованому середовищі поза живим організмом;

– спосіб лікування безпліддя, за якого запліднення яйцеклітини здійснюється поза організмом жінки. Також має назву екстракорпоральне запліднення, або штучне запліднення;

– внутрішньоматкова інсемінація – одна з форм лікування безпліддя, може бути проведена шляхом введення підготовлених спермій у порожнину матки;

– донація гамет або ембріонів – процедура, за якою донори за письмово оформленою, добровільною згодою надають свої статеві клітини – гамети (сперму, ооцити), або ембріони для використання в інших осіб у лікуванні безпліддя;

– метод ІКСІ (від міжнародної назви методу ICSI – Intracytoplasmic Sperm Injection) – інтрацитоплазмична ін'єкція сперми, застосовують під час лікування важких форм чоловічого безпліддя;

– метод МЕЗА (від міжнародної назви MESA – Microsurgical epididymal Sperm Aspiration) – мікрохірургічна аспірація спермій із придатка яєчка;

– метод ПЕЗА (від міжнародної назви PESA – Percutaneous Sperm Aspiration) – черезшкірна аспірація спермій із придатка яєчка;

– метод ТЕЗА (від міжнародної назви TESA – Testicular Sperm Aspiration) – аспірація спермій із тканини яєчка;

– метод ТЕЗЕ (від міжнародної назви TESE – Testicular Sperm Extraction);

– екстракція спермій із тканини яєчка;

– сурогатне материнство – один із видів лікування безпліддя та інші [6].

Нормами чинного законодавства України не визначено поняття сурогатного материнства, воно існує лише в суспільних відносинах, пов'язаних із сучасними репродуктивними технологіями [7]. Така репродуктивна технологія заборонена в Австрії, Норвегії, Швеції, Франції, Італії, Швейцарії, Німеччині та ін. В Україні законопроект «Про

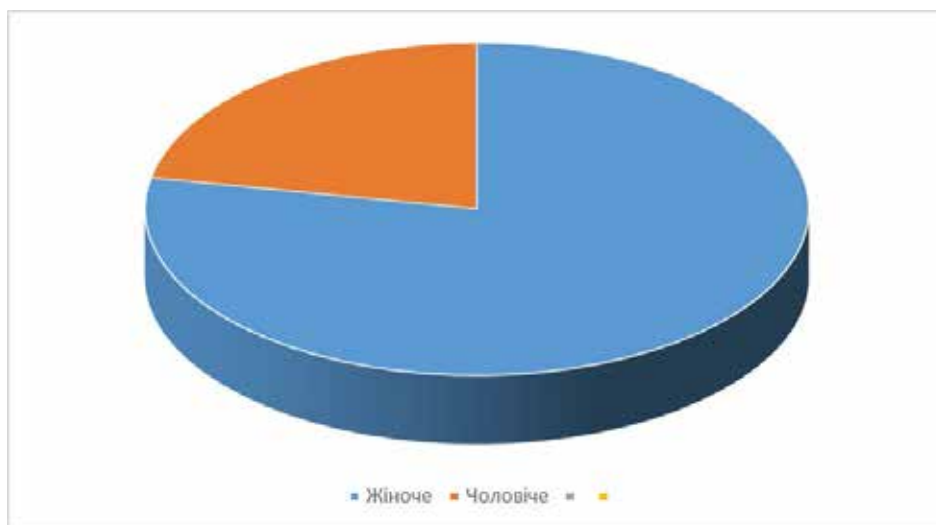


Рис. 1. Структура безпліддя в Україні

регулювання питань щодо допоміжного материнства та забезпечення державними гарантіями рівних прав та можливостей матерів» з 2009 року так і не було прийнято. В Україні не відбулася повна адаптація суспільства до рівня репродуктивних технологій, у тому числі і до сурогатного материнства, зокрема за відсутності правового забезпечення, та й спеціалізовані медичні заклади потребують чіткого механізму та належної правової бази.

Якщо посилались на ефективність методів лікування безпліддя, то в Україні вона вища, ніж у деяких зарубіжних країнах, однак, як буде нижче продемонстровано, графічно кількісні показники (кількість пацієнтів) є значно нижчими, ніж в інших країнах.

Необхідно зазначити, що чинні нормативно-правові акти в Україні стосовно допоміжних репродуктивних технологій загалом спрямовані на закріплення права на застосування ДРТ та регулювання медичної сторони даного питання, полишаючи юридичний аспект без належної уваги. Тому існує нагальна потреба в напрацюванні та прийнятті спеціального закону, у якому будуть охоплені та закріплені такі важливі аспекти, як: чітке визначення термінів та понять, що застосовуються у ДРТ, умови і порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій; збереження інформації як лікарської таємниці та відповідальність за розголошення інформації, що стала відома медичному персоналу під час проведення допоміжних репродуктивних технологій; правові аспекти донорства гамет та ембріонів, а також права й обов'язки донора; зберігання та криоконсервація донорських гамет та ембріонів; порядок їх використання; можливості щодо вибо-

ру статі майбутньої дитини; права осіб, щодо яких застосовуються допоміжні репродуктивні технології; право власності на ембріон, а також право на зберігання і використання гамет та ембріонів; право на вибір донора та інше.

Розглядаючи досвід інших держав, зазначимо, що в Російській Федерації ДРТ регулюються Федеральним законом «Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації» від 21 листопада 2011 р. № 323-ФЗ та Наказом Міністерства охорони здоров'я Російської Федерації від 30 серпня 2012 р. № 107н «Про порядок використання допоміжних репродуктивних технологій, протипоказання і обмеження до їх застосування».

У Республіці Білорусь досліджуване питання регламентовано Законом «Про допоміжні репродуктивні технології» від 7 січня 2012 р. № 341-З, яким передбачено такі види ДРТ, як: екстракорпоральне запліднення; сурогатне материнство; штучна інсемінація.

Законодавство Італії в галузі допоміжних репродуктивних технологій досить консервативне. Закон Італії «Про норми допоміжних репродуктивних технологій» від 19 лютого 2004 р., № 40 не тільки повністю забороняє сурогатне материнство, а й істотно обмежує інші репродуктивні технології. Згідно із цим законом заборонені репродуктивні програми за участі третьої сторони, тобто сурогатне материнство і донорство [8].

Загалом допоміжні репродуктивні технології дозволено та урегульовано в Англії, Греції, Грузії, Ізраїлі, Іспанії, Індії, Казахстані, деяких штатах США. Відповідно до перерахованих методів ДРТ ми можемо мати чітке уявлення, виходячи з діаграми про показники їх застосування в різних країнах.

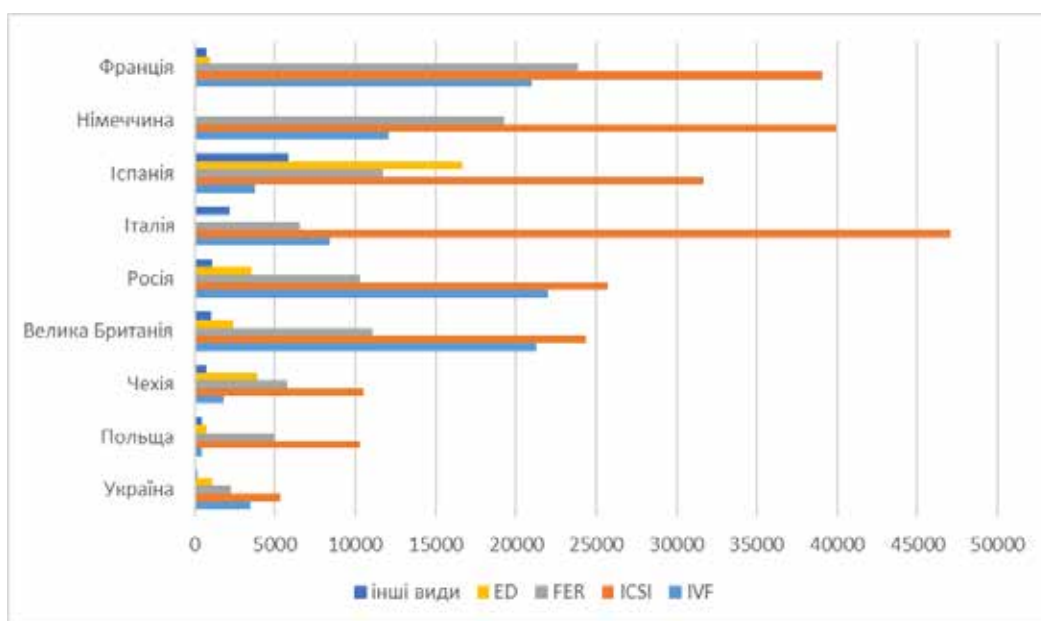


Рис. 2. Застосування різних видів ДРТ (2017 рік)

Дотепер більшість країн так чи інакше сформувала законодавство про застосування методів допоміжної репродукції. До їх числа належить також Україна.

У сучасних умовах відносини, пов'язані із застосуванням ДРТ, можна поділити на дві групи: до і після народження дитини. Перша група відносин регулюється Законом України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» і наказом Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України від 9 вересня 2013 р. № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», що визначають загальні принципи застосування ДРТ, перелік дозволених технологій і медичних показань для їх застосування, а також етапи проведення відповідних процедур.

До відносин, що формуються до народження дитини, варто також зарахувати договірні відносини між подружжям і відповідною медичною установою, а також між подружжям і сурогатною матір'ю [9]. Після народження дитини досліджувані відносини переходять у сімейно-правову площину. У зв'язку із цим Сімейний кодекс України визначає походження дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Висновки. Активно розвивається генетика, біомедичні технології, які не дозволяють стояти на місці юриспруденції. Сучасне використання ДРТ у медичній галузі випереджає формування правової бази в цій сфері. ДРТ розвиваються, і необхідне доопрацювання вітчизняного законодавства для усунення невідповідностей і прогалин у галузі регулювання репродуктивних правовідносин. Необхідність якнайшвидшого прийняття нормативно-правових актів у репродуктивній діяльності не викликає сумнівів, оскільки поступове збільшення народжених дітей за допомогою застосування репродуктивних технологій (і у світлі останніх подій – народження дітей українськими сурогатними матерями на території України для іноземних громадян) переконливо доводить свою нагальність та значимість. Та й підзаконні нормативно-правові акти необхідні для втілення механізму ДРТ.

Розроблення законодавчої бази ДРТ можуть бути дуже різноманітними. В окремих країнах відносини у сфері штучного запліднення регулюються спеціальними законами, які детально регламентують проведення таких операцій. В Україні правове регулювання відносин у цій галузі здійснюється лише на рівні підзаконних нормативних актів.

Правова база ДРТ потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Особи, що зважилися вдатися до послуг медичних установ, які здійснюють методи ДРТ, мають знати про актуальний стан українського законодавства в цій галузі, яке б

мало беззаперечний характер, та чіткий механізм його правового беззастережного застосування.

Питання охорони репродуктивного здоров'я та репродуктивних прав, природних прав людини включно із правом на використання ДРТ є найважливішим напрямом державної політики, і саме державою повинно здійснюватися його належне своєчасне юридичне забезпечення.

Література

1. Юзько О.М. Стан та перспективи розвитку допоміжних репродуктивних технологій лікуванні безпліддя в Україні. *Жіночий лікар*. 2015. № 5. С. 17–20.
2. Юзько О.М. Використання допоміжних репродуктивних технологій при лікуванні безпліддя в Україні. *Збірник наукових праць Асоціації акушерів-гінекологів України*. 2014. Вип. 1-2. С. 321–323.
3. Гнеушева Е.Б. Некоторые проблемы правового регулирования применения искусственных методов репродукции. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2014. № 2. С. 285–289.
4. Пугач Д.О. Сучасний стан правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3(9). С. 26–29.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
6. Наказ МОЗ України 09.09.2013 № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні». *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 82. Ст. 3064.
7. Гладушняк О.О. Правове регулювання сурогатного материнства: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство*. 2014. № 1(22). С. 37–45.
8. Головащук А.П. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С.189–191.
9. Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 4. Ст. 19.

Анотація

Бельо Л. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку правового регулювання використання допоміжних репродуктивних технологій. – Стаття.

У статті розглядається проблема правового регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проаналізовано праці науковців із даної теми, а також досліджено законодавство, без чого повне розуміння даної теми було б неможливим.

В умовах демографічної кризи гостро постає питання допомоги у випадку безплідного шлюбу. Стан народжуваності та демографічні процеси вимагають нових розробок, із чим успішно справляється галузь медицини, однак потребують уваги правові аспекти застосування програм допоміжних репродуктивних технологій. Репродуктивні права є частиною природних прав, які повинні бути врегульованими та забезпеченими нормативно. Допоміжні репродуктивні технології є одним із вагомих досягнень людства та дієвим механізмом вирішення проблеми безплідності. За допомогою застосування ДРТ вирішується так зване «соціальне безпліддя», що викликане не медичними показниками, а відсутністю партнера.

ДРТ на практиці випереджає формування правової бази в цій галузі. Чинні нормативно-правові акти в Україні стосовно допоміжних репродуктивних технологій загалом спрямовані на закріплення права на застосування ДРТ та регулювання медичної сторони даного питання, залишаючи юридичний аспект без належної уваги.

Проблема охорони репродуктивного здоров'я та репродуктивних прав людини й громадянина, включно із правом на використання ДРТ, являє собою найважливіший напрям державної політики, і саме на державу покладено обов'язок її належного юридичного забезпечення.

Правова база ДРТ потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Особи, що потребують медичних послуг у спеціалізованих установах, які втілюють методи ДРТ, мають знати актуальний стан українського законодавства в цій галузі, яке б мало беззаперечний характер та чіткий механізм його правового беззастережного застосування.

Ключові слова: репродуктивні права, репродуктивне здоров'я, допоміжні репродуктивні технології, безпліддя, сурогатне материнство.

Summary

Belo L. Yu. The current state and prospects for the development of legal regulation of the use of assisted reproductive technologies. – Article.

The article considers the problem of legal regulation of the use of assisted reproductive technologies. The works of scientists on this topic are analyzed, as well as the legislation is investigated, without which a full understanding of this topic would be impossible.

In conditions of the demographic crisis the question of assistance in sterile marriage arises. A birth rate and demographic processes require new developments, with that the area of medicine manage well, however the legal aspects of application of programs of assisted reproductive technology requires of attention. Reproductive rights are the part of natural rights, which have to be settled and legally provided. Assisted reproductive technology is the one of the significant human achievements and this is an effective mechanism of resolving of the problem of infertility. The “social infertility”, which is caused by not medical rate but the absence of the partner is being resolved by means of using ART.

ART in practice is ahead of the formation of a legal framework in this area. The current regulatory legal acts in Ukraine regarding assisted reproductive technologies are generally aimed at securing the right to use ART and regulating the medical side of this issue, leaving the legal aspect without due attention.

The problem of protecting reproductive health and the reproductive rights of a person and a citizen, including the right to use ART, is the most important area of state policy, and it is the state that is charged with the duty of its proper legal support.

The legal basis of ART requires subsequent development and improvement. Individuals, who require medical services from the specialized institutions, which embody the ART methods, must find the actual state of Ukrainian legislation in this area, which would have unconditional feature and exact mechanism of its legal unequivocal application.

Key words: reproductive rights, reproductive health, assisted reproductive technologies, infertility, surrogacy.

УДК 347.736

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).559](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).559)*А. Й. Бучинська**orcid.org/0000-0001-6348-299X**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри правознавства**Житомирського національного агроекологічного університету*

БАНКРУТСТВО ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Традиційно банкрутство, під яким слід розуміти визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації та погасити грошові вимоги кредиторів не інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури, більшою мірою стосувалося суб'єктів господарювання. Однак не лише суб'єкти господарювання, але і фізична особа може потрапити у складне фінансове становище з надзвичайних і незалежних від неї причин, таких як, наприклад, хвороба, нещасний випадок, втрата роботи тощо.

Тривалий час, а саме починаючи з 1992 р., банкрутство в Україні регулювалося з позиції фінансової неспроможності суб'єктів господарювання задовольнити вимоги кредиторів, можливого пошуку шляхів відновлення їх платоспроможності. Однак нестабільність валютного ринку, недосконалість чинного законодавства призводить до того, що фізична особа з незалежних від неї причин (коливання курсу валют) не в змозі задовольнити вимоги кредиторів. Тому з метою захисту як боржника, так і кредиторів із 21 жовтня 2019 р. в українському законодавстві запроваджено інститут банкрутства фізичних осіб, закріплений у Кодексі з процедур банкрутства, який визначає умови та порядок відновлення платоспроможності боржника.

Польський законодавець запровадив інститут банкрутства фізичних осіб 5 грудня 2008 р. шляхом внесення змін до Закону «Про банкрутство» від 28 лютого 2003 р. Основною метою запровадження цього інституту було обмеження соціального відчуження та створення фізичним особам, котрі не здійснюють підприємницьку діяльність, можливості для подальшого життя без обтяжень.

І йдеться не про автоматичне списання наявної заборгованості у фізичної особи, яка в силу життєвих обставин виявилася неплатоспроможною, а, якщо це буде можливе, про задоволення вимог кредиторів (а оскільки, такими кредиторами найчастіше виступають банки, то і максимальний захист їхніх інтересів). Тому, на думку польських дослідників, першочерговою й основною метою банкрутства фізичних осіб необхідно вважати зменшення або часткове чи повне погашення боргів [1, с. 25–26]. Подібний підхід підтримують українські науковці, підкреслюючи, що в зако-

нодавстві про неспроможність насправді йдеться не про врятування боржника, а про забезпечення майнових інтересів кредиторів шляхом максимального задоволення саме їхніх вимог [2, с. 53].

Необхідно зазначити, що в українській юридичній літературі не проведено жодних досліджень регулювання банкрутства фізичних осіб у польському праві, а оскільки через євроінтеграційні процеси у громадян України та Польщі можуть виникнути питання щодо неплатоспроможності фізичних осіб, вважаємо за необхідне дослідити законодавство двох держав у цій сфері.

Відповідно до ст. 115 Кодексу з процедур банкрутства (далі – Кодекс) сам боржник – фізична особа у разі виникнення обставин, які вказують на його неплатоспроможність, звертається із заявою до господарського суду про відкриття провадження у справі про свою неплатоспроможність. Кредитор у жодному разі не може ініціювати банкрутство фізичної особи.

Господарський суд може прийняти заяву у боржника про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність лише за наявності обставин, перелік яких визначено Кодексом і які підтверджують, що боржник не в змозі здійснювати грошові платежі, тобто якщо він постав перед загрозою неплатоспроможності [3, ст. 115]. Слід погодитися з тим, що Кодекс не дає відповіді на питання, чи може бути підставою для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи лише один із факторів, зазначених у ст. 115 Кодексу, чи потрібна виключна сукупність всіх факторів, визначених у статті [4, с. 178].

Українське законодавство передбачає процедуру відновлення платоспроможності боржника шляхом запровадження плану реструктуризації боргу фізичних осіб. Реструктуризація може бути запроваджена протягом 120 днів із дня відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, у ході якої боржник може дійти згоди із кредиторами щодо зміни строків виплат чи продажу частини майна задля задоволення їхніх вимог. Як зазначає О.М. Бірюков, при розробці плану реструктуризації боргів мають застосовуватися такі способи розв'язання проблем заборгованості: зменшення вимог, прощення боргу, а також припинення зобов'язання шляхом заміни первісного зобов'язання іншим [5, с. 64].

Однак щодо реструктуризації боргів фізичної особи український законодавець запровадив певні обмеження, зокрема не підлягають реструктуризації борги боржника щодо сплати аліментів, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, тощо [3, ст. 125]. Не реструктуризуються також борги за кредитами, отриманими на відпочинок, розваги, придбання предметів розкоші тощо. Крім цього, діють обмеження щодо строку проведення реструктуризації, оскільки виконання плану реструктуризації боргів не може перевищувати 5 років. У разі погашення боргів за іпотечними кредитами строк виконання плану не може перевищувати 10 років. У разі виконання боржником плану реструктуризації боргів господарський суд закриває провадження у справі, а боржник вважається звільненим від боргів.

Якщо в ході розгляду справи про неплатоспроможність фізичної особи не було застосовано реструктуризацію боргів, має місце визнання боржника банкрутом і запровадження процедури погашення боргів. Погашення відбувається за рахунок коштів, виручених від реалізації ліквідаційної маси боржника. До «ліквідаційної маси» належить усе майно боржника, що перебуває у його власності, окрім житла, яке є єдиним місцем проживання сім'ї боржника (квартира загальною площею не більше 60 м² або житловою площею не більше 13,65 м² на кожного члена сім'ї боржника чи житловий будинок загальною площею не більше 120 м²). Окрім того, не включаються до ліквідаційної маси кошти, які перебувають на рахунках боржника у пенсійних фондах і спеціальних фондах соціального страхування.

До ліквідаційної маси не належить майно, вказане у Переліку майна, на яке не може бути звернуто стягнення відповідно до ст. 55 Закону України «Про виконавче провадження» (наприклад, предмети щоденного побутового особистого вжитку, лікарські засоби тощо) [6]. Досліджуючи проблеми формування ліквідаційної маси боржника-фізичної особи, Л.М. Білецька зазначає, що не вирішеним залишається питання щодо можливості включення до конкурсної маси майна, яке надмірно обтяжене; пов'язане з його особистістю; зовсім вилучене з цивільного обороту [7, с. 56].

Польські науковці також при визначенні складників ліквідаційної маси звертають увагу на те, що не можуть до неї входити предмети особистого вжитку, на які не може бути звернуто стягнення згідно із Цивільним процесуальним кодексом Польщі. Порушується питання про те, що арбітражний керуючий повинен ознайомитися з боржником і оцінити не лише його потреби, але і потреби членів його родини; взяти до уваги його

професію, стан здоров'я, освіту та інші обставини, безпосередньо пов'язані з його особою [8, с. 97–98].

Після завершення процедури погашення боргів боржника та закриття провадження у справі про неплатоспроможність приймається рішення про звільнення боржника – фізичної особи від боргів, крім боргів, що виникли з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи; сплати аліментів тощо.

І хоча фізична особа, визнана банкрутом, звільняється від більшості боргів, існує обов'язок такої особи протягом 5 років із моменту визнання її банкрутом перед укладенням договору позики, кредиту, застави або поручительства попереджати в письмовому порядку про факт своєї неплатоспроможності інші сторони таких договорів, також протягом 5 років після визнання фізичної особи банкрутом не може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність за її заявою, крім випадку, якщо боржник погасив усі борги в повному обсязі. Така особа на 3 роки втрачає свою бездоганну ділову репутацію [3, ст. 135].

Розпочати процедуру банкрутства щодо боржника – фізичної особи, за польським законодавством, можливо у разі її неплатоспроможності. Боржник є неплатоспроможним, якщо він втратив здатність виконувати свої грошові зобов'язання. Вважається, що боржник втратив здатність виконувати свої грошові зобов'язання, якщо затримка виконання грошових зобов'язань перевищує три місяці [9, ст. 491²]. Порушити справу про банкрутство фізичних осіб, котрі не провадять господарську діяльність, може лише сам боржник. З цією метою він звертається із заявою до Господарського відділення банкрутства районного суду за місцем проживання.

Водночас польський Закон «Про банкрутство» (далі – Закон) визначає випадки, коли суд відмовляє боржнику у порушенні справи про банкрутство фізичної особи, а саме якщо боржник своїми діями спричинився до власної неплатоспроможності або внаслідок умислу чи внаслідок грубої недбалості значно збільшив її ступінь, а також якщо протягом 10 років до дня подачі заяви: 1) щодо боржника проводилася процедура банкрутства і провадження у справі було припинено з інших причин, ніж за заявою боржника; 2) встановлений для боржника план погашення вимог кредиторів не був виконаний; 3) боржник, маючи такий обов'язок, всупереч положенням закону не звернувся у встановлений строк із заявою про порушення справи про банкрутство; 4) юридичні дії боржника були визнані такими, що спрямовані на завдання шкоди кредиторам, за винятком випадків, коли провадження у справі обґрунтоване міркуваннями справедливості або гуманними цілями [9, ст. 491⁴].

Слід підкреслити, що провадження у справах про банкрутство у всіх випадках призводить до втрати всіх накопичених активів, оскільки, як зазначено у ст. 61 зазначеного Закону, в день оголошення банкрутства активи банкрута переходять у ліквідаційну масу, яка служить задоволенню вимог кредиторів банкрута. Однак із цього правила є виняток: якщо до складу майна банкрута входить квартира або односімейний будинок, у якому проживає банкрут, і необхідно задовольнити житлові потреби банкрута та його утриманців, із суми, отриманої від їх продажу, банкруту відокремлюється сума, що відповідає середній орендній платі житла в цій або ж сусідній місцевості на період від 12 до 24 місяців [9, ст. 491¹³].

На відміну від українського законодавця, котрий спочатку врегулював відновлення платоспроможності боржника шляхом реструктуризації боргів, а потім окреслив процедуру визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення його боргів, хоча зрозуміло, що рішення про те, яку з названих процедур застосувати, є прерогативою кредиторів, польський законодавець спочатку врегулював процедуру погашення боргів перед кредиторами.

В ухвалі про затвердження плану погашення вимог кредиторів суд визначає, в якому обсязі та в який строк, але не більше 36 місяців, банкрут зобов'язаний сплатити зобов'язання, визнані згідно з переліком вимог кредиторів, не виконаних у процесі провадження на підставі плану погашення вимог кредиторів, і в якій частині зобов'язання банкрута, що виникли до дати оголошення його банкрутом, будуть припинені після виконання плану погашення вимог кредиторів [9, ст. 491¹⁵].

Зобов'язання, які виникли після оголошення банкрутства і не виконані в ході провадження, враховуються у плані погашення вимог кредиторів у повному обсязі, і їх погашення може бути розстрочене на термін, що не перевищує передбаченого на виконання плану погашення вимог кредиторів. Законодавець у ст. 491¹⁵ зазначеного Закону гарантував: у період виконання плану погашення вимог кредиторів не допускається порушення виконавчого провадження щодо заборгованості, яка виникла перед затвердженням плану погашення вимог кредиторів, за винятком вимог, що виникають на підставі зобов'язань щодо сплати аліментів, непрацездатності, каліцтва, смерті, штрафів тощо [9, ст. 491²¹].

Після виконання банкрутом зобов'язань, встановлених планом погашення вимог кредиторів, суд ухвалює рішення про затвердження виконання плану погашення вимог кредиторів і припинення зобов'язань банкрута, які виникли до дати оголошення банкрутства і не виконані внаслідок виконання плану погашення вимог кредиторів.

У разі, коли особиста ситуація банкрута чітко вказує на те, що він не в змозі здійснити жодних виплат за планом погашення вимог кредиторів, суд може визнати заборгованість банкрута безнадійною, і тоді не ухвалюється план погашення вимог кредиторів [10].

Суд за власною ініціативою або за заявою арбітражного керуючого чи кредитора, заслухавши банкрута, арбітражного керуючого, а в разі необхідності – також кредиторів, припиняє провадження у справі, якщо банкрут не вкаже або не передасть арбітражному керуючому всього майна, необхідних документів або належним чином не виконуватиме своїх обов'язків [9, ст. 491²¹].

І хоча у польському праві фактично йдеться про оголошення фізичної особи-боржника банкрутом і ухвалення плану погашення вимог кредиторів, домовленість між банкрутом і кредиторами може мати місце за заявою банкрута [11, с. 35], але це відбувається в ході здійснення процедури погашення боргів боржника, і спрямована така домовленість на уникнення реалізації майна боржника, зокрема його житла.

Незважаючи на те, що оголошення банкрутства багатьом здається єдиним правильним рішенням, коли фізична особа неспроможна погашати борги, слід зазначити, що банкрутство може мати негативні наслідки для самої фізичної особи. Наприклад, можуть виникати обмеження щодо укладення такою особою цивільних договорів тощо.

Наслідком банкрутства фізичної особи може бути той факт, що в ситуації, коли фізична особа – банкрут раптово і без належної підстави припинить свою професійну діяльність, вона може ризикувати тим, що буде припинене судове провадження у справі про банкрутство. Внаслідок цього у майбутньому будь-яке звільнення з боргу буде неможливе. Така фізична особа також буде виключена з реєстру неплатоспроможних боржників у Реєстрі національних судів Польщі.

Врегулювавши банкрутство фізичних осіб, польський законодавець, з одного боку, зняв боргове навантаження з боржника, який є неплатоспроможний, шляхом зменшення або часткового чи повного погашення боргів, а з іншого – захистив кредитора шляхом розстрочки та/або відстрочки погашення боргів боржником.

Таким чином, проведений аналіз законодавства України та Польщі з питань банкрутства фізичних осіб дає підстави стверджувати, що загалом має місце подібність законодавчого врегулювання цього інституту з деякими відмінностями. Так, і український, і польський законодавець наділив правом звертатися до суду із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність лише боржника, тобто кредитори жодним чином не можуть ініціювати такого провадження. Надалі саме суд вирішує, чи від-

кривати провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, чи ні. Український законодавець визначив обставини, наявність яких є підставою для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи (наприклад, розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати), натомість польський законодавець вказує на обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи (наприклад, боржник своїми діями спричинився до власної неплатоспроможності), тобто маємо певні відмінності в законодавстві двох країн у підході до відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. У ході розгляду справи про неплатоспроможність фізичної особи в українському праві можливе прийняття рішення про схвалення плану реструктуризації боргів боржника або запровадження процедури погашення боргів боржника, в польському законодавстві має місце оголошення фізичної особи банкрутом і затвердження плану погашення вимог кредиторів, під час виконання якого боржник і кредитор можуть дійти порозуміння щодо розстрочки та/або відстрочки погашення боргів боржником.

Література

1. Rafał Adamus. Upadłość osoby fizycznej nieprowadzącej działalności gospodarczej. *Kwartalnik Okręgowej Izby Radców Prawnych w Katowicach*. 2015. № 2 (6). С. 25–34.
2. Грабован Л. Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 10. С. 52–60.
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 19. Ст. 74.
4. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства : збірка наукових статей / за заг. ред. С.В. Жукова. Київ : Алерта, 2019. 216 с.
5. Бірюков О.М. Банкрутство громадян: за і проти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 11. С. 60–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_11_12 (дата звернення: 17.06.2020).
6. Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. Ст. 542.
7. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18–19 жовтня 2018 р.); редкол.: О.В. Щербанюк, А.С. Цибуляк-Кустевич та ін. Чернівці, 2018. 392 с.
8. Medyński M., Szczepkowska B. Skład masy upadłości i dopuszczalne potrącenia w postępowaniu upadłościowym konsumenta. *Doradca Restrukturyzacyjny*. 2016. № 6 (4). С. 97–103.
9. Ustawa z dn. 28.02.2003 r. Prawo upadłościowe. *Dz.U.* 2003 № 60 poz. 535.
10. Marcin Sysiak. Upadłość konsumencka – postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej (wybrane zagadnienia). URL: file:///C:/Users/777/Desktop/tematy/statia%20bankrutstwo/Upadlosc_konsumentencka.pdf (дата звернення: 25.02.2020).
11. Kuźnik M. Konsumencka zdolność upadłościowa – zakres podmiotowy. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 2015. № 240. S. 34–45.

Анотація

Бучинська А. Й. Банкрутство фізичних осіб за законодавством України та Польщі. – Стаття.

У статті досліджуються нормативно-правові підстави застосування процедури банкрутства до фізичних осіб за законодавством України та Польщі. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що і в українському, і в польському законодавстві, врегульовуючи процедуру банкрутства фізичних осіб (споживче банкрутство), законодавець, з одного боку, зняв боргове навантаження з боржника, який є неплатоспроможний, шляхом зменшення або часткового чи повного погашення боргів, а з іншого – захистив кредитора шляхом розстрочки та / або відстрочки погашення боргів боржником. Досліджуючи законодавство України та Польщі з питань банкрутства фізичних осіб, можна стверджувати, що загалом має місце подібність законодавчого врегулювання цього інституту, хоча напевно можна зауважити і про деякі відмінності у регулюванні цих правовідносин. Зокрема, і український, і польський законодавець наділив правом звертатися до суду із заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність лише боржника, і саме суд приймає рішення, чи відкривати провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, чи ні. Відмінності простежуються у прийнятті рішення про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи: так, український суддя керується підставами, які визначив законодавець і наявність яких становить підґрунтя для відкриття такого провадження, натомість польський законодавець вказує на обставини, що є підставою для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Український законодавець запровадив процедуру відновлення платоспроможності боржника шляхом реструктуризації боргів та окреслив процедуру визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення його боргів. Рішення про те, яку з названих процедур застосувати, належить кредиторам. У польському праві фактично йдеться про оголошення фізичної особи – боржника банкрутом і ухвалення плану погашення вимог кредиторів, домовленість між банкрутом і кредиторами може мати місце, але це відбувається в ході здійснення процедури погашення боргів боржника, і спрямована така домовленість на уникнення реалізації майна боржника, зокрема його житла.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, фізична особа, боржник, банкрут, кредитор, погашення боргів.

Summary

Buchynska A. Y. Bankruptcy of natural person by the legislation of Ukraine and Poland. – Article.

The article examines the legal basis for applying for bankruptcy proceedings against natural persons under the laws of Ukraine and Poland. The analysis gives grounds to assert that in both Ukrainian and Polish legislation regulating the bankruptcy procedure of individuals (consumer bankruptcy), the legislator on the one hand removed the debt burden from the debtor, which is insolvent, by reducing or partial or full repayment of debts, and on the other – protected the creditor by installments

and/or deferral of debt repayment by the debtor. Examining the legislation of Ukraine and Poland on bankruptcy of natural persons, it can be argued that in general there are similarities in the legislative regulation of this institution, although we can probably see some differences in the regulation of these legal relations. In particular, both the Ukrainian and Polish legislators have given the right to apply to the court to initiate insolvency proceedings only against the debtor, and it is the court that decides whether or not to open insolvency proceedings against an individual. Differences can be traced in the decision to open insolvency proceedings against an individual, so the Ukrainian judge is guided by the grounds determined by the legislator and the existence of which is the basis for opening such proceedings, while the Polish legislator

indicates the circumstances that are grounds for refusing to initiate proceedings. case of insolvency of an individual. The Ukrainian legislator introduced a procedure for restoring the debtor's solvency by debt restructuring and outlined the procedure for declaring the debtor bankrupt and introducing a procedure for repaying his debts, the decision on which of these procedures to apply belongs to creditors. In Polish law, it is actually a matter of declaring a natural person-debtor as bankrupt and approving a plan to repay creditors' claims, an agreement between the bankrupt and creditors may take place, but this takes place during the debtor's debt repayment procedure, in particular, their dwelling.

Key words: bankruptcy, insolvency, natural person, debtor, creditor, debt repayment.

УДК 347.4
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).560](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).560)

П. Д. Гуйван
orcid.org/0000-0003-3058-4767
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу
Міжнародного науково-технічного університету
імені академіка Юрія Бугая

ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ВИСЛОВЛЮВАННЯ ВЛАСНИХ ДУМОК

Вільне та безперешкодне вираження своїх переконань і поглядів та свобода масової інформації є важливою запорукою розвитку демократії та дотримання принципу верховенства права, істотним фактором, що сприяє побудові правової держави. Свобода слова є по суті ключовим чинником, який забезпечує розвиток і прояв людської індивідуальності, утвердження самобутності й унікальності кожної особистості. Гарантування цієї свободи є найважливішою задачею правого регулювання в будь-якій державі, включаючи й українську. Свобода за політичним змістом має вищу природну нормативність, у силу чого гарантування свободи становить основну функцію конституції як правового джерела, що охороняє інтереси громадянського суспільства. Суспільство зацікавлене в досягненні ідеологічної багатоманітності отримуваної інформації, а це означає вільне здійснення в соціумі різних політичних і гуманітарних поглядів, вільне існування думок, ідей, можливість без перешкод пропагувати свої погляди, позиції за допомогою засобів масової інформації, а також привселюдно захищати свої ідеологічні принципи [1, с. 294, 296].

Однією з головних світових правничих інституцій, покликаних здійснювати правове регулювання в цій сфері, є Європейський суд з прав людини. Він за час своєї діяльності напрацював усталені демократичні підходи, які дозволяють виважено вирішувати окремі колізії, що неодмінно виникають при реалізації правовідносин у коментованій царині. За позицією ЄСПЛ приписи ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод слід розуміти таким чином, що свобода вираження думки є однією з основних підвалин демократичного суспільства, головною умовою його розвитку та підставою самореалізації кожної його члена. Безумовно, держави користуються певною свободою розсуду для визначення того, чи є необхідним і якою мірою втручання у здійснення свободи вираження думки, особливо в тому, що стосується вибору методів – розумних і відповідних, використовуваних властями для забезпечення мирного розвитку законної діяльності. Проте ця свобода розсуду нерозривно пов'язана з контро-

лем Суду, який повинен упевнитися, що втручання відповідає законній переслідуючій меті, враховуючи видатне місце свободи вираження думки у світовому демократичному поступі [2, п. 101]. На жаль, у національному правовому середовищі на завжди органи влади та суди враховують зазначені правові підходи, нехтуючи правами людини на свободу вираження та застосовуючи різноманітні види економічного та політичного примусу людей, котрі змушені висловлювати погляди, які не відповідають їхнім думкам і переконанням. Тож досліджуване питання особливо актуальне у світлі тривалого порушення свободи думки, причому на всіх рівнях суспільного життя, що є надзвичайно великою бідною, яка призводить до деформації людини, суспільства, держави та їхніх інституцій [3, с. 50].

Питання стосовно регламентації відносин у сфері вираження особистих поглядів і проблематика їхнього приведення до рівня світових демократичних вимог розглядалися такими науковцями, як Н. Виногорова, В. Павловський, І. Бачило, Г. Красноступ, Д. Літл, М. Швець, О. Олійник, А. Токарська, В. Погорілко, та ін. Ними були досліджені важливі аспекти повноважень особи щодо можливості висловлювати власні погляди у засобах масової інформації та інших публічних майданчиках. Також аналізувалося дотримання визначених законом засад обмеження цього права громадян. Водночас практично не вивчалися питання врахування критеріїв пропорційності втручання владних структур у свободу вираження думок, що на практиці тягне свавілля та незаконне обмеження прав людини у коментованій сфері. Потребують подальшого розвитку концептуальні напрацювання критеріїв належності обґрунтування мотивації прийнятого рішення, з урахуванням обґрунтованості врахування чи відхилення тих чи інших фактичних обставин та аргументів. Вивчення вказаних аспектів інформаційних відносин є метою цієї праці.

Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини свобода вираження поглядів є одним із засадничих положень демократичного розвитку держави та соціуму [4, п. 101].

Основоположні принципи стосовно свободи вираження набувають особливого значення, коли йдеться про пресу, провідну роль якої у правовій державі не слід забувати і применшувати. Хоча преса не повинна переступати межі, встановлені в інтересах національної безпеки, захисту громадян або для підтримання авторитету правосуддя, проте на ній лежить обов'язок повідомляти відомості й ідеї з питань, що становлять суспільний інтерес. Якби було інакше, то преса не змогла б здійснювати свою основну роль «громадського спостерігача» [5, п. 59]. Отже, свобода вираження поглядів є одним із важливих чинників сучасного суспільства, зокрема це стосується свободи політичних і громадських дебатів. Це набуває особливого значення для формування пресою, яка має легітимний інтерес у повідомленні та висвітленні інформації, уваги громадськості до чеснот і недоліків уряду, включаючи можливу його протизаконну діяльність.

Але право на свободу вираження не є абсолютним. Ст. 10 Конвенції у своїй першій частині гарантує свободу вираження поглядів, у другій – визначає випадки, коли така свобода може бути обмежена. Обмеження права на вільне висловлювання власних поглядів і позицій не є порушенням Конвенції, якщо ці обмеження були встановлені задля досягнення однієї з цілей, зазначених у п. 2 ст. 10. Ст. 18 Конвенції вказує, що обмеження, дозволені щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені. Отже, дуже важливо, щоб застосування права на свободу вираження не порушувало охоронювані інтереси держави та суспільства і права інших людей, адже можливість гарантування вільного самовираження тісно пов'язана із захистом демократії, а вона, у свою чергу, мусить забезпечувати повагу до прав інших людей. Тож нормативне закріплення обмеження права на свободу вираження поглядів покликане встановити рівновагу між правами осіб, а також між правом особи та інтересами демократичного суспільства у разі, коли між ними може виникнути конфлікт [6, с. 12].

Способи обмеження свободи права на самовираження можуть бути різними, від заборони на вчинення певних виступів чи публікацій до притягнення винної особи до адміністративної та навіть кримінальної відповідальності. При визначенні відповідності заходу втручання у свободу слід мати на увазі, що гарантії, які держава мусить надавати пресі, мають особливе значення. Необхідність будь-якого втручання у здійснення свободи вираження повинна бути переконливим чином встановлена. Звичайно, насамперед національні органи влади повинні оцінити, чи існує «невідкладна суспільна потреба», здатна виправдати це втручання, у здійсненні якого вони корис-

туються певною свободою розсуду. Однак у цьому разі свобода розсуду держави зіштовхується з інтересами демократичного суспільства в забезпеченні та підтримці свободи преси. Тож у завдання Європейського суду з прав людини входить не підміна національних судів, а контроль за відповідністю ст. 10 тих рішень, які вони винесли, здійснюючи своє право на розсуд. Для цього суд повинен розглянути оскаржуване втручання у світлі всієї справи, щоб перевірити, чи були доводи, наведені національними властями в його виправдання, достатніми і відповідними критеріям п. 2 ст. 10 Конвенції [7, п. 47].

Однією з найбільш серйозних і вразливих санкцій за порушення суттєвих державних або суспільних інтересів зловживаннями у сфері публічного поширення власних думок є судова заборона оприлюднення тієї чи іншої інформації. Дійсно, ст. 10 Конвенції своїм текстом не забороняє накладення на публікацію попередніх судових заборон як таких. Таким чином реалізується положення цієї норми стосовно призначення легітимного втручання, зокрема запобігання правопорушенням. Водночас ризики, що випливають із попередніх судових заборон, вимагають ретельного дослідження з боку Європейського Суду. Особливо це може бути застосовано там, де йдеться про пресу, оскільки новини – товар з обмеженим періодом часу, і відстрочка публікації, навіть на короткий термін, цілком може позбавити відомості всієї цінності та інтересу. Показовою в цьому відношенні є справа «Обсервер і Гардіан проти Сполученого Королівства», яка розглядалася ЄСПЛ [5]. За фавбулою цієї справи британські газети опублікували статтю колишнього працівника спецслужб, у якій він, використовуючи раніше оприлюднені матеріали, висловлював жорстку критику дій державних компетентних органів. За рішенням владних органів публікація була знята й арештована.

При розгляді заяв скаргників ЄСПЛ встановив, що затяжний ефект заборон, накладення попереднього обмеження подальшої публікації питань, що викликають легітимний інтерес громадськості, був втручанням у свободу заявників із широкими негативними наслідками. Комісія повинна перевірити, чи було це втручання виправданим відповідно до ч. 2 ст. 10. Для того, аби справедливо та чесно вирішити цей спір, слід з'ясувати, чи оскаржуване втручання відповідало нагальній соціальній потребі та було пропорційним досягненню законної мети. Ключовим аспектом, який з'ясував і вивчав Суд, було дослідження втручання на предмет його відповідності нагальній соціальній потребі. Питання не просте, бо в розглядуваній ситуації було виявлене істотне протистояння двох значних соціальних цінностей – публічного права на вільне поширення особистих ідей і переконань та інтересу щодо під-

тримання авторитету і безсторонності суду. З великими труднощами (6 – «за», 5 – «проти») Суд дійшов висновку про пріоритет права особи на свободу слова, а відповідне втручання держави було визнане незаконним (п. 73–77).

Позаяк конвенційна ст. 10 захищає не лише суть ідей і висловленої інформації, але також ту форму, в якій вони передаються, при кожному розгляді питання про застосування обмежень слід розглядати комплект обставин у їхньому співвідношенні. Має бути з'ясовано, чи є причини, висунуті національним органом, щоб виправдати втручання, релевантними та достатніми, чи були застосовані засоби пропорційними законній меті, яка переслідувалася. Для застосування обмежень необхідно переконатися у тому, що національні органи влади застосовували стандарти, які відповідали принципам, закладеним у ст. 10 Конвенції, а також у тому, що вони ґрунтувалися на прийнятній оцінці відповідних фактів. Оцінка має враховувати спосіб публічного вираження думок і переконань, їхній зміст, контекст, у якому була проведена трансляція та мета програми [8, п. 31]. За усталеною правозастосовною практикою ЄСПЛ напрацював критерії, згідно з якими може визначитися обґрунтованість втручання у свободу вираження поглядів. За загальним правилом воно є допустимим, якщо механізм подібного обмеження права прямо встановлений законом і втручання є необхідним у демократичному суспільстві.

Перелік інтересів суспільства, держави та конкретної особи, що можуть порушуватися у зв'язку зі зловживанням правом на самовираження, встановлений у ч. 2 конвенційної ст. 10. Таким чином втручання у право особи на свободу вираження поглядів становитиме порушення ст. 10 Конвенції, якщо воно не підпадатиме під один із винятків, встановлених п. 2 ст. 10 Конвенції. Але лише поверхового віднесення категорії до тих, охорона яких може відбуватися за правилом ч. 2 цієї норми, не означає легітимності обмежень із боку влади. Втручання державних органів повинно не лише відбуватися на законних підставах, а і передбачати відповідний процесуальний інструментарій, який чітко визначає межі необхідної поведінки як суб'єкта права на вираження, так і органів правопорядку. Без такого юридичного механізму в суспільстві пануватиме суб'єктивізм і свавілля. Основоположною ідеєю запровадження цього правила якраз і є мета унеможливлення свавільного та незаконного втручання у здійснення свободи вираження поглядів. Слово «закон» у формулюванні «передбачено законом» охоплює не лише статuti, а і неписане право. Більше того, навіть чітко регламентовані законодавчо правила можуть бути визнані незастосовуваними, якщо вони не відповідають встановленим міжнародно-правовим засадам. Саме з метою запобігання

несправедливим законам ЄСПЛ вказує, що закон має бути загальнодоступним для того, щоб громадянин знав, що за певних обставин застосовується саме цей закон. Правова норма не може вважатися законною, доки вона не сформульована достатньо чітко, щоб громадянин був спроможний регулювати свою поведінку, а також міг у разі надання йому кваліфікованої консультації розумно передбачити наслідки, до яких призведе його певна дія [9, п. 47, 49].

Отже, при розгляді спору щодо законності втручання у право на висловлення особистих переконань спочатку необхідно розглянути питання, чи було втручання у цій справі «встановлене законом». Коли буде визнано, що втручання не є законним, цього достатньо, щоб визнати дії держави-відповідача неправомірними. Натомість, коли для обмеження існують належні юридичні підстави, це ще не означає, що втручання держави в особі її органів контролю або суду було правомірним. Підлягають окремому з'ясуванню також інші чинники, які визначають подібний результат: чи переслідувало обмеження ціль, що є легітимною відповідно до п. 2 ст. 10, та чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві» задля досягнення зазначеної мети [9].

Із викладеного можемо зробити певні висновки. Свобода слова є визначальним чинником, який впливає на формування активного громадянського суспільства. Для практичної реалізації цієї свободи неодмінною передумовою є доступ до засобів масової інформації, що дозволить особі, зокрема через критику посадових осіб чи їхньої політики, формувати суспільні погляди та громадську думку. Але важливо не припуститися порушень приватних прав інших осіб чи інтересів держави. Питання, пов'язані з колізією зазначених суспільних інтересів, не такі вже й прості. Вони потребують ретельного з'ясування, в т. ч. і на рівні судового розгляду, співмірності права на свободу слова з державними обмеженнями, що можуть застосовуватися. Мають використовуватися критерії, розроблені та широко застосовувані міжнародною спільнотою: обмеження повинно бути передбачене законом, відповідати принципам передбачуваності та прозорості, переслідувати одну із легітимних цілей, бути прийнятним і необхідним у суспільстві.

Література

1. Слинько Т.М. Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НА-ПрН України (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 294–297.
2. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1998 р. у справі «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» (Steel and Others v. the United Kingdom), заяви

№ 67/1997/851/1058. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"itemid":\["001-58240"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{).

3. Кушніренко О.Г. Свобода слова як конституційна цінність. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 15. С. 49–52.

4. Рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2007 р. у справі «Столл проти Швейцарії» (Stoll v. Switzerland), заява № 69698/01. URL: <https://www.5rb.com/case/stoll-v-switzerland/>.

5. Рішення ЄСПЛ від 26 листопада 1991 р. у справі «Обсервер» і «Гардіан» проти Великої Британії (Observer and Guardian v. the United Kingdom), заява № 13585/88. URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Observer_and_Guardian_v_The_United_Kingdom_26_11_1991.pdf.

6. Зайцев Ю. Утаємничення інформації – табу для журналіста? (Європейський аспект). *Законодавчий бюлетень*. 2001. № 2. С. 12.

7. Рішення ЄСПЛ від 29 серпня 1997 р. у справі «Ворм проти Австрії» (Worm v. Austria), заява № 22714/93. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":\["001-58087"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{).

8. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1994 р. у справі «Джерсільд проти Данії» (Jersild v. Denmark), заява № 15890/89. URL: https://www.hr-dp.org/files/2013/09/09/CASE_OF_JERSILD_v._DENMARK_.pdf.

9. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1979 р. у справі «Sunday Times v. the United Kingdom», заява № 6538/74. URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proty-spoluchenogo-korolivstva-2/>.

Анотація

Гуйван П. Д. Правові передумови обмеження права на висловлювання власних думок. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню актуального питання щодо правового регулювання підстав і порядку державного втручання у право особи на вираження своїх думок, поглядів і переконань. Підкреслюється, що відповідне право особи не є абсолютним, але його обмеження припускається виключно у випадках, коли користування ним порушує права інших людей, створює небезпеку для охоронюваних законом державних чи громадських інтересів. У роботі аналізується практика однієї з головних світових правничих інституцій, покликаних здійснювати правове регулювання в цій сфері – Європейського суду з прав людини. Він за час своєї діяльності напрацював усталені демократичні підходи, які дозволяють виважено вирішувати окремі колізії, що неодмінно виникають при реалізації правовідносин у коментованій царині. За позицією ЄСПЛ, попри те, що держава користується певною свободою розсуду для визначення того, чи є необхідним і якою мірою втручання у здійснення свободи вираження думки, ця діяльність мусить відбуватися з урахуванням визначального значення свободи слова у суспільстві. Встановлено, що в національному правовому середовищі на завжди органи влади та суди враховують європейські правові підходи та нехтують правами людини на свободу вираження.

Окремо в роботі розглянуті основоположні принципи стосовно свободи вираження, що набувають значення, коли йдеться про пресу, провідну роль якої у правовій державі не слід забувати і применшувати. Вивчені напрацьовані усталеною правозастосовною практикою ЄСПЛ критерії, згідно з якими може визначитися об-

ґрунтованість втручання у свободу вираження поглядів. За загальним правилом воно є допустимим, якщо механізм подібного обмеження права прямо встановлений законом, і втручання є необхідним у демократичному суспільстві. Оцінені деякі способи обмежень свободи преси, наголошується, що за їхнього запровадження мусить бути з'ясоване питання, чи існує «невідкладна суспільна потреба», здатна виправдати це втручання. Питання не просте, бо в кожній окремій ситуації існує протистояння двох значних соціальних цінностей – публічного права на вільне поширення особистих ідей і переконань та держави або приватних осіб. Вирішувати його слід з урахуванням суспільних пріоритетів, застосовуючи принципи справедливості та напращування світової демократичної практики.

Ключові слова: свобода слова, легітимність втручання, вираження поглядів.

Summary

Guyvan P. D. Legal preconditions for restricting the right to express one's opinions. – Article.

This article is devoted to the research of the topical issue of legal regulation of the grounds and procedure for state intervention in the right of a person to express their opinions, views and beliefs. It is emphasized that the relevant right of a person is not absolute. But its restriction is allowed only in cases where its use violates the rights of others, creates a danger to the legally protected state or public interests. The paper analyzes the practice of one of the world's major legal institutions designed to regulate in this area, the European Court of Human Rights. During his career, he developed well-established democratic approaches that allow for a balanced resolution of individual conflicts that inevitably arise in the implementation of legal relations in the commented area. According to the ECtHR, despite the fact that the state enjoys a certain discretion to determine whether and to what extent, interference with the exercise of freedom of expression, this activity must take into account the crucial importance of freedom of speech in society. It has been established that in the national legal environment, the authorities and courts take into account European legal approaches and neglect human rights to freedom of expression.

Separately, the paper examines the basic principles of freedom of expression, which are important when it comes to the press, whose leading role in the rule of law should not be forgotten and underestimated. The criteria developed by the established law enforcement practice of the European Court of Human Rights, according to which the validity of interference with freedom of expression can be determined, have been studied. As a general rule, it is permissible if the mechanism of such a restriction of law is directly established by law and interference is necessary in a democratic society. Some ways of restricting the freedom of the press have been assessed, and it is emphasized that their introduction must clarify whether there is an "urgent public need" that can justify this intervention. The question is not simple, because in each situation there is a confrontation of two significant social values – the public right to free dissemination of personal ideas and beliefs and the state or individuals. It should be solved taking into account social priorities, applying the principles of justice and the development of world democratic practice.

Key words: freedom of speech, legitimacy of intervention, expression of views.

УДК 347.61/.64
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).561](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).561)

А. Л. Калінюк
orcid.org/0000-0001-8032-3632
старший викладач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВО ВІТЧИМА, МАЧУХИ НА ВИХОВАННЯ ПАСИНКА, ПАДЧЕРКИ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Конвенція ООН про права дитини, яку було прийнято в 1989 р. та ратифіковано Україною в 1991 р., проголошує, що для повноцінного розвитку дитині найкраще зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові та взаєморозуміння [1]. Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення [2]. Інститут сім'ї ми сприймаємо за першооснову нашого буття, за обов'язкову ланку нашої життєдіяльності, розвитку і функціонування в суспільстві.

Дослідники підкреслюють, що сім'ї належить основна роль у формуванні моральних засад, життєвих принципів дитини. Велике значення для її емоційної рівноваженості та психічного здоров'я має стабільність сімейного середовища [3, с. 144]. Тому й держава забезпечує пріоритет сімейного виховання [4].

На жаль, останнім часом дедалі більше поширюється таке негативне явище, як «криза сім'ї», що проявляється в різних сферах: духовній, моральній, соціальній, виховній, правовій та ін. На кризове становище вказує також нестабільність інституту сім'ї: простежується стійка тенденція розпаду сім'ї та сімейних стосунків, створення нових сімей через незначний період часу. Має місце виникнення нових сімейних відносин за участю нерідних батьків і дітей. Все це викликає потребу, серед іншого, відповідного правового регулювання особистих і майнових правовідносин за участю вітчима, мачухи та пасинка, падчерки.

Тема особистих немайнових прав батьків і дітей не є новою для науки сімейного права. Такі вчені, як С.П. Індиченко, В.І. Борисова, В.С. Гопанчук, І.В. Жилінкова, О.Ю. Казанцева, О.М. Калітенко, Л.В. Красицька, Н.М. Крестовська, Б.К. Левківський, В.П. Мироненко, Л.В. Ольховик, Г.О. Резнік, З.В. Ромовська, Л.А. Савченко, І.Л. Сердечна, Я.М. Шевченко та ряд інших приділили увагу розгляду широкого спектру питань щодо змісту прав батьків, видів і їхніх ознак, підстав виникнення та припинення. Проте проблематика права вітчима, мачухи (нерідних батьків) на виховання пасинка, падчерки (нерідних дітей) залишається малодослідженою, оскільки розглядається в загальному вигляді й у сукупності із правами й обов'язками інших членів сім'ї.

Метою статті є з'ясування поняття та змісту права вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки, а також питання щодо правового регулювання цього права за сімейним законодавством України.

У чинному сімейному законодавстві України, крім виховання дитини у сім'ї у класичному розумінні, чітко врегульованні ще й такі форми сімейного виховання, як: усиновлення; встановлення опіки та піклування; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу; патронат. Суб'єктами, на яких покладено право й одночасно обов'язок виховання, закон називає батьків, близьких родичів дитини, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, а також вітчима, мачуху.

Розглядаючи це питання, слід наголосити на тому, що сімейні правовідносини за участю вітчима, мачухи складаються у сім'ях, створених на основі повторного шлюбу жінки та чоловіка, або так званих змішаних, відтворених чи реструктуризованих сім'ях. Йдеться саме про ті відносини, де фактичну функцію батька, матері щодо виховання дитини перебирає на себе вітчим, мачуха. У цьому сенсі не можемо не погодитися із З.В. Ромовською, котра, характеризуючи роль фактичних вихователів у житті дитини, зазначала, що, незважаючи на те, що «як тільки не називають мачуху та вітчима, нерідко саме вони ставали воістину матір'ю чи батьком для дитини» [5, с. 380].

Варто також вказати, що виховання в таких змішаних (реструктуризованих) сім'ях є певним викликом для сучасного суспільства, оскільки умови проживання та виховання дитини суттєво змінені. І, як наслідок, виникає безліч питань і проблем, які породжують певні ризики для нормального, гармонійного та повноцінного зростання і розвитку дитини.

Правовою основою регулювання особистих немайнових прав батьків і дітей є Сімейний кодекс України. Відповідні норми задекларовані у главі 13 СК України [4]. Але, як зауважує О. Оніщук, ані у сімейному кодексі, ані в іншому нормативно-правовому акті не міститься визначення батьківських прав. Більше того, батьківські права розглядаються у невід'ємному взаємозв'язку з батьківськими обов'язками, і більшість батьківських прав виводяться крізь призму обов'язків [6, с. 27].

Характеризуючи сімейні правовідносини між вітчимою, мачухою та пасинком, падчеркою, І.В. Апопій стверджує, що, коли йдеться про виховання дитини, законодавець передбачив це саме як право вітчима, мачухи, на відміну від усиновлювача, опікуна та піклувальника, для яких виховання дитини є обов'язком. Автор також стверджує, що усиновлювач, опікун і піклувальник свідомо та добровільно шляхом вчинення певних юридичних дій покладають на себе відповідальність за дитину, а вітчим, мачуха набувають свого правового статусу автоматично після реєстрації шлюбу з батьком, матір'ю дитини. Тобто добровільно приймають права й обов'язки подружжя, а додатково отримують ще і права й обов'язки щодо пасинка, падчерки [7].

У такому контексті ми не можемо повністю погодитися з думкою І.В. Апопій, оскільки із зазначеного вбачається, що у повторному шлюбі основною є побудова шлюбно-сімейних відносин із новими чоловіком, дружиною, а наявність дитини (дітей) від попереднього шлюбу – це вимушена обставина, яка тягне за собою виникнення додаткових прав і обов'язків вітчима, мачухи.

Ст. 260 СК України закріплено право вітчима, мачухи брати участь у вихованні малолітніх, неповнолітніх пасинка, падчерки за умови проживання їх однією сім'єю. У науковій літературі обґрунтовується положення, що підставою виникнення правовідносин між вітчимою (мачухою) і дитиною є фактичні дії, які свідчать про прийняті першим на себе обов'язків по вихованню [8, с. 189]. Більш того, ст. 260 СК України не вказує на таку обов'язкову умову, як спільне проживання з батьком, матір'ю дитини, зазначаючи лише обов'язкове проживання однією сім'єю з дитиною. Тому ми можемо припустити, що у разі тимчасової відсутності або навіть смерті батька, матері дитини право вітчима, мачухи на виховання дитини залишається за останніми як за особами, котрі фактично заміняють батька чи матір.

На наш погляд, чинна норма СК України прописана законодавцем дещо поверхнево, оскільки очевидним є лише факт спільного проживання з дитиною, а право на виховання виражається лише в особистому ставленні вітчима, мачухи до виконання батьківських функцій. Виявляється, що для реалізації виховної функції вітчимою, мачухою достатнім може бути проведення бесіди виховного характеру, виявлення звичайного інтересу щодо повсякденних справ дитини у школі або у колі друзів чи однокласників, звичайна прогулянка. З одного боку, вітчим, мачуха у таких простих діях взяли на себе батьківську функцію, а з іншого – чи є підстави вважати також взяття на себе саме права на виховання дитини, адже правом на виховання охороняється винятково важливий інтерес батьків, особливо цінне немайнове бла-

го – спілкування з дітьми, можливість особистого впливу на них [9, с. 155].

Дуже вдалою уявляється позиція О.Ю. Казанцевої, яка підкреслює, що зазначені особи, навіть проживаючи разом із дитиною, не володіють правом і не зобов'язуються сімейним законодавством до її виховання [10, с. 20]. Хоча в науковій літературі також припускається, що соціальний батько (в нашому випадку – вітчим, мачуха) виконує ті самі батьківські функції, може мати таке саме емоційне ставлення до нерідної дитини, що і біологічний батько [11, с. 174–188].

Отже, для визначення права на виховання дитини вітчимою, мачухою необхідно виокремити такі умови: укладення між вітчимою, мачухою та біологічною матір'ю, батьком дитини шлюбу і спільне проживання, спільне виховання й утримання дітей як рідних, так і пасинка, падчерки.

Вказані умови є обов'язковими і несуть відповідне правове навантаження тільки у своїй єдності. Як стверджує М.В. Бориславська, укладення шлюбу – це лише умова можливості проживання мачухи, вітчима із дитиною, але не їхній обов'язок. Спільне проживання може і не мати місце або настати через деякий проміжок часу після укладення шлюбу. Підставою для виникнення відносин зі спільного проживання мачухи, вітчима з падчеркою, пасинком є їхнє реальне проживання у межах однієї сім'ї [12, с. 57]. У цьому контексті ми вважаємо думку вченої цілком справедливою, оскільки в ній відтворюються ознаки сім'ї, закладені в нормч. 2. ст. 3 СК України – сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки [4].

Крім того, у змішаних сім'ях характер сімейного правовідношення визначається якраз тим, в якій саме якості особа виступає у цьому правовідношенні [8, с. 69–70].

Існування права батьків на виховання Є.М. Ворожейкін відносить до беззаперечних понять у галузі сімейного права. Батьки – природні опікуни своїх дітей, і тому здійснюють права, виконують покладені на них обов'язки без особливого на те повноваження [8, с. 186]. Більш того, це ст. 99 Руської Правди закріплювала, що якщо після смерті батька в сім'ї залишалися діти і мати знову виходила заміж, то опікуном міг бути вітчим або один із близьких родичів; опікуну передавалося у тимчасове користування майно дітей при свідках; у статті регламентувалися права й обов'язки опікуна [13]. Ось чому батьки сприймають ці права як власне благо, яким можна розпоряджатися на власний розсуд [14, с. 19].

У юридичній літературі спостерігаються різні підходи та критерії у визначенні поняття права на виховання. На наш погляд, це зумовлено тим, що право на виховання є комплексним, збірним поняттям, оскільки містить широке коло повнова-

жень, реалізація яких спрямована на забезпечення проголошеного законодавством права кожної дитини на сімейне виховання. Навіть якщо брати до уваги лише сімейно-правову сферу, як зазначала О.М. Нечаєва, право на виховання включає в себе два різновиди прав залежно від того, хто є їх носієм – батьки чи діти [15, ст. 36].

Досліджуючи можливість права вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки, ми можемо стверджувати, що це право є суб'єктивним. Суб'єктивне право – це надана особі законом можливість певної поведінки, а також можливість вимагати відповідної поведінки від іншої особи [16, с. 226–227]. Адже, як зазначає Р.О. Стефанчук, коли ми певну правову можливість опосередковуємо поняттям «суб'єктивне цивільне право», то це означає, що вона відповідно до принципу «юридичної синхронності» має усі підстави бути забезпеченою юридичним обов'язком дотримання та не порушення цього права, а невиконання цього обов'язку спричинить появу відповідних правових наслідків у вигляді юридичної відповідальності [17, с. 109].

Тому вбачається, що право на виховання у вітчима, мачухи виникає одночасно з моментом виникнення в особі цього суб'єктивного права і незалежно від того, чи бажає уповноважена особа його здійснення [18, с. 15–16]. Водночас згідно із СК України за наявності у вітчима, мачухи відповідного суб'єктивного права на виховання пасинка, падчерки вони можуть обрати варіант можливої поведінки [19, с. 148] – реалізувати дане законом право на виховання або ні.

Право неповнолітнього на належне виховання в сім'ї, по суті справи, єдине, ні з чим незрівнянне право особистого характеру. Головна особливість цього права полягає у тому, що самостійно реалізувати надану можливість духовно розвиватися найбільш сприятливим шляхом дитина не може. Це право реалізують батьки, виконуючи відповідні обов'язки. Ми поділяємо думку О.Ю. Казанцевої, яка підкреслює, що «обов'язок батьків по вихованню дітей кореспондує праву самих дітей на отримання сімейного виховання. У суб'єктивному праві дітей на виховання «центр тяжіння» знаходиться у праві-вимозі від зобов'язаних осіб вчиняти різноманітні виховні дії» [10, с. 20].

Жодне із передбачених законом особистих прав не знає такого тісного переплетіння, як батьківське право на виховання: право на виховання є одночасно обов'язком, а обов'язок виступає правом. У цьому розумінні Я. Шевченко підкреслює: «Поєднання права й обов'язку батьків щодо виховання дитини викликане особливостями дитини як суб'єкта сімейно-правових відносин, особливостями її становища у сім'ї, особливостями її особистості, котра перебуває у процесі фізичного, психічного і морального формування. Роз'єднува-

ти право й обов'язок батьків неможливо – за змістом вони однакові, а вираження, з одного боку, в праві, а з іншого – в обов'язку становить сутність відносин між батьками і дітьми» [20, с. 128]. Подібної позиції дотримується й О.Ю. Казанцева, зазначаючи: «Тільки теоретично можливе розділення прав та обов'язків батьків. У житті вони проявляються як єдиний виховний процес у сім'ї, який організовується і здійснюється батьками. Оскільки одні і ті самі суб'єкти виступають і як правомочні, і як зобов'язані у виховній сфері, то практично неможливо виділити, коли вони здійснюють своє право, а коли виконують обов'язки» [10, с. 20].

З огляду на зазначене правове регулювання особистих немайнових відносин за участю вітчима, мачухи, а саме право на виховання пасинка, падчерки має дуже важливе значення та вимагає юридичного закріплення на рівні закону. Отже, дослідження питання права вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки дає підстави для таких висновків:

Норма ст. 260 СК України «Право мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки» не відображає повною мірою сутність законодавчо закріплених ознак сімейних правовідносин, оскільки містить лише право мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки, не покладаючи на них відповідний обов'язок. В основу такого висновку покладена неможливість відмежування права й обов'язку в контексті розгляду права на виховання як особистого права.

Свобода вибору у реалізації суб'єктивного сімейного права вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки не гарантує дитині достатній рівень всебічного, повного розвитку і виховання, що порушує пріоритет сімейного виховання. А реалізація чи здійснення відповідного права залежить лише від рівня особистої відповідальності вітчима, мачухи перед нерідними дітьми.

У зв'язку з цим пропонуємо ст. 260 СК України викласти у такому вигляді: «Права й обов'язки мачухи, вітчима щодо виховання пасинка, падчерки», а зміст зазначеної норми – у такій редакції: «Мачуха, вітчим, які проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою, мають права й обов'язки щодо їх виховання та захисту відповідно до положень ст. 262 цього Кодексу».

Література

1. Декларація прав дитини (Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 20.06.2020).
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 20.06.2020).

3. Попова Л.Г. Восприятие семейной ситуации детьми 7–10-летнего возраста, живущими в разной социальной среде. *Известия Уральского фед. ун-та. Сер. 1. Проблемы образования, науки и культуры*. 2010. Т. 71. № 1. С. 135–144.

4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

5. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.

6. Оніщук О. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 26–30. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.05>.

7. Апошій І.В. Правовий статус мачухи і вітчима у сімейному праві України. *Радник. Український юридичний портал*. URL: <http://radnik.info/statti/567-simeine/15158-2011-01-21-09-00-45.html>.

8. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. Москва : Юрид. лит., 1972. 336 с.

9. Рясенцев В.А. Советское семейное право. Москва : Юрид. лит., 1982. 256 с.

10. Казанцева А.Е. Обязанности и права родителей (замещающих их лиц) по воспитанию детей и ответственность за их нарушение. Томск : Изд-во Томского ун-та. 1987. 144 с.

11. Мид М. Мужское и женское. Исследование полового вопроса в изменяющемся мире. Москва : РОССПЭН. 2004. 412 с.

12. Бориславська М.В. Проживання падчерки, пасинка разом з мачухою, вітчимом: сімейно-правове значення. *Часопис цивілістики*. 2014. № 17. С. 56–59.

13. Чистяков О. И. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Москва : Юрид. лит., 1984. Т. 1. Законодательство Древней Руси. 432 с.

14. Нечаева А. Пределы осуществления родительских прав. *Соц. законность*. 1986. № 7. С. 19–21.

15. Нечаева А.М. Правонарушения в сфере личных семейных правоотношений. Москва : Наука, 1991. 238 с.

16. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва : Юрид. лит., 1974. 351 с.

17. Стефанчук Р.О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 107–111.

18. Вавилин Е.В. Осуществление и защита гражданских прав : монография. Российская академия наук. Ин-т государства и права. Москва : Волтерс Клувер, 2009. 360 с.

19. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.

20. Шевченко Я. Проблеми правового регулювання сімейних відносин. *Українське право*. 1998. № 1. С. 121–130.

Анотація

Калініук А. Л. Право вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки за сімейним законодавством України. – Стаття.

У статті досліджуються питання права вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки відповідно до чинного сімейного законодавства України. Автором підкреслюється важливість пріоритету сімейного виховання як основного чинника гармонійного, повного та всебічного розвитку дитини.

Акцентовано увагу на проблемі здійснення права на виховання відповідними суб'єктами сімейних пра-

вовідносин у відтворених (змішаних) сім'ях, де фактичні функції щодо виховання дитини поряд із біологічними батьками покладаються і на вітчима, мачуху.

Проаналізовано наукову літературу з досліджуваної проблеми, визначено особливості змісту права на виховання вітчимом, мачухою пасинка, падчерки.

Автором обґрунтовується положення про те, що право вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки є суб'єктивним сімейним правом, оскільки ст. 260 Сімейного кодексу України вітчиму, мачусі законом надана можливість певної поведінки – право брати участь у вихованні пасинка, падчерки. Водночас згідно із Сімейним кодексом України за наявності у вітчима, мачухи відповідного суб'єктивного права на виховання пасинка, падчерки вони самостійно, на свій розсуд, можуть обрати для себе варіант можливої поведінки – реалізувати дане законом право на виховання або ні.

Наголошується, що право на виховання – по суті одне із найважливіших особистих прав дитини, яке вона реалізувати самостійно не може. Це право реалізують у життя батьки у поєднанні з відповідним обов'язком щодо належного виховання дитини.

Зроблено висновок, що норма ст. 260 Сімейного кодексу України не повною мірою відображає суть і значення права на виховання, покладених на вітчима, мачуху, а тому потребує подальшого доопрацювання і зміни.

Автором запропоновано внести зміни до ст. 260 Сімейного кодексу України і викласти її у такому вигляді: «Права й обов'язки мачухи, вітчима щодо виховання пасинка, падчерки», а зміст зазначеної норми – у такій редакції: «Мачуха, вітчим, які проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою, мають права й обов'язки щодо їх виховання та захисту відповідно до положень ст. 262 цього Кодексу».

Ключові слова: вітчим, мачуха, пасинок, падчерка, особисті права, право на виховання.

Summary

Kaliniuk A. L. The right of the stepfather, stepmother to upbringing a stepson, stepdaughter with current family law of Ukraine. – Article.

The article analyzes the right of the stepfather, stepmother to upbringing a stepson, stepdaughter in accordance with current family law of Ukraine. The author emphasizes the importance of the priority of family upbringing as the main factor in the harmonious, complete and comprehensive development of a child.

Emphasis is placed on the problem of exercising the right to upbringing by the relevant subjects of family relations in blended (mixed) families, where the actual functions of upbringing a child along with the biological parents are entrusted to the stepfather, stepmother.

The scientific literature on the problem under study is analyzed and the emphasis is on peculiarities of the content of the stepfather's, stepmother's right to bring up a stepson, stepdaughter.

The author substantiates the position that stepfather's, stepmother's right to bring up allows a stepfather, stepmother certain behavior – the right to participate in upbringing of a stepson, stepdaughter. At the same time, according to the Family Code of Ukraine, if a stepfather, stepmother has the appropriate subjective right to bring up a stepson, stepdaughter, they can, at their own discretion, choose a possible behavior – to exercise the legal right to upbringing or not.

The author emphasizes that the right to upbringing is, in fact, one of the most important personal rights of a child, which they cannot exercise on their own. This right

is exercised by the parents in conjunction with the relevant responsibility for the proper upbringing of a child.

It is concluded that the norm of Article 260 of the Family Code of Ukraine does not fully reflect the essence and importance of the right to upbringing imposed on a stepfather, stepmother, and therefore needs further refinement and change.

The author proposes to amend Article 260 of the Family Code of Ukraine and to state it in the following

edition: “Rights and duties of the stepmother, stepfather concerning education of a stepson, stepdaughter”, and the content of specified norm – as follows: “the stepmother, stepfather living in one family with little, minor stepsons, stepdaughters have rights and responsibilities for their upbringing and protection in accordance with the provisions of Article 262 of this Code”.

Key words: stepfather, stepmother, stepson, stepdaughter, personal rights, right to upbringing.

УДК 340.6
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).562](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).562)

Н. М. Квіт

orcid.org/0000-0002-4823-5541

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У БІОМЕДИЧНІЙ СФЕРІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Сфера біомедичних досліджень і надання біобанківських послуг як для приватного зберігання та використання, так і в порядку донорства в Україні активно розвивається. Натомість нормативно-правові акти, що регулюють ці відносини, характеризуються фрагментарністю та неузгодженістю. Тим не менше, також можна простежити і позитивні зміни, зокрема у сфері трансплантації, що пов'язано із набранням з 1 січня 2019 р. нового Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі – Закон про трансплантацію). Євроінтеграційні процеси мають значний вплив на розвиток українського законодавства у біомедичній сфері, а саме згідно зі ст. 428 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. «Україна поступово наближує своє законодавство та практику до принципів *aquis* ЄС, зокрема у сфері інфекційних хвороб, служб крові, трансплантації тканин і клітин <...> Перелік відповідних актів *aquis* ЄС визначено у Додатку ХLІ до цієї Угоди». Також ст. 427, ч.1 п. d передбачає співробітництво у сфері якості та безпеки субстанцій людського походження, зокрема крові, тканин і клітин.

Оцінка стану літератури. Різні аспекти проблематики визначення ступеня адаптації чинного законодавства у сфері біомедицини до вимог права ЄС досліджували А.А. Герц, В.М. Коссак, Р.А. Майданик, Х.М. Насадюк, Р.О. Стефанчук, І.Я. Сенюта, Х.Р. Терешко, проте існує необхідність аналізу проблемних питань приведення у відповідність законодавства України до європейських стандартів у контексті діяльності зі створення та використання біобанків в Україні.

Мета і завдання. На підставі аналізу положень відповідних Директив ЄС та їх зіставлення із чинним законодавством України визначити ступінь імплементації норм права ЄС у національне законодавство України та виокремити ті питання, які ще потребують уніфікації.

Виклад основного матеріалу. Угода про асоціацію України з ЄС встановлює необхідність уніфікації умов легітимізації результатів наукових досліджень у сфері біології та медицини [1].

Положення глави 22 «Громадське здоров'я» Розділу 5 Угоди про асоціацію вимагають адаптації положень національного законодавства до стандартів ЄС у сфері біомедичних досліджень. Відповідно до вимог у сфері трансплантації та використання людських тканин і клітин поставлено також низку завдань, які мають на меті привести національне законодавство цієї сфери у відповідність до норм і стандартів, що діють у ЄС. Серед них можна назвати такі: встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, отримання, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розповсюдження людських тканин і клітин; визначення уповноваженого державного органу, відповідального за якість і безпеку трансплантації тканин і клітин людини; встановлення вимог до діяльності (в т. ч. технічних) щодо придбання, отримання, тестування, обробки, зберігання і розподілу тканин і клітин людини відповідно до стандартів ЄС; приведення у відповідність із нормами ЄС ліцензійних умов і процедур ліцензування й акредитації установ, що працюють із тканинами і клітинами людини; врегулювання питання імпорту/експорту тканин і клітин; узгодження положень чинного національного законодавства з положеннями Директиви в частині створення «установ тканин» і встановлення вимог до їхньої акредитації, призначення персоналу, надання дозволу або ліцензування; посилення санкцій за порушення законодавства в галузі донорства і трансплантації тканин і клітин людини; забезпечення ефективного державного нагляду та контролю за діяльністю установ, що працюють із тканинами та клітинами людини; формування механізму періодичної звітності щодо якості та безпеки трансплантації тканин і клітин людини; створення механізму відстеження переміщення тканин і клітин від донора до реципієнта і навпаки; узгодження чинного національного законодавства з положеннями Директиви в частині технічних вимог щодо донорства, отримання та тестування людських тканин і клітин; розроблення і здійснення заходів з метою стимулювання добровільного та безоплатного донорства тканин і клітин.

Імплементації підлягають норми Директиви 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 р. про встановлення

стандартів якості та безпеки для донорства, заготівлі, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розподілу людських тканин і клітин [2]; Директиви Комісії 2006/17/ЄС від 8 лютого 2006 р. про виконання Директиви 2004/23/ЄС Європейського Парламенту і Ради щодо певних технічних вимог до надання, отримання і тестування тканин і клітин людини [3]; Директиви Комісії 2006/86/ЄС від 24 жовтня 2006 р. про виконання Директиви Європейського Парламенту та Ради 2004/23/ЄС стосовно вимог до можливості відстеження, повідомлення про серйозні негативні реакції та події, а також стосовно певних технічних вимог до кодування, обробки, консервування, зберігання та розподілу тканин і клітин людини [4], які поступово імплементуються в норми національного законодавства України.

Цим процесом керує Міністерство охорони здоров'я України, яке розробило план імплементативних заходів. Основними завданнями цього плану є узгодження положень чинного законодавства України з положеннями Директив і впровадження організаційних заходів із метою забезпечення встановлення технічних вимог, стандартів якості та безпеки збору, тестування, обробки, зберігання та розподілу людських тканин і клітин, забезпечення якості та безпеки людських тканин і клітин, запровадження системи якості для установ, які працюють із людськими тканинами та клітинами, відстеження та інформування про серйозні негативні реакції та явища при використанні людських тканин і клітин.

З метою гарантування високого рівня безпеки та якості людських тканин і клітин необхідно впровадити належні умови ліцензування й ефективного нагляду за дотриманням ліцензійних умов, професійної підготовки працівників, підвищення їхнього професійно-кваліфікаційного рівня. Сьогодні в Україні процес нагляду за безпекою застосування людських тканин і клітин повною мірою законодавчо не врегульований і не впроваджений.

Директива № 2004/23/ЄС є «базовою», а дві інші – прийняті Європейською Комісією на її виконання. Директива № 2004/23/ЄС встановлює уніфіковані рамки для забезпечення високих стандартів якості та безпеки донорства тканин і клітин при їх заготівлі, перевірці, обробці, консервації, зберіганні та розподілі. Метою Директиви є застосування всіх можливих засобів захисту у цих процесах, щоб уникнути перенесення інфекційних захворювань при донорстві. Загалом Директива встановлює мінімальні стандарти, тобто Держави-члени ЄС можуть запроваджувати більш строгі вимоги. Директива № 2004/23/ЄС має обмежений обсяг регулювання:

– стосуються тільки людських тканин і клітин (в т. ч. периферичної крові, стовбурових клітин,

репродуктивних клітин, пуповинної крові) та виключно їхнього застосування на людях;

– не застосовується до крові та продуктів крові (крім зазначеного вище), трансплантації людських органів чи їх частин, а також використання органів і клітин тварин.

Директива спрямована на заохочення безкоштовного та добровільного донорства, впровадження прозорих стандартів доступу до тканин і клітин (ст. 13). Донорство, проте, не повинне мати на меті одержання прибутку, а будь-яка компенсація за надання клітин або тканин виплачується за чітко визначених умов і може покривати лише витрати, пов'язані з донорством. Директива також встановлює жорсткі вимоги до конфіденційності даних – таким чином, щоб донор і реципієнт не могли бути ідентифіковані. Таємниця донорства може бути розкритою лише щодо донорів репродуктивних клітин (ст. 14).

Донор або інші особи, які надають згоду від його імені (наприклад, родичі), перед відбором тканин або клітин обов'язково повинні бути проінформовані про мету донорства, ризики, пов'язані з ним, конфіденційність даних та інші важливі аспекти, перелік яких встановлений у Додатку до Директиви.

Також Директива встановлює необхідність створення так званих «установ тканин» (tissue establishments), системи їхньої акредитації та ліцензування, а також системи повідомлення про серйозні негативні випадки та реакції при відборі, перевірці, обробці, консервації, зберіганні та розподілі тканин або клітин.

Останній важливий аспект, який впроваджує Директива, – це створення системи для ідентифікації людських тканин і клітин для їхнього подальшого простеження із присвоєнням ідентифікаційних кодів донорського матеріалу, а також єдиної Європейської системи кодування, що дозволить відстежити тканини та клітини в межах ЄС і зберігати інформацію про головні характеристики та властивості тканин і клітин (ст. 25).

Водночас ст. 28 Директиви № 2004/23/ЄС встановлює обов'язок Європейської Комісії розробити ряд технічних стандартів для її імплементативних заходів: наприклад, щодо системи якості «установ тканин», критерії відбору донора, процедур заготівлі, обробки і тестування тканин і клітин тощо. Саме на виконання цієї вимоги були прийняті Директива Комісії № 2006/17/ЄС та Директива Комісії № 2006/86/ЄС. Директива Комісії № 2006/17/ЄС встановлює технічні стандарти щодо заготівлі людських тканин та клітин, критеріїв відбору донорів, лабораторних тестів, що вимагаються від донорів, процедури прийняття придбаних тканин і клітин «установою тканин», вимог до безпосереднього надання реципієнтові специфічних тканин і клітин. Директива імплементує міжнародні

документи в цій сфері – Конвенцію про права людини та біомедицину 1997 р., додаткові протоколи до неї та рекомендації ВООЗ.

Директива Комісії № 2006/86/ЄС встановлює детальні вимоги до акредитації, призначення, надання дозволу або ліцензування «установ тканин», зокрема щодо їхньої організації та управління, персоналу, використовуваних обладнання та матеріалів, устаткування та приміщень, документації та реєстрації даних, а також встановлює вимогу формування системи аудиту якості та безпеки. Також Директива Комісії встановлює умови якості та безпеки тканин і клітин людини під час кодування, обробки, консервування, зберігання та розподілу між установами з охорони здоров'я, де їх застосовуватимуть до організму людини. Крім того, Директива встановлює форми звітності та термінових повідомлень про серйозні негативні випадки та реакції й деталізує інформацію, що міститься у Європейській системі кодування.

Відповідно до плану імплементації основним нормативно-правовим кроком для імплементації Директив в українське законодавство стало прийняття нової редакції Закону про трансплантацію. Варто звернути увагу на те, що ст. 3 Закону про трансплантацію виключає зі сфери його регулювання питання трансплантації репродуктивних клітин, ауто трансплантації та діяльності банків пуповинної крові, що теж входить в обсяг регулювання Директиви.

Сьогодні у Верховній Раді України зареєстровані два альтернативні законопроекти «Про допоміжні репродуктивні технології» № 8629 і № 8629-1, які були розглянуті Комітетом Верховної Ради з питань охорони здоров'я 23 квітня 2019 р. [5; 6]. Ці законопроекти покликані врегулювати питання трансплантації та донорства статевих залоз, репродуктивних клітин і живих ембріонів, які сьогодні виключені зі сфери регулювання Закону про трансплантацію та врегульовані наказом МОЗ України від 09 вересня 2013 р. № 787 про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, проте ще потребують значного доопрацювання [7]. Зроблено висновок про необхідність імплементації у спеціальне законодавство в цій сфері положень міжнародно-правових актів, а саме: Ов'єдської Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (далі – Конвенція про права людини та біомедицину) Ради Європи від 4 квітня 1997 р., підписаної Україною 22 березня 2002 р. [8] щодо допустимості вибору статі майбутньої дитини та забезпечення реалізації принципу заборони комерціалізації людського тіла та його частин. Зауважено, що у жодному із запропонованих законопроектів не було сформовано дієвих правових механізмів для вирішення питання щодо забезпечення захисту ембріонів, зо-

крема від їхнього створення із дослідницькою чи комерційною метою. Також ці законопроекти не встановлюють чітких умов й порядку подальшого використання / застосування невикористаних із репродуктивною метою ембріонів і їхню утилізацію. Підкреслено неузгодженість норм цих законопроектів зі ст. 290 Цивільного кодексу України [9] щодо донорства ембріонів, оскільки такий вид донорства взагалі не передбачений нормою про право на донорство повнолітніх, дієздатних осіб.

Положення ст. 2, 13, 23 Директиви 2004/23 ЄС щодо конфіденційності враховано зокрема у новому законі про трансплантацію, постанові Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо організації діяльності закладів охорони здоров'я та наукових установ, пов'язаної з трансплантацією органів, тканин і клітин» від 5 вересня 2007 р. № 1100, наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації» від 10 квітня 2012 р. № 250 [10].

В «Інструкції щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа», затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226 [11], враховано положення ст. 2, 16, 20, 28 Директиви 2004/23/ЄС щодо системи якості, включаючи навчання. Проте потребують додаткового врегулювання питання стосовно вимог і процедури забору тканин та клітин у біобанки тканин і клітин людини.

Положення ст. 31 розділу VII Директиви 2004/23/ЄС враховано у «Порядку перевезення анатомічних матеріалів людини в межах України та вивезення їх за межі України», затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 04 травня 2000 р. № 96 [12] та «Переліку анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини», затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226, зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 11 жовтня 2000 р. за № 701/4922 [11].

Частково враховано положення ст. 3 розділу 1 Директиви 2004/23/ЄС щодо консервації в «Умовах забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226 [11].

Попередня редакція закону про трансплантацію у ст. 17 лише містила декларативну норму, яка передбачала, що відомості про реципієнтів, осіб, котрі заявили про свою згоду або незгоду стати донорами у разі смерті, є конфіденційними, але не регулювала процедури, яка б забезпечувала дотримання цих вимог, ані порядку формування відповідних реєстрів. Після прийняття у 2018 р.

нової редакції Закону про трансплантацію [13] та набрання ним законної сили з 1 січня 2019 р. питання забезпечення конфіденційності, що доти були не врегульовані належним чином, були законодавчо закріплені у ст. 11 цього закону. Ця стаття врегулювала створення Державних інформаційних систем трансплантації, зокрема Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин і Державної інформаційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин, врегулювавши інформаційне забезпечення надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної із трансплантацією. На основі названих систем повинні бути сформовані бази даних і реєстри, що повною мірою відповідатиме вимогам європейського законодавства щодо створення системи кодування, яка дасть змогу відстежувати тканини і клітини на всіх стадіях трансплантації.

Вимоги ст. 7 розділу II Директиви 2004/23/ЄС враховано у наказі Міністерства охорони здоров'я України 10 липня 2014 р. № 481 «Про затвердження Порядку забору та тимчасового зберігання пуповинної (плацентарної) крові та / або плаценти» [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Чинне законодавство України потребує узгодження зі ст. 16 Директиви 2004/23/ЄС щодо проведення попереднього обов'язкового медичного огляду живого донора та ст. 28 цієї ж Директиви в контексті доповнення критеріїв відбору донорів тканин і клітин та проведення необхідних лабораторних перевірок. Водночас потребує доопрацювання в частині встановлення вимог відповідно до ст. 28 розділу VI Директиви 2004/23/ЄС щодо процесу підготовки тканин, їхньої обробки та розподілу прямої поставки окремих тканин і клітин реципієнту.

Потребують приведення у відповідність до ст. 4 розділу I Директиви 2004/23/ЄС накази Міністерства охорони здоров'я України:

від 11 грудня 2006 р. № 812 «Про затвердження Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин» [15];

від 10 жовтня 2007 р. № 630 «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань тканинних і клітинних трансплантатів та експертизи матеріалів клінічних випробувань й унесення змін до Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13 лютого 2006 р. № 66, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10 березня 2006 р. за № 252/12126» [16];

від 2 березня 2016 р. № 285 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» [17];

від 20 квітня 2012 р. № 276 «Про затвердження Переліку тканин і клітин людини, з якими дозволена діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини» [18].

Отже, українське законодавство необхідно привести у відповідність до Директив у тому, що стосується запровадження системи якості в установах, які працюють із людськими тканинами та клітинами, включаючи навчання персоналу, процедури повідомлення про серйозні негативні випадки та реакції, інформування донорів і їх обстеження перед забором тканин або клітин. Крім того, необхідно доповнити критерії відбору донорів, доопрацювати стандарти щодо підготовки тканин і клітин, їхньої обробки та розподілу прямої поставки окремих тканин і клітин реципієнту.

Імплементация положень директив ЄС і використання позитивного законотворчого досвіду іноземних держав гарантуватиме дотримання цілей Директив, якими передбачена необхідність встановлення технічних вимог, стандартів якості та безпеки збору, тестування, обробки, зберігання та розподілу людських тканин і клітин, забезпечення якості та безпеки людських тканин і клітин, запровадження системи якості для установ, які працюють із людськими тканинами і клітинами; забезпечить реалізацію законодавчих, інституційних, організаційних і технічних змін із метою підвищення рівня безпеки людських тканин і клітин, відстеження та повідомлення про серйозні побічні реакції та події й узгодження положень чинного законодавства України з положеннями Директив щодо якості людських тканин і клітин; сприятиме забезпеченню належних вимог ліцензування, інспектування та контролю у сфері забезпечення і використання людських тканин і клітин та діяльності щодо створення та використання біобанків.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Угоду ратифіковано Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 19.06.2020)д

2. Директива 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 р. про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, заготівлі, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розподілу людських тканин і клітин. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/28859619> (дата звернення: 19.06.2020).

3. Директива Комісії 2006/17/ЄС від 8 лютого 2006 р. про виконання Директиви 2004/23/ЄС Європейського Парламенту і Ради щодо певних технічних вимог до надання, отримання і тестування тканин і клітин людини. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1426191222409&uri=CELEX:02006L0017-20121217> (дата звернення: 19.06.2020).

4. Директива Комісії 2006/86/ЄС від 24 жовтня 2006 р. про виконання Директиви Європейського

Парламенту та Ради 2004/23/ЄС стосовно вимог до можливості відстеження, повідомлення про серйозні негативні реакції та події, а також стосовно певних технічних вимог до кодування, обробки, консервування, зберігання та розподілу тканин і клітин людини. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0086> (дата звернення: 19.06.2020).

5. Про допоміжні репродуктивні технології : Проект Закону України № 8629 від 19 липня 2018 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6NP00A> (дата звернення: 19.06.2020).

6. Про допоміжні репродуктивні технології : Проект Закону України № 8629-1 від 01 серпня 2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64502 (дата звернення: 19.06.2020).

7. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 19.06.2020).

8. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини Ради Європи від 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 19.06.2020).

9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/la-ws/show/435-15> (дата звернення: 19.06.2020).

10. Про заходи щодо організації діяльності закладів охорони здоров'я та наукових установ, пов'язаної з трансплантацією органів, тканин і клітин: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2007 р. № 1100-2007-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2007-%D0%BF> (дата звернення: 19.06.2020).

11. Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0697-00> (дата звернення: 19.06.2020)д

12. Про затвердження нормативно-правових актів з питань трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04 травня 2000 р. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0682-00#Text> (дата звернення: 19.06.2020)

13. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: закон України від 17 травня 2018 р. № 2801-12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (дата звернення: 19.06.2020).

14. Про затвердження Порядку забору та тимчасового зберігання пуповинної (плацентарної) крові та/або плаценти: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 липня 2014 р. № 481 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0869-14> (дата звернення: 19.06.2020).

15. Про затвердження Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11 грудня 2006 р. № 812. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1380-06> (дата звернення: 19.06.2020).

16. Порядок проведення клінічних випробувань тканинних і клітинних трансплантатів та експертизи матеріалів клінічних випробувань: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 жовтня 2007 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-07> (дата звернення: 02.03.2020).

17. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 2 бе-

резня 2016 р. № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/la-ws/show/285-2016-%D0%BF> (дата звернення: 19.06.2020).

18. Про затвердження Переліку тканин і клітин людини, з якими дозволено діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 20 квітня 2012 р. № 276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/la-ws/show/z1124-12> (дата звернення: 19.06.2020).

Анотація

Квіт Н. М. Правове регулювання відносин у біомедичній сфері в контексті євроінтеграції. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу проблемних питань приведення у відповідність законодавства України до європейських стандартів у контексті діяльності зі створення та використання біобанків в Україні. На підставі аналізу положень відповідних Директив ЄС і їх зіставлення із чинним законодавством України визначено ступінь імплементації норм права ЄС у національне законодавство України та виокремлено питання, які ще потребують уніфікації.

Автор наголошує на важливості прийняття нової редакції Закону про трансплантацію, як нормативно-правового кроку для імплементації Директив в українське законодавство. Виключення ст. 3 Закону про трансплантацію зі сфери його регулювання питання трансплантації репродуктивних клітин, ауто трансплантації та діяльності банків пуповинної крові, що входить в обсяг регулювання Директиви, не сприяє процесу адаптації українського законодавства до європейських стандартів.

Аналізуючи правове регулювання репродуктивної медицини одного із видів діяльності управителів біобанків в Україні, зроблено наголос на тому, що сьогодні ані в чинному законодавстві, ані в законопроектах не сформовано дієвих правових механізмів для вирішення питання щодо забезпечення захисту ембріонів, зокрема від їхнього створення із дослідницькою чи комерційною метою, не встановлено чітких умов і порядку подальшого використання / застосування невикористаних із репродуктивною метою ембріонів і їхньої утилізації.

Зроблено висновок про те, що українське законодавство необхідно привести у відповідність до Директив в тому, що стосується запровадження системи якості в установах, які працюють із людськими тканинами та клітинами, включаючи навчання персоналу, процедури повідомлення про серйозні негативні випадки та реакції, інформування донорів і їх обстеження перед забором тканин або клітин. Також необхідно доповнити критерії відбору донорів, доопрацювати стандарти підготовки тканин і клітин, їхньої обробки та розподілу прямої поставки окремих тканин і клітин реципієнту.

Ключові слова: правове регулювання, біобанк, безпека тканин і клітин, право ЄС, євроінтеграція.

Summary

Kvit N. M. Legal regulation of relations in the biomedical sphere in the context of European integration. – Article.

The article is devoted to the analysis of problematic issues of bringing the legislation of Ukraine in line with European standards in the context of activities for the creation and use of biobanks in Ukraine. Based on the analysis of the provisions of the relevant EU Directives and their comparison with the current legislation of Ukraine, the degree of implementation of EU law into the national

legislation of Ukraine is determined and issues that still need unification are identified.

The author emphasizes the importance of adopting a new version of the Law on Transplantation as a legal step for the implementation of the Directives in Ukrainian legislation. In this case, the exclusion in Art. 3 of the Law on Transplantation in the field of its regulation of reproductive cell transplantation, autotransplantation and the activities of umbilical cord blood banks, which is included in the scope of regulation of the Directive does not contribute to the process of adapting Ukrainian legislation to European standards.

Analyzing the legal regulation of reproductive medicine in one of the activities of biobank managers in Ukraine, it is emphasized that today neither the current legislation nor the draft laws have effective legal mechanisms to address the protection of embryos, in particular

from their creation with research or There are no clear conditions for the commercial use and procedure for further use / use of embryos not used for reproductive purposes and their disposal.

It is concluded that Ukrainian legislation needs to be brought in line with the Directives regarding the implementation of a quality system in institutions working with human tissues and cells, including staff training, procedures for reporting serious adverse events and reactions, informing donors and their examination before sampling of tissues or cells. It is also necessary to supplement the criteria for donor selection, to refine the standards for the preparation of tissues and cells, their processing and distribution of direct delivery of individual tissues and cells to the recipient.

Key words: legal regulation, biobank, tissue and cell safety, EU law, European integration.

УДК 346.3; 347.4
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).563](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).563)

О. Ю. Піддубний
orcid.org/0000-0003-4867-4613
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ І ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ І ЙОГО ВПЛИВ НА ІНШІ ВИДИ ДОГОВОРІВ

Постановка проблеми. Договір як загальний і понадгалузевий інструмент узгодження суспільної діяльності широко й активно використовується різними правовими галузями, а від визначення галузевої належності конкретних договорів залежать юридичні наслідки їх укладення, способи захисту прав сторін. Базуючись на нормах цивільного права, договори, тим не менше, є суттєво неоднорідними.

На це звертали увагу науковці О. Беяневич, С. Бервено, Н. Кузнецова, О. Дзера, Р. Стефанчук, В. Мамутов, О. Старцева, В. Щербина та багато інших.

Мета статті полягає у зіставленні цивільного і господарсько-правового договору й уточненні деяких критеріїв їх розмежування.

Вклад основного матеріалу дослідження. Економічні відносини вимагають від права, а конкретніше – від договірних прав більш гнучкого застосування нових непойменованих, змішаних договорів і вдосконалення наявних договірних конструкцій [1, с. 43]. У питанні розмежування цивільних і господарських договорів автор дотримується думки, так само, як частина сучасних представників господарського права, що господарській договір є різновидом цивільно-правової угоди, тобто за своєю природою є погодженою дією двох або більше сторін, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [2, с. 21].

Всі майнові відносини, організовані на договірних засадах, умовно можна розділити на три основні групи, які становлять відповідні договори.

Ординарні (прості) цивільно-правові договори – договори фізичних осіб між собою або з юридичними особами, укладені для особистих потреб, що не характеризуються як споживчі (правильніше було б назвати споживацькими договори, в яких стороною є споживач, щоб відмежувати їх від термінологічно усталених відносин споживчої кооперації, але задля уникнення негативних конотацій, які несе в собі прикметник «споживацький», назвемо їх споживчими). Наприклад, ординарним є договір придбання житла у власність у інших фізичних осіб, або коли фізична особа дає приватні уроки на оплатній основі та використовує їх як засіб існування, або якщо автор літера-

турного твору укладає з видавництвом договір на право публікації його твору й отримує авторський гонорар.

Такі договори характеризує задоволення особистої життєвої потреби хоча б у однієї сторони та її нестандартизований або несистематичний характер. Їх укладання регулюється нормами Цивільного кодексу України [3]. Обсяг прав і обов'язків сторін такого договору є рівним.

В основу цього виду договорів пропонуємо покласти задоволення потреби в індивідуалізованому товарі або послугі (якщо сторони є приватними особами) або реалізацію чи придбання виробів, напівфабрикатів, різних заготовок, об'єктів права інтелектуальної власності суб'єктами господарювання у приватних осіб або як індивідуалізованих об'єктів (інтелектуальної власності, майна, що було у вжитку), або як стандартизованих (закупівля молока, грибів, ягід, лікарських рослин), що вимірюються родовими ознаками та кількісними характеристиками, але які реалізуються на непрофесійній основі. У такому вигляді ми маємо справу з «чистим» цивільно-правовим договором, що не регулюється нормами інших галузей. Звичайно, господарська діяльність суб'єкта господарювання – сторони договору підпорядкована різним спеціальним правилам, але вони не мають значення для сторони – приватної особи.

Споживчі цивільно-правові договори укладаються між споживачем і продавцем (виконавцем), котрий є суб'єктом господарювання, що оперує на ринку стандартизованих товарів і послуг, про якість, терміни, ціну та інші умови, за яких реалізується продукція.

Ці договори мають виражений публічний характер, що передбачає пропозицію про придбання товару чи послуги невизначеному колу суб'єктів для задоволення їхніх особистих потреб на єдиних умовах для визначених категорій споживачів. Для їх регулювання використовується як Цивільний, так і Господарський кодекси та інші законодавчі акти. Принаймні, так стверджує спеціальний закон [4] – встановлюючи у ч. 1 ст. 2, що законодавство про захист прав споживачів складається і з Господарського кодексу України. Водночас закон загальний, яким є сам Господарський кодекс України, в ч. 3 ст. 175 заперечує можли-

вість віднесення будь-яких зобов'язань, стороною в яких є громадянин (ще один невдалий термін), до господарських [5]. Але ми однозначно на боці Господарського кодексу, оскільки в контексті віднесення тих чи інших відносин до господарських характер спеціального закону має саме цей законодавчий акт.

Для прикладу. Придбання того ж житла, але не у фізичної особи – власника, а у забудовника багатоквартирного будинку, котрий пропонує такі квартири для придбання, є споживчим договором. Придбання фізичною особою автомобіля, що був у вжитку, у юридичної особи є ординарним договором, а придбання нового автомобіля у дилера – споживчим.

Якщо репетитор реєструється як фізична особа – підприємець (суб'єкт господарювання), бажаючи здійснювати освітні послуги на професійній основі, його уроки стають послугою для споживачів і будуть об'єктом споживацького договору.

Особливістю таких договорів є надання законодавцем численних переваг у правах споживачу і покладення відповідних обов'язків щодо їх забезпечення на виробника (виконавця). Це робиться з метою захисту споживача, який не може і не повинен розбиратися в усіх особливостях того чи іншого товару чи послуги та через свою необізнаність не повинен ставати об'єктом маніпуляції з боку виробника (виконавця). Так менший обсяг можливостей і компетентності споживача компенсується більшим обсягом прав.

Попри норму про подвійне підпорядкування обом кодексам, нам у такому виді договорів вбачається лише цивільно-правове регулювання. Його цілком достатньо, оскільки споживач завжди в цих відносинах перебуває у своєму цивільному праві, і те, що договір є публічним, обмежує лише продавця, споживача ж лише управнює стосовно того, використовувати це правило аби укласти договір чи не використовувати, якщо пропозиція виробника його не влаштовує. Та і взагалі, цивільне право має у своєму арсеналі низку обмежень договірної свободи, із яких публічність договору – не виняткове і не єдине, є ще договір про приєднання, попередній договір, договір з особою, котра виграла прилюдні (електронні) торги; також називаються типовий договір і договір за державним замовленням [6, с. 142], хоча останні обмеження, на нашу думку, вже явно належать до господарсько-правового інструментарію.

Звичайно, є певні правила, що стандартизують товари, ставлять вимоги щодо їх безпечності та якості, але такі самі показники якості можуть застосовуватися і в договорах між приватними особами – наприклад, правила про агрохімічну паспортизацію при оренді земельних ділянок. А це показник, що наявність спеціальних правил щодо об'єкта договору не робить договір господарським.

Із боку цивільного права «значення предмета договору полягає у визначенні не лише кола майнових об'єктів, але і закономірностей діяльності суб'єктів права із приводу цих об'єктів» [7, с. 185].

Згідно із запропонованою класифікацією господарський договір має місце там, де його сторони мають на меті господарську діяльність. Корені такого підходу, як справедливо зазначено в літературі, сягають періоду до незалежності України, поставивши під сумнів універсальність і самодостатність цивільного договору як єдиного інструменту врегулювання майнових відносин [8, с. 72].

Розглянемо це положення детальніше на прикладі того, що пропонується вважати «чистими» господарськими договорами.

Господарські договори – це договори між суб'єктами господарювання щодо забезпечення їхньої господарської діяльності, які є третім видом договірних відносин. Такі відносини регулюються нормами Господарського і Цивільного кодексу, численними актами законодавства у відповідних сферах – промисловості, енергетики, фінансів, сільського господарства тощо. Сторони цих договорів є професійними учасниками відповідних ринків, зареєстрованими у встановленому порядку. Права їхніх учасників захищаються окремим спеціалізованим судом – господарським – і на однакових, достатньо суворих засадах, оскільки професійні учасники господарських відносин не можуть посилатися на складність і специфічність законодавства, багатомірність і ризикованість самої діяльності та вимагати до себе на цій підставі особливого ставлення з боку законодавця і суду, адже, приймаючи для себе рішення про зайняття такою діяльністю, вони заздалегідь акцентують і всі пов'язані з її здійсненням ризики. Господарський договір, як зазначається, завжди укладається із господарською (комерційною) метою для досягнення необхідних сторонам господарських і комерційних результатів. Суб'єктами майново-господарських зобов'язань, відповідно, є суб'єкти господарювання і негосподарюючі суб'єкти – юридичні особи [9, с. 145] при здійсненні господарської діяльності [10, с. 117]. Крім того, він поєднує майнові й організаційні елементи, наявні та необхідні до врахування публічні інтереси [11, с. 45], хоча ці два критерії дещо абстрактні, з огляду на те, що і не господарський договір може укладатися з організованим суб'єктом, і цивільний договір, навпаки, не може укладатися з метою, яка суперечить інтересам держави і суспільства, а отже, враховує публічний інтерес.

Тобто для віднесення договорів до господарських є основний критерій – змістовний і додатковий – суб'єктний, що верифікує безпомилкове віднесення певного договору до числа господарських.

Висновки. Майнові відносини опосередковуються трьома видами договорів – ординарним,

споживчим і господарським, які поділяються за критеріями мети, сторін і предмету. Ці критерії є нерозривними, тому що статус суб'єкта договірних відносин є визначальним для мети договору.

Так, суб'єкт, якого створено для господарської діяльності, має на меті тільки господарську діяльність. Водночас мета приватної особи щодо задоволення своїх потреб дозволяє класифікувати тип договору тільки у зв'язці із суб'єктом, котрий знаходиться на «протилежному кінці». Якщо там теж приватна особа, договір є ординарним. Якщо там господарюючий суб'єкт – договір може бути або ординарним, якщо предмет не є стандартизованим товаром або послугою, або споживчим, якщо навпаки.

Потенційно в цей же ряд можна додати трудовий договір, оскільки при застосуванні всіх перерахованих критеріїв буде виявлятися його специфіка.

Не вбудуються в цей ряд колективні трудові договори, оскільки не є майновими і ті адміністративні договори, які майновими не є. Що стосується майнових адміністративних договорів, то ризикнемо припустити, що їхня управлінська мета є паралельною майновій, а отже, такий договір може бути одночасно ординарним адміністративним (вкуп земельної ділянки для громадських і державних потреб у приватної особи) або господарським адміністративним (зобов'язання із дослідно-промислової експлуатації родовища корисних копалин), а отже, адміністративний характер договору не скасовує його місця у класифікації майнових договорів, а є лише ознакою відповідного майнового договору. Водночас немайновий адміністративний договір є родовим поняттям, відмінним від майнових договорів взагалі.

Література

1. Резніченко С.В. Еволюція договору як наслідок зміни суспільних відносин. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. *Правознавство*. 2016. Т. 21. Вип. 1 (28). С. 38–45.
2. Ільченко Г. Співвідношення понять «Цивільний договір» та «Господарський договір». *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 2. С. 20–23
3. Цивільний кодекс України 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.
4. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/print>.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.
6. Мельниченко Р.В. Обмеження договірної свободи сторін у цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 30. Ч. 1. С. 140–144.
7. Гудима М.М. До питання про поняття предмета цивільного договору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 182–186.

8. Кісель В.Й. Еволюція сутності цивільно-правового договору. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 69–74.

9. Гаврилішин А.П., Ошурко С.М. Загальні положення про господарські договори в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 144–147.

10. Малишко В.М., Бородін Є.В. Поняття господарського договору: доктринальний аспект. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (31). С. 115–118.

11. Апаров А., Онищенко О. Юридична природа поняття господарського договору: Огляд наукових і нормативних підходів. *Господарське право і процес*. 2016. № 10. С. 42–46.

Анотація

Піддубний О. Ю. До питання про розмежування цивільних і господарських договорів і його вплив на інші види договорів. – Стаття.

Статтю присвячено традиційній проблемі розмежування цивільного та господарсько-правового договору і можливому впливу такого розмежування на розуміння місця інших видів договорів із погляду низки універсальних критеріїв.

Пропонується всі майнові договори поділити на три види – ординарний, споживчий і господарський. Враховуючи, що всі три види є цивільно-правовими у своїй основі, але споживчий і господарський договори відрізняються як між собою, так і щодо базового цивільного договору, запропоновано присвоїти йому типологічне найменування «ординарний» на протязі іншим двом, котрі мають свої особливості.

Як риса, яка є універсальною для всіх запропонованих видів, висувається їх майновий характер і визначається, що він є родовим. Іншою спільною рисою всіх майнових договорів є їхня цивільно-правова основа. Отже, всі означені договори є насамперед цивільно-правовими. Згідно з авторською класифікацією із застосуванням запропонованих критеріїв до цивільно-правових належать ординарний і споживчий договір, що існують як поняття одного порядку з господарським договором. Підтримується думка науковців, які стверджують, що господарський договір є також різновидом цивільно-правового договору, але має додаткову господарсько-правову специфіку.

Специфіка господарського договору вбачається автору у господарській діяльності й одночасно у її суб'єктах, для яких така діяльність є єдиною можливою.

Для розмежування ординарних і споживчих договорів, за авторським твердженням, неможливо обійтися без критерію предмету договору, а саме стандартизованого чи індивідуального товару або послуги. Також для споживчих договорів відзначається дисбаланс у правах і обов'язках сторін, що створює достатньо підстав, щоб розглядати такі договори як самостійне явище одного класифікаційного порядку з ординарним і господарським договорами.

Аналізується можливий вплив такої класифікації на місце трудового й адміністративного договору. Встановлено, що останній залежно від наявності чи відсутності майнового характеру може виступати як самостійне родове поняття або бути ознакою майнового договору.

Ключові слова: цивільний договір, господарський договір, ординарний договір, споживчий договір, адміністративний договір.

Summary

Piddubnui O. Y. The question of the distinction between civil and commercial contracts and its impact on other types of contracts. – Article.

The article deals with the traditional problem of differentiating between civil and commercial law and the possible impact of such differentiation on the understanding of the place of other types of contracts in terms of a number of universal criteria.

It is proposed to divide all existing property contracts into three types – ordinary, consumer and economic. Given that all three types are civil in nature, but consumer and business contracts are different both in relation to the basic civil agreement, it is proposed to give it the typological name “ordinary” as opposed to the other two, which have their own peculiarities.

As a trait that is universal to all the proposed species, their property character is put forward and determined to be generic. Another common feature of all property contracts is their civil legal basis. Therefore, all of these contracts are first and foremost civil. According to the author’s classification for the application of the proposed criteria to civil law are ordinary and consumer contract,

which exist as concepts of the same order with the economic contract. This supports the view of scientists who claim that the economic agreement is also a type of civil contract, but has additional economic and legal specifics.

Specificity of the economic agreement is visible to the author in the economic activity and at the same time in its subjects for which such activity is the only possible one.

To distinguish ordinary and consumer contracts by copyright, it is impossible to do without the criterion of the object of the contract, namely, a standardized or individual product or service. Consumer contracts are also marked by an imbalance in the rights and obligations of the parties, which creates sufficient grounds to consider such contracts as an independent phenomenon of a single classification procedure with ordinary and business contracts.

The possible impact of this classification on the place of employment and administrative contract is analyzed. It is established that the latter, depending on the presence or absence of property character, can act as an independent generic concept, or be a sign of a property contract.

Key words: civil contract, economic agreement, ordinary contract, consumer agreement, administrative contract.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).564](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).564)**К. В. Гнатенко***orcid.org/0000-0002-9092-7429**кандидат юридичних наук,**головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення та контролю
у сфері нотаріату**управління з питань нотаріату**Головного територіального управління юстиції у Харківській області*

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – ОСНОВА ГАЛУЗІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні дедалі більшого значення набуває соціальне забезпечення громадян, адже за нових соціально-політичних та економічних умов постала нагальна потреба в належному фінансовому забезпеченні громадян і гарантуванні їм гідного рівня життя. Як зазначає О.М. Ярошенко, це рівень, який виходить із того, що права людини є найвищою соціальною цінністю. Саме гідність дає змогу людині відчувати самоповагу й усвідомлювати власну суспільну цінність [1, с. 115].

Зростання ролі соціального забезпечення призвело до того, що в національній правовій системі України почала виокремлюватися нова галузь права – право соціального забезпечення. Як слушно вказує Т.З. Герасимів, комплексна розробка галузі права соціального забезпечення на сучасному етапі передбачає конкретні засоби виявлення сутності, структури й функцій соціального забезпечення, обґрунтування можливих форм кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, встановлення принципів права соціального забезпечення, складу і змісту його галузевих функцій, аналіз головних рис методу, наукову будову структури галузі тощо [2].

Сьогодні право соціального забезпечення є однією із ключових галузей права, оскільки його норми спрямовані на реалізацію одного з найважливіших конституційних прав людини – соціального забезпечення, передбаченого ст. 46 Основного Закону [3], в якій гарантується право на соціальний захист, що включає право громадян на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Тобто цією нормою Конституція

України проголосила право громадян на соціальний захист і встановила основні гарантії його реалізації, відображені в законодавчих та інших нормативно-правових актах права соціального забезпечення як самостійної галузі у системі вітчизняного права. І саме конституційні приписи стали основою подальшого його розвитку в умовах становлення України як соціальної та правової держави. Втім, проголошене, але не реалізоване на практиці право на соціальне забезпечення віддає державу від курсу демократичних перетворень і суспільного благополуччя. Для ефективної та дієвої реалізації права на соціальне забезпечення населення встановлюється система принципів, на якій ґрунтується соціальне забезпечення.

Мета статті – проаналізувати принципи соціального забезпечення як основу формування та розвитку галузі права соціального забезпечення, на підставі чого зробити відповідні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи права соціального забезпечення були предметом дослідження багатьох вчених: Н.Б. Болотіної, Т.З. Герасиміва, О.В. Москаленко, А.М. Лушнікова, М.В. Лушнікової, Б.І. Сташківа, О.М. Ярошенко та ін. Проте, як вважають І.М. Сирота й А.О. Гудзь, це не позбавляє їх можливості бути представленими по-новому, з огляду на ті процеси, які відбуваються всередині системи соціального захисту на сучасному етапі, адже навіть класичні твердження із плином часу можуть набувати нового забарвлення, притаманного сучасним принципам права соціального забезпечення [4, с. 62].

Виклад основного матеріалу. Дослідження теми принципів завжди викликало науковий інтерес через свою фундаментальність, що спричинило існування неабиякої кількості тлумачень цієї правової категорії, різних за змістом класифіка-

цій, активної дискусії щодо окремих аспектів цього питання. Посилює таку цікавість і відсутність дефініції на законодавчому рівні, невизначеність чіткого переліку принципів.

У наукових джерелах існує чимало концептуальних підходів до визначення юридичної природи принципів соціального забезпечення, які, хоч і відрізняються за своїм тлумаченням, однак є тотожними за змістом. Одні науковці розглядають їх як основні керівні положення (ідеї), що віддзеркалюють сутність, найважливіші особливості й ознаки, загальну спрямованість норм права соціального забезпечення, а також стратегічні напрями соціальної політики держави в реалізації соціально-економічних прав і свобод людини [5, с. 143]; інші – як основні ідеї, вихідні начала, положення, відображені у самих правових актах, які регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрям розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин [6, с. 70].

Принципи права соціального забезпечення мають відповідати характеру суспільних відносин у сфері соціального забезпечення, що склалися у суспільстві, а отже, їх виникнення та існування зумовлені об'єктивними чинниками. З іншого боку, вони формуються під впливом суб'єктивних чинників, оскільки є породженням суспільної свідомості. У разі суттєвої зміни суспільних відносин у сфері соціального забезпечення виникає потреба у зміні змісту визнаних принципів права соціального забезпечення. Відповідні положення формуються у правосвідомості людей з урахуванням практики роботи органів соціального забезпечення та напрацювань учених. Визнані положення (ідеї) включаються до змісту принципів і фіксуються в нормативних актах. Певні ідеї включаються до правових актів поетапно з урахуванням економічного становища України [7, с. 233–234].

Як зазначає В.О. Гончаров, принципи права соціального забезпечення відіграють важливу роль у становленні й розвитку соціального забезпечення, а саме: а) служать засадами об'єднання окремих правових норм у єдину логічну систему; б) дають змогу вирізнити специфічні ознаки відповідної галузі; в) дають можливість ретельно і змістовно усвідомити смисл конкретної норми, що стосується соціального забезпечення, й визначити загальну спрямованість і головні тенденції його розвитку; г) допомагають правильно розуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та його взаємозв'язок з економікою, соціальною політикою держави, правосвідомістю громадян; д) виступають підґрунтям для здійснення тлумачення правових норм, особливо у випадках, коли нормативні акти містять суперечності [8, с. 40].

Тобто принципи соціального забезпечення слугують основою формування та розвитку галузі права соціального забезпечення, виступають ви-

хідними ідеями й орієнтиром побудови узгодженої системи галузевих норм права і гарантій їх здійснення, що сприяє ефективній реалізації конституційних прав людини та громадянина у сфері соціального забезпечення.

Загальновідомим є поділ усіх юридичних принципів залежно від сфери охоплення на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та внутрішньогалузеві. Отже, поряд із загальними принципами права, притаманними і праву соціального забезпечення, є галузеві правові принципи, які виступають характерними ознаками усіх тих процесів, трансформацій, перетворень, що відбуваються на цьому етапі історичного розвитку всередині конкретної галузі права. Так, галузеві принципи права властиві не всьому праву, а окремим його галузям або лише одній галузі [3, с. 64].

У свою чергу, усі принципи права соціального забезпечення Н.В. Сушицька пропонує умовно поділити на три групи: 1) єдині принципи права соціального забезпечення – такі, які характеризують усю галузь загалом (принцип соціального страхування, принцип допомоги, принцип соціального забезпечення, принцип соціальної солідарності тощо); 2) змістовні – тобто такі, за допомогою яких розкривається зміст права людини на соціальний захист у разі настання тих чи інших соціальних ризиків (принцип всезагальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборона дискримінації та створення рівних прав і можливостей; універсальності (всебічності) соціального захисту; диференціація умов і рівня соціального захисту; незменшуваності обсягів і змісту соціальних виплат за прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав); 3) формальні – ті, що характеризують якість юридичного механізму реалізації та забезпечення згаданого права (принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту) [9, с. 56].

Що стосується їх законодавчого визначення, то в загальному вигляді принципи права соціального забезпечення не сформульовано ні в Конституції України, ні в законодавстві про соціальне забезпечення. Хоча Концепцією соціального забезпечення населення України було запропоновано такі головні принципи: 1) соціальне забезпечення поширюється тільки на громадян, які працюють за наймом, членів їхніх сімей і непрацездатних осіб. На громадян, котрі самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів, поширюються лише ті соціальні гарантії, у фінансуванні яких вони беруть участь; 2) диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх

економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту. За умов ринкової економіки джерелом підвищення добробуту громадян має стати ефективна праця, трудова активність і підприємницька ініціатива. Тому для працездатної частини населення пріоритетне значення має захист їх основних прав у галузі праці за різних форм власності та соціальне страхування на випадок втрати роботи, при досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній втраті працездатності. Для непрацездатних громадян гарантується матеріальне забезпечення та соціальне обслуговування за рахунок соціального страхування і виплат із державного та місцевих бюджетів. Як для працездатних, так і для непрацездатних громадян забезпечується диференційована за групами населення підтримка рівня їх доходів в умовах інфляційних процесів; 3) перерозподіл економічної відповідальності за реалізацію соціальних гарантій між державою, підприємствами та громадянами. Держава має забезпечувати за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і, насамперед, найменш соціально захищених громадян. У зв'язку із роздержавленням і приватизацією житлово-комунального господарства, закладів освіти та культури соціальні гарантії громадян на послуги цих галузей визначатимуться відповідними актами законодавства; 4) визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів. Найважливіші нормативи – рівень прожиткового мінімуму, мінімальні розміри заробітної плати та пенсій, а також розміри соціальної допомоги – повинні затверджуватися державою; 5) відповідність форм соціального забезпечення населення ступеню розвитку ринкових відносин в економіці [10].

Втім, як зазначалося вище, за суттєвої зміни суспільних відносин у сфері соціального забезпечення виникає потреба у зміні змісту визнаних принципів права соціального забезпечення. Тобто останні повинні формуватися поетапно залежно від економічного становища в Україні. Отже, нині до основних принципів соціального забезпечення слід віднести: всебічність (універсальність) соціального забезпечення; рівність прав і можливостей, заборону дискримінації; соціальну справедливість; єдність і диференціацію у соціальному забезпеченні населення України; цільове й ефективне використання коштів державних і недержавних соціальних фондів; незменшуваність

змісту й обсягу соціальних виплат і послуг; державну гарантованість установлених прав у сфері соціального забезпечення; солідарність і субсидування у соціальному забезпеченні; прозорість, своєчасність і повноту соціального забезпечення населення; забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом; урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення.

Висновки. На підставі викладеного можемо констатувати, що принципи соціального забезпечення – це основоположні ідеї, керівні положення й основні начала, засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики та закріплені в нормах національного законодавства, які втілюють науково обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення і сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних грошових коштів і коштів недержавних соціальних фондів між громадянами, котрі в установленому законом порядку набувають право на отримання соціального забезпечення в одній або декількох формах.

Література

1. Ярошенко О.М. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 106–117.
2. Гарасимів Т.З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина). Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. 240 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Сирота І.М., Гудзь А.О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4 (66). С. 62–66.
5. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / за заг. ред. С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. Вид-во «ФІНН», 2009. 434 с.
6. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: учебник. Київ: Одиссей, 2004. 384 с.
7. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.
8. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05; ІДП НАН України. Київ, 2011. 199 с.
9. Сушицька Н.В. Принципи соціального забезпечення населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Т. 1. Вип. 6-2. С. 55–57.
10. Концепція соціального забезпечення населення України, схвал. постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. № 3758-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 6. Ст. 31.

Анотація

Гнатенко К. В. Принципи соціального забезпечення – основа галузі права соціального забезпечення. – Стаття.

У статті розглянуто принципи соціального забезпечення як основу формування та розвитку галузі права соціального забезпечення, яка сьогодні є однією з ключових галузей права, оскільки її норми спрямовані на реалізацію одного з найважливіших конституційних прав людини – права на соціальний захист. Втім, проголошене, але не реалізоване на практиці, воно віддаляє державу від курсу демократичних перетворень і суспільного благополуччя. Для ефективно й дієво реалізації цього права встановлюється система принципів, на якій ґрунтується соціальне забезпечення. Принципи права соціального забезпечення визначено як основоположні ідеї, керівні положення й основні начала, засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики та закріплені в нормах національного законодавства, які втілюють у собі науково обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення та сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних грошових коштів і коштів недержавних соціальних фондів між громадянами, котрі в установленому законом порядку набувають право на отримання соціального забезпечення в одній або декількох формах.

Зазначено, що у разі суттєвої зміни суспільних відносин у сфері соціального забезпечення виникає потреба у зміні змісту визнаних принципів права соціального забезпечення. Тобто останні повинні формуватися поетапно залежно від економічного становища в Україні. Отже, до основних принципів соціального забезпечення запропоновано віднести: всебічність (універсальність) соціального забезпечення; рівність прав і можливостей, заборону дискримінації; соціальну справедливість; єдність і диференціацію у соціальному забезпеченні населення України; цільове й ефективне використання коштів державних і недержавних соціальних фондів; незменшуваність змісту й обсягу соціальних виплат і послуг; державну гарантованість установлених прав у сфері соціального забезпечення; солідарність і субсидування у соціальному забезпеченні; прозорість, своєчасність і повноту соціального забезпечення населення; забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом; урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: держава, населення, соціальні права, право на соціальний захист, принципи, право соціального забезпечення.

Summary

Gnatenko K. V. Principles of social security – the basis of the field of social security law. – Article.

The article considers the principles of social security as a basis for the formation and development of social security law, which today is one of the key branches of law, as its rules are aimed at implementing one of the most important constitutional human rights – the right to social protection. However, proclaimed, but not implemented in practice, it distances the state from the directed course of democratic transformation and social welfare. For the effective and efficient realization of this right, a system of principles is established, on the basis of which social security is based. The principles of social security law are defined as basic ideas, guidelines and basic principles based on international standards in the field of social policy and enshrined in national legislation, which embody scientifically sound developments and ideologically established concepts in the field of social security and promote more effective and socially fair distribution of state funds and non-state social funds among citizens who in the manner prescribed by law acquire the right to receive social security in one or more forms.

It is noted that with a significant change in social relations in the field of social security there is a need to change the content of the recognized principles of social security law. That is, the latter should be formed in stages depending on the economic situation in Ukraine. Thus, currently the main principles of social security are proposed to include: comprehensiveness (universality) of social security; equality of rights and opportunities, prohibition of discrimination; social justice; unity and differentiation in social security of the population of Ukraine; targeted and effective use of state and non-state social funds; immutability of the content and volume of social benefits and services; state guarantee of established rights in the field of social security; solidarity and subsidies in social security; transparency, timeliness and completeness of social security; ensuring a standard of living not lower than the subsistence level established by law; taking into account the requirements of international treaties of Ukraine in the field of social security.

Key words: state, population, social rights, right to social protection, principles, right to social security.

УДК 349.22
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).565](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).565)

Ю. І. Марченко

orcid.org/0000-0002-4797-8511

здобувач кафедри правознавства

юридичного факультету

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ГІДНА ОПЛАТА ПРАЦІ – НЕОБХІДНИЙ АТРИБУТ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Ст. 1 Основного Закону країни проголошено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [1]. Важливе місце в системі конституційних прав людини та громадянина посідають соціально-економічні права та свободи у сфері власності, підприємництва, праці, відпочинку, соціального захисту, охорони здоров'я, які дають можливість людині задовольняти свої потреби й інтереси, а також визнаються суспільством, державою та міжнародною спільнотою. Провідна роль серед соціально-економічних прав людини належить праву на оплату праці, завдяки якому людина забезпечує існування себе та своєї сім'ї. Так, ч. 4 ст. 43 Конституції України закріплюється право на заробітну плату, не нижчу за визначену законом, а ч. 7 гарантовано, що право на своєчасне отримання винагороди за працю захищається законом. У самому змісті права на оплату праці проголошено, що кожен має право на оплату праці, яке включає можливість заробляти собі на життя працюю. Тобто для того, щоб забезпечити собі та своїй родині гідне життя, людина повинна працювати та залежно від свого внеску в трудову діяльність отримувати винагороду – заробітну плату. Тільки через гідну оплату праці й удосконалення механізму її регулювання можна рухатися вперед шляхом прогресу і процвітання держави.

Мета статті. У розрізі вищенаведеної проблематики розглянути гідну оплату праці як шлях до розвитку економіки та зростання трудових доходів зайнятого населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовим засадам реалізації права на оплату праці приділялася увага в роботах таких науковців, як В. Божко, Н. Болотіна, В. Вегера, Ю. Верес, О. Гаєва, Н. Гетьманцева, К. Довбиш, О. Процевський, К. Севастьяненко, О. Соколова, Н. Хуторян, Г. Чанишева, О. Ярошенко та ін.

Окремі аспекти концепції гідної праці розглядалися у дослідженнях фахівців у галузі трудового права М. Маковецької, Г. Капліної, Т. Коляди, Л. Костіної, К. Теличко та ін.

Виклад основного матеріалу. У соціально-економічному розвитку будь-якої сфери економічної діяльності важливу роль відіграє оплата праці, яка належить до фундаментальних складників умов трудової діяльності працівників. Саме заробітна плата визначає найбільш вагомі параметри умов праці, тому найважливішою складовою частиною концепції гідної праці є забезпечення справедливої та задовільної винагороди за трудову діяльність найманих працівників, що має забезпечуватися інструментами державної соціальної політики [2]. Ст. 2 КЗпП України закріпила як принцип трудового права України право кожного працівника на одержання роботи з оплатою праці не нижчою за встановлений державою мінімальний розмір. Держава надає мініальному розміру оплати праці значення соціального стандарту, функція якого полягає в тому, щоб забезпечити відповідно до зобов'язань, взятих на себе за Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, реалізацію кожним працівником права на гідний життєвий рівень [3, с. 287].

Концепція гідної праці відображена у міжнародних нормах, що стосуються прав людини та соціально-трудова сфери. Так, у Загальній декларації прав людини проголошено: «Кожен працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї та яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення». Тобто в цьому положенні метою заробітної плати є забезпечення гідного існування людини та її сім'ї.

Важливе значення для громадян України мають акти Європейського Союзу щодо гарантій права людини на працю після того, як Україна проголосила курс на членство в ЄС і підписала в 2014 р. Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом. Провідне місце в гарантуванні права людини на працю в ЄС посідає Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників, прийнята Главами держав або урядів держав – членів Європейського Співтовариства на зустрічі у Страсбурзі 9 грудня 1989 р. Головною метою прийняття Хар-

тії Співтовариства про основні соціальні права працівників було сприяння поліпшенню життя й умов праці працівників. За ст. 4 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників кожна особа вільна обирати та працювати за спеціальністю відповідно до регламентів, що регулюють кожний вид діяльності. А ст. 5 цього документа гарантовано, що всі види зайнятості підлягають справедливій винагороді. Із цією метою згідно з положеннями, які застосовуються в кожній країні, працівникам забезпечується справедлива заробітна плата, тобто заробітна плата, достатня для забезпечення їм гідного рівня життя; відповідно до умов зайнятості працівники, крім тих, що працюють на основі безстрокового контракту на умовах повного робочого часу, отримують пропорційну винагороду; заробітна плата може бути утримана, вилучена або передана лише відповідно до національного законодавства. Подібні положення мають передбачати заходи, які дають змогу зацікавленому працівникові продовжувати користуватися необхідними засобами існування для нього та його сім'ї [4].

Значну увагу запровадженню концепції гідної праці та заробітної плати приділяє Міжнародна організація праці. У пілотній програмі МОП із реалізації концепції гідної праці термін «гідна праця» визначається як «праця, яка приносить адекватний дохід і залишає час для інших сторін життя, надає надійність сім'ї, шансу права людини, надає право голосу і відкриває дорогу соціальній інтеграції. Гідна праця – це шлях, що сполучає економічні та соціальні цілі» [5]. МОП сприяє запровадженню принципів гідної праці в Україні. Так, у квітні 2016 р. Україна і МОП підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо реалізації Програми гідної праці для України на період 2016–2019 рр. [6], у якій значна увага приділена висвітленню проблем оплати праці в Україні. Зокрема, головна мета Програми – забезпечення повної, продуктивної, безпечної зайнятості з гідною оплатою праці шляхом реалізації спільних дій соціальних партнерів, з одного боку, та Міжнародної організації праці – з іншого. У Програмі відзначається, що заохочення гідної праці є ключовим компонентом політики й основним завданням соціальних партнерів. Ця програма гідної праці передбачала, що Міжнародна організація праці продовжить надання Україні технічної допомоги для досягнення повної зайнятості населення шляхом розвитку малого і середнього бізнесу та підвищення рівня кваліфікації зайнятих людей, що забезпечить розвиток економіки та зростання трудових доходів зайнятого населення.

Як бачимо, міжнародні договори є одним із найбільш дієвих інструментів забезпечення реалізації конституційного права людини на оплату праці в Україні, в них установлюються важли-

ві гарантії реалізації цього права, а також дієві шляхи його захисту. Встановлені в міжнародних актах стандарти реалізації права на оплату праці є загальноприйнятими міжнародним співтовариством вимогами до всіх країн щодо забезпечення свободи праці, належних, безпечних і здорових умов праці, гідної винагороди, рівності прав чоловіків і жінок у сфері праці, а також судового захисту й інших гарантій.

Як зазначає Т.А. Коляда, проаналізувавши міжнародні нормативно-правові акти та нормативно-правові акти національного трудового законодавства, концепція гідної праці спрямована на забезпечення високого рівня і якості життя людини, що характеризуються добробутом, доступністю соціальних благ, соціальним статусом у рамках стратифікації суспільства. Концепція гідної праці охоплює чотири компоненти, а саме: зайнятість, права, захист, діалог. Зайнятість передбачає гідну оплату праці (гідні засоби існування), справедливі та безпечні умови праці, охорону здоров'я і праці на робочому місці, доступність продуктивної та значимої праці, перспективи особистісного розвитку. Права працівників у сфері зайнятості передбачають наявність розвиненого трудового законодавства, що ґрунтується на принципі верховенства права, а також охоплюють право об'єднань, право слова, право на професійну освіту і профорієнтацію, гендерну рівність, право ведення колективних переговорів, відсутність будь-яких форм дискримінації, примусової та дитячої праці. Соціальний захист має забезпечувати інтереси працівників у разі втрати або зниження доходів через безробіття або травмування, передбачає право на соціальне, медичне та пенсійне страхування і забезпечення. Соціальний діалог зумовлює можливість представництва працівників і роботодавців на рівні певних організацій, а також спільного пошуку й ухвали рішень у разі виникнення виробничих конфліктів [7].

У наукових джерелах також приділяється увага цій проблематиці, однак існують різні підходи до розуміння цього явища. Одні вчені під гідною заробітною платою розуміють такий її рівень, що здатен забезпечити економічну свободу працюючій людині та її сім'ї; створює базові основи для систем соціального страхового захисту і соціального забезпечення; дає можливість людині розвиватися, відпочивати, користуватися досягненнями цивілізації, відповідає поняттю справедливого розподілу результатів праці; заробляється в умовах, які не принижують гідність людини; вирішує проблему матеріальної бази для розширеного відтворення населення країни, забезпечення економіки кваліфікованими трудовими ресурсами [8]. Інші пропонують категорію «гідна оплата праці» розглядати у двох аспектах: 1) як певний рівень оплати праці окремих працівників, що забезпе-

чує нормальне відтворення робочої сили та можливості розвитку людського потенціалу родини працівника, є адекватним його трудовим зусиллям і здобутій кваліфікації; 2) як відповідну систему оплати праці, яка забезпечує дотримання соціально-трудова прав найманих працівників, є справедливою та здійснюється з використанням сучасних досягнень організації заробітної плати на підприємствах і в установах.

До основних параметрів системи гідної оплати праці запропоновано віднести: а) достатній рівень заробітної плати для задоволення дійсних потреб працівника та його родини, що забезпечує розширене відтворення населення і робочої сили, стимулює до ефективної праці та професійного зростання; б) забезпечення поступового зростання номінальної заробітної плати на основі підвищення продуктивності праці й ефективності організації виробництва; в) підтримку реального рівня заробітної плати та забезпечення його зростання, недопущення зниження купівельної спроможності; г) неухильне дотримання законодавства в організації оплати праці, забезпечення офіційної виплати її повного обсягу без тіньової складової частини; д) відповідність розміру заробітної плати обсягам і складності виконаної роботи, рівню кваліфікації працівника; е) своєчасну виплату заробленого трудового доходу, недопущення заборгованості з оплати праці; є) прозору та зрозумілу систему організації оплати праці, прийнятну (допустиму) міжпосадову і міжгалузеву диференціацію рівня заробітної плати; ж) застосування сучасних прогресивних форм і систем оплати та стимулювання праці, механізмів соціального партнерства в організації заробітної плати [2, с. 8].

Сьогодні можна стверджувати, що в нашій державі реалізується концепція гідної оплати праці – право кожного на винагороду за працю без дискримінації та не нижчу за встановлену за мінімальний розмір праці. Водночас ця концепція спрямована не на забезпечення життя, а швидше на «виживання». З цих позицій є актуальним закріплення у вітчизняному законодавстві поняття «гідна оплата праці», характерними рисами якої є: рівень заробітної плати, відповідність світовим стандартам, вартості життя та робочої сили; справедлива заробітна плата щодо інших працівників; відповідність заробітної плати кількості та якості праці; своєчасна виплата.

Висновки. Підтримуючи позиції інших дослідників цієї проблематики, можемо констатувати, що інститут оплати праці є одним із основних інститутів трудового права, спрямованих на забезпечення права працівників на гідне життя. Заробітна плата є провідним інструментом соціальної політики, яка зумовлює рівень соціальності суспільства, здатності держави підтримувати рівень якості життя соціуму загалом і кожної людини

зокрема. Держава виступає гарантом реалізації права на оплату праці. Переконані, що запровадження в Україні концепції гідної заробітної плати необхідне та вигідне для всіх суб'єктів економічної діяльності: для найманих працівників, котрі за рахунок цього зможуть отримати достатні кошти для задоволення своїх потреб, можливостей людського розвитку та забезпечення високої якості життя і суспільного статусу; для роботодавців, для яких гідна оплата праці сприятиме формуванню висококваліфікованого кадрового ядра, підвищенню якості та продуктивності праці, лояльності персоналу, розвитку соціального партнерства та підвищенню конкурентоспроможності; для держави запровадження гідної оплати праці забезпечить зростання рівня та якості життя населення, формування середнього класу, підвищення рівня соціальної стабільності в суспільстві, розширення ємності внутрішнього ринку.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Антонюк В.П. Соціальна політика у сфері оплати праці: проблеми та шляхи забезпечення її гідного рівня (на прикладі промисловості). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/127391/1-Antonyuk.pdf?sequence=1>.
3. Гетьманцева Н.Д., Козуб І.Г. Трудове право України (Особлива частина). Чернівці, 2014. 503 с.
4. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09 грудня 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044.
5. Международная организация труда: конвенции, документы, материалы : справочное пособие / под ред. З.С. Богатыренко. Москва : Изд-во «Дело и сервис», 2011. 752 с.
6. Україна і МОП підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо реалізації Програми гідної праці для України на період 2016–2019 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248947884>.
7. Коляда Т.А. Концепція гідної праці у трудовому праві України. *Форум права*. 2010. № 3. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/FP_index.htm_2010_3_29.pdf.
8. Капліна Г.А. Характеристика концепції гідної праці в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 47–54.

Анотація

Марченко Ю. І. Гідна оплата праці – необхідний атрибут соціальної держави. – Стаття.

У статті розглянуто гідну оплату праці як шлях до розвитку економіки та зростання трудових доходів зайнятого населення. Зазначено, що інститут оплати праці є одним із основних інститутів трудового права, спрямованих на забезпечення права працівників на гідне життя. Заробітна плата є провідним інструментом соціальної політики, яка зумовлює рівень соціальності суспільства, здатності держави підтримувати рівень якості життя соціуму загалом і кожної людини зокрема. Держава виступає гарантом реалізації права на оплату праці. Міжнародні договори є одним із най-

більш дієвих інструментів забезпечення реалізації конституційного права людини на оплату праці в Україні, в них установлюються важливі гарантії реалізації цього права, а також дієві шляхи його захисту.

Зроблено висновок, що запровадження в Україні концепції гідної заробітної плати необхідне та вигідне для всіх суб'єктів економічної діяльності: для найманих працівників, які за рахунок цього зможуть отримати достатні кошти для задоволення своїх потреб, можливостей людського розвитку та забезпечення високої якості життя і суспільного статусу; для роботодавців, для яких гідна оплата праці сприятиме формуванню висококваліфікованого кадрового ядра, підвищенню якості та продуктивності праці, лояльності персоналу, розвитку соціального партнерства та підвищенню конкурентоспроможності; для держави запровадження гідної оплати праці забезпечить зростання рівня та якості життя населення, формування середнього класу, підвищення рівня соціальної стабільності в суспільстві, розширення ємності внутрішнього ринку.

Запропоновано закріпити у вітчизняному законодавстві поняття «гідна оплата праці», характерними рисами якої мають бути: відповідність світовим стандартам, вартості життя та робочої сили; справедлива заробітна плата щодо інших працівників; відповідність кількості та якості праці; своєчасна виплата.

Ключові слова: працівник, соціальна, держава, гідна оплата праці, національне законодавство, міжнародні норми.

Summary

Marchenko Y. I. Decent wages – a necessary attribute of the welfare state. – Article.

The article considers a decent wage as a way to economic development and growth of labor income of the

employed population. It is noted that the institution of wages is one of the main institutions of labor law, aimed at ensuring the right of workers to a dignified life. Wages are the leading instrument of social policy, which determines the level of sociality of society, the ability of the state to maintain the quality of life of society, including everyone. At the same time, the state acts as a guarantor of the right to remuneration. It is emphasized that international agreements are one of the most effective tools for ensuring the implementation of the constitutional human right to remuneration in Ukraine, they establish important guarantees for the implementation of this right, as well as effective ways to protect it.

It is concluded that the introduction of the concept of a decent wage in Ukraine is necessary and beneficial for all economic entities: for employees who will be able to obtain sufficient funds to meet their needs, human development opportunities and ultimately – to ensure high quality. life and social status; for employers for whom a decent salary will contribute to the formation of a highly qualified staff, improve the quality and productivity of labor, staff loyalty, the development of social partnership and increase competitiveness; for the state – the introduction of decent wages will increase the level and quality of life of the population, the formation of the middle class, increase the level of social stability in society, expand the capacity of the domestic market.

It is proposed to enshrine in domestic legislation the concept of “decent wages”, the characteristics of which should be: the level of wages meets world standards, cost of living and labor; fair wages to other employees; wages correspond to the quantity and quality of labor; wages are paid on time.

Key words: worker, social, state, decent pay, national legislation, international norms.

УДК 349.3
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).566](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).566)

М. В. Сокол
orcid.org/0000-0001-9530-9753
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

СІМ'Я ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОПОМОГ

Реформування національного законодавства у сфері соціального забезпечення зумовлює необхідність удосконалення правового регулювання як соціально-забезпечувальних, так і інших відносин у галузі надання державних соціальних допомог. Обов'язковим структурним елементом таких правовідносин є суб'єкти, зокрема сім'ї, які отримують і забезпечують надання державної соціальної допомоги.

Визначення правового статусу сімей із дітьми як колективного суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин є доволі актуальним і дискусійним. Незважаючи на чималу кількість наукових публікацій у цій сфері, сформулювати єдиний підхід поки не вдалося. Найгостріша полеміка ведеться із приводу визнання сім'ї як цілісного суб'єкта галузевих правовідносин чи належності прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення окремому члену сім'ї.

У юридичній літературі визначена проблематика відображена у працях: К.В. Бориченко, О.І. Кульчицької, Л.В. Кулачок, С.М. Синчук, І.М. Сироти, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка, О.М. Пономаренко, М.В. Філіпової, О.Г. Чутчевої. Незважаючи на наявність широкого кола теоретичних авторських обґрунтувань, єдності щодо розуміння змісту поняття сім'ї як окремого суб'єкта права соціального забезпечення немає.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності сім'ї як колективного суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері державних соціальних допомог і визначенні характерних ознак її правосуб'єктності.

Наявні в науці права соціального захисту наукові погляди на визначення суб'єктного складу отримувачів допомог на дітей не дають однозначної відповіді на поставлене вище питання. Вважається, що до такого складу варто віднести: 1) сім'ю з дітьми загалом, 2) батьків чи одного із них або осіб, які їх замінюють, 3) саму дитину (дітей), 4) дитину (дітей) і, наприклад, матір, котра отримує допомогу для одиноких матерів.

Наукову позицію щодо визнання суб'єктами правовідносин у сфері державних соціальних допомог виключно членів сім'ї розділяють: В.В. Андріїв, Є.Г. Азарова, С.М. Прилипко, О.М. Ярошен-

ко та ін. Так, на думку О.М. Пономаренко, навіть у тих випадках, коли в законодавстві йдеться про права та й сім'ї, вони виникають у конкретних її членів, які й є суб'єктами галузевих правовідносин, а не сім'ї як колективного суб'єкта [1, с. 11].

На користь визнання сім'ї як колективного суб'єкта спрямовані наукові праці О.І. Кульчицької, Л.В. Кулачок, С.М. Синчук, І.М. Сироти, М.В. Філіпової, котрі доводять, що право на допомогу у сфері соціального забезпечення виникає лише за умови виховання дитини у в сім'ї, а соціальні кошти, які отримує сім'я, є власністю сім'ї, а не дитини [2, с. 55]. С.М. Синчук вважає, що за сучасних умов є всі правові передумови для визнання сім'ї правосуб'єктною у правовідносинах соціального забезпечення. Авторка зазначає, що сім'я як цілісний суб'єкт реалізовує право на соціальний захист, якщо наслідки соціального ризику є спільними для всіх її членів, а також коли соціального ризику зазнав один із її членів, однак наслідки є вагомими для всієї сім'ї та породжують спільну соціальну потребу [3, с. 210].

Проводячи аналіз ряду законодавчих актів, які містять положення щодо порядку надання соціального забезпечення сім'ям, варто зробити висновок, що коли говориться про сферу соціального страхування, то суб'єктами соціально-забезпечувальних правовідносин виступає здебільшого окремий член сім'ї, а у сфері надання державних соціальних допомог законодавець виділяє сім'ю як колективного суб'єкта, закріплюючи її права та гарантії у сфері соціального захисту.

Сім'я як цілісний суб'єкт соціально-забезпечувальних правовідносин згадується у Законах України: «Про державні соціальні допомоги сім'ям з дітьми» № 2811-ХІІ від 21 листопада 1992 р. [4], «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» № 1768-ІІІ від 01 червня 2000 р. [5], «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 796-ХІІ від 28 лютого 1991 р. [6] і підзаконних актах: Постановах КМУ № 250 від 13 березня 2019 р. «Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям» [7], № 268 від 28 лютого 2011 р. «Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання

України «Мати-героїня», та одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми» [8], № 324 від 6 серпня 2014 р. «Про порядок виплати одноразової грошової допомоги особам, які отримали тяжкі тілесні ушкодження під час участі у масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 по 21 лютого 2014 рр.» [9], № 505 від 1 жовтня 2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [10].

У теорії права колектив осіб може виступати суб'єктом певних правовідносин за наявності правосуб'єктності. Питання виникнення галузевої правосуб'єктності таких учасників правовідносин завжди має дискусійний характер, оскільки спірним є момент виникнення права та дієздатності.

Правоздатною у сфері соціального забезпечення є сім'я починаючи із моменту її створення. Відповідно до сімейного законодавства сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [11, ст. 3]. Законодавство у сфері соціального забезпечення наділяє ознаками галузевої правосуб'єктності ті сім'ї, факт створення яких не завжди можна підтвердити актами громадянського стану. Правові положення Закону «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» відносять до суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин сім'ю, яка може підтвердити факт спільного проживання, ведення господарства та наявності взаємних прав і обов'язків.

Нині єдиною законною можливістю визнання факту спільного проживання та ведення господарства є рішення суду, прийняття якого може зайняти тривалий період часу. У такому разі доречними є правові положення окремих європейських держав, де факт наявності сімейних відносин підтверджується нотаріально посвідченим договором, який укладається жінкою та чоловіком, котрі проживають однією сім'єю, але без реєстрації шлюбу. Такі законодавчі нововведення були б доречними і для України, оскільки внесуть чіткість і пришвидшать процедуру встановлення факту виникнення галузевої правосуб'єктності сім'ї, яка має право на отримання державної соціальної допомоги.

Що стосується правоздатності сімей із дітьми як отримувачів ряду державних соціальних допомог, то згідно із Законом України «Про державні соціальні допомоги сім'ям з дітьми» сім'єю з дітьми є поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [4, ст. 2],

тобто фактом створення такої сім'ї є момент появи на утриманні та вихованні дитини.

Другим не менш важливим елементом правосуб'єктності сім'ї є галузева дієздатність такого учасника соціально-забезпечувальних правовідносин. Питання моменту виникнення галузевої правосуб'єктності є об'єктом багатьох наукових досліджень. Так, відповідно до наукової позиції К.В. Бориченко момент виникнення дієздатності повністю збігається з моментом виникнення правоздатності. Ця обставина пояснюється тим, що здатність набувати та здійснювати права, а також створювати і виконувати юридичні обов'язки у сфері соціального захисту в особи, а отже, і сім'ї, виникає одночасно з моментом впливу на неї соціального ризику. Соціальні ж ризики у сфері соціального захисту сімей із дітьми завжди пов'язані з утриманням і вихованням дитини [12, с. 136]. Така позиція вбачається обґрунтованою не повною мірою, оскільки, якщо говориться про допомогу для одинокої матері чи допомогу малозабезпеченим сім'ям із дітьми, то факт утримання чи виховання дітей не дозволяє реалізувати право на отримання такої державної соціальної допомоги.

Більш переконливою є думка С.М. Синчук, котра зазначає, що галузева дієздатність сім'ї виникає з моменту настання обставин соціального ризику, яка зумовлює реалізацію права на соціальне забезпечення. Водночас автор виділяє і додаткові умови, за яких сім'я може реалізувати надане їй право на соціальний захист, до яких, наприклад, відносить відсутність додаткових джерел для існування, не вчинення протягом 12-ти місяців перед зверненням за наданням допомоги покупки, що перевищує 10-тикратну величину прожиткового мінімуму на сім'ю [3, с. 210]. Наведення таких додаткових умов дієздатності сім'ї у сфері соціального забезпечення є не зовсім правильним, оскільки вони можуть лише обмежувати реалізацію права особи на отримання конкретного виду державної соціальної допомоги, у цьому разі допомоги по малозабезпеченості, але аж ніяк не впливають на момент виникнення галузевої дієздатності сім'ї загалом. Крім того, набуття галузевої дієздатності у сфері соціального забезпечення не варто пов'язувати лише із моментом виникнення обставин соціального ризику. У доктрині права соціального забезпечення ризик є чинником регулювання системи соціального захисту на втрату постійного джерела доходу. Виникнення правовідносин соціального забезпечення пов'язується не лише із втратою доходів, а із настанням складних життєвих і юридично значимих обставин. До складних життєвих обставин насамперед належить малозабезпеченість, а юридично значимими обставинами є народження, усиновлення дитини, встановлення над нею опіки чи піклування, досягнення дітьми відповідного віку, що дає право на

отримання одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня» та ін. Варто зауважити, що настання галузевої правосуб'єктності зовсім не залежить від отримуваних сім'єю доходів. Отже, галузева дієдатність сім'ї у сфері надання державних соціальних допомог виникає з моменту настання малозабезпеченості чи юридично значимих обставин, не пов'язаних із отримуваним сім'єю доходом.

У науковій полеміці наявна позиція, що сім'я набуває статусу суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин у разі, якщо вона відповідає таким ознакам: 1. соціальна потреба, яка виникає внаслідок впливу на сім'ю соціального ризику, є спільною, а тому недоцільно здійснювати соціальне забезпечення щодо кожного її члена окремо; 2. соціального ризику зазнав один із членів сім'ї, однак його наслідки є вагомими для всієї сім'ї та породжують спільну соціальну потребу [3, с. 210].

Проте, якщо ми говоримо про сім'ю, до складу якої входять діти, то варто також виділити і додаткові особливості правосуб'єктності таких сімей: 1) наявність дітей; 2) встановлений правовий зв'язок між дитиною та суб'єктами, котрі здійснюють за нею догляд (кровний зв'язок, усиновлення, встановлення опіки чи піклування, передання дитини до прийомної сім'ї чи дитячих будинків сімейного типу); 3) спільне проживання дитини з особами, які здійснюють догляд за нею, проте останній критерій не є обов'язковим, адже відповідно до ст. 4 Закону України «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, котрі навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти до досягнення 23 років і не мають власних сімей [5].

Що стосується першої ознаки – наявності дітей, то варто відзначити, що у Законі «Про державні соціальні допомоги сім'ям з дітьми» дитиною вважається особа віком до 18 років, якщо згідно із законом вона не набуває прав повнолітньої раніше. Відповідно до Закону «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» дитиною може бути визнана й особа старшого віку за умови навчання чи інвалідності.

Характеристика другої ознаки сімей із дітьми дозволяє виділити декілька типів цього колективного суб'єкта.

Кровний зв'язок за народженням свідчить про традиційний тип сім'ї, що складається з батьків і дитини (дітей). Батьками дитини і відповідно членами сім'ї є не тільки чоловік і жінка, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, але й ті особи, котрі спільно проживають у фактичних шлюбних відносинах. Підтвердженням цього є

ст. 18¹ Закону України «Про державні соціальні допомоги сім'ям з дітьми», згідно із якою жінка, що має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиноким матерям, не має [4, ст. 18¹]. Крім того, до зазначеного типу сімей можуть бути віднесені неповні сім'ї, де дитина виховується одним із подружжя: одинокою матір'ю, одиноким батьком.

Іншим типом сім'ї з дітьми, наближеним до розглянутого вище, є сім'я, заснована на правовому зв'язку усиновленої дитини з усиновлювачем. Право на допомогу при усиновленні дитини має особа, котра є громадянином України, постійно проживає на її території й усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачами є подружжя – один із них на їхній розсуд) [4, ст. 12¹]. Варто зауважити, що такий вид допомоги прирівнюється до допомоги у зв'язку із народженням дитини, оскільки виплачується у такому самому розмірі та призначається, якщо звернення за призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців із дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини.

Наступним типом сім'ї з дітьми є сім'я, в якій спільно проживають опікун (піклувальник) і дитина, над якою встановлено опіку чи піклування. Інститут опіки і піклування має комплексний характер, оскільки знаходиться у сфері сімейного, цивільно-правового й адміністративно-правового регулювання. Досить важливим є той факт, що надана державна допомога вважається власністю не всієї сім'ї, а власністю дитини, над якою встановили опіку чи піклування.

Правовий зв'язок між дорослою особою та дитиною також виникає у разі, коли дитина передається на виховання до прийомної сім'ї чи до дитячого будинку сімейного типу. Ці правовідносини реалізуються на підставі договору між відповідними особами й органами опіки та піклування. Державна соціальна допомога призначається і виплачується щомісяця у грошовій формі батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину [13].

Виходячи із вищевказаного, сім'я з дітьми є самостійним суб'єктом галузевих правовідносин, що складається з осіб (мінімум двох), які спільно проживають, крім випадку навчання дитини до досягнення нею 23 років, одним із яких виступає неповнолітня особа чи особа віком до 23 років, а також повнолітня особа, котра спільно проживає із батьками на підставі факту встановлення інвалідності, іншими є особи, які здійснюють турботу про дитину та перебувають із нею у відповідному правовому зв'язку.

Література

1. Пономаренко О.М. Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків. 2005. 20 с.
2. Советское право социального обеспечения : учебное пособие / Е.Н. Доброхотова, М.В. Филиппова. Санкт-Петербургский государственный университет М.А. Янтураева. Изд-во С.-Петербургского университета, 1992. 143 с.
3. Синчук С.М. Правосуб'єктність сім'ї у правовідносинах соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 209–211.
4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
5. Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01 червня 2000 р. № 1768-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 290.
6. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 16. Ст. 200.
7. Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям : Постанова КМУ № 250 від 13 березня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2019-%D0%BF#Text>.
8. Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», та одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми : Постанова КМУ № 268 від 28 лютого 2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 20. Ст. 845.
9. Про порядок виплати одноразової грошової допомоги особам, які отримали тяжкі тілесні uszkodження під час участі у масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 р. по 21 лютого 2014 р. : Постанова КМУ № 324 від 6 серпня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 64. Ст. 1777.
10. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : Постанова КМУ № 505 від 1 жовтня 2014 р. № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text>.
11. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
12. Бориченко К.В. Сім'я з дітьми як суб'єкт права соціального забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 5. Т. 1. С. 134–137.
13. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки ма-

лих групових будинків: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 552. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 128.

Анотація

Сокол М. В. Сім'я як суб'єкт соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері державних соціальних допомог. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню правового статусу сім'ї, в т. ч. сім'ї з дітьми як суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері надання державних соціальних допомог. Проводячи аналіз ряду законодавчих актів, які містять положення щодо порядку надання соціального забезпечення сім'ям, зроблено висновок, що коли йдеться про сферу соціального страхування, то суб'єктами соціально-забезпечувальних правовідносин виступає здебільшого окремий член сім'ї, а у сфері надання державних соціальних допомог законодавець виділяє сім'ю як колективного суб'єкта, закріплюючи її права та гарантії у сфері соціального захисту.

Визначено та проаналізовано особливості правосуб'єктності цих учасників соціально-забезпечувальних правовідносин. Встановлено факт виникнення права та дієздатності сімей. Правоздатність сім'ї як колективного суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин виникає з моменту її створення. Юридичними фактами, які підтверджують цю дію, є акти громадянського стану, наприклад, взяття шлюбу, усиновлення дитини, а також рішення суду та нотаріально посвідчений договір між чоловіком і жінкою, що встановлює факт наявності сімейних правовідносин (спільне проживання, спільне ведення господарства та взаємні права й обов'язки). Правоздатність сімей із дітьми виникає з моменту появи на утриманні та вихованні у сім'ї дитини. У свою чергу, галузева дієздатність такого суб'єкта у сфері надання державних соціальних допомог виникає з моменту настання малозабезпеченості чи юридично значимих обставин, не пов'язаних із отримуваним сім'єю доходом.

Зроблено висновок, що додатковими особливостями правосуб'єктності сімей із дітьми є: 1) наявність дітей; 2) встановлений правовий зв'язок між дитиною та суб'єктами, які здійснюють за нею догляд (кровний зв'язок, усиновлення, встановлення опіки чи піклування, передання дитини до прийомної сім'ї чи дитячих будинків сімейного типу); 3) спільне проживання дитини з особами, котрі здійснюють догляд за нею, проте останній критерій не є обов'язковим для всіх правовідносин.

Сформульовано дефініцію сім'ї з дітьми як самостійного суб'єкта галузевих правовідносин: особи (мінімум двоє), які спільно проживають, крім випадку навчання дитини до досягнення нею 23 років, однією з яких виступає неповнолітня особа чи особа віком до 23 років, а також повнолітня особа, котра спільно проживає із батьками на підставі факту встановлення інвалідності, інші особи, що здійснюють турботу про дитину та перебувають із нею у відповідному правовому зв'язку.

Ключові слова: державні соціальні допомоги, соціально-забезпечувальні правовідносини, сім'я, сім'я з дітьми, правосуб'єктність.

Summary

Sokol M. V. The family as a subject of social security legal relations in the field of state social benefits. – Article.

The article is devoted to the study of the legal status of the family, including families with children as a subject of social security relations in the field of state social benefits. Analyzing a number of legislative acts that contain provisions on the procedure for providing social security to families, it was concluded that when it comes to the field of social insurance, the subjects of social security relations is mostly a single family member, and in the field of providing state social benefits legislator distinguishes the family as a collective entity, enshrining its rights and guarantees in the field of social protection.

The peculiarities of the legal personality of the data of the participants of social security legal relations are determined and analyzed. The fact of origin of the right and legal capacity of families is established. The legal capacity of the family as a collective subject of social security relations arises from the moment of its creation. Legal facts confirming this action are acts of civil status, such as marriage, adoption of a child, as well as court decisions and a notarized agreement between a man and a woman establishing the existence of family relations (cohabit-

ation, joint management and mutual rights and duties). The legal capacity of families with children arises from the moment of the child's maintenance and upbringing in the family. In turn, the sectoral capacity of such an entity in the field of state social assistance arises from the moment of poverty or legally significant circumstances that are not related to the income received by the family.

It is concluded that additional features of the legal personality of families with children are: 1) the presence of children; 2) a legal relationship has been established between the child and the subjects caring for him / her (blood relationship, adoption, establishment of guardianship or custody, transfer of the child to a foster family or family-type orphanages); 3) cohabitation of the child with the persons who take care of him, but the latter criterion is not mandatory for all legal relations.

The definition of a family with children as an independent subject of sectoral legal relations, which is a person (at least two) who live together, except for the education of a child under 23 years of age, one of which is a minor or a person under 23 years, as well as an adult who lives with his parents on the basis of the fact of disability, others are persons who care for the child and are in a relevant legal relationship with her.

Key words: state social benefits, social security legal relations, family, family with children, legal personality.

УДК 349.3
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).567](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).567)

М. Ю. Сохань
orcid.org/0000-0002-8132-3121
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін,
господарського та трудового права
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОBOB'ЯЗКАМИ

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 46 Конституції України [1] громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших передбачених законом випадках. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Реалізація такого права на практиці – це забезпечення достатнього рівня добробуту громадянам держави, що відповідає міжнародним умовам, а саме ст. 22 Загальної декларації прав людини 1948 р. і ст. 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., з яких випливає, що держави визнають право кожної людини на соціальний захист, включаючи соціальне страхування. Останнє є важливою частиною соціального захисту населення, центром якого є людина та її потреби, а якість їх задоволення впливає на соціально-економічний розвиток держави. Страхування створює умови для відтворення робочої сили та захисту громадян у разі настання певних страхових випадків: втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, нещасного випадку на виробництві тощо.

Мета статті – розглянути загальнообов'язкове державне соціальне страхування як одну із форм соціального захисту таких суб'єктів соціального забезпечення, як особи із сімейними обов'язками, на підставі чого зробити відповідні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальне страхування завжди перебувало у центрі уваги вчених-правознавців. Різні його аспекти досліджували В.М. Андрієв, Д.В. Божко, Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, О.С. Бурлака, О.В. Москаленко, О.В. Пономаренко, С.М. Прилипко, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.Г. Чутчева, О.М. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Однією з організаційно-правових форм соціального захисту осіб

із сімейними обов'язками є загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке здійснюється в рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, а також пенсійного страхування.

Суть будь-якого виду страхування полягає у зменшенні й компенсації ризику матеріальних втрат шляхом розподілу його негативних наслідків між всіма суб'єктами, схильними до певних видів ризику. Ризик у соціальній сфері виникає, коли має місце невизначеність: а) немає однозначних чітких уявлень про процеси і явища; б) відбуваються постійні зміни умов діяльності – переорієнтація виробництва, кон'юнктури ринку та ін.; в) неможливо встановити й точно спрогнозувати наслідки впливу на об'єкти та явища певних чинників (науково-технічного прогресу, стихійного лиха, поведінки конкурентів і споживачів), оцінити майбутній розвиток подій; г) бракує повної інформації про внутрішні й зовнішні умови прийняття рішень або існує неточна чи суперечлива інформація щодо об'єкта (явища) і його середовища; д) існує певна асиметрія належних відомостей, тобто нерівний ступінь поінформованості суб'єктів про умови їхньої діяльності; е) виникає множинна критеріальність і конфліктність в оцінці рішень, коли доводиться свідомо йти на компроміси [2]. У цих цілях суб'єкти формують матеріальні ресурси для їх цільового використання за настання страхового випадку, тобто події, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. До таких випадків, із настанням яких надаються матеріальне забезпечення та соціальні послуги, належать: а) тимчасова непрацездатність; б) вагітність і пологи; в) інвалідність; г) хвороба; д) досягнення пенсійного віку; е) смерть годувальника; є) безробіття; ж) соціальні послуги; інші матеріальні витрати; пов'язані з певними обставинами; з) нещасний випадок на виробництві; и) професійне захворювання.

Тимчасова непрацездатність – це непрацездатність особи внаслідок захворювання, травми або з інших причин, що не залежить від факту втрати працездатності (пологів, карантину, догляду за хворим тощо), яка має тимчасовий зворотний характер під впливом лікування та реабілітаційних заходів, триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності, а в разі інших причин – до закінчення причин відсторонення від роботи. Метою надання матеріальної допомоги по тимчасовій непрацездатності є заміна втраченого з поважних причин заробітку. Як зазначає Д. Божко, загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – це гарантована державою система прав та обов'язків, що передбачає у випадках тимчасової непрацездатності, вагітності й пологів, смерті, перенесених захворювань і травм у порядку, в розмірах і на умовах, установлених законодавством, матеріальне забезпечення й надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду соціального страхування України, що формуються шляхом сплати страхових внесків, а також із інших передбачених законом джерел [3, с. 123]. До суттєвих ознак загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності дослідниця відносить: а) це організаційно-правова форма соціального забезпечення осіб, які тимчасово втратили працездатність; б) воно зумовлено тимчасовою непрацездатністю – обставиною, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть втратити засоби для свого існування і змушені отримувати матеріальне забезпечення й соціальні послуги; в) становить систему прав та обов'язків у відповідній сфері; г) при страхуванні реалізацію застрахованими особами своїх прав у цій царині гарантує держава; г) воно полягає в наданні матеріального забезпечення й соціальних послуг у випадках, порядку, в розмірах і на умовах, установлених законодавством; д) обов'язок із надання застрахованим особам матеріального забезпечення й соціальних послуг бере на себе Фонд соціального страхування України.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [4] видами матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є: допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); допомога по вагітності та пологах; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Так, згідно із ч. 3 ст. 22 указанного Закону допомога по тимчасовій непрацездатності по догляді за хворою дитиною віком до 14 років виплачується

застрахованій особі з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів. Якщо ж дитина потребує стаціонарного лікування, то допомога виплачується застрахованій особі з першого дня за весь час перебування у стаціонарі разом із хворою дитиною. Застрахованим особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, у разі хвороби дитини віком до 14 років допомога по тимчасовій непрацездатності призначається і виплачується не більше як за 75 календарних днів протягом календарного року. Втім, згідно із ч. 6 вказаної статті допомога по тимчасовій непрацездатності по догляді за хворою дитиною віком до 14 років і в разі захворювання матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 18 років, не надається, якщо застрахована особа перебувала тоді у щорічній (основній чи додатковій) відпустці, додатковій відпустці у зв'язку із навчанням або творчій відпустці.

Іншим видом матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на якому також слід акцентувати увагу, є допомога по вагітності та пологах. Підставою для призначення цієї допомоги виступає особливий стан жіночого організму, пов'язаний із виконанням нормальної фізіологічної функції – пологів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке компенсує втрату заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Допомога по вагітності та пологах застрахованій особі виплачується за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей – 70) календарних днів після пологів.

Згідно з листом Міністерства праці та соціальної політики України від 23 травня 2008 р. за № 273/020/99-08 [5] із дня, зазначеного у листку непрацездатності, виданого у зв'язку з вагітністю та пологами, застрахована особа перебуває у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, і саме з цього дня у застрахованої особи виникає право на одержання допомоги по вагітності та пологах. Таким чином, страховий випадок у застрахованої особи виникає із дня надання відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами за медичним висновком, зазначеним у листку непрацездатності, а не з дня, коли застрахована особа вирішила припинити працювати і піти у зазначену відпустку за власною заявою. Скористатися своїм правом на матеріальне забезпечення, тобто звернутися по призначення допомоги, чи продовжувати працювати

ще деякий час після надання відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами – застрахована особа вирішує особисто. У будь-якому випадку, у разі звернення такої особи по призначення допомоги, розрахунковим періодом, за який обчислюється середня заробітна плата для розрахунку допомоги по вагітності та пологах, відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р., № 1266 [6] зі змінами, є останні 12 календарних місяців (із першого до першого числа), що передують місяцю, в якому настав страховий випадок, тобто місяцю, в якому у застрахованої особи настало право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами за медичним висновком.

Дуже цікавим і позитивним щодо тривалості відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами є зарубіжний досвід, наприклад, заслуговує на увагу досвід Франції, за законодавством якої встановлено диференціацію тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а отже, і розміру відповідної допомоги залежно від кількості дітей у родині. Так, відповідно до законодавства Франції допомога у зв'язку з вагітністю і пологами виплачується у розмірі 100% доходу жінки протягом 6 тижнів (42 календарних дні) до та 10 тижнів (70 календарних днів) після народження першої дитини, 8 тижнів (56 календарних днів) до та 18 тижнів (126 календарних днів) після народження другої та наступних дітей [7, с. 120].

Підтримуючи позиції інших науковців із досліджуваної проблематики, пропонуємо запровадити відповідний зарубіжний досвід, і до законодавства нашої держави і встановити диференціацію тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами не тільки залежно від категорії жінок (чорнобильці), складності пологів, народжуваності одночасно декількох дітей, а й від кількості дітей у родині. Зокрема, визначити, що допомога у зв'язку з вагітністю і пологами виплачується протягом 70 календарних днів до та 56 календарних днів після народження першої дитини; 84 календарних дні до та 70 календарних днів після народження другої дитини; 98 календарних днів до та 84 календарних днів після народження третьої та наступної дитини (за наявності на утриманні відповідно однієї чи більше дітей) [8, с. 168].

Важливою ознакою матеріального забезпечення та соціальних послуг у рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування у сфері соціального захисту осіб із сімейними обов'язками є джерела їх фінансування, основними з яких відповідно до ст. 20 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [9] є внески роботодавців і застрахованих осіб. До формування

коштів Фонду соціального страхування України за ст. 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» залучаються також суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій і фізичних осіб – підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків, штрафів за недотримання законодавства про соціальне страхування, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб і громадян за такі порушення; доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у т. ч. резерву коштів Фонду; добровільні внески та інші надходження відповідно до закону.

За чинним національним законодавством єдиним критерієм, від якого залежить розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності, є страховий стаж особи, причому вказаний розмір не залежить від тривалості непрацездатності. Визнаючи, що кожна людина має відповідні права на соціальний захист і охорону здоров'я, забезпечення їх належної реалізації є пріоритетним напрямом діяльності суспільства й держави.

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеному, слід зазначити, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування як форма соціального захисту осіб із сімейними обов'язками є основною матеріальною гарантією реалізації їхнього права на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності. Це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту осіб із сімейними обов'язками, що включає матеріальне забезпечення у зв'язку з вагітністю та пологами, а також у разі хвороби дитини, догляду за дитиною віком до 3 років або дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, котра доглядає за цією дитиною, втратою годувальника та соціальні послуги за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Його головна суть і призначення зводяться до отримання застрахованою особою у разі настання страхового випадку від страховика матеріального забезпечення і соціальних послуг за рахунок страхувальника.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Власенко Н.С. Правові засади системи інформаційного забезпечення соціальної політики. *Демографія та соціальна політика*. 2007. № 1. С. 159–169.
3. Божко Д.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2017. 244 с.

4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.

5. Щодо виплати допомоги по вагітності та пологах : лист Міністерства праці та соціальної політики України від 23 травня 2008 р. № 273/020/99-08. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN37962.html.

6. Про обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням : постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р. № 1266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1266-2001-%D0%BF>

7. Пономаренко О.В., Носов А.Д. Соціально-правовий захист дітей та молоді з особливими потребами в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 2 (13). С. 113–120.

8. Бурлака О.С. Проблеми соціального захисту, сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 419 с.

9. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.

Анотація

Сохань М. Ю. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як форма соціального захисту осіб із сімейними обов'язками. – Стаття.

У статті розглянуто загальнообов'язкове державне соціальне страхування як одну із форм соціального захисту таких суб'єктів соціального забезпечення, як особи із сімейними обов'язками, на підставі чого зроблено відповідні висновки. Зроблено висновок, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування як форма соціального захисту осіб із сімейними обов'язками є основною матеріальною гарантією реалізації їхнього права на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності. Це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту осіб із сімейними обов'язками, що включає матеріальне забезпечення у зв'язку з вагітністю та пологами, а також у разі хвороби дитини, догляду за дитиною віком до 3 років або дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, котра доглядає за цією дитиною, втратою годувальника та соціальні послуги за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Його головна суть і призначення зводяться до отримання застрахованою особою в разі настання страхового випадку від страховика матеріального забезпечення і соціальних послуг за рахунок страхувальника.

Зазначено, що важливою ознакою матеріального забезпечення та соціальних послуг у рамках загаль-

нобов'язкового державного соціального страхування у сфері соціального захисту осіб із сімейними обов'язками є джерела їх фінансування, основними з яких відповідно до чинного законодавства є внески роботодавців і застрахованих осіб. Єдиним критерієм, від якого залежить розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності, законодавство визнає страховий стаж особи, причому вказаний розмір не залежить від тривалості непрацездатності. Визнаючи, що кожна людина має відповідні права на соціальний захист і охорону здоров'я, забезпечення їх належної реалізації є пріоритетним напрямом діяльності суспільства й держави.

Ключові слова: держава, сім'я, соціальний захист, соціальне страхування, тимчасова непрацездатність, соціальні послуги, матеріальне забезпечення.

Summary

Sokhan M. Yu. Compulsory state social insurance as a form of social protection for persons with family responsibilities. – Article.

The article considers the obligatory state social insurance as one of the forms of social protection of such subjects of social security as persons with family responsibilities, on the basis of which the corresponding conclusions are made. It is concluded that compulsory state social insurance as a form of social protection of persons with family responsibilities is the main material guarantee of the realization of their right to social protection in case of temporary disability. It is a system of rights, responsibilities and guarantees, which provides for the provision of social protection for persons with family responsibilities, including material support in connection with pregnancy and childbirth, as well as in case of illness, care for a child under three years or a disabled child under the age of 18 in case of illness of the mother or other person caring for this child, loss of a breadwinner and social services at the expense of funds formed by paying insurance premiums by the owner or his authorized body, citizens and budget and other sources provided by law. Its main essence and purpose are reduced to receipt by the insured person in case of an insured event from the insurer of material support and social services at the expense of the insured.

It is noted that an important feature of material security and social services in the framework of compulsory state social insurance in the field of social protection of persons with family responsibilities are their sources of funding, the main of which, according to current legislation are contributions of employers and insured persons. The only criterion on which the amount of temporary disability benefits depends is recognized by law as the person's insurance record, and this amount does not depend on the duration of disability. Recognizing that everyone has the appropriate rights to social protection and health care, ensuring their proper implementation is a priority of society and the state.

Key words: state, family, social protection, social insurance, temporary disability, social services, material security.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.79-044.922(477)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).568](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).568)

Т. С. Данелія
orcid.org/0000-0002-8652-8281
аспірант
Інституту законодавства Верховної Ради України

ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ОКЕАНУ

Постановка проблеми. Океан життєво необхідний для добробуту та процвітання людства. Для досягнення амбіцій світового співтовариства, викладених у Цілях сталого розвитку, необхідно розширити використання океану для виробництва продуктів харчування, енергії, сировини та транспорту. Проведення цих заходів має бути узгоджене на постійній основі з екологічними цілями щодо сприяння зменшенню глобального потепління та деградації довкілля. Забезпечення так званого «здоров'я» Світового океану є однією із пріоритетних Цілей сталого розвитку. Так, відповідно до завдань ООН зусиллями провідних країн світу до 2020 р. планується надати 100 млрд доларів країнам задля впровадження у них заходів для боротьби зі зміною клімату. Крім того, ООН взяла на себе зобов'язання допомагати найменш розвиненим країнам у розробці механізмів пом'якшення гостроти та послаблення наслідків змін клімату.

Тож метою статті є визначення особливостей впровадження сталого розвитку й управління Світовим океаном і його ресурсами.

Результати дослідження. Згідно із Цілями сталого розвитку № 14 збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів має відбуватися в інтересах сталого розвитку. Так, до 2025 р. стоїть завдання суттєво скоротити будь-яке забруднення морського середовища. А вже до 2020 р. треба вжити заходів для того, щоб забезпечити раціональне використання, захист і відновлення морських екосистем. Одним із завдань цієї цілі є мінімізація і ліквідація наслідків закислення океану шляхом впровадження інноваційних технологій і наукового співробітництва. Власне, ООН планує, що до 2030 р. будуть проводитися розширені наукові дослідження з метою поліпшення екологічного стану океанського та морського середовища.

Окремим пунктом серед завдань винесено, що до 2020 р. необхідно нарешті врегулювати видобу-

ток морських біоресурсів і припинити незаконний рибний промисел. До 2020 р. принаймні 10% прибережних і морських районів мають бути охоплені природоохоронними заходами.

Сьогодні Світовий океан є основоположним ресурсом для сталого розвитку суспільства, підтримання здоров'я біосфери. Але тиск, який чинить людство на глобальні ресурси, настільки потужний, що навіть величезні океани зазнають впливу, і нам терміново потрібна нова парадигма управління океанськими ресурсами за умов зростаючої невизначеності. Недавній Лісабонський форум [1] прагнув визначити принципи, на яких може базуватися така нова парадигма. Крім того, під час форуму було встановлено п'ять основних проблем, що стоять перед впровадженням сталого розвитку та безпечного управління Світовим океаном: перелов риби, викиди в океан і його розливи, руйнування прибережних екосистем, забруднення наземного простору та зміна клімату. Вони варіюються від традиційних питань управління океанськими ресурсами до ширших питань управління екологічною та соціальною системою. Перелов рибних ресурсів, як відомо, стійкий до традиційних підходів управління ресурсами [2], але саме ці проблеми стають складнішими та важчими для управління. Невизначеності, традиційні для «раціональних» підходів до управління, що базуються на принципі передбачуваності, стають непрацездатними, оскільки традиційні підходи сталого управління Світовим океаном також прагнуть ігнорувати справедливість розподілу океанських ресурсів та обмежувати участь окремих суб'єктів у процесі прийняття рішень, мають обмежений авторитет і не мають підтримки для їх реалізації серед дедалі ширшого кола зацікавлених держав.

Перелов рибних ресурсів вважається найпростішою проблемою сталого розвитку Світового океану із вище перелічених. Він може слугувати прикладом вирішення всіх проблем у цій сфері. Так, із 200 основних рибних запасів, що станов-

лять 77% світових морських посадків, 35% нині класифікуються як перелов. Нині надмірний вилов зменшує виробництво рибної продукції як їжі, обмежує економічну продуктивність рибного господарства, обмежує існування та рекреаційне використання, зменшує генетичне різноманіття й екологічну стійкість [3].

Перелов має кілька причин, які залежать від управління риболовлю. Риболовля часто трактується як право без супутніх обов'язків. Право ловити рибу надається будь-кому, а людей заохочують відкритим доступом до такої діяльності. Навіть за контрольованого доступу до риболовлі рішення щодо управління рибним господарством часто приймаються без урахування усіх джерел екологічної інформації, зосереджуються на групах користувачів, а не на державних власниках, не враховують усіх витрат і переваг. Дотримання правил і норм вилову за такого виду діяльності низьке, а тиск у галузі управління рибним господарством із боку держави призводить до прийняття рішень, помилково зорієнтованих на принцип обмеження ризику, а не на принцип обережності [4].

Тож ключовим фактором для досягнення сталого управління та розвитку Світовим океаном є інтегрований (через дисципліни, групи зацікавлених сторін і поколінь) підхід, заснований на парадигмі «адаптивного управління» задля вироблення єдиної морської політики [4]. У рамках цієї парадигми шість принципів втілюють основні критерії сталого управління та розвитку Світовим океаном:

Принцип 1. Відповідальність. Доступ до водних (у т. ч. морських) ресурсів несе суттєві обов'язки щодо їх використання екологічно стійким, економічно ефективним і соціально справедливим способом. Індивідуальні та корпоративні обов'язки та стимули повинні бути узгоджені між собою та із широкими соціальним та екологічним ефектом.

Принцип 2. Колективна відповідність. Екологічні проблеми рідко обмежуються територією однієї країни. Потрібно: 1) прийняття рішень щодо порядку видобування та використання природних ресурсів віднести до інституційних рівнів органів державної влади, які максимально сприяють екологічному вкладу; 2) забезпечити доступ і відкритість екологічної інформації між інституційними рівнями органів державної влади; 3) врахувати право власності; 4) інтерналізувати витрати та переваги. Відповідно, управління матиме найбільш релевантну інформацію, зможе швидко й ефективно реагувати на масштаби екологічного впливу й екологічних наслідків.

Принцип 3. Принцип обережності. За умови невизначеності потенційно незворотних впливів на навколишнє середовище рішення щодо використання ресурсів Світового океану повинні бути орієнтовані на принцип обережності. Тягар доказування повинен перекладатися на тих суб'єктів,

чия діяльність потенційно може завдати шкоди навколишньому середовищу.

Принцип 4. Адаптивне управління. З огляду на те, що в управлінні ресурсами навколишнього середовища завжди існує певний рівень невизначеності, керівництво органів державної влади повинно постійно збирати та інтегрувати відповідну екологічну, соціальну й економічну інформацію з метою адаптаційного вдосконалення.

Принцип 5. Повний розподіл витрат. Усі внутрішні та зовнішні витрати й доходи, включаючи ті, що мають соціальний та екологічний характер, альтернативні рішення щодо використання екологічних ресурсів повинні бути визначені та розподілені.

Принцип 6. Принцип участі. Усі зацікавлені сторони повинні брати участь у формуванні та реалізації політики раціонального використання та сталого управління ресурсами Світового океану. Повна обізнаність та участь зацікавлених сторін сприяє надійним, прийнятним правилам, які належним чином визначають відповідні обов'язки та відповідальність у разі їх порушення.

Таким чином, стале управління та розвиток Світового океану вимагає постійної, відкритої участі із залученням усіх основних зацікавлених суб'єктів (держав, конгломератів рибного господарства тощо). Так, наприклад, ефективні інституціональні стратегії мають включати багато лісабонських принципів одночасно. Вони лише є вихідними точками для берегової та спільно керованої риболовлі; управління рибним господарством за окремими видами; прогнозування екологічного впливу у відносно невеликих масштабах або розроблення моделі індивідуальних стимулів тощо.

Описаному підходу відповідають два приклади – система Нового Південного Уельсу (Австралія) та система спільного управління, що розробляється у штаті Мен [5].

Понад 3 млрд людей залежать від морських прибережних ресурсів. Крім того, океани мають вирішальне значення для глобальної продовольчої безпеки та здоров'я людини. Вони також є основним регулятором глобального клімату, забезпечують нас водою та киснем. Нарешті, океани є середовищем життя великої кількості біорізноманіття.

Важливість Світового океану для досягнення Цілей сталого розвитку широко визнана міжнародною спільнотою і відображена у главі 17 Порядку денного 21, Йоганнесбургському плані імплементації та окремих рішеннях, прийнятих Комісією з питань сталого розвитку. Оцінка екосистеми тисячоліття підкреслює, що всі люди залежать від екосистем Землі та її ресурсів.

У підсумковому документі «Ріо-20» «Майбутнє, якого ми хочемо» держави-члени закликали до цілісних та інтегрованих підходів до сталого розвитку, які дозволять людству жити в гармо-

нії із природою та відновити здоров'я та цілісність екосистеми Землі. У цьому контексті вони підкреслили важливість «збереження та сталого використання океанів і морів та їх ресурсів для сталого розвитку, в т. ч. завдяки їх внеску в ліквідацію бідності, стійке економічне зростання, продовольчу безпеку та створення стійких засобів до існування та гідної праці».

Відповідно, пропозиція Відкритої робочої групи з цілей сталого розвитку, подана Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у серпні 2014 р., містила мету цілі сталого розвитку № 14, спрямовану на «Збереження та стале використання океанів, морів та морських ресурсів для сталого розвитку». Питання, пов'язані з океанами та морями, розглядаються в 10 цілях, передбачених ЦСР, а також у багатьох інших пов'язаних із цим ЦСР відповідно до Порядку денного сталого розвитку до 2030 р., підсумкового документа саміту Організації Об'єднаних Націй.

Висновки. Таким чином, для того, щоб ресурси Світового океану успішно сприяли добробуту людини, необхідна цілісність екосистеми за належного функціонування біогеохімічних і фізичних процесів. Зв'язок між океанами, морями та морськими ресурсами та добробутом людини не є одностороннім. Хоча збільшення добробуту людини часто створюється ціною цілісності екосистеми, воно також може потенційно зменшити негативний антропогенний вплив на морське середовище, наприклад, завдяки більш раціональному використанню ресурсів, змінам структури виробництва, споживання, удосконалення управління та контролю людської діяльності. Для цього потрібне хороше управління та сприятливе середовище.

Для зменшення негативного антропогенного впливу на морське середовище потрібне належне міжнародне регулювання, а також здійснення адекватних заходів, наприклад, більш раціональне використання ресурсів, зміна способів виробництва, зменшення споживання, вдосконалення міжнародного співробітництва, правового регулювання, управління та контроль діяльності кожного. Проекти та заходи повинні бути розроблені та реалізовані на інтегрованому та міжгалузевому рівні відповідно до екосистемного підходу та із залученням усіх зацікавлених сторін.

З метою запобігання цим негативним проявам Цілі сталого розвитку окреслюють глобальні пріоритети та прагнення на період до 2030 р. Ці Цілі втілюють безпрецедентну можливість подолати крайні форми бідності та скерувати світ на сталий шлях розвитку. Саме поліпшення роботи зі збереження та раціонального використання океанів і їх ресурсів шляхом дотримання норм міжнародного права, закріплених у Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права, як зазначено в п. 158 документа «Майбутнє, якого ми праг-

немо», закладає юридичну базу для збереження та раціонального використання Світового океану і його ресурсів.

Література

1. The workshop, held 7 to 9 July 1997, was sponsored by the Independent World Commission on the Oceans (IWCO) in conjunction with the Luso-American Development Foundation. More details can be found in R. Costanza and F. Andrade, Eds., *Ecological Economics and Sustainable Governance of the Oceans (FLAD/IMAR/LPN, Lisbon, 1998)*. The report includes chapters by most of the co-authors of this article. More detailed articles are also in a forthcoming special issue of *Ecolog. Econ.*
2. Ludwig D., Hilborn R., Walters C. *Science*. 1993. № 260. P. 17.
3. Botsford L.W., Castilla J.C., Peterson C.H. *ibid.* 1997. 277, 509; Pauly D., Christensen V., Dalsgaard J., Froese R., Torres F. *ibid.* 1998. 279, 860.
4. Holling C.S., Ed. *Adaptive Environmental Assessment and Management*. Wiley, Chichester, 1978; Walters C.J. *Adaptive Management of Renewable Resources*. McGraw-Hill, New York, 1986; Lee K. *Compass and the Gyroscope*. Island, Washington DC, 1993; Gunderson L. et al., Eds. *Barriers and Bridges to the Renewal of Ecosystems and Institutions*. Columbia Univ. Press, New York, 1995.
5. Young M.D. *Ocean Coastal Manag.* 1998. № 28. P. 45; Wilson J. *Social Implications of Quota Systems in Fisheries* / G. Palsson, Ed. Tema Nord, Copenhagen, 1997.
6. Naiman R.I., Ed. *Watershed Management: Balancing Sustainability and Environmental Change*. Springer-Verlag, New York, 1994; Pelley J. *Environ. Sci. Technol.* 1997. № 31. A322; Heathcote I.W. *Integrated Watershed Management: Principles and Practice*. Wiley, New York, 1998.
7. Rees W.E., Wackernagel M. *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability* / A.M. Jansson et al., Eds. Island, Washington, DC, 1994; Folke C., Jansson A., Larsson J., Costanza R., *Ambio*. 1997. № 26. P. 167; Bockstael N. et al. *Ecol. Econ.* 1995. № 14. P. 143.
8. Jones P.J.S. *Ocean Coastal Manag.* 1994. № 24. P. 149; Bohnsack J.A. *Oceanus*. 1993. № 63. P. 71; Lauck T. et al. *Ecol. Appl.* 1998. № 8. S. 72.

Анотація

Данелія Т. С. Принципи сталого розвитку Світового океану. – Стаття.

Актуальність статті зумовлена тим, що для досягнення амбіцій світового співтовариства, викладених у Цілях сталого розвитку, необхідно розширити використання океану для виробництва продуктів харчування, енергії, сировини та транспорту. Проведення цих заходів має бути узгоджено на постійній основі з екологічними цілями щодо сприяння зменшенню глобального потепління та деградації довкілля. Забезпечення так званого «здоров'я» Світового океану є однією із пріоритетних Цілей сталого розвитку. У статті аналізуються основні положення та принципи, які сприяють сталому управлінню та розвитку Світового океану та його складників згідно із Цілями сталого розвитку ООН. З'ясовано, що стале управління і розвиток Світового океану вимагає постійної, відкритої участі із залученням усіх основних зацікавлених суб'єктів (держав, конгломератів рибного господарства тощо). Так, наприклад, ефективні інституціональні стратегії

мають включати багато лісабонських принципів одночасно. Вони лише є вихідними точками для берегової та спільно керованої риболовлі; управління рибним господарством за окремими видами; прогнозування екологічного впливу у відносно невеликих масштабах або розроблення моделі індивідуальних стимулів тощо. Зроблено висновок, що зв'язок між океанами, морями та морськими ресурсами та добробутом людини не є одностороннім. Хоча збільшення добробуту людини часто створюється ціною цілісності екосистеми, воно також може потенційно зменшити негативний антропогенний вплив на морське середовище, наприклад, завдяки більш раціональному використанню ресурсів, змінам структури виробництва, споживання, удосконаленню управління та контролю людської діяльності. Для цього потрібне хороше управління та сприятливе середовище. Для зменшення негативного антропогенного впливу на морське середовище потрібне міжнародне регулювання, а також здійснення адекватних заходів, наприклад, більш раціональне використання ресурсів, зміна способів виробництва, зменшення споживання, вдосконалення міжнародного співробітництва, правового регулювання, управління та контроль діяльності кожного. Проекти та заходи повинні бути розроблені та реалізовані на інтегрованому та міжгалузевому рівні відповідно до екосистемного підходу та із залученням усіх зацікавлених сторін.

Ключові слова: Світовий океан, океан, море, морські ресурси, морське середовище, охорона та захист Світового океану, Конвенції ООН про морське право, Цілі сталого розвитку ООН.

Summary

Daneliia T. S. Principles of sustainable development of the World Ocean. – Article.

The relevance of the article is that in order to achieve the ambitions of the world community set out in the Sustainable Development Goals, it is necessary to expand the use of the ocean for the production of food, energy, raw materials and transport. These measures must be con-

sistent with environmental goals to help reduce global warming and environmental degradation. Ensuring the so-called “health” of the world’s oceans is one of the priority goals of sustainable development. The article analyzes the main provisions and principles that contribute to the sustainable management and development of the World Ocean and its components in accordance with the UN Sustainable Development Goals. It has been found that the sustainable management and development of the world’s oceans requires constant, open participation with the involvement of all major stakeholders (states, fisheries conglomerates, etc.). For example, effective institutional strategies must incorporate many of the Lisbon principles simultaneously. They are only starting points for: coastal and jointly managed fishing; fishery management by individual species; forecasting environmental impact on a relatively small scale or developing a model of individual incentives, etc. It is concluded that the relationship between oceans, seas and marine resources and human well-being is not one-sided. Although increasing human well-being is often at the cost of ecosystem integrity, it can also potentially reduce the negative anthropogenic impact on the marine environment, for example through more sustainable use of resources, changes in production, consumption, improved management and control of human activities. For this to happen, good governance and a supportive environment are needed. Reducing the negative anthropogenic impact on the marine environment will require appropriate international regulation, as well as adequate measures, such as more sustainable use of resources, changes in production methods, reduced consumption, improved international cooperation, legal regulation, management and control of each. Projects and activities should ideally be developed and implemented at an integrated and cross-sectoral level, in accordance with the ecosystem approach and with the involvement of all stakeholders.

Key words: World Ocean, ocean, sea, marine resources, marine environment, protection and protection of the World Ocean, UN Convention on the Law of the Sea, UN Sustainable Development Goals.

УДК 349.6
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).569](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).569)

Т. В. Єрмолаєва
orcid.org/0000-0002-4071-7490
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ЕКОЛОГІЧНИХ СПОРІВ

Ст. 16 Конституції України проголошує обов'язком держави забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України [1]. Судова влада в цьому зобов'язанні відіграє важливу роль через механізм впливу судів у вирішенні справ у сфері охорони навколишнього середовища, з одного боку, і можливості захисту громадянами своїх екологічних прав та інтересів – з іншого. За сучасних умов у суспільстві зростає розуміння необхідності захисту екологічних прав громадян, гарантування такого права й можливості його реалізації. У свою чергу, актуалізація питань, пов'язаних із реалізацією громадянами правомочностей щодо володіння, користування й розпорядження об'єктами екологічного права, викликала суттєве збільшення кількості звернень до державницьких структур про захист цих прав.

Науковим підґрунтям для написання статті послужили праці таких українських науковців у галузі екологічного та земельного права, як М.В. Шулґа [3], Л.В. Лейба, Ю.А. Краснова, Я.В. Кравець, Р.А. Гольонко, М.В. Черкашина, Ю.Г. Масікевич [14].

Згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. Держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством [2].

З урахуванням підвищеного інтересу громадськості до екологічної ситуації в Україні протягом останніх років виникає значна кількість спорів. У зв'язку із цим особливої уваги набуває діяльність судів, яка має забезпечувати громадянам право на судовий захист.

На думку Ю. Красної, сучасна судова система України має бути перебудована на новий лад – швидкий та ефективний розгляд природоохоронних спорів, що включатиме: 1) розумні (з погляду можливості доведення причинно-наслідкового зв'язку) строки розгляду справ; 2) вплив судових рішень на подальше вдосконалення екологічної політики держави [12]. Однією з найбільших пе-

решкод у швидкому й ефективному розгляді природоохоронних справ у судах сьогодні є:

1) відсутність узагальнення судової практики з розгляду екологічних спорів;

2) розгляд екологічного спору із застосуванням принципу підсудності;

3) переважаність судів іншими категоріями справ;

4) відсутність професійної кваліфікації суддів у розгляді екологічних спорів;

5) недостатня активність громадськості щодо питань захисту порушених екологічних прав;

6) обов'язковість різних експертиз, що підтверджують причинно-наслідковий зв'язок.

Як не дивно, усі вище перелічені проблеми вирішуються найпростішим шляхом – напрацьованим механізмом узагальнення судової практики з екологічних спорів, як це зроблено, зокрема, в Європейському суді з прав людини. Цей орган розглядає справи про: 1) небезпечні види промислової діяльності; 2) вплив промислових викидів на здоров'я людей; 3) вплив природних катастроф на людей і їхнє майно; 4) доступ до суду в контексті оскарження дозволів щодо екологічно небезпечної діяльності; 5) невиконання остаточних судових рішень про припинення екологічно небезпечної діяльності; 6) екологічні ризики та доступ до інформації; 7) промислове забруднення; 8) вплив антен мобільного зв'язку; 9) шумове забруднення; 10) вплив містобудівної діяльності; 11) поводження з відходами; 12) забруднення питної води; 13) попередження про надзвичайні ситуації; 14) відшкодування шкоди, заподіяної силами природи. Вітчизняна судова практика показує, що рішення у таких категоріях справ будуть виноситися судами різної підсудності.

Аналіз судової практики та наукових джерел свідчить про відсутність єдиного бачення меж дискреційного повноваження та меж судового контролю у спорах із суб'єктами владних повноважень, що має наслідком прийняття судом рішень, які не досягають тієї мети, задля якої такі спори були ініційовані [14].

Також ефективність судочинства ставиться під сумнів, оскільки суд не намагається реалізувати ч. 2 ст. 245 Кодексу адміністративного судочинства України [5], а саме: зобов'язати суб'єкта

владних повноважень прийняти певне рішення чи вчинити якусь дію. Суди зазвичай визнають рішення чи дії суб'єктів владних повноважень, що порушують права, свободи чи інтереси позивача, протиправними, проте далі суд відмовляє у відновленні порушеного права.

Так, у Постанові Верховного Суду України (далі – ВСУ) від 12 квітня 2018 р. у справі № 826/8803/15 [6] суд вказав, що: судочинство повинне здійснювати контроль за діяльністю влади, але не перебирати на себе функції влади. В іншій справі ВСУ [7] розширив завдання судочинства та вийшов за межі суто контролю за діями суб'єкта владних повноважень і зобов'язав відповідача вчинити дії – видати дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Судді аргументували: «Адміністративний суд з урахуванням фактичних обставин зобов'язаний здійснити ефективно поновлення порушених прав, а не лише констатувати факт наявності неправомірних дій. Для цього адміністративний суд наділений відповідними повноваженнями. Зокрема, ч. 4 ст. 245 КАС України визначено, що суд може зобов'язати відповідача – суб'єкта владних повноважень прийняти рішення на користь позивача, якщо для його прийняття виконано всі умови, визначені законом, і прийняття такого рішення не передбачає права суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд».

У подібній справі, предметом якої був дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та дії відповідача – видавника цього дозволу щодо порушення порядку розгляду скарги МБО та не вчинення дій для анулювання дозволу на викиди, суд першої інстанції та апеляційний суд [8; 9] дійшли висновку, що вчинення дій зі скасування дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами належить до дискреційних повноважень дозвільного органу, котрий його видав, тому відсутні підстави для задоволення позовної вимоги про визнання протиправним і скасування дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами. ВСУ під час перегляду цієї справи в касаційному порядку дійшов таких висновків [10]: суб'єктом звернення до суду з позовом про застосування заходу реагування у виді анулювання документа дозвільного характеру може виступати відповідний дозвільний орган, і цьому зверненню має передувати встановлення фактів, які законом визначені як підстава для анулювання такого документа, зокрема подання недостовірної інформації, що є можливим лише за наслідками проведення відповідної перевірки.

Крім того, в цій справі інтереси позивача було захищено лише частково, у вигляді визнання протиправною бездіяльності відповідача щодо неналежного розгляду скарги позивача про наявність

недостовірних відомостей у дозволі на викиди. Вимоги щодо оскарження дозволу на викиди було визнано судом передчасними через необхідність попереднього встановлення Державною екологічною інспекцією факту наявності недостовірних відомостей у спірному дозволі на викиди внаслідок проведення нею перевірки. Так, ВСУ [10] вказав: «Такі вимоги є передчасними, оскільки наданню правової оцінки правомірності видачі оскаржуваного дозволу має передувати відповідна перевірка з боку суб'єкта владних повноважень стосовно наведених у скарзі позивача відомостей». Суд підтримав позицію відповідача про те, що встановлення факту недостовірних даних у дозволі на викиди не може мати місце силами самого відповідача чи в залі судового засідання.

Іншу позицію висловив ВСУ у справі щодо скасування реєстрації декларації про початок виконання будівельних робіт за позовом заступника прокурора м. Одеси до Державної архітектурно-будівельної інспекції України [11]. У цій справі суд підтвердив, що наявності листа прокурора до відповідача з описом недостовірних даних достатньо, щоб у відповідача виник обов'язок скасування реєстрації декларації про початок виконання будівельних робіт. Суд погодився, що скасування реєстрації декларації не є дискреційним повноваженням відповідача, а прийняття рішення про покладення на нього обов'язку скасувати реєстрацію декларації не відповідає критерію ефективності судового захисту [11, п. 52–53].

Ці рішення судів свідчать про неоднакові підходи до висновків судів щодо доказової бази для підтвердження наявності факту подання недостовірних відомостей. Цей факт ускладнює процедуру захисту екологічних прав громадян.

В останні роки значно посилилася роль екологічних громадських організацій в участі у судових спорах. Через їхню активну громадську позицію та участь у вирішенні екологічних проблем окремі представники бізнесу намагаються вплинути на припинення діяльності НУО шляхом зловживання правом захисту честі, гідності й ділової репутації.

Саме така ситуація склалася у процесі захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та права на участь у процесі прийняття важливих рішень мешканців екологічною громадською організацією «Екологія і світ». Керівництво нафтобази подало позов до суду про спростування неправдивої, на їхню думку, інформації, поширеної екологічним активістом, і відшкодування шкоди, заподіяної честі, гідності та діловій репутації, у розмірі 15 000 грн. Позивач просив через суд визнати такою, що не відповідає дійсності, статтю екологічного активіста, хоч стаття мала загальний оціночний характер і відображала глибoku занепокоєність екологічного ентузіаста

складною екологічною ситуацією, яка склалася на території його селища. Незважаючи на негативний результат у суді першої інстанції, апеляційний суд визнав наші доводи та направив справу на новий розгляд до районного суду, де вона нарешті була успішно вирішена на користь екологічного активіста [13].

Серед громадських правозахисних екологічних організацій найбільших успіхів у справі захисту екологічних прав людини добилися «Екоправо-Київ», «Екоправо-Харків», «Екологія – Право – Людина», Харківська правозахисна група тощо.

За роки незалежності в Україні створена фундаментальна законодавча база в галузі захисту довкілля й екологічних прав людини. Незважаючи на наявність нормативно-правового підґрунтя, питання захисту екологічних прав громадян у судах належно ще не поширені та мають переважно епізодичний характер. На цьому етапі не врегульована маса питань щодо повноважень суду в екологічних спорах. Саме тому актуальним є створення спеціалізованого екологічного суду з розгляду справ щодо порушення природоохоронного законодавства й екологічних прав громадян.

Отже, проблема забруднення навколишнього природного середовища в Україні стоїть дуже гостро, та відкритими лишаються багато питань, зокрема судовий захист екологічних прав. Але посилення впливу активістів на екологічну ситуацію в Україні та розвиток правової обізнаності громадян України у цій сфері призведе до подальшого вивчення зазначеної тематики та вирішення багатьох проблем у майбутньому.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.06.2020).
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 21.06.2020).
3. Шульга М.В. До питання про гарантування земельних прав громадян у судовій практиці. *Проблеми законності*. 2009. № 100. С. 188–197.
4. Екологічне право України : підручник / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків : Право, 2009. 328 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2747-15> (дата звернення: 22.06.2020).
6. Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2018 р. у справі № 826/8803/15. URL: <https://taxlink.ua/ua/court/postanova-verhovnogo-sudu-vid-12042018-u-spraviv-826880315/> (дата звернення: 22.06.2020).
7. Постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2019 р. у справі № 816/274/16. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanovap/ (дата звернення: 22.06.2020).
8. Постанова Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 11 травня 2017 р. у спра-

ві № 809/437/17. URL: <https://adm.if.court.gov.ua/sud0970/> (дата звернення: 22.06.2020).

9. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 12 жовтня 2017 р. у справі № 809/437/17. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/69517223> (дата звернення: 22.06.2020).

10. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 р. у справі № 809/437/17. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanovap/ (дата звернення: 22.06.2020).

11. Постанова Верховного Суду від 12 вересня 2018 р. у справі № 815/7110/14. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanovap/ (дата звернення: 22.06.2020).

12. Краснова Ю. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи їх вирішення. *Судовий захист природного довкілля та екологічних прав. Ефективність правосуддя в екологічних справах*. 2019. С. 55–61.

13. Річний звіт 2005–2006. Екологія – Право – Людина. URL: epl.org.ua/Report_EPL_05-06_ua.pdf (дата звернення: 22.06.2020).

14. Черновський О.К., Гольонко Р.А., Черкашина М.К., Масікевич Ю.Г. Захист екологічних прав громадян. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. № 604. С. 101–108.

Анотація

Єрмолаєва Т. В. Проблеми розгляду судами екологічних спорів. – Стаття.

У статті нами було досліджено питання ефективності правосуддя в екологічних справах. Аналіз судової практики та наукових джерел свідчить про відсутність єдиного бачення меж дискреційного повноваження та меж судового контролю у справах із суб'єктами владних повноважень, що має наслідком прийняття судом рішень, які не досягають тієї мети, задля якої такі спори були ініційовані. У роботі окреслено основні проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України. До таких слід віднести: Велику Палату Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду.

Серед таких проблем необхідно виділити відсутність узагальнення судової практики з розгляду екологічних спорів, розгляд екологічного спору із застосуванням принципу підсудності, переавантаженість судів іншими категоріями справ, відсутність професійної кваліфікації суддів у розгляді екологічних спорів, недостатню активність громадськості у питаннях захисту порушених екологічних прав, обов'язковість різних експертиз, що підтверджують причинно-наслідковий зв'язок, відсутність спеціального Екологічного суду.

Досліджено судову практику Європейського суду з прав людини, досліджено різноманіття видів судової практики. Зроблено акцент на важливості забезпечення звернення до суду правозахисних громадських організацій. Зокрема, згадано такі організації, як «Екоправо-Київ», «Екоправо-Харків», «Екоправо-Львів» (з 2005 р. ЕПЛ – «Екологія – Право – Людина»), Харківська правозахисна група тощо. Наголошено на важливості розв'язання проблем захисту природного довкілля й екологічних прав.

Ключові слова: екологічні спори, екологічні права, охорона навколишнього природного середовища.

Summary

Yermolaieva T. V. Problems of court consideration of environmental disputes. – Article.

In this article, we have examined the effectiveness of justice in environmental matters. An analysis of case law and scientific sources shows that there is no common vision on the limits of discretion and limits of judicial control in disputes with subjects of power, which results in the court making decisions that do not achieve the purpose for which such disputes were initiated. The paper outlines the main problems of ensuring the right to environmental safety in the national courts of Ukraine. These include: the Grand Chamber of the Supreme Court, the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court, the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court, the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court, and the Civil Court of Cassation of the Supreme Court.

Such problems include the lack of generalization of judicial practice in environmental disputes, environmental

litigation using the principle of jurisdiction, overburdening of courts with other categories of cases, lack of professional qualifications of judges in environmental disputes, insufficient public activity to protect violated environmental rights, mandatory various types of examinations that confirm the causal link and as the main problem – the lack of a special Environmental Court.

The case law of the European Court of Human Rights has been studied, a variety of types of case law have been studied. Emphasis is placed on the importance of ensuring the appeal to the court of human rights NGOs. In particular, such organizations as “Eco-right-Kyiv”, “Eco-right-Kharkiv”, “Eco-right-Lviv” (since 2005 EPL – “Ecology – Pavo – Lyudina”), Kharkiv human rights group, etc. were mentioned. The importance of solving problems related to the protection of the natural environment and environmental rights was emphasized.

Key words: environmental disputes, environmental rights, environmental protection.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).570](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).570)**В. В. Безега***orcid.org/0000-0002-4912-3498**аспірант кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ*

РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Постановка проблеми. Діяльність Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони здійснюється виключно в межах, визначених чинним національним законодавством, більшу частину якого складають норми адміністративного права, тобто адміністративного законодавства. ураховуючи те, що Національна поліція як суб'єкт сектору безпеки і оборони має діяти лише у спосіб, передбачений адміністративним законодавством, якість і повнота останнього набуває одного з першорядних значень, зокрема має пряий вплив на ефективність виконуваних вказаним суб'єктом завдань. Проте сьогодні з упевненістю не можна стверджувати, що адміністративне законодавство, яке регламентує діяльність Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони, є досконалим, що вимагає розроблення дієвих шляхів його розвитку. У зв'язку із чим убачається актуальним питання про основні напрямки розвитку адміністративного законодавства в частині вдосконалення діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про поняття, сутність, зміст і значення адміністративного законодавства, а також про діяльність Національної поліції та шляхи її вдосконалення досліджували у своїх працях такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.І. Безпалова, Ю.П. Битяк, А.В. Галюк, О.Ю. Джафарова, О.Ю. Дрозд, Н.Ю. Задирака, В.Б. Пчелін, О.Ю. Салманова та інші. Проте, незважаючи на велику кількість наукових напрацювань, вони стосуються або загальних положень розвитку адміністративного законодавства, або адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України, які не пов'язані з представленою тематикою.

Метою статті є здійснення аналізу наукових підходів до трактування поняття «адміністративне законодавство», а також нормативно-правових

актів, які регулюють діяльність Національної поліції, та визначення основних напрямків розвитку адміністративного законодавства в частині вдосконалення діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що термін «адміністративне законодавство» не знайшов свого закріплення на рівні відповідного нормативно-правового акта. Немає єдності щодо його розуміння й серед учених-правознавців. При цьому окремі з учених вважають, що вказаною категорією слід охоплювати лише підзаконні нормативно-правові акти. Наприклад, у дослідженні, що присвячено адміністративно-правовим засадам діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії наркоманії на регіональному рівні, А.В. Галюк вказує на те, що адміністративне законодавство складають підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують відповідну сферу суспільних відносин [1, с. 77]. Дана позиція, вважаємо, є дещо вузькою, оскільки не повністю враховує всі аспекти й особливості адміністративно-правових норм. Зокрема, цілком слушною виглядає позиція Н.Ю. Задираки, яка вважає, що питання джерел права завжди були актуальними для адміністративного права, оскільки ця галузь, на відмінну від багатьох інших, не має єдиного кодифікованого акта. Норми адміністративного права містяться в нормативних актах, які приймаються парламентом, Президентом, урядом, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування тощо [2, с. 13]. Авторський колектив підручника «Адміністративне право України. Академічний курс» вказує на те, що адміністративне законодавство є системою нормативно-правових актів, в яких містяться найбільш загальні й важливі адміністративно-правові норми. Тому воно охоплює не всі

нормативно-правові акти, а лише відповідні акти Верховної Ради, Президента України і Кабінету Міністрів України, тобто ті нормативно-правові акти, дія яких поширюється на всю територію країни. Є вагомими підстави додати до цього переліку також нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (тобто так зване відомче законодавство), але лише в тих випадках, коли вони визначають права і обов'язки громадян і підлягають реєстрації у встановленому законом порядку [3, с. 147]. На думку О.Ю. Дрозда, адміністративне законодавство – це галузь законодавства (частина цілого), в офіційних письмових джерелах якої закріплені й тому знаходять зовнішнє вираження основні положення адміністративного права. Відтак, підкреслює науковець, систему адміністративного законодавства становлять: Конституція України; закони України; міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України [4, с. 211].

Із наведеного слідує, що з огляду на специфіку адміністративного права взагалі, адміністративно-правових норм зокрема до складу адміністративного законодавства, в тому числі того, що становить правову основу діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, може бути віднесено значну кількість нормативно-правових актів – від Конституції України та чинних міжнародних договорів до численних підзаконних нормативно-правових актів. Аналіз можливих варіантів розвитку всіх нормативно-правових актів, що входять до складу адміністративного законодавства, положеннями якого врегульовано досліджувану сферу суспільних відносин, вимагає проведення не одного комплексного наукового дослідження. Саме тому в контексті досліджуваного питання зосередимо свою увагу лише на основоположних із зазначених актах. Так, встановлюючи можливі шляхи розвитку адміністративного законодавства, що є нормативною основою діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони України, в першу чергу, увагу необхідно приділити положенням одного з основних законодавчих актів, який визначає правові засади та принципи національної безпеки і оборони, цілі й основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз – Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року. Згідно із приписами вказаного нормативно-правового акта Національна поліція України є однією з основних складових сектору безпеки й оборони (ч. 2 ст. 12). При цьому в преамбулі Закону вказано, що його положення, зокрема, визначають і розмежовують повнова-

ження державних органів у сферах національної безпеки і оборони [5]. З огляду на що в положеннях Закону України «Про національну безпеку України» повинно бути чітко окреслено повноваження всіх суб'єктів сектору безпеки й оборони, в тому числі Національної поліції України.

Разом із тим, про Національну поліцію України в положеннях Закону України «Про національну безпеку України» згадується, окрім вищевказаного, ще п'ять разів – ч. 2 ст. 7, ч. ч. 3, 4, 9 ст. 18, п. 1 ч. 2 ст. 29 [5]. При цьому такі згадки або мають декларативний характер, або дублюють положення основного нормативно-правового акта, який визначає організаційно-правові засади діяльності Національної поліції України, – Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року [6]. Так, прикладом першого випадку можуть слугувати приписи ч. 9 ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України», відповідно до яких повноваження Національної поліції України визначаються законодавством України [5]. За способом викладення нормативного матеріалу вказаний правовий припис є бланкетним, оскільки має відсилання до іншого нормативно-правового акта. Про окремі з переваг представленого способу викладення нормативного матеріалу нами наголошувалося раніше, однак у даному випадку вважаємо, що його використання є недопустимим. Зокрема, використання даного способу по відношенню до визначення повноважень Національної поліції України, як і будь-якого іншого суб'єкта сектору безпеки й оборони, суперечить «духу» даного нормативно-правового акта, оскільки одним з основних його завдань, як слідує з його преамбули, є саме визначення обсягу таких повноважень. При цьому, якщо проаналізувати «законодавство України», положення якого повинні в такому випадку визначати повноваження Національної поліції України як сектору безпеки й оборони, побачимо, що й тут буде мати місце невизначеність. Так, у положеннях Закону України «Про Національну поліцію» згадки про сектор безпеки й оборони зустрічаються три рази – п. п. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 97, проте в них йдеться про особливості надання одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони [6]. У Положенні «Про Національну поліцію», що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877, взагалі відсутні будь-які згадки про Національну поліцію України як суб'єкта сектору безпеки й оборони.

Також слід наголосити на недопустимості використання по відношенню до визначення повноважень державних органів, у тому числі Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, категорії «законодавство».

При цьому відмітимо, що хоча в положеннях відповідних нормативно-правових актів активно використовується зазначена категорія, сутність її в них не розкривається. Аналіз фахової юридичної літератури свідчить про те, що категорію «законодавство» використовують у декількох значеннях: у вузькому – це система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини; у широкому – система законів та інших нормативних актів, що приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади – постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та декрети Кабінету Міністрів України; у найширшому – система законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов, декретів і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також нормативних актів міністерств і відомств, місцевих рад і місцевих державних адміністрацій [7, с. 499]. Більш того, як зауважує Л.В. Могілевський, із приводу наведених положень необхідно зробити уточнення в частині того, що, окрім системи законів, вузьке розуміння категорії «законодавства» передбачає також включення до нього системи міжнародно-правових актів, що ратифіковані Верховною Радою України або іншим чином легалізовані на території України [8, с. 302]. Окрім цього, слід навести позицію О.Ю. Дрозда, відповідно до якої термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. Учений наголошує на тому, що в законах залежно від важливості та специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, в поняття «законодавство» включаються як закони та інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади [4, с. 210]. Тобто категорія «законодавство» є доволі об'ємною за своєю суттю й в окремих випадках може включати у свій зміст будь-які нормативно-правові акти, в тому числі підзаконного характеру.

Із аналізу наведених позицій слідує, що законодавець, вказуючи в ч. 9 ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» те, що повноваження Національної поліції України визначаються законодавством України [5], не виключає можливість закріплення таких повноважень на рівні підзаконних нормативно-правових актів, що є недопустимим з огляду на декілька причин. Так, слід зазначити, що вичерпний перелік основних повноважень Національної поліції України закрі-

плено в ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». І хоча в переліку основних повноважень відсутні згадки про діяльність Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони, серед них є ті, що тісно пов'язані з реалізацією поліцією правового статусу такого суб'єкта, наприклад: вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських і річкових портах, інших публічних місцях; сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості; виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України; тощо [6].

Слід відмітити й те, що, закріпивши перелік основних повноважень Національної поліції як вичерпний, законодавець окремою нормою визначив її додаткові повноваження. Так, відповідно до ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію» виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладено на поліцію виключно законом [6]. Із цього приводу у фахових наукових джерелах відмічається той факт, що в процесі становлення та розвитку Національної поліції України, соціальних та економічних змін в країні, може виникнути необхідність у покладанні на поліцію інших (додаткових) повноважень [9, с. 110]. При цьому, як цілком слушно підкреслює авторський колектив науково-практичного коментаря до Закону України «Про Національну поліцію», повноваження органів і підрозділів поліції не може бути розширено жодним підзаконним нормативно-правовим актом. Ці питання мають врегулюватися лише Верховною Радою України шляхом ухвалення законів [10, с. 108]. Із цього слідує, що законодавець обмежив визначення повноважень Національної поліції лише рівнем законів України. Таке положення справ цілком відповідає конституційним приписам.

Що стосується дублювання законодавчих положень, що визначають правовий статус Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, то в якості їх прикладу можна навести приписи ч. 3 ст. 18 Закону України «Про Національну безпеку України», відповідно до яких діяльність Національної поліції України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України [5]. Аналогічні приписи містять-

ся в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» [6]. Також в якості прикладу можна навести приписи ч. 4 ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України», відповідно до яких Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5]. У зазначеному випадку фактично наводяться загальні завдання Національної поліції України, що отримали своє нормативне закріплення в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» [6].

Отже, з позиції визначення повноважень Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони адміністративне законодавство потребує свого розвитку, що може бути здійснено шляхом внесення змін, принаймні, у два нормативно-правових акта. По-перше, вважаємо, що свого редагування потребує ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію», яка визначає додаткові повноваження поліції, зокрема її слід доповнити ч. 2, яку пропонуємо викласти в такій редакції: «Поліція здійснює повноваження суб'єкта сектору безпеки й оборони, передбачені Законом України «Про національну безпеку України». У свою чергу, Закон України «Про національну безпеку України» доповнити ст. 18-1, в якій детально визначити правовий статус, зокрема повноваження, Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони. При цьому з тексту Закону України «Про національну безпеку України» необхідно виключити положення, що дублюють приписи Закону України «Про Національну поліцію».

Говорячи про можливі шляхи розвитку адміністративного законодавства в частині вдосконалення діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, необхідно вказати на аспекти, які мають безпосередній вплив на таку діяльність. Зокрема, увагу необхідно звернути на той факт, що окремі з напрямків здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони можуть бути обмежені.

Так, відповідно до п. 1 ч. 2 Закону України «Про національну безпеку України» громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується відповідно до Конституції України та законів України, а також статутних положень можливість отримувати в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових частин сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки й оборони,

крім інформації з обмеженим доступом [5]. Із чого слідує, що законодавець передбачає обмеження щодо здійснення громадського контролю, в тому числі за діяльністю Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, у випадку коли мова йде про оперування інформацією з обмеженим доступом.

Порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес визначено в положеннях Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року. Як встановлено в ч. 2 ст. 6 вищенаведеного нормативно-правового акта, обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону за умов дотримання сукупності таких вимог: виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя; розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. Також у ст. ст. 7–9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» наводиться детальне визначення й особливості кожного з різновидів інформації з обмеженим доступом [11].

Отже, як слідує з комплексного аналізу п. 1 ч. 2 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України», положень Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації», окремі напрямки здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони можуть бути обмежені у зв'язку з оперуванням інформацією з обмеженим доступом – конфіденційною, службовою та таємною інформацією. Разом із тим слід відмітити те, що ч. 1 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» вже містить дещо інші обмеження щодо здійснення громадського контролю, зокрема, встановлює, що його сфера може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю». Аналіз приписів Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року свідчить про те, що він регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України [12]. При цьому слід відмітити, що державна таємниця або ж секретна інформація є різновидом таємної інформації.

З огляду на вищенаведені положення можна стверджувати про те, що ч. 1 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» не узгоджується з положеннями п. 1 ч. 2 ст. 10 даного нормативно-правового акта, оскільки в останній із вказаних норм міститься більш розширений перелік різновидів інформації, по відношенню до якої може бути обмежена сфера громадського контролю, в тому числі за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони. Ураховуючи те, що за своєю суттю інформація з обмеженим доступом є більш широкою категорією, аніж таємна інформація, з метою уніфікації положень Закону України «Про національну безпеку України» [5], необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 10 даного нормативно-правового акта, зокрема її друге речення викласти в такій редакції: «Сфера громадського контролю може бути обмежена виключно з питань доступу до інформації з обмеженим доступом».

Висновки. Отже, сьогодні можна назвати значну кількість нормативно-правових актів, які у своїй сукупності складають адміністративне законодавство, що регламентує діяльність Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони. Аналіз лише основних із таких актів свідчить про те, що вказане законодавство потребує свого розвитку в частині вдосконалення діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони. Зокрема, в першу чергу, необхідно належним чином визначити правовий статус вказаного суб'єкта як у положеннях Закону України «Про національну безпеку України», так і в Законі України «Про Національну поліцію». Також задля підвищення ефективності здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони свого перегляду потребують приписи, що встановлюють обмеження в даній сфері суспільних відносин. Звичайно, вказані пропозиції щодо розвитку адміністративного законодавства є лише одними з багатьох, що можуть бути запропоновані, проте лише їх урахування має значно вплинути на вдосконалення діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони.

Література

1. Галюк А.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії наркоманії на регіональному рівні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 233 с.
2. Задирака Н.Ю. Сутність джерел права у сфері правової охорони публічного майна. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1(15). С. 13–22.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : У двох томах : Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

4. Дрозд О.Ю. Співвідношення норм трудового та адміністративного права при регулюванні проходження державної служби в Україні : монографія. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 420 с.

5. Про національну безпеку України: закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

6. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.

8. Могілевський Л.В. Система трудового права України : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2016. 414 с.

9. Закон України про Національну поліцію. Науково-практичний коментар / С.В. Петков, В.В. Ерищаченко, О.Е. Комісаров та ін. ; за заг. ред. С.В. Петкова. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 292 с.

10. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент. МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка. Харків, 2016. 408 с.

11. Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011 № 2939. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

12. Про державну таємницю: закон України від 21.01.1994 № XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

Анотація

Безега В. В. Розвиток адміністративного законодавства в частині вдосконалення діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. – Стаття.

Метою статті є здійснення аналізу наукових підходів до трактування поняття «адміністративне законодавство», а також нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Національної поліції, та визначення основних напрямків розвитку адміністративного законодавства в частині вдосконалення діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. У статті з'ясовано, що діяльність Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони здійснюється виключно в межах, визначених чинним національним законодавством, більшу частину якого складають норми адміністративного права, тобто адміністративного законодавства. З урахуванням того, що Національна поліція як суб'єкт сектору безпеки і оборони має діяти лише у спосіб, передбачений адміністративним законодавством, наголошено на тому, що якість і повнота останнього набуває одне з першорядних значень, зокрема має прямий вплив на ефективність виконуваних вказаним суб'єктом завдань. З'ясовано, що з огляду на специфіку адміністративного права взагалі, адміністративно-правових норм зокрема, до складу адміністративного законодавства, в тому числі того, що становить правову основу діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, може бути віднесено значну кількість нормативно-правових актів – від Конституції України та чинних міжнародних договорів до численних підзаконних нормативно-правових актів. Наведено підходи вчених правознавців щодо розуміння сутності адміністративного законодавства, здійснено їх аналіз і співвідношення. Проведено аналіз основних нормативно-правових актів, що становлять адміністративне законодавство, на якому ґрунтується діяльність Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. Проведений аналіз дозволив виявити недоліки тако-

го законодавства, внаслідок чого були запропоновані можливі шляхи його розвитку в частині вдосконалення діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони. Обґрунтовано необхідність внесення змін і доповнень до Законів України «Про Національну поліцію» та «Про національну безпеку України» в частині вдосконалення правового статусу Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони, також підвищення ефективності її діяльності в цій сфері.

Ключові слова: розвиток, адміністративне законодавство, Національна поліція, суб'єкт сектору безпеки і оборони, вдосконалення діяльності Національної поліції.

Summary

Bezeha V. V. Development of administrative legislation in terms of improving the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector. – Article.

The purpose of the article is to analyze scientific approaches to the interpretation of the concept of “administrative legislation”, as well as regulations governing the activities of the National Police, and identify the main directions of administrative legislation to improve the National Police as a security and defense sector. In the article, it has been clarified that the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector are carried out exclusively within the limits set by the current national legislation, most of which are the rules of administrative law, namely administrative law. Given that the National Police, as a subject of the security and

defense sector, should act only in the manner prescribed by administrative law, it has been emphasized that the quality and completeness of the latter is of paramount importance, in particular has a direct impact on the effectiveness of object of tasks. It was found that given the specifics of administrative law in general, administrative law in particular, in the administrative legislation, including what constitutes the legal basis of the National Police of Ukraine as a subject of the security and defense sector, can be attributed to a significant number of normative legal acts – from the Constitution of Ukraine and current international treaties to numerous bylaws. The approaches of legal scholars to the understanding of the essence of administrative legislation have been given, their analysis and correlation have been carried out. The analysis of the main normative legal acts that make up the administrative legislation, on which the activity of the National Police as a subject of the security and defense sector is based, has been carried out. The analysis revealed the shortcomings of such legislation, as a result of which possible ways of its development, have been suggested in terms of improving the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector. It has been reasoned the need to amend the Laws of Ukraine “On the National Police” and “On National Security of Ukraine” in terms of improving the legal status of the National Police as a subject of the security and defense sector, as well as increase the efficiency of its activities in this area.

Key words: development, administrative legislation, National Police, security and defense sector entity, improvement of the National Police.

УДК 340.134: 339.7: 336.74
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).571](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).571)

Г. О. Бухарін
orcid.org/0000-0003-3797-4274
аспірант кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ ФІНТЕХ НА ПРИКЛАДІ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ – ЕМІТЕНТІВ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

Активний розвиток фінтех-індустрії та фінтех-стартапів в останнє десятиліття актуалізував необхідність нормативно-правового врегулювання сфери фінансових технологій.

Питання розвитку фінансових технологій загалом і їх нормативно-правового регулювання зокрема через його актуальність є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків, серед яких: Л. Дудинець [5], Н. Пантелєєва [8], С. Паперник та О. Молотай [9], Г. Поченчук [10], С. Шкарлет, М. Дубина й О. Жук [11], М. Яценко й А. Бондаренко [12], Д. Паніна [7], В. Вайпан, Є. Губін і М. Єгорова [1], В. Загойті [6], А. Діденко [14], П. Гупта [17], Ф. Годіно [16], М. МакКеффри й А. Шифф [18], Ч. Тейлор, К. Уїлсон, Е. Холтінен та А. Морозова [19], М. Амстад [13] та ін. Тим не менш, з огляду на динамічний розвиток галузі фінтех питання її нормативно-правового регулювання не може вважатися вирішеним навіть за наявності ґрунтовних досліджень, а специфічні особливості фінансових технологій потребують більш детального вивчення з метою створення якісної екосистеми для їхнього подальшого розвитку.

Як зазначає дослідник питання нормативно-правового регулювання системи електронних платежів Д.С. Паніна [7], у світовій практиці сьогодні склалися два основні підходи: ліберальний і нормативний, відображені у формуванні трьох основних моделей електронних платежів: азійській, європейській та американській, кожна з яких має свої особливості.

Найбільш жорсткою політикою регулювання відрізняється азійська модель, у рамках якої зафіксована державна монополія на випуск електронних грошей (наприклад, Сінгапур і Тайвань) та обмежений доступ для іноземних компаній до системи електронних платежів (Китай) із метою усунення внутрішніх і зовнішніх загроз для національної платіжної системи, протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, і мінімізації вірогідності реалізації імпортованих розрахунково-платіжних ризиків. Так, на території Китаю передбачена єдина легальна можливість для здійснення іноземних транзакцій – через єдину систему електронних платежів China Unionpay Data, а іноземні компанії не можуть створювати платіжні системи й емітувати платіжні картки

самостійно – відповідна діяльність можлива лише за умови залучення китайських компаній.

Таким чином, досвід азійських країн, який у повному обсязі відображає нормативний і механістичний підходи до правового регулювання галузі фінтех, свідчить про доцільність створення регульованого ринку електронних платіжних послуг за умови дійсно ефективного державного регулювання, що передбачає створення законодавчої бази та відповідних заходів податкового стимулювання, а це сприятиме інтенсивному розвитку ринку електронних платіжних систем.

Полярні думки щодо застосування підходів до нормативно-правового регулювання галузі фінтех (на прикладі електронної індустрії) простежуються у США, де відбувається активна взаємодія офіційних банків із небанківськими (нефінансовими) посередниками у сфері електронних розрахунків і платежів. Законодавством передбачена участь небанківських установ як посередників (платіжних агентів) на американському платіжному ринку, що відображено у можливості інвестиційної участі банків і банківських холдингів у капіталі небанківських емітентів карт зі збереженою вартістю загального призначення. Таким чином, у США більш прийнятним традиційно вважається ліберальний підхід. Обґрунтуванням цієї позиції виступає об'єктивна реальність динамічного розвитку системи електронних платежів як складної структури, розвиток якої вимагає постійного залучення інновацій. Відповідно, функція держави повинна фокусуватися лише на створенні умов для розвитку конкуренції [7].

Країни Європейського Союзу на етапі започаткування галузі фінтех і створення відповідних правових норм також більшою мірою дотримувалися нормативного підходу до правового регулювання, застосовуючи жорсткий нагляд за емісією та обігом електронних грошей.

У цьому контексті доречно навести й іншу класифікацію, котру поділяють дослідники механізмів нормативно-правового регулювання фінтеху В.О. Вайпан, Є.П. Губін, М.О. Єгорова [1] та В.Л. Загойті [6], за якою також виділяють два підходи до нормативно-правового регулювання впровадження і застосування фінансових інновацій: превентивний і вичікувальний. Перший підхід – превентивний, заснований на використанні про-

гнозних результатів. Зазначений підхід доцільно дослідити на показовому прикладі еволюції нормативно-правового регулювання заснування та діяльності установ-емітентів електронних грошей, починаючи з першої редакції Директиви Європейського парламенту і Ради ЄС (Директива 2000/46/ЄС) від 18 вересня 2000 р. про заснування, регулювання та пруденційний нагляд за діяльністю установ, які емітують електронні гроші [15], прийнятої з метою досягнення необхідної гармонізації законодавства для забезпечення взаємного визнання дозволу та пруденційного нагляду за установами, котрі емітують електронні гроші, що робить можливим надання єдиної ліцензії, визнаної в усьому Співтоваристві та розробленої для забезпечення довіри суб'єктів фінансових відносин і застосування принципу пруденційного нагляду в державах-членах ЄС.

Наведена редакція Директиви (2000/46/ЄС) визначає протиправність діяльності з випуску електронних грошей суб'єктами, які не є кредитними установами за визначенням Директиви 2000/12/ЄС, і забороняє в особі держав-членів ЄС будь-яким іншим особам чи установам випуск електронних грошей. Кредитною установою за визначенням Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС «Щодо започаткування діяльності кредитних установ та її ведення» від 20 березня 2000 р. (Директиви 2000/12/ЄС) [2] є суб'єкт підприємницької діяльності, діяльність котрого полягає в отриманні від громадськості депозитів або інших коштів на зворотній основі та надання кредитів за свій власний рахунок.

Директива (2000/46/ЄС) надає нормативно-правову дефініцію поняттю «установа, яка емітує електронні гроші» та визначає її як підприємство або будь-яку іншу юридичну особу, крім кредитної установи, визначеної у пп. (а) ст. 1 п. 1 Директиви 2000/12/ЄС, що видає платіжні засоби у формі електронних грошей. Поняття «електронні гроші» визначено як грошову вартість, яка:

- зберігається на електронному пристрої;
- видається при отриманні грошових коштів на суму не меншої вартості;
- приймається як платіжний засіб іншими підприємствами, ніж емітент.

Ст. 1 п. 4 та п. 5 аналізованої Директиви забороняє особам чи підприємствам, котрі не є кредитними установами за визначенням Директиви 2000/12/ЄС, ведення діяльності з випуску електронних грошей. Інша ділова діяльність установ, які емітують електронні гроші (окрім випуску електронних грошей), обмежується до таких напрямів діяльності:

- надання тісно пов'язаних фінансових і нефінансових послуг, таких як: адміністрування електронних грошей шляхом виконання оперативних

та інших допоміжних функцій, пов'язаних із їх видачею, видача й адміністрування інших платіжних засобів, але виключаючи надання будь-якої форми кредитування;

- зберігання даних на електронному пристрої відімені інших підприємств чи державних установ.

Установи, які емітують електронні гроші, згідно з першою редакцією Директиви не повинні мати жодних фондів в інших підприємствах, за винятком випадків, коли ці підприємства виконують оперативні чи інші допоміжні функції, пов'язані з електронними грошима, виданими або розподіленими відповідною установою.

Еволюція правовідносин із випуску й обігу електронних грошей призвела до відповідних змін нормативно-правового регулювання діяльності установ-емітентів електронних грошей. У подальшій редакції Директиви установам-емітентам вже дозволено випускати засоби платежу, включаючи електронні гроші, й управляти ними, а також здійснювати таку діяльність на території всього Співтовариства на основі взаємного визнання і всеохоплюючої системи пруденційного нагляду, яка застосовується до них згідно із Директивами ЄС з питань банківської діяльності відповідно до п. 5 Додатка 1 до Директиви 2000/12/ЄС.

Передбачено введення особливого порядку пруденційного нагляду за установами-емітентами електронних грошей, який, хоч і приведений у відповідність із порядком пруденційного нагляду, що застосовується до інших кредитних установ, все ж відрізняється від нього, і це є виправданим і бажаним, оскільки сам по собі випуск електронних грошей, враховуючи їх специфічний характер як електронного замітника монет і банкнот, не включає в себе приймання вкладів згідно зі ст. 3 Директиви 2000/12/ЄС [3].

Вказана редакція Директиви (2000/46/ЄС) зазначає необхідність забезпечення регулятивної основи електронної торгівлі, яка швидко розвивається, у більш широкому контексті, що допоможе повною мірою виявити потенційні переваги електронних грошей і, зокрема, уникнути затримки впровадження технологічних нововведень. Тому ця Директива вводить технологічно нейтральну правову основу, яка гармонізує пруденційний нагляд за установами-емітентами електронних грошей у межах, необхідних для забезпечення їх фінансово надійного та розсудливого функціонування і, зокрема, їх фінансової цілісності.

Аналізовані Директиви втратили чинність на основі Директиви 2009/110/ЄС «Щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей і пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директив 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС і скасовує Директиву 2000/46/ЄС» від 16 вересня 2009 р. [4], тим не менш, проведений аналіз нормотворчості є доціль-

ним із погляду простеження еволюції розвитку підходів до нормативно-правового регулювання та контролю у галузі фінтех. Чинна редакція приведена у відповідність із сучасними вимогами розвитку фінтеху і свідчить про застосування іншого підходу до нормативно-правового регулювання впровадження та застосування фінансових інновацій – вичікувального, який полягає у вдосконаленні нормативно-правового регулювання об'єкта внаслідок звершення відповідних змін внутрішнього об'єктивного та зовнішнього галузевого середовища. Адже, як зазначено в наведеній редакції Директиви, її було ухвалено у відповідь на появу нових попередньо оплачених продуктів для здійснення електронних платежів, із чого можна зробити висновок, що процес формування чинних правових норм із регулювання та контролю емісії електронних грошей у країнах ЄС має послідовні ознаки та є результатом еволюції самої галузі фінтеху, зокрема інструментарію обігу електронних засобів платежу з метою стабілізації внутрішнього ринку та забезпечення належного рівня пруденційного нагляду.

Значною перевагою чинної редакції Директиви є спрощення вимог до діяльності установ-емітентів електронних грошей щодо розміру уставного капіталу, рівень якого був знижений із 1 млн євро до 350 тис. євро, та фіксацією права повернення користувачем грошових коштів у будь-який момент часу, чого не передбачалося в перших редакціях Директиви.

Удосконалено визначення і самого поняття «електронні гроші» з огляду на необхідність введення чіткої та нейтральної з технологічного погляду дефініції, що повинна передбачати всі варіанти емісії постачальником платіжних послуг попередньо оплаченого засобу розрахунку в обмін на грошові кошти, який можна використовувати для оплати. Це передбачає наявність грошової вартості, що зберігається або на платіжному пристрої, який знаходиться у розпорядженні власника електронних грошей, або на віддаленому сервері й управління яким здійснюється власником електронних грошей через передбачений для цього спеціальний рахунок.

Директивою вводиться обов'язкова вимога щодо необхідності достатньо широкого визначення з метою уникнення затримки у впровадженні технологічних нововведень та охоплення не тільки всіх видів електронних грошей, наявних на сучасному ринку, а також і тих продуктів, які можуть з'явитися у майбутньому, що знову підтверджує застосування другого аналізованого підходу до регулювання впровадження і застосування фінансових інновацій – вичікувального.

Значна увага чинною Директивою приділена питанню захисту користувачів і забезпеченню надійності у роботі установ-емітентів електронних

грошей, запроваджуючи обов'язок передбачення та впровадження додаткових методів розрахунку поточного капіталу, також обов'язок для установ-емітентів електронних грошей зберігати кошти власників електронних грошей окремо від коштів установи-емітента, призначених для інших видів діяльності. Директивою встановлені імперативні норми щодо дотримання установами-емітентами електронних грошей чинного законодавства у сфері контролю за відмиванням грошей і фінансуванням тероризму.

Таким чином, відповідно до об'єктивних процесів динамічного розвитку фінансових технологій законодавство ЄС із нормативно-правового регулювання галузі фінтех пом'якшує початковий превентивний (нормативний, механістичний) підхід до правового регулювання аналізованої сфери шляхом прийняття поправок ліберального характеру, що зумовлено втратою актуальності початкових нормативно-правових норм.

Висновки. Проведений аналіз еволюції нормативно-правового регулювання діяльності установ-емітентів електронних грошей свідчить про неоднозначність окремих підходів до регулювання впровадження і застосування фінансових інновацій, адже через стрімкий розвиток об'єкта дослідження та регуляції – фінтеху – необхідно вказати про особливу складність (майже неможливість) впровадження відповідних законодавчих змін, що може призвести до надмірного контролю компетентних органів за галуззю, стримування її розвитку, особливо у разі застосування механістичного, нормативного та превентивного підходів (за різними класифікаціями) до нормативно-правового регулювання об'єкта дослідження.

Загалом проведене дослідження підходів до нормативно-правового регулювання та контролю галузі фінтех на прикладі нормативно-правового регулювання діяльності установ-емітентів електронних грошей засвідчило наявність певних факторів, які найбільшою мірою впливають на специфіку процесу нормативно-правового регулювання та визначення того чи іншого підходу до нього.

Література

1. Вайпан В.А., Губин Е.П., Егорова М.А. Правовое регулирование экономических отношений в современных условиях развития цифровой экономики. Москва : Юстицинформ, 2019. 376 с.
2. Директива 2000/12/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Щодо започаткування діяльності кредитних установ та її ведення» від 20 березня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_277 (дата звернення: 23.03.2020).
3. Директива 2000/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними» від 18 вересня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_178 (дата звернення: 23.03.2020).

4. Директива 2009/110/ЄС «Щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директив 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС» від 16 вересня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18 (дата звернення: 23.03.2020).

5. Дудинець Л.А. Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 794–798.

6. Загойти В.Л. Зарубежний опыт регулювання фінансових технологій. *Journal of Economy and Business*. 2018. Вип. 5. Ч. 1. С. 77–79.

7. Панина Д. С. Особенности регулирования индустрии электронных платежей: опыт зарубежных стран. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2015. № 4 (179). С. 313–317. URL: http://vestnik.osu.ru/2015_4/52.pdf (дата звернення: 20.03.2020).

8. Пантелеева Н. Фінансові інновації в умовах цифровізації економіки: тенденції, виклики та загрози. *Прийзовський економічний вісник*. 2017. Вип. 3 (03). С. 68–73. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/17.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

9. Паперник С., Мологай О. Огляд правових аспектів в галузі ФінТех в Україні. *Evris.Law*. URL: <https://evris.law/uk/statija-ogljad-pravovih-aspektiv-v-galuzi-finteh-v-ukraini/> (дата звернення: 22.03.2020).

10. Поченчук Г. Fintech у структурі фінансової системи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 49–55. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/11.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).

11. Шкарлет С.М., Дубина М.В., Жук О.С. Теоретичні аспекти визначення сутності категорії «Fintech». *Науковий вісник Полісся*. 2019. № 1 (17). С. 148–157.

12. Яценко М.С., Бондаренко А.О. Актуальні питання розвитку сектору фінансових послуг із застосуванням сучасних фінансових технологій. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2019. № 2. С. 25–30. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/2_2019/6.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

13. Amstad M. Regulating Fintech: Objectives, Principles, and Practices. *SSRN Electronic Journal*. 2019. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3491982> (дата звернення: 22.03.2020).

14. Didenko A. Regulating FinTech: Lessons from Africa. *SSRN Electronic Journal*. 2018. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3135604> (дата звернення: 20.03.2020).

15. Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000L0046> (дата звернення: 21.03.2020).

16. Gaudino B.F. The FinTech Ecosystem Between Legal Compliance and Social Dimension. *The RegTech Book*. 2019. URL: <https://doi.org/10.1002/9781119362197.ch57> (дата звернення: 23.03.2020).

17. Gupta P. Chapter 25. Legal Implications of Fintech. *Fintech: The New DNA of Financial Services* (p. 453–488). Berlin, Boston : De Gruyter. 2018. URL: <https://doi.org/10.1515/9781547400904-025> (дата звернення: 22.03.2020).

18. McCaffrey M. and Schiff A. Finclusion to Fintech: Fintech Product Development for Low-Income Markets. *SSRN Electronic Journal*. 2017. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3034175> (дата звернення: 23.03.2020).

<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3034175> (дата звернення: 23.03.2020).

19. Taylor C., Wilson C., Holttinen E., Morozova A. Institutional Arrangements for Fintech Regulation and Supervision. *FinTech Notes*. 2020. № 19 (02). URL: <https://doi.org/10.5089/9781513520308.063> (дата звернення: 23.03.2020).

Анотація

Бухарін Г. О. Дослідження підходів нормативно-правового регулювання галузі фінтех на прикладі регулювання діяльності установ – емітентів електронних грошей. – Стаття.

У статті визначено дієві підходи до нормативно-правового регулювання галузі фінтех та обґрунтовано доцільність їх подальшого застосування у нормотворчій діяльності та правозастосовній практиці. Підходи до нормативно-правового регулювання галузі фінтех були розглянуті на прикладі діяльності установ-емітентів електронних грошей, наведені та проаналізовані класифікації підходів і критерії, за якими вони формуються. Світова практика нормативно-правового регулювання та контролю галузі фінтех, незважаючи на достатню інноваційність аналізованого феномену, є досить розгалуженою та відрізняється специфічними особливостями в різних країнах впровадження.

З метою аналізу особливостей механізмів нормативно-правового регулювання та контролю галузі фінтех розглянуто існування традиційного механістичного підходу як відображення механістичної концепції правового регулювання щодо більшості правовідносин, які виникають у сфері фінтеху, що є доречним на початковому етапі розвитку фінтех-правовідносин. Тим не менш, зважаючи на стрімкий розвиток фінтех-індустрії та пов'язаних із нею специфічних правовідносин, констатовано застосування системного підходу до нормативно-правового регулювання та контролю галузі фінтех як більш дієвого, що врахує об'єктивні процеси самоорганізації та саморегулювання сучасних систем, розвиток різноманіття системоутворюючих зв'язків та інтенсивної інтеграції правових норм і правовідносин як прояву інтегративної юриспруденції.

Представлені моделі електронних платежів: азійська, європейська й американська, кожна зі своїми специфічними особливостями, перевагами та недоліками. Досліджена еволюція нормативно-правового регулювання галузі фінтех на прикладі діяльності установ-емітентів електронних грошей відповідно до змін, внесених до Директив ЄС про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей і пруденційний нагляд за ними, а також відповідна еволюція прав та обов'язків суб'єктів із надання фінансових послуг у країнах ЄС. Доведено доцільність застосування системного підходу до нормативно-правового регулювання галузі фінтех як такого, що враховує об'єктивні процеси самоорганізації та саморегулювання сучасних систем, розвиток різноманіття системоутворюючих зв'язків та інтенсивну інтеграцію правових норм і правовідносин як прояву інтегративної юриспруденції з метою забезпечення формування та розвитку якісної екосистеми фінтеху в рамках соціологічної юриспруденції з урахуванням соціальних, економічних та інформаційних аспектів розвитку суспільних відносин у динаміці.

Ключові слова: фінтех, нормативно-правове регулювання, підходи до нормативно-правового регулювання, електронні гроші, електронні платежі.

Summary

Bukharin H. O. Research of approaches of legal regulation of the fintech industry on the example of regulation of the business of electronic money institutions. – Article.

In the context of global financial globalization, rapid information and technological development along with the absence of an effective system of regulators for coordinating the activities of the world economic and financial institutions on the issues of forecasting directions of economic development, risks of crisis manifestations, etc., new financial services institutions are formed and developed, which in turn actualizes the need to determine their legal status and create a balanced regulatory framework of their activities. The article discusses approaches to the legal regulation of the fintech industry on the example of the business of electronic money institutions, presents and analyzes the classifications of approaches and the criteria by which they are formed. Existing electronic payment models are presented: Asian, European and American – each with its own specific features, their

advantages and disadvantages are identified. The evolution of the legal regulation of the fintech industry as an example of the business of electronic money institutions has been investigated, in line with the changes made to the EU Directives on the establishment and implementation of electronic money institutions and prudential supervision, as well as the corresponding evolution of rights and responsibilities of financial services entities in the EU. The expediency of applying a systematic approach to the legal regulation of the fintech industry as one that takes into account the objective processes of self-organization and self-regulation of modern systems, the development of a variety of system-forming relationships and the intensive integration of legal norms and relationships as a manifestation of integrative jurisprudence, and with the aim to develop qualitative ecosystem of fintech within the framework of sociological jurisprudence taking into account social, economic and informational aspects of social relationship development in dynamics has been proven.

Key words: fintech, legal regulation, approaches to legal regulation, electronic money, electronic payments.

УДК 342.9
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).572](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).572)

Д. О. Іщук
orcid.org/0000-0003-3052-3665
кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

Постановка проблеми. Однією з найпотужніших загроз країні сьогодні є значна корумпованість всіх щаблів українського суспільства. Боротьба з цим негативним явищем почала стрімко розвиватися після Революції Гідності, одним із досягнень якої було знищення корупційного режиму колишнього президента Януковича і становлення курсу розвитку України за моделлю європейських країн. Означене викликало проведення цілої низки реформ, найбільш важливою з яких стала антикорупційна реформа. Саме в межах шляхів реалізації антикорупційної діяльності було створено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (далі – САП) як самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України. Створення зазначеного підрозділу має важливе значення, оскільки, як відомо, корупція гальмує еволюцію правової системи, унеможливаючи наближення України до передових світових показників рівня життя. Відсутність дієвих важелів боротьби з корупцією, поширення корупціогенних ризиків практично на всі сфери суспільного життя, лояльне ставлення частини громадян до вказаного явища призвели до того, що корупційна діяльність на всіх щаблях влади паралізувала проведення реформ, визначених керівництвом держави як пріоритет розвитку. Тож боротьба з корупцією – один із пріоритетів у роботі органів прокуратури України загалом і кожного прокурора зокрема [1, с. 145]. З огляду на це безперечним є той факт, що створення САП стало зрозумілим і логічним кроком законодавця на шляху подолання корупції в нашій країні. Вона наділена особливим правовим статусом.

Стан дослідження. Проблема діяльності САП викликає неабиякий інтерес у вітчизняних правників. Зокрема, їй приділяли увагу: О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський, О.О. Тихоміров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Іванов, А.М. Михненко, О.В. Руснак, А.М. Мудров, Ю.Г. Масікевич, О.В. Шестопапов, А.А. Негадайло, О.М. Головка, І.М. Погрібний, О.В. Волошенюк та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість розробок, у науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені особливостям адміністративно-правового статусу САП.

Мета статті – з'ясувати особливості адміністративно-правового статусу САП.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості адміністративно-правового статусу САП, насамперед слід звернути увагу на правові засади діяльності цього органу. Так, у своїй діяльності САП керується Конституцією України, Законами України «Про прокуратуру», «Про запобігання корупції», іншими актами законодавства України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, наказами Генерального прокурора, Регламентом Офісу Генерального прокурора, цим Положенням, а також враховує практику застосування законодавства Верховним Судом, рішення Європейського суду з прав людини. Свою роботу САП організовує у взаємодії з іншими структурними підрозділами Офісу Генерального прокурора, прокуратурами всіх рівнів, Національним антикорупційним бюро України (далі – НАБУ), Національною академією прокуратури України (Тренінговим центром прокурорів України), правоохоронними, іншими державними органами [2].

Не можна не відзначити, що Законом України «Про прокуратуру» визначено принципи діяльності прокуратури, в т. ч. й антикорупційної. До таких засад слід віднести [3]: верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю; законності, справедливості, неупередженості й об'єктивності; територіальності (територіальність означає існування розгалуженої системи органів прокуратури); презумпції невинуватості; незалежності прокурорів; політичної нейтральності прокуратури; недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади тощо [3]. Тож наведені вище принципи діяльності САП, на нашу думку, підкреслюють найбільш важливі аспекти діяльності цього департаменту Генеральної прокуратури України. Їх дотримання має важливе значення з погляду: а) ефективного вирішення справ про корупційні правопорушення; б) забезпечення законності діяльності прокуратури; в) підвищення рівня довіри населення до прокуратури взагалі та САП зокрема.

Наступним кроком у вивченні питання, пред'явленого у дослідженні, буде розгляд завдань і функцій САП, перелік яких визначено у п. 3 Положення про САП Генеральної прокуратури України [2], зокрема до них належать: 1. Здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень НАБУ. 2. Виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. 3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування НАБУ кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду. 4. Запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності та необґрунтованому застосуванню до неї заходів процесуального примусу, виконання вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. 5. Забезпечення підозрюваним, обвинуваченим безоплатної правової допомоги у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України. 6. Підтримання публічного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, що розслідувалися НАБУ; тощо [2].

Незважаючи на те, що законодавець визначив перелік функцій і завдань, у науковій літературі вчені пропонують власне бачення щодо їх переліку та класифікації. Так, Н. Рибалка функції прокуратури поділяє на такі: 1) загальні функції управління, властиві всій системі управління загалом та окремим її ланкам; 2) спеціальні функції управління, які забезпечують організуючий вплив на окремі сфери соціальної діяльності, що сприяє виконанню різних видів робіт у цих сферах; 3) забезпечуючі (допоміжні) функції управління, які обслуговують процеси реалізації загальних і спеціальних функцій [4, с. 213]. Слід навести наукову позицію С. Циганюка, котрий доводить, що основними адміністративно-правовими функціями САП є: представницька – щодо взаємодії з публічними та приватними особами; організаційно-правова – щодо розпорядчо-виконавчої адміністративної діяльності управлінь (відділів) регіональної та відповідних місцевих прокуратур; кадрова – щодо відбору, призначення і звільнення з посад прокурорів регіональних і місцевих прокуратур, притягнення їх до дисциплінарної відповідальності; навчальна – щодо підвищення кваліфікації прокурорів; контрольна – щодо ведення й аналізу статистичних даних, узагальнення практики застосування законодавства та інформаційно-аналітичного забезпечення прокурорів [5, с. 329–330].

На основі аналізу основних завдань можна зробити висновок, що САП є елементом системи

прокуратури України, утвореним із метою забезпечення діяльності НАБУ та Національного агентства з питань запобігання корупції, завдання якої зумовлені необхідністю виконання загальних функцій прокуратури у специфічній сфері антикорупційної діяльності.

Визначаючи особливості адміністративно-правового статусу САП, слід приділити увагу її організаційній структурі. До складу САП входять: 1) управління процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді у складі: першого відділу процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді; другого відділу процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді; третього відділу процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді; четвертого відділу процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді; п'ятого відділу процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді; шостого відділу процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді; 2) аналітично-статистичний відділ; 3) відділ документального забезпечення [2].

Окрему увагу, на нашу думку, у дослідженні особливостей адміністративно-правового статусу САП слід звернути на питання кадрового забезпечення. У цьому контексті наведемо наукову позицію В.С. Вандіна, який у своїй дисертаційній праці вказав, що в Антикорупційній стратегії України виокремлено більш детальні засади формування персоналу спеціалізованих антикорупційних органів: створення системи добросовісної та професійної публічної служби; прозорий конкурсний відбір основного персоналу з метою зменшення ризиків протиправного впливу на прийняття рішень і підбір кваліфікованих кадрів, які відповідають стандартам добросовісності; врегулювання проблеми конфлікту інтересів, прозорості доходів і видатків публічних службовців; з метою ліквідації корупціогенних чинників у вигляді «корупційних альянсів» місцевих органів виконавчої влади, прокуратури, поліції та судів підлягають зміні принципи формування територіальної мережі органів прокуратури [6, с. 83–84]. Що ж стосується безпосередньо чинного законодавства, то відзначимо, що засади проведення конкурсу на посаду прокурорів визначаються ст. 81 Закону України «Про прокуратуру». Так, відповідно до вказаного нормативного акта призначення прокурорів САП здійснюється керівником САП за результатами відкритого конкурсу, який проводить конкурсна комісія у складі керівника САП і визначених ним і Генеральним прокурором осіб [3].

Призначення на адміністративну посаду в САП здійснюється за результатами відкритого конкурсу. Організація та проведення конкурсу здійснюються конкурсною комісією, до складу якої входять: 1) чотири особи, визначені Радою прокурорів України; 2) сім осіб, визначених Верховною Радою України. Членами конкурсної комісії повинні бути особи, котрі мають бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, а також значний досвід діяльності у сфері запобігання або протидії корупції. Не можуть бути членами конкурсної комісії державні службовці або особи, що займають політичні посади, депутати Верховної Ради України та місцевих рад, військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, а також члени політичних партій [3]. Кандидатура, відібрана конкурсною комісією на посаду керівника САП, подається на розгляд Генерального прокурора. Відібрані конкурсною комісією кандидати на кожну з адміністративних посад, передбачених п. 4 і 5 ч. 3 ст. 39 окресленого вище Закону, подаються на розгляд керівника САП для подальшого призначення на адміністративну посаду [3].

У рамках розгляду кадрового забезпечення слід звернути увагу на те, що прокурори повинні здійснювати свою діяльність відповідно до Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Завданнями вказаного Кодексу є: забезпечення компетентного й ефективного здійснення прокурорами своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, справедливості, неупередженості, визначення морально-етичних стандартів внутрішньої та зовнішньої комунікації; підвищення авторитету органів прокуратури та сприяння зміцненню довіри громадян до них; створення умов для розвитку у прокурорів почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції; формування принципової морально-правової позиції у взаєминах із громадянами, колегами, керівниками та підлеглими [7]. Тож відповідно до вказаного документа прокурор діє на підставі закону, неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання. Прокурору слід уникати особистих зв'язків, фінансових і ділових взаємовідносин, які можуть вплинути на неупередженість і об'єктивність виконання професійних обов'язків, скомпрометувати звання прокурора, не допускати дій, висловлювань і поведінки, що можуть зашкодити його репутації та авторитету прокуратури, викликати негативний суспільний резонанс. Поза службою поводитися коректно і пристойно. При з'ясуванні будь-яких обставин із представ-

никами правоохоронних і контролюючих органів не використовувати свій службовий статус, у т. ч. посвідчення прокурора, з метою впливу на посадових осіб [7].

Окремо слід звернути увагу на те, що антикорупційна діяльність САП здійснюється за допомогою широкого арсеналу методів, основними з яких є: соціально-політичні (посилення боротьби з негативним впливом деліктогенних факторів, підвищення суспільно-політичної активності громадян, посилення та розвиток профілактичної функції колективів та інших соціальних груп); економічні (мінімізація негативного впливу деліктогенних факторів економічного характеру у сфері запобігання та протидії корупції, удосконалення системи економічного аналізу та звітності, фінансового контролю тощо); соціально-психологічні (вплив на суспільну та індивідуальну свідомість суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення з метою формування законослухняної поведінки); культурно-виховні (підвищення рівня моральної та правової культури громадян, формування в них поваги до соціальних, правових та інших норм); адміністративно-правові (переконання та примус) [8, с. 117].

Таким чином, проведений аналіз показав, що створення в Україні САП було викликано вимогою суспільства щодо боротьби з корупційними правопорушеннями серед державних службовців найвищого рівня. Закріплення особливого статусу САП у структурі органів прокуратури зумовлено специфічними завданнями, які покладаються на цей орган, і обмеженням впливу на прокурорів цієї прокуратури з боку керівництва Генеральної прокуратури [9].

Висновки. Завершуючи, слід відзначити, що ключовими особливостями адміністративно-правового статусу САП є те, що вона, хоч і незалежна у своїй діяльності, однак є відокремленою ланкою (структурним підрозділом Генеральної прокуратури) та має власну структуру, відокремлене розташування тощо; характеризується специфічним порядком відбору кадрів, законодавчими обмеженнями впливу Генеральної прокуратури на діяльність САП, однак такий вплив не можна назвати повністю виключним; наділена широким колом повноважень щодо реалізації державної антикорупційної політики, а також щодо виявлення порушників антикорупційного законодавства та створення умов для попередження виникнення корупційних правопорушень у державі; у своїй діяльності використовує низку спеціальних форм і методів протидії та запобігання корупції; реалізує правоохоронну функцію держави.

Наведені вище особливості дають змогу констатувати, що адміністративно-правовий статус САП становить узагальнену наукову категорію, яка не тільки визначає положення окресленого

суб'єкта у системі спеціалізованих органів держави у сфері протидії корупції, а й чітко та змістовно окреслює її місце у структурі Генеральної прокуратури України.

Література

1. Курко Н.М. Повноваження і компетенція Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 145–150.
2. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора : Наказ Генеральної прокуратури України від 05.03.2020 № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20/conv>.
3. Про прокуратуру : Закон України; Перелік від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/conv#Text>.
4. Рибалка Н.О. Мета, завдання та функції управління органами прокуратури України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 2. С. 211–215.
5. Циганюк С. Поняття та особливості адміністративних елементів статусу Прокуратури України. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/5/62.pdf>.
6. Вандін В.Є. Організаційно-правові засади діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 205 с.
7. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів / Генеральна прокуратура України; Кодекс від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17/conv#Text>.
8. Курко Н.М. Адміністративно-правове регулювання антикорупційної діяльності прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07 Київ 2015. 191 с.
9. Ковальчук І.С. Проблемні аспекти організації і діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 2. Т. 3. 2016. С. 126–129.

Анотація

Ищук Д. О. Особливості адміністративно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. – Стаття.

У статті на основі аналізу поглядів науковців і норм чинного законодавства України з'ясовано особливості адміністративно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, який становить узагальнену наукову категорію, що не тільки визначає положення окресленого суб'єкта у системі спеціалізованих органів держави у сфері протидії корупції, а й чітко та змістовно окреслює його місце у структурі Генеральної прокуратури України. З'ясовано, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура є елементом системи прокуратури України, утвореним із метою забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції, завдання якого зумовлені необхідністю виконання загальних функцій прокуратури у специфічній сфері антикорупційної діяльності. Визначено, що антикорупційна діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури здійснюється за допомогою широкого арсеналу методів, основними з яких є: соціально-політичні; економічні; соціально-психологічні; культурно-виховні; адміністративно-правові.

Зроблено висновок, що ключовими особливостями адміністративно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є те, що вона, хоч і незалежна у своїй діяльності, є відокремленою ланкою (структурним підрозділом Генеральної прокуратури), однак має власну структуру, відокремлене розташування тощо; характеризується специфічним порядком відбору кадрів, законодавчими обмеженнями впливу Генеральної прокуратури на свою діяльність, однак такий вплив не можна назвати повністю виключним; наділена широким колом повноважень щодо реалізації державної антикорупційної політики, а також щодо виявлення порушників антикорупційного законодавства та створення умов для попередження виникнення корупційних правопорушень у державі; у своїй діяльності використовує низку спеціальних форм і методів протидії та запобігання корупції; реалізує правоохоронну функцію держави.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, завдання, функції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, організаційна структура.

Summary

Ishchuk D. O. Features of the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, clarifies the features of the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. It is argued that the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office is a generalized scientific category that defines not only the position of the outlined entity in the system of specialized state bodies in the field of anti-corruption, but also clearly and meaningfully outlines its place in the Prosecutor General's Office. It was found that the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office is an element of the Prosecutor's Office of Ukraine system established to ensure the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the National Agency for Prevention of Corruption. It is determined that the anti-corruption activities of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office are carried out using a wide arsenal of methods, the main of which are the following: socio-political; economic; socio-psychological; cultural and educational; administrative and legal. It is concluded that the key features of the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office are: although it is independent in its activities, the anti-corruption prosecutor's office is a separate unit (structural unit of the Prosecutor General's Office), but has its own structure, separate location, etc.; characterized by a specific order of personnel selection; there are legislative restrictions on the influence of the Prosecutor General's Office on the activities of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, but such a trend cannot be called completely exclusive; endowed with a fairly wide range of powers to implement state anti-corruption policy, as well as to identify violators of anti-corruption legislation and create conditions to prevent the occurrence of corruption offenses in the state; in its activity uses a number of special forms and methods of counteracting and preventing corruption; implements the law enforcement function of the state.

Key words: administrative and legal status, tasks, functions, Specialized anti-corruption prosecutor's office, organizational structure.

УДК 342.95:347.998.85
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).573](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).573)

Л. П. Іщук

orcid.org/0000-0003-2579-5092

аспірант кафедри кримінального права та правосуддя

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ефективне публічне адміністрування у фіскальній сфері є надзвичайно важливим. держава не може існувати без відповідного забезпечення фінансовими ресурсами, тому реалізація політики у сфері регулювання доходів і видатків для будь-якої держави є невід'ємним елементом її функціонування.

Розвиток системи органів публічної адміністрації у фіскальній сфері передбачає здійснення належного урядування, адже громадяни України здійснюють владу «безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування» [1]. У цьому аспекті важливою є наявність певного балансу між довірою громадян до органів державної влади й органів державної влади до громадян. держава має «запровадити внутрішні процедури, які посилюють прозорість і ясність дій органів державної влади, мінімізують ризик помилок і сприяють юридичній визначеності» [2].

Будучи діяльністю уповноважених органів державної влади, спрямованою на виконання завдань і функцій держави, публічне адміністрування у фіскальній сфері залежить не лише від правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час реалізації політики у сфері регулювання доходів і видатків держави, але й від інтерпретації норми права контролюючими органами, дій посадових осіб таких органів державної влади, які її реалізують і діяльність яких не позбавлена суттєвих недоліків. Незважаючи на те, що «органи державної влади та їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1], на практиці виникає чимало публічно-правових спорів у фіскальній сфері, пов'язаних із застосуванням правових норм.

Проблемам визначення сутності публічно-правового спору, розгляду публічно-правових спорів у порядку адміністративного судочинства, розгляду окремих публічно-правових спорів у фіскальній сфері були присвячені багато праць учених. Так, зокрема, О.І. Корчинський і Н.Б. Писаренко досліджували правові засади організації адміністративного судочинства [3; 4], О.Ю. Щербакова, В.О. Курило – окремі аспекти вирішення податкових публічно-правових спорів [5; 6], О.В. Рой – правові акти суб'єктів владних повноважень як

предмету публічно-правового спору [7]. Однак низка питань про публічно-правові спори у фіскальній сфері залишаються не вирішеними.

Реформування, розвиток і модернізація системи публічного адміністрування у фіскальній сфері зумовлює необхідність пошуку забезпечення оптимального балансу публічних і приватних інтересів, адже саме публічні та приватні інтереси сприяють виникненню, зміні та розвитку суспільних відносин у державі. Особливістю фінансових правовідносин є те, що дії фізичних і юридичних відносин направлені насамперед на реалізацію публічного інтересу, що виникає у зв'язку з появою публічних і приватних потреб. Виконуючи свій конституційний обов'язок по сплаті податків і зборів, юридичні та фізичні особи не лише забезпечують надходження до державного та місцевого бюджетів, але й отримують певні блага для задоволення публічних і приватних потреб. Саме «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1], й одним із головних обов'язків держави є «утвердження і забезпечення прав і свобод людини» [1], тобто держава має забезпечити створення таких умов, за яких задовольняються інтереси суспільства.

Виходячи з конституційного права кожного на «оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [1], можна констатувати той факт, що публічно-правові спори у фіскальній сфері – це юридичні конфлікти, які виникають у зв'язку з реалізацією публічної влади у цій сфері [8, с. 6], сторонами яких є фізичні та юридичні особи і суб'єкт, наділений публічно-владними повноваженнями. До таких публічно-владних повноважень слід віднести повноваження щодо правового регулювання, надання адміністративних послуг, здійснення нагляду та контролю, управління об'єктами, а також інші повноваження щодо вирішення питань про права, свободи, інтереси фізичних, юридичних осіб, за винятком законодавчих, а також повноважень щодо здійснення правосуддя [8, с. 15].

Публічно-правові спори у фіскальній сфері завжди пов'язані з наявністю суперечностей між суб'єктами цих правових відносин щодо реалізації їхніх прав, свобод, інтересів, а також обов'яз-

ків [8, с. 10], тобто предметом таких спорів є рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, що реалізують політику у сфері регулювання доходів і видатків держави.

Відповідно до Класифікатора категорій адміністративних справ, затвердженого рішенням Ради суддів адміністративних суддів від 31 жовтня 2013 р. № 114, до публічно-правових спорів у фіскальній сфері віднесено «спори із приводу реалізації публічної фінансової політики», «спори із приводу адміністрування податків, зборів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства», «спори із приводу реалізації державної політики у сфері економіки щодо митної справи» [9].

До спорів із приводу реалізації публічної фінансової політики слід віднести спори щодо валютного регулювання і валютного контролю, спори щодо грошового обігу та розрахунків в Україні, спори, що виникають у бюджетній системі та в бюджетному процесі, спори, пов'язані з державним боргом, спори у сфері фінансових послуг, спори у сфері державного фінансового контролю, спори щодо процедур здійснення контролю Рахунковою палатою. До спорів із приводу адміністрування податків, зборів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства слід віднести спори щодо реалізації податкового контролю, щодо погашення податкового боргу, щодо адміністрування окремих податків і зборів, а також за зверненням податкових органів (визнання оспорюваних правочинів недійсними та застосування визначених законодавством заходів, пов'язаних із визнанням правочинів недійсними, стягнення в дохід держави коштів, отриманих за нікчемними договорами, припинення юридичної особи (припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця)) [9].

Кількість позовних заяв і справ із приводу спорів у фіскальній сфері, що надходять до судів різних інстанцій, щороку зростає. Так, наприклад, кількість позовних заяв і справ, які надійшли до місцевих адміністративних судів у 2019 р., становила 14 140 у сфері публічної фінансової політики та 37 983 у сфері податків і зборів, що становить 6% і 17% від всієї кількості справ відповідно. Кількість позовних заяв і справ, що надійшли до окружних адміністративних судів у 2019 р., становила 12 237 у сфері публічної фінансової політики та 33 815 у сфері податків і зборів – 8% і 21% від всієї кількості справ відповідно. Упродовж 2019 р. апеляційні адміністративні суди переглянули 5 886 рішень (постанов) із приводу реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики, з яких змінено чи скасовано 1 707 і 10 815 рішень із приводу податків і зборів, із яких змінено чи скасовано 2 383 рішень. Крім того, до Касаційного адміністративного

суду як касаційної інстанції у 2019 р. надійшло 13 965 скарг і справ зі спорів, що виникають у сфері податків і зборів, і 4 373 у сфері реалізації публічної фінансової політики. І серед цієї кількості касаційних скарг переглянуто 5 183 рішення у сфері податків і зборів і 3 820 рішень у сфері публічної фінансової політики, кожне третє та кожне друге відповідно з яких змінено чи скасовано [10].

Таким чином, аналіз статистичних даних діяльності адміністративних судів в Україні дає можливість зробити висновки, що майже третину всіх справ, які розглядаються в порядку адміністративного судочинства, становлять саме публічно-правові спори у фіскальній сфері. Спорів із приводу адміністрування податків, зборів платежів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства виникає найбільше.

Наявність такої кількості різних спорів у фіскальній сфері, що виникають між юридичними та фізичними особами із суб'єктами владних повноважень, зумовлює особливості розгляду цієї категорії публічно-правових спорів. Ці спори не завжди вдається вирішити оперативно, а судові процеси можуть бути досить тривалими і затягнутися на роки. Водночас іншою особливістю адміністративного судочинства у публічно-правових спорах у фіскальній сфері є те, що для повного, всебічного й об'єктивного розгляду таких спорів судді мають не лише володіти юридичними знаннями, а й розуміти особливості бухгалтерського та податкового обліку, валютного і грошового обігу, бюджетного процесу та фінансових послуг. Аналіз судових рішень у цій сфері свідчить і про те, що сформуванню судової практики надзвичайно важко, враховуючи постійні зміни до чинного законодавства. Так, наприклад, податкове законодавство щорічно змінюється, прогалин у податковому законодавстві виникає тим більше, чим динамічніше розвиваються суспільні відносини [11, с. 14], а це істотно впливає на судочинство.

На нашу думку, до основних проблем виникнення публічно-правових спорів у фіскальній сфері можна віднести неоднозначне застосування норм права, процедурні порушення контролюючими органами, недотримання посадовими особами контролюючих органів норм чинного законодавства при здійсненні ними своїх повноважень. Так, наприклад, одним із предметів публічно-правових спорів в оподаткуванні є порушення порядку призначення та проведення перевірок, оскарження наказів на призначення перевірок, оскарження результатів перевірок, зокрема податкових повідомлень-рішень [12–14].

Крім того, під час вирішення спорів виникає багато питань з оцінкою відомостей, які надаються контролюючими органами, часто ці відомості не повною мірою відображають всю інформацію, необхідну для розгляду. Так, наприклад,

покладення обов'язку доказування на контролюючі органи їх рішень у спорах із приводу адміністрування податків, зборів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства нерідко призводить до того, що в розглядуваній адміністративним судом справі не вистачає всіх необхідних доказів, і суду доводиться діяти без максимально повної інформації щодо дій платника податків і його контрагентів. Як результат, ускладнюється сам процес доказування і виявлення вчинених платником податків зловживань, що мають податкові наслідки [11, с. 6]. Вважаємо, що для повного, всебічного й об'єктивного розгляду такої категорії справ на законодавчому рівні слід передбачити можливість судді мати доступ до державних реєстрів у зв'язку із розглядом конкретної справи.

Також часто до судів продовжують надходити справи, у яких уже є напрацьована чітка правова позиція, а це свідчить про те, що контролюючі органи не використовують у своїй повсякденній діяльності судову практику, яку необхідно враховувати і яка може сприяти регулюванню суспільних відносин у фіскальній сфері. Так, наприклад, у судовій практиці є безліч однотипних рішень, коли судові органи скасовували рішення контролюючих органів із посиланням на презумпцію правомірності рішення платника податку. Саме принцип презумпції правомірності рішень платника податків є не лише механізмом забезпечення балансу між інтересами держави та платника податків при застосуванні норм права, а й універсальним способом подолання певних колізій між нормами ПКУ України [15, с. 138]. Водночас окремі платники податків, зловживаючи своїми правами на оскарження рішень і дій контролюючих органів, використовують процедуру саме судового оскарження для ухилення від виконання своїх податкових обов'язків перед бюджетом внаслідок автоматичного переведення таких зобов'язань у статус неузгоджених із початком процедури оскарження [11, с. 15].

Привертає увагу також проблема, коли схожі спори або спори, що виникли з аналогічних підстав з одним і тим самим суб'єктом владних повноважень чи його відокремленими структурними підрозділами, що регулюються одними й тими самими нормативно-правовими актами та містять аналогічні вимоги, на практиці вирішуються по-різному. Враховуючи той факт, що КАС України передбачено існування типових і зразкових адміністративних справ, Верховний Суд України ухвалив лише 17 рішень у зразкових справах, серед яких 4 рішення із приводу реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики та 4 рішення із приводу адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотримання вимог податкового законодавства [16, с. 4].

Для прикладу можна навести зразкові справи Верховного Суду України із приводу адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотримання вимог податкового законодавства, а саме: справу № 812/292/18 (Пз/9901/22/18) [17] про скасування рішення щодо застосування штрафних санкцій і застосування пені за несплату або несвоєчасну сплату єдиного внеску та справу № 520/3939/19 (Пз/9901/10/19) [18] про оподаткування самозайнятої особи, яка одночасно зареєстрована як фізична особа – підприємець. У цих справах Верховний Суд України визначив «ознаки типових справ, обставини зразкової справи, що зумовлюють типове застосування норм матеріального права та порядок застосування таких норм; обставини, які можуть впливати на інше застосування норм матеріального права, ніж у зразковій справі» [17; 18].

Погоджуємося із думкою Н.Б. Писаренко, за якою правосуддя в адміністративних справах має бути доступним, у розгляді справ адміністративних суд повинен застосовувати закон однаково для всіх, а остаточні рішення не можуть братися під сумнів і мають неухильно виконуватися [4, с. 7]. Вважаємо, що розгляд більшої кількості зразкових справ і прийняття по таких справах рішень може сприяти швидкому розгляду справ адміністративними судами, а існування єдиної судової практики підвищить задоволеність громадян діяльністю судів, створить підґрунтя до поновлення довіри до суду, адже сьогодні громадяни України найчастіше недовіру висловлюють саме державному апарату (чиновникам) (77%) і судовій системі загалом (76%), місцевим судам (71%), Верховному Суду (64%) [19]. Адміністративне судочинство повинно прагнути досягти певних стандартів і втілювати їх у життя [3, с. 156].

Складність розгляду публічно-правових спорів у фіскальній сфері також пов'язана з наявністю численних прогалин у матеріальному праві, що перешкоджають ефективній діяльності адміністративних судів щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, змушують суддів заповнювати ці прогалини безпосередньо у своїх рішеннях без достатнього законодавчого підґрунтя; призводять до необґрунтованих і неправосудних рішень і загалом спричиняють неоднорідність і суперечливість судової практики [8, с. 17]. Ефективність правосуддя в адміністративних справах залежить від того, наскільки точно і реально визначені в законі його завдання і цілі, і від того, чи достатньо процесуальних та інших засобів (гарантій) для їх досягнення [20, с. 3].

Отже, як висновок, варто зазначити, що для підвищення ефективності діяльності адміністративних судів і забезпечення прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у публічно-пра-

вових відносинах у фіскальній сфері необхідно вдосконалювати не лише чинне законодавство у напрямку створення несуперечливого матеріального та процесуального права, але й формувати єдину судову практику для правильного й об'єктивного вирішення всіх публічно-правових спорів.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Рисовський проти України: рішення Європейський суд з прав людини від 20 жовтня 2011 р. (Заява № 29979/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text.
3. Корчинський О.І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. 185 с.
4. Писаренко Н.Б. Концептуальні основи адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2019. 38 с.
5. Щербакова О.Ю. Предмет доказування в податкових спорах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.
6. Курило В.О. Правова природа процедур вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2017. 22 с.
7. Рой О.В. Правові акти суб'єктів владних повноважень як предмет публічноправового спору : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, Київ, 2019. 269 с.
8. Хлібороб Н.С. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикційної діяльності адміністративного суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка» Львів, 2012. 22 с.
9. Про Класифікатор категорій адміністративних справ та Методичні роз'яснення щодо його застосування: рішення Ради суддів адміністративних судів від 31 жовтня 2013 р. № 114. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0114413-13#Text>.
10. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Admin_sudu_2019.pdf.
11. Сахно Д.С. Зловживання правом у податкових правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 23 с.
12. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 22 січня 2020 р. № 160/7155/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87128300>.
13. Постанова Верховного Суду України від 21 лютого 2020 р. № 826/17123/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87929522>.
14. Постанова Верховного Суду України від № 140/391/19 від 07 листопада 2019 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85613433>.
15. Дуліба Є.В. Фіскальна функція держави: адміністративно-правовий аспект : монографія / за заг. ред. В.І. Курила. Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2018. 355 с.
16. Зразкові справи (аналітичний огляд) Верховного Суду України. Київ, 2020. Вип. 2. 30 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zrazkovi_spravi_1.pdf.
17. Постанова Верховного Суду України від 06 листопада 2018 р. Справа № 812/292/18 (Пз/9901/22/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77911136>.
18. Рішення Верховного Суду від 02 вересня 2019 р. № 520/3939/19 (№ Пз/9901/10/19). URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/84077152>.
19. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду (лютий 2020 р.). URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-doviry-do-vykonavchikh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r>.
20. Соловйов І.М. Проблеми підвищення ефективності діяльності адміністративних судів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

Анотація

Іщук Л. П. Особливості розгляду публічно-правових спорів у фіскальній сфері в адміністративному судочинстві. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей розгляду публічно-правових спорів у фіскальній сфері в адміністративному судочинстві. Зазначено, що публічне адміністрування у фіскальній сфері залежить не лише від правового регулювання суспільних відносин, які виникають під час реалізації політики у сфері регулювання доходів і видатків держави, але і від інтерпретації норми права контролюючими органами, дій посадових осіб таких органів державної влади, які її реалізують і діяльність яких не позбавлена суттєвих недоліків.

Проведено аналіз статистичних даних діяльності адміністративних судів дав можливість зробити висновок, що майже третину всіх справ, які розглядаються в таких судах всіх інстанцій, становлять публічно-правові спори у фіскальній сфері. Виділено різновиди публічно-правових спорів у фіскальній сфері, до яких віднесено спори із приводу реалізації публічної фінансової політики, із приводу адміністрування податків, зборів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства, із приводу реалізації державної політики у сфері економіки щодо митної справи.

Акцентовано увагу на основних проблемах виникнення таких публічно-правових спорів, до яких віднесено: неоднозначне застосування норм права, процедурні порушення контролюючими органами, недотримання посадовими особами контролюючих органів норм чинного законодавства при здійсненні ними своїх повноважень, неврахування контролюючими органами напрацьованої чіткої правової позиції судової практики, існування невеликої кількості типових і зразкових справ. Особливостями ж розгляду визначено те, що спори не завжди вирішуються оперативною, а судові процеси можуть бути тривалими, для повного, всебічного й об'єктивного розгляду таких спорів судді мають володіти не лише юридичними знаннями, а й розуміти особливості бухгалтерського та податкового обліку, валютного і грошового обігу, бюджетного процесу та фінансових послуг. Сформувати судову практику надзвичайно важко з огляду на постійні зміни до чинного законодавства у фіскальній сфері.

Автор дійшов висновку, що для підвищення ефективності діяльності адміністративних судів і забезпечення прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у публічно-правових відносинах у фіскальній сфері необхідно вдосконалювати не лише чинне законодавство в напрямку створення несуперечливого матеріального та процесуального права, але й формувати єдину судову практику для правильного й об'єктивного вирішення всіх публічно-правових спорів.

Ключові слова: публічно-правовий спір, фіскальна сфера, адміністративне судочинство, спори із приводу реалізації публічної фінансової політики, спори із приводу адміністрування податків, зборів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства, спори із приводу реалізації державної політики у сфері економіки щодо митної справи.

Summary

Ishchuk L. P. The peculiarities of consideration of disputes in the fiscal field in administrative proceedings. – Article.

The article is devoted to the investigation of peculiarities of consideration of disputes in the fiscal field in administrative proceedings. It is noted that public administration in the fiscal field depends not only on the legal regulation of public relations resulting from the implementation of the State's revenue and expenditure policy but also on the interpretation of the rule of law by the supervisory authorities, the actions of officials of such State authorities are carried out in a manner that is not without significant shortcomings.

An analysis of the statistical data on the activities of the administrative courts led to the conclusion that almost one-third of all cases are disputes in the fiscal field, which give rise to certain features of their consideration. It is allocated the varieties of disputes in the fiscal field,

which include disputes over the implementation of public financial policy, disputes over the administration of taxes, fees, as well as the control of compliance with the requirements of tax legislation, disputes over the implementation of state economic policy with regard to customs.

It is focused the attention on the main problems of the emergence of disputes and specificities of the judicial proceedings. Such problems include the ambiguous application of the law, procedural violations by the supervisory authorities, non-compliance by the officials of the supervisory authorities with the law in the exercise of their powers, the failure of the supervisory authorities to take into account the clear legal position of the jurisprudence and the existence of a small number of typical and exemplary cases. The specificities of the judicial proceedings are that disputes are not always resolved expeditiously and trials can be lengthy, judges must possess not only the legal knowledge but understand also the peculiarities of tax accounting, currency and monetary circulation, budget process and financial services, also it is hard to form a judicial practice, given the constant changes in the current fiscal legislation.

It is concluded that in order to enhance the efficiency of the administrative courts and to safeguard the rights, freedoms, and interests of natural and legal persons in fiscal relations it is necessary to improve not only existing legislation in the direction of creating coherent substantive and procedural law but also to establish a uniform judicial practice for a correct and objective decision by all in disputes.

Key words: public dispute, fiscal field, administrative proceedings, disputes over the implementation of public financial policy, disputes over the administration of taxes, fees, as well as control over compliance with tax legislation, disputes over the implementation of state policy in the field of economics on customs affairs.

УДК 342.6
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).574](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).574)

Т. А. Кравченко
orcid.org/0000-0002-4912-3498
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Міжрегіональної академії управління персоналом

ПРИРОДНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Актуальність теми. На основі концепції легітимності влади, яку розробили та систематизували представники Нового часу, у XIX ст. були представлені дві основні моделі легітимності державної влади: природно-правова модель і модель легітимності представників теорії юридичного позитивізму.

Значний внесок у формування правової теорії легітимності зробили представники школи природного права, які на початок XIX ст. доповнили та розвинули правову концепцію Г. Гроція, надавши їй більш практичного застосування. В основу природно-правової доктрини легітимності була покладена ідея природного права (природних прав людини). Саме ця ідея стала тим критерієм легітимності, на основі якого оцінювалася діяльність державної влади, її рішення та закони [1, с. 106].

Виклад основного матеріалу. Принципово важливе значення для розвитку теорії правової держави мала творчість І. Канта. Як і багато інших тогочасних мислителів, він вважав, що держава прийшла на зміну природному стану, у якому не було ніякої гарантії законності. Моральний борг, почуття поваги до природного права спонукають людей полишити цей стан і шляхом суспільного договору перейти до життя у громадянському суспільстві, державі. Суспільний договір укладають між собою морально розвинені люди, тому державі забороняється поводитися з ними як з істотами, що не знають морального закону і не можуть самі обрати правильну лінію поведінки. Зі свого боку, народ повинен підпорядковуватися державі, встановленим нею законам.

І. Кант у низці своїх трактатів послідовно відтворює структурні рівні порядку суспільства, пов'язані із природою людини. Борг, виражений у моральному законі, з'являється як апріорний факт чистого розуму і є підставою морального порядку. Без моральної основи неможливо, на думку І. Канта, вибудувати політичний порядок.

Справжню свободу, вважав І. Кант, люди дістають лише в державі. Однак нерідко свобода переростає у свавілля. Сукупність умов, які обмежують свавілля одного стосовно інших, І. Кант називає правом. Здійснення права вимагає, щоб воно було загальнообов'язковим. Для цього потрібно наділити право силою примусу, що може

зробити лише держава. І. Кант визначає державу як «об'єднання множинності людей, підпорядкованих правовим законам» [2, с. 233].

Призначення держави він пов'язує не із практичними потребами членів суспільства, а із правом – державний устрій повинен максимально відповідати вимогам досконалого права.

Висунення й обґрунтування І. Кантом тверджень про те, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю, що індивіди відмовляються від необмеженої та свавільної свободи природного стану на користь справжньої свободи у правовому стані, що призначення держави полягає в досконалому праві, максимальній відповідності державного устрою принципам права тощо, дають підстави вважати його одним із творців теорії правової держави.

Так поступово сформувалася теорія правової держави, сенс якої полягає в обґрунтуванні необхідності зв'язати державу правом, установити правові межі її могутності та тим самим захистити громадян від можливого свавілля з боку держави, не допустити виродження держави в тиранію. Згідно з теорією правової держави закон мусить бути єдиним для всіх – і для держави, і для громадян – і мати правовий характер, тобто відповідати високим моральним вимогам. Державне правління, засноване на законах, може мати й деспотичний характер, якщо закони не відповідають вимогам моральності, гуманізму, демократизму і справедливості та спрямовані лише на захист державної влади.

На думку І. Канта, громадський порядок, заснований на пануванні верховної влади над громадянами, не може бути стійким і довговічним. Відповідно до І. Канта виявляється неспроможною ідея порядку суспільства, заснована на народному суверенітеті, не пов'язаному із правовою державою. Ця ідея приховує у собі небезпеку найбільшого деспотизму [3, с. 79].

Держава, за В. Гумбольдтом, повинна обмежуватися винятково встановленням зовнішньої та внутрішньої безпеки. Будь-яке сприяння добробуту громадян із боку держави неможливе без втручання її у всі галузі людського життя. А подібне втручання, як боявся В. Гумбольдт, обмежить особисту свободу і перешкодить своєрідному розвит-

ку індивіда. Вищу мету, яка повинна визначати межі діяльності держави, філософ бачив в універсальному розвитку індивідуальності [4, с. 131].

Сам термін «правова держава» з'явився в XIX ст. у німецькій літературі у працях К.Т. Велькерах і Р. Моля. Створення юридично завершеного поняття «правова держава» пов'язують з ім'ям Р. Моля. У 1829 р. він дав визначення правової держави як конституційної держави, яка повинна спиратися на закріплені в конституції права і свободи громадян, на забезпечення судового захисту особи [5, с. 164].

Надалі ідея легітимності логічно розвинулася у державно-правових поглядах відомого українського вченого-юриста, представника соціологічної школи права, професора Київського університету Б.О. Кістяківського. Учений висловлює свої погляди про народний суверенітет через призму вчення про правову (конституційну) державу. Остання, на його переконання, ґрунтується на основі гармонійного поєднання двох основоположних принципів – прав і свобод людини та народного суверенітету: «У правовій державі влада повинна бути організована так, щоб вона не пригнічувала особистість; у ній як окрема особистість, так і сукупність особистостей – народ – повинні бути не тільки об'єктом влади, але її суб'єктом» [6, с. 330].

Як зазначав Б.О. Кістяківський, у конституційній державі влада безпосередньо пов'язана з народом, оскільки сам народ бере безпосередню участь в організації влади та створенні її органів. У конституційній державі уряд і народ не можуть протиставлятися як щось протилежне та вороже один одному. Водночас вони не зливаються повністю і не уособлюють щось нероздільно існуюче. Навпаки, державна влада в конституційній державі залишається цілісною, неподільною владою і зберігає своє власне, самостійне значення та існування. Але ця влада солідарна з народом, оскільки їхні завдання та цілі одні і ті самі, їхні інтереси значною мірою спільні: «Єдність влади з народом є завжди ціллю й основною метою будь-якого конституційного уряду» [6, с. 331].

Визначний внесок у формування легітимності публічної влади здійснили французькі мислителі XIX ст. Б. Констан, Ф. Гізота, А. де Токвіль. Вони одними з перших запровадили у політико-правовий лексикон поняття «легітимність» у його сучасному розумінні.

Основне питання їх інтелектуальних пошуків зводилося до такого: чи завжди воля народу, про яку писав їхній співвітчизник Ж.-Ж. Руссо, має легітимний характер і як зробити управління суспільством ефективним, зберігши свободу й основні правові гарантії громадян? Так, Б. Констан, Ф. Гізо й А. де Токвіль вважали, що політична влада – це явище соціальне, адже індивіди вступають у відносини один з одним не завдяки юри-

дичним законам, а навпаки, закони є продуктом суспільних відносин [7, с. 62].

На переконання Б. Констан, не народний суверенітет, а права та свободи людини є основним мірилом легітимності. Саме останні виступають тим критерієм, на основі якого можна констатувати легітимний характер влади. «Наділіть носіїв виконавчої влади правом зазіхати на індивідуальну свободу, і ви знищите всі гарантії, які були першою умовою і єдиною ціллю об'єднання людей під владою законів» [8, с. 180].

На думку філософа, всі громадяни незалежно від волі державної влади володіють індивідуальними правами, які передбачають: особисту свободу, свободу совісті, свободу думки та слова, право власності.

Відстоюючи у своїх працях ідею про те, що права та свободи людини є основним критерієм легітимності державної влади і що будь-яке беззаконня щодо особистих прав, навіть те, що санкціоноване народним суверенітетом, не має нічого спільного з легітимацією, Б. Констан закладав основи ліберально правової концепції легітимності влади, котра стала популярною в XIX ст. не лише у Франції, а й у інших країнах Європи [7, с. 64].

На думку Ф. Гізо, єдиним джерелом легітимності за природою є розум, істина та справедливість, легітимність влади перебуває поза межами суспільства, а верховна влада не має політичної природи. Принципово важливий елемент концепції Ф. Гізо – твердження про неможливість пізнання абсолютної істини, внаслідок якої єдино легітимна влада не зможе повністю бути втілена на землі у тій чи іншій формі правління [9, с. 515].

Абсолютної суверенної влади, так само як і абсолютної легітимності, не існує, незважаючи на те, що правителі часто намагаються досягти за допомогою сили такого земного правління. «Жоден народ не визнав владу лише через її силу, він хотів вірити в її легітимність, божественність. Жодна влада не задовольняється лише однією силою; вона потребувала того, щоб її визнали легітимною та божественною. Що ще потрібно для того, щоб довести, що суверенітет належить одній тільки істині, справедливості, одному лише Богу» [9, с. 515].

Ф. Гізо спробував запропонувати свою теорію легітимності, яка б не ґрунтувалася ні на принципі народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо, ні на принципі особистої свободи Б. Констан. Джерелом легітимності є не суспільні відносини, а вищий Розум, яким є Бог. Суть політичної легітимності Ф. Гізо характеризує у такий спосіб: «Вона є не що інше, як презумпція моральної легітимності; презумпція, яка встановлюється щодо державної влади за двох умов. Перша – щоб вона певною мірою задовольняла головні нагальні потреби, тобто щоб вона володіла певною частиною дійсної легі-

тимності; друга – щоб через певний час публічно влада отримала схвалення».

Аналізуючи концепцію легітимності державної влади, необхідно згадати вчення ще одного французького мислителя А. де Токвіля, викладене у відомій праці «Про демократію в Америці». Він вважав, що для сучасних демократій надзвичайно важливо, щоб такий принцип не порушував особисті права та свободи особи: «Тому саме за часів демократії справжні поборники свободи й величі людини мають негайно і рішуче перешкодити тому, аби суспільна влада могла принести в жертву окремі права кількох громадян в ім'я реалізації своїх глобальних задумів» [10, с. 571].

Як саме необхідно будувати відносини у демократичному суспільстві, А. де Токвіль коротко виклав в одній зі своїх тез: необхідно надати державній владі доволі широкі, але зрозумілі й визначені повноваження; дати приватним особам конкретні права й гарантувати їм незаперечну змогу користуватися цими правами.

Важливим суб'єктом легітимації державної влади та гарантом прав і свобод людини є громадянське суспільство. Через політичні асоціації, незалежну пресу органи самоврядування в демократичному суспільстві (А. де Токвіль має на увазі США) представляють інтереси народу перед владою і контролюють її. Особливе місце у формуванні демократичного суспільства з високим рівнем культури належить релігії. Вона є «охоронцем моралі», яка є «кращим охоронцем права і заправою свободи» [7, с. 67].

Тобто вищенаведене дає нам змогу зробити висновок, що вчення А. де Токвіля виокремлюється серед інших представників французької політико-правової думки тим, що він вважає громадянське суспільство не лише індикатором легітимності влади, але і її джерелом, рушійною силою, яка безпосередньо впливає на формування державної влади та здійснення контролю за нею.

Дослідників соціологічної школи права, німецьких державознавців Р. Ієрінга і Г. Єллінека, по праву можна вважати творцями правової теорії легітимності.

Відповідно до вчення Р. Ієрінга основне покликання держави – здійснення суспільного примусу, оскільки держава, за словами вченого, є «організацією соціального примусу». Метою такого примусу, як це впливає з праці «Мета в праві», – забезпечення суспільних інтересів, і досягнення цієї мети покладається на державну владу та право. У цьому контексті Р. Ієрінг детально аналізує сутність державної влади та порядок її застосування. Для реалізації державної мети державна влада повинна стояти вище за всі інші влади через те, що наділена найбільшою силою: «Безсилля, неміч державної влади – смертельний гріх держави...» [11, с. 285].

Засобом здійснення примусу державною владою є право, яке, за визначенням дослідника, є «сукупністю діючих у державі примусових норм».

Державна влада та право тісно взаємозв'язані між собою: влада набуває реальної сили лише завдяки праву, тоді як право набуває своєї реалізації лише через діяльність держави. Більше того, Р. Ієрінг висловлює твердження, притаманне представникам саме юридичного позитивізму, про те, що «держава є єдиним джерелом права».

Головна мета державної влади відповідно до ідей німецького вченого – здійснення примусу, або реалізація права, натомість метою права є задоволення інтересів індивідів всередині суспільства. Право – це юридично захищений інтерес, тому при захисті будь-яких інтересів першочергово вирішується питання узгодженості інтересів індивіда та суспільства.

Отже, у державно-правовій доктрині Р. Ієрінга держава посідає домінуюче місце щодо права: по-перше, право виявляється зобов'язаним державі не лише своїм походженням, а й способом існування; по-друге, право є фактично тотожним закону; по-третє, право зводиться до сукупності примусових норм і є «політикою влади».

За допомогою права державна влада здійснює процес панування однієї групи людей над іншою, що набуває легального характеру. Найвищий рівень владарювання заснований на двосторонній обов'язковій силі правової норми, таке владарювання передбачає, що державна влада визнає прийняті нею правові норми обов'язковими і для самої себе. Саме наведена умова забезпечує правомірний характер державної влади, оскільки «хто узгоджує свої дії з вимогами права або закону, той діє правомірно, законно, легально, в іншому разі – протиправно, протизаконно, незаконно, нелегально» [11, с. 307].

Всі ці поняття можна застосовувати як до державної влади, так і до підданих. Р. Ієрінг ототожнює правомірність (легітимність) із законністю (легальністю), оскільки легальна влада, тобто така, що діє в межах чинного закону, є одночасно і легітимною (правомірною).

Ще одним представником теорії юридичного позитивізму, у працях якого проблема легальності та легітимності державної влади стала однією із ключових, є німецький вчений-державознавець Георг Єллінек. До речі, першість у використанні поняття «легітимність» («правомірність») у державному праві Німеччини належить саме Г. Єллінеку.

На думку німецького вченого, право необхідно розглядати одночасно і як сукупність норм, що спираються на зовнішній примус, і як норми, які є загальноновизнаними, а тому і гарантованими суспільством. Інакше кажучи, право досягає своєї мети як через мотивацію, побудовану на почутті страху перед можливим застосуванням

санкцій, так і через повагу до нього як до «етичного мінімуму». По суті, Г. Єллінек закладав основи інтегративної теорії право розуміння, яка намагалася примирити між собою позитивне та природне право [12, с. 35].

Г. Єллінек пропонує свою власну концепцію легітимності публічної влади та права, що сформувалася на основі критики попередньої теорії легітимації, протагоністами якої були прихильники династії Бурбонів у Франції. Він, по суті, розвиває її. У Г. Єллінека «легітимність» означає правомірність у природно-правовому сенсі, тобто відповідність соціальної практики уявленням більшості її суб'єктів про справедливість або розумність такої практики. «Зерно істини, – пише автор, – містить у собі і теорія легітимізму, яка виводить право із тривалого визнання фактичних відносин» [13, с. 342].

Джерелом легітимності державної влади та права, на думку вченого, можуть бути не лише традиції та звичаї, а й уявлення про природно-правовий порядок чи про природне право. У силу своєї внутрішньої справедливості та моральності уявлення про таке право завжди міститься у психіці людини, тому завдяки своєму моральному потенціалу воно завжди залишається дієвим. Уявлення про природне право енергійно сприяє легалізації навіть найглибших і швидко здійснюваних перетворень державного і правового ладу. Переконавання в розумності нового порядку створює уявлення про його правомірність. Цим можна пояснити примус, що довго тривати не може, тому що він набуває характеру звичайно-правового, або ж цей виключно зовнішній порядок руйнується. Саме усвідомлення фактично існуючого порядку правовим надає державній владі легітимний (правомірний) характер і робить її стійкою та тривалою: «Державна влада повинна – не рахуючи перехідних епох – спиратися на переконання народу в її правомірності, що стосується будь-якої форми держави, не виключаючи і необмеженої монархії» [13, с. 410].

Нормативісти (легісти), погляди яких найбільш повно викладені у працях Г. Кельзена, взагалі ототожнювали поняття «легітимність» і «легальність» і вважали, що будь-яка легальна влада автоматично є і легітимною.

Найвідоміший представник правового позитивізму, родоначальник «чистого вчення про право» Г. Кельзен розглядає державу як нормативний правопорядок і трактує легітимність як відповідність дії влади формальній правовій нормі. Для Г. Кельзена характерне зміщення центру ваги у розумінні права з волі суверена на суспільне визнання правил поведінки. Правові норми наділяються властивістю легітимності, обґрунтованості, виражаються у ставленні до них громадян. Він виводить право не з волі держави, а з «основної норми». «Згідно з основною нормою державного правопорядку ефективний уряд – це той уряд, який на підставі чинної

конституції створює дієві загальні та індивідуальні норми. Його можна вважати легітимним урядом держави», – писав Г. Кельзен [14, с. 226].

Питання легітимності державної влади висвітлене у працях ще одного німецького юриста, соціолога Макса Вебера. Саме він застосував системний аналіз легітимності як фундаментальної властивості влади загалом, так і державної влади зокрема. Будучи яскравим представником юридичного позитивізму, М. Вебер у своєму аналізі державної влади, подібно до Г. Єллінека, вчення якого мало на нього неабиякий вплив, поєднував як юриспруденцію, так і соціологію.

М. Вебер у праці «Господарство і суспільство» визначає три «ідеальні типи» легітимності влади, наголошуючи, що поняття «легітимна влада» й «авторитет» – синоніми. Учений вводить у соціологію поняття «визнання» і перетворює його на категорію «орієнтація на іншого», що виявилось визначальним моментом соціальної дії. Сучасне суспільство, приймаючи правила легітимації влади, передбачає можливість різного розуміння її сенсів, де кожен із них може бути соціально визнаним, що означає – цінним та авторитетним.

Вчений виділяє особливу форму влади – панування, під яким розуміється здатність забезпечувати порядок і підкорення шляхом застосування чи загрози застосування фізичного чи психічного насилля. У структурі панування вчений розрізняє три елементи: пануючу меншість, апарат управління та підпорядковану пануванню меншості масу [15, с. 18].

М. Вебер виділяє три джерела легітимності влади: традицію, харизму та раціональність. Ним було виділено три чисті типи легітимного панування: традиційне, харизматичне та раціонально-правове.

З цього приводу М. Вебер у своїй праці «Господарство та суспільство» пише таке: «Існує три чисті типи легітимного панування. Їх легітимність може бути: 1) раціонального характеру, тобто базуватися на вірі в легальність встановленого порядку і законність здійснювання панування на основі цієї легальності (легальне панування); 2) традиційного характеру, тобто заснована на звичайній вірі у святість традицій і вірі в легітимність авторитету, що побудований на цих традиціях; 3) харизматичного характеру, тобто базуватися на неабияких проявах святості або геройської сили, чи зразковості особистості та створеному цими проявами порядку (харизматичне панування)» [16].

Як вважав М. Вебер, основними засадами раціонально-правової легітимності є такі: а) будь-які закони приймаються і можуть за бажанням змінюватися із дотриманням певних формальних процедур; б) члени об'єднання, яке здійснює владу, можуть обиратися або ж призначатися, саме це об'єднання та всі його частини є підприємствами;

в) окремі гетерономні й гетерокефальні підприємства такого роду називають органами влади, або владними установами; г) управлінський штаб складається із чиновників, що призначаються керівництвом, а підлеглі вважаються членами владного об'єднання (тобто громадянами) [17, с. 121].

Таким чином, за легального типу панування джерелом легітимності виступає інтерес, що раціонально стимулює людей підкорятися не особі керівника, а праву, в рамках якого обираються і діють представники влади в демократичних державах. Це безособовий (деперсоніфікований) формально-правовий принцип, якому підкоряються не лише керовані, але і керівники (чиновники, бюрократія).

Наступним типом легітимного панування є традиційний тип, який заснований на вірі у звичай, у священну дію спрадавних існуючих порядків і влад. Такий тип схожий на стосунки в патріархальній сім'ї, де традиції добровільного підпорядкування старшим особливо міцні та стійкі. Традиційне панування характерне для феодальної Європи і Сходу, для монархічних форм правління. Але Вебер вважав, що і для Заходу, для стабільності демократії корисне збереження монарха, що підкріплює авторитет держави багатомісними традиціями шанування влади [18, с. 175].

Третім ідеальним типом легітимного панування у класифікації М. Вебера є харизматичне панування. Харизматичний (від грецьк. *charisma* – божественний дар) тип влади ґрунтується на вірі у виняткові якості керівника, дані йому зверху – Богом або природою. Прикладом може бути популярність генерала Ш. де Голля у Франції, який перший почав використовувати поняття «легітимність» щодо політичної влади. Зазвичай, коли сьогодні застосовується поняття «харизма», воно тлумачиться виключно як специфічна здатність особи концентрувати навколо себе політичну енергію і тим самим спрямовувати маси на певні дії. Однак насправді для М. Вебера харизматичне панування – це не просто зв'язок «вождь – послідовники», але й доволі складна управлінська технологія, яка передбачає постійне збереження та підтримання харизми.

Саме тому за умов харизматичної легітимності ми часто спостерігаємо формування різноманітних культів особистості, що не стільки породжуються марнославством чи будь-якими іншими індивідуальними властивостями харизматичного лідера, як постають результатом об'єктивної необхідності політико-технологічного підтримання харизми, котра, по суті, виступає основою як легітимності лідера, так і легітимності тих рішень, що ним приймаються.

Вклад М. Вебера у систематизацію легітимності державної влади важко переоцінити, він вивів теорію легітимності влади на новий науковий

рівень. У цьому сенсі цілком слушно видається теза В.А. Бачиніна, який зазначає, що незважаючи на те, що сам термін «легітимність державної влади» доволі активно використовувався ще у XVII – XVIII ст. (насамперед варто згадати французьку політичну традицію, де саме через визнання легітимності королівської влади робилися теоретичні спроби обґрунтувати її незмінність), концептуально розроблене це поняття лише в дослідженнях М. Вебера [19, с. 126].

Проблема легітимності державної влади була також предметом розгляду російських та українських дослідників. Видатний російський юрист М.М. Коркунов, котрий розробив психологічну теорію права, вважав, що однією з основних опор будь-якої державної влади є почуття законності. Він писав: «Авторитет наказів влади базується завжди, зрештою, на визнанні їх обов'язковості з боку суспільства. Кожен окремий громадянин змушений підкорятися наказам органів влади не лише тому, що той, хто наділений владою, цього вимагає, але й тому, що все суспільство визнає ці накази обов'язковими» [20, с. 286].

На думку вченого, державна влада не є безумовною й абсолютною, тому, усвідомивши необхідність їй підкорятися, людина одночасно усвідомлює, що органи державної влади зобов'язані у процесі здійснення своїх функцій дотримуватися юридичних норм, які розмежовують інтереси влади й інтереси особи й суспільства. У конституційно-правовій демократичній державі вся повнота влади належить народу, котрий не лише формує, але й здійснює контроль за публічною владою. Характерною ознакою такої держави є злиття суб'єкта й об'єкта владних відносин в одне політичне ціле, оскільки народ як єдине джерело влади є водночас і владарюючим, і підвладним.

Розглянувши модель представників теорії юридичного позитивізму, доходимо висновку, що найповніше проблема легітимності державної влади була висвітлена основоположниками соціологічної школи права.

Література

1. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти : дис ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 447 с.
2. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. Ч. 1. Метафизические начала учения о праве. *Сочинения* : в 6 т. Москва, 1965. Т. 4. Ч. 2.
3. Кант И. *Сочинения* : в 6 т. Т. 4. Ч. 2 / под ред. В.Ф. Асмуса. Москва : Мысль, 1965. 478 с.
4. Гумбольдт В. О пределах государственной деятельности. Челябинск : Социум, 2009. 287 с.
5. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права : підручник. Львів : «Новий Світ-2000», 2003. 584 с.
6. Кистяковский Б.А. Философия и социология права. Санкт-Петербург : РГХИ, 1999. 800 с.
7. Ковальчук В.Б., Богів Я.С. Правова доктрина народного суверенітету та легітимності державної влади

у Франції в період XIX століття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 61–68.

8. Констан Б. Принципи політики. *Классический французский либерализм*. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2000. С. 23–262.

9. Гизо Ф. Политическая философия: о суверенитете. *Классический французский либерализм*. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2000. С. 507–588.

10. Токвіль А. де. Про демократію в Америці : у 2 т. / пер. з фр. Г. Філіпчука, М. Москаленка. Київ : Всесвіт, 1999. 590 с.

11. Иеринг Р. Цель в праве. *Избранные труды* : в 2 т. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2006. Т. I. 624 с.

12. Ковальчук В.В. Проблема легітимності та легальності влади в державно-правових доктринах Р. Ієрінга та Г. Еллініка. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 32–38.

13. Еллинек Г. Общее учение о государстве / вступ. ст. И.Ю. Козлихина. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс 2004. 1050 с.

14. Кельзен Г. Чистое учение о праве / пер. с нем. М.В. Антонова и С.В. Лёзова. Санкт-Петербург : Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. 542 с.

15. Ковальчук В., Богів Я. Вчення про легітимність влади та народний суверенітет в державно-правових поглядах представників соціологічної школи права в Німеччині у другій половині XIX – першій чверті XX століття. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 15–20.

16. Вебер М. Хозяйство и общество. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000306/index.shtml>.

17. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. Ч. 1. Метафизические начала учения о праве. *Сочинения* : в 6 т. Москва, 1965. Т. 4. Ч. 2.

18. Левчук І.І. Легітимність влади як детермінанта соціально-політичного порядку. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 12–18. С. 174–182.

19. Бачинин В.А. Политология. *Энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В.А., 2005. 288 с.

20. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 430 с.

Анотація

Кравченко Т. А. Природно-правова модель легітимності державної влади. – Стаття.

У статті розглядаються природно-правові моделі легітимності державної влади. Досліджуються дві основні моделі легітимності державної влади: природно-правова модель і модель легітимності представників теорії юридичного позитивізму, детально проаналізовані концепції кожної з цих моделей. З'ясовано, що принципово важливе значення для розвитку теорії правової держави мала творчість І. Канта. Як і багато інших тогочасних мислителів, він вважав, що держава прийшла на зміну природному стану, в якому не було ніякої гарантії законності. Моральний борг, почуття поваги до природного права спонукають людей полішити цей стан і шляхом суспільного договору перейти до життя у громадянському суспільстві, державі. Суспільний договір укладають між собою морально розвинені люди, тому державі забороняється поводитися з ними як з істотами, котрі не знають морального закону і не можуть самі обрати правильну лінію поведінки. Визначено, що висунення й обґрунтування І. Кантом тверджень про те, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю, що індивіди відмовляються від необмеженої та свавільної свободи природного стану

на користь справжньої свободи у правовому стані, що призначення держави полягає в досконалому праві, максимальній відповідності державного устрою принципам права тощо дають підстави вважати його одним із творців теорії правової держави. Доходимо висновку, що найповніше проблема легітимності державної влади була висвітлена основоположниками соціологічної школи права. Характерними ознаками концепції легітимності державної влади соціологічної школи права є ототожнення поняття «легітимність» і «легальність»: вважається, що будь-яка легальна влада автоматично є і легітимною; лише легальна, раціональна влада має легітимний характер; влада належить народу, який не лише формує, але і здійснює контроль за публічною владою, влада і народ виступають як єдине політичне ціле. Державна влада не є безумовною й абсолютною, тому, усвідомивши необхідність їй підкорятися, люди на одночасно усвідомлює, що органи державної влади зобов'язані у процесі здійснення своїх функцій дотримуватися юридичних норм, які розмежовують інтереси влади й інтереси особи та суспільства.

Ключові слова: державна влада, легітимність, демократія, публічна влада, державні гарантії, права і свободи людини, законність, джерела права.

Summary

Kravchenko T. A. Natural-legal model of legitimacy of state power. – Article.

In article natural and legal models of legitimacy of the government are considered. Two main models of legitimacy of the government are investigated: the natural and legal model and model of legitimacy of representatives of the theory of legal positivism, detail analyzed concepts of each of these models. It was found that the work of I. Kant was of fundamental importance for the development of the theory of the rule of law. Like many other thinkers of the time, he believed that the state replaced the natural state, in which there was no guarantee of legitimacy. Moral duty, a sense of respect for natural law motivate people to leave this state and through a social contract to move to life in civil society, the state. The social contract is concluded between morally developed people, so the state is forbidden to treat them as beings who do not know the moral law and can not choose the right course of action. It is determined that I. Kant's statement and substantiation of claims that each person is an absolute and self-sufficient value, that individuals refuse unlimited and arbitrary freedom of natural state in favor of true freedom in the legal state, that the purpose of the state is perfect law, maximum compliance state system, the principles of law, etc., give reason to consider him one of the main creators of the theory of the rule of law. As a result, we draw the conclusion that most fully the problem of legitimacy of the government was covered by founders of sociological school of the law. Characteristic signs of the concept of legitimacy of the government of sociological school of law is the identification of the concept "legitimacy" and "legality" it is considered that any legal power automatically is also legitimate; only the legal, rational power has legitimate character; the power belongs to the people which not only create, but also exercises control of the public power, the power and the people act as uniform political whole. The state power is not insane, absolutely, therefore, having grasped the need to grow up, people immediately learn how to organize the power of the state in the process of building up their functions to achieve the norm.

Key words: government, legitimacy, democracy, public power, state guarantees, rights and freedoms of the person, legality, sources of law.

УДК 344.7
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).575](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).575)

А. М. Соцька
orcid.org/0000-0002-6633-9192
кандидат юридичних наук,
заступник завідувача відділу забезпечення діяльності
Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю
Департаменту забезпечення діяльності уповноважених,
представників та роботи Офісу Президента України

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВІД ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ

Значущість питання захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб у контексті його правового регулювання очевидна та визнана. Тим паче тепер – за умов коронавірусної хвороби. Свідоме досить високою мірою проблемами зазначеної категорії населення суспільство зіштовхнулося з відсутністю належного правового та соціального захисту осіб з інвалідністю в час інфекційної кризи.

Зазначена категорія населення вкрай уразлива перед такими захворюваннями через суб'єктивні й об'єктивні чинники, серед яких проблеми зі здоров'ям, зумовлені інвалідністю, бар'єрність зовнішнього середовища, зубожіння, часткове чи повне нехтування їхніми потребами на етапах прийняття відповідних рішень щодо інфекційних хвороб і їх реалізації тощо.

Реалії сьогодення дають можливість окреслити проблематику з питання захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб. Слід наголосити, що наукові дослідження за задекларованою темою відсутні. Водночас тією чи іншою мірою питань захисту населення від інфекційних хвороб у своїх працях торкалися Р. Гревцова, О. Губанова, Л. Жаліло, В. Кий-Кокарева, О. Кононенко, А. Котвіцька, І. Кубарева, В. Москаленко, Я. Радиш, І. Солоненко, І. Старченко та ін.

Ураховуючи зазначене, маємо за мету визначитися зі змістом державної політики щодо захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб, а особливо з недоліками законодавчого забезпечення цієї сфери.

Красномовно про проблему захисту осіб з інвалідністю за умов інфекційних захворювань говорить заява Верховного комісара ООН із прав людини Мішель Бачелет: «Люди з інвалідністю менше за інших захищені від COVID-19. Введені обмеження, включаючи ізоляцію, створюють для них значно більше труднощів... За умов пандемії люди з інвалідністю не почувуються в безпеці у своїх власних будинках, оскільки через заходи ізоляції вони позбавлені повсякденної підтримки і послуг. А деякі з них сильно страждають через самоізоляцію» [1].

Сьогодні існує безліч проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням прав і законних

інтересів осіб з інвалідністю під час пандемії. Серед них такі: 1) чи враховано та яким чином питання інвалідності у спеціальному законодавстві; 2) чи передбачено в місцевих програмах заходи, у т. ч. матеріального характеру, з надання допомоги особам з інвалідністю, які опинилися у складних життєвих обставинах, під час інфекційних криз; 3) чи можливо особі з інвалідністю з порушеннями зору, слуху, психічними розладами та розумовою відсталістю отримати в доступних форматах інформацію про інфекційні хвороби, їх спалахи та боротьбу з такими хворобами, про захист від них і відповідну допомогу; 4) де та яким чином отримуватиме необхідну медичну допомогу особа з інвалідністю з урахуванням бар'єрності зовнішнього середовища, фінансової неспроможності та необхідності самоізоляції; 5) який рівень обізнаності медичного персоналу з надання медичних послуг особам з інвалідністю, хворим на інфекційні хвороби; 6) чи ведеться статистика щодо ураження осіб з інвалідністю інфекційними захворюваннями; 7) хто доглядатиме за особою з інвалідністю в разі, коли захворіє відповідальна за такий догляд особа? Перелік таких проблем невичерпний.

Причиною виникнення та існування цих і безлічі інших проблем у досліджуваній сфері вважаємо недосконалу державну політику захисту населення від інфекційних хвороб загалом та осіб з інвалідністю зокрема. На нашу думку, державна політика відповідного спрямування є сукупністю цілей, заходів, рішень і дій із публічного адміністрування розвитку країни у напрямі реалізації виробленого політичного курсу з метою досягнення конкретної політичної мети щодо захисту населення від інфекційних хвороб з урахуванням питання інвалідності.

Переконані, що ефективність і результативність державної політики за будь-яким напрямом значною мірою залежить від політичної волі, яка є рушійною силою у прийнятті тих чи інших рішень, оскільки спрямована на перетворення дійсності в інтересах і цілях суспільства в рамках законодавчого поля.

Зосередившись на аналізі нормативно-правових актів із досліджуваного питання, вважаємо цілком обґрунтованим висновок стосовно того, що національне законодавство у сфері захисту населення від інфекційних хвороб не витримує жодної критики на предмет врахування потреб осіб з інвалідністю.

Основними нормативно-правовими актами в досліджуваній галузі, які теоретично мали б містити норми-гарантії щодо захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб, є такі: Конституція України (ст. 49) [2], Основи законодавства України про охорону здоров'я [3], Закони України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [4], «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [5], «Про затвердження Загальнодержавної програми імунпрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2009–2015 рр.» [6], постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 р. № 893 «Про затвердження Правил санітарної охорони території України» [7], накази Міністерства охорони здоров'я України від 17 травня 2019 р. № 1126 «Про затвердження Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів з готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ» [8], від 10 січня 2006 р. № 1 «Про затвердження Форм первинної облікової документації з інфекційної, дерматовенерологічної, онкологічної захворюваності та інструкцій щодо їх заповнення» (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 8 червня 2006 р. за № 686/12560) [9] тощо.

Так, Основи законодавства України про охорону здоров'я не містять гарантій щодо забезпечення прав і потреб осіб з інвалідністю під час здійснення заходів із запобігання інфекційним захворюванням, небезпечним для населення [3].

Водночас питання інвалідності у профільному Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [4] згадується лише в нормі п. 1 ч. 2 ст. 39, якою регламентовано розмір державних страхових виплат медичним працівникам державних і комунальних закладів охорони здоров'я в разі встановлення групи інвалідності протягом одного календарного року, яка настала внаслідок захворювання коронавірусною хворобою (COVID-19), за умови, що таке захворювання пов'язане з виконанням професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження.

Певний підтекст відповідного змісту можна знайти в абз. 5 і 6 ст. 5 цього Закону [4], у яких зазначено, що органи місцевого самоврядування у сфері захисту населення від інфекційних хвороб забезпечують доступність і безоплатність надання медичної допомоги хворим на інфекційні хворо-

би у державних і комунальних закладах охорони здоров'я; забезпечують відповідно до законодавства громадян пільгових категорій лікарськими засобами та виробами медичного призначення для лікування і профілактики інфекційних хвороб. Незрозуміло, про яку доступність ідеться та яких громадян пільгових категорій зазначена гарантія стосується. Загальновідомо, що рівень, для прикладу, архітектурної доступності медичних закладів є вкрай низьким. Тож постає питання, наскільки реалістичною є гарантія безоплатного проведення медичних оглядів та обстежень осіб з інвалідністю, хворих на інфекційні хвороби, у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та державних наукових установах лікування.

Також слід зазначити, що в ч. 6 ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [4] визначено умови проведення профілактичних щеплень особам, визнаним в установленому законом порядку недієздатними й обмежено дієздатними. Значна частина таких осіб має інвалідність унаслідок психічних чи інтелектуальних порушень.

Водночас статті цього спеціального Закону України [4], у яких ідеться про органи державної влади, не містять окремих положень, які б стосувалися повноважень щодо забезпечення захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб.

Жодної вимоги у ст. 31 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [4] і стосовно доступності для осіб з інвалідністю обсерваторів, тимчасових закладів охорони здоров'я (спеціалізованих шпиталів).

У Законі України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [5] питання інвалідності згадується лише раз у ст. 48, в якій закріплено норму про відшкодування збитків громадянам у разі порушення санітарного законодавства, що призвело і до інвалідності. Що стосується надважливих питань публічного адміністрування відносин у регламентованій згаданим Законом сфері, здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні, то вони не включають питань інвалідності у супереч тому, що повною мірою стосуються прав та інтересів відповідної категорії осіб.

Хоча в Загальнодержавній програмі імунпрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2009–2015 рр. [6] і було зазначено, що інфекційні хвороби є однією з основних причин інвалідності населення в усьому світі, а також однією з цілей визначено забезпечення епідемічного благополуччя населення шляхом зниження рівня інвалідності внаслідок інфекційних хвороб, проте жоден захід згаданої Програми не стосувався осіб з інвалідністю.

У Правилах санітарної охорони території України, затверджених постановою Кабінету Міністрів

України від 22 серпня 2011 р. № 893 [7], як основному документі, яким визначається механізм здійснення організаційних медико-санітарних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних і протиепідемічних заходів, спрямованих на запобігання занесенню та поширенню на територію України інфекційних хвороб, взагалі не йдеться про забезпечення прав і законних інтересів осіб з інвалідністю.

Сьогодні за умов поширеності коронавірусної хвороби не відома чисельність осіб з інвалідністю, котрі захворіли, одужали та померли від COVID-19. Також відсутня статистика про щеплення осіб з інвалідністю проти інфекційних хвороб. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 січня 2006 р. № 1 «Про затвердження Форм первинної облікової документації з інфекційної, дерматовенерологічної, онкологічної захворюваності та інструкцій щодо їх заповнення» (зарєстровано в Міністерстві юстиції України 8 червня 2006 р. за № 686/12560) [9] також не містить жодної згадки про осіб з інвалідністю. Тож немає статистики – немає проблеми. Те саме стосується і Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом і гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів із готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ [8].

Окремо слід зазначити, що в разі загрози чи виникнення або поширення інфекційних хвороб для осіб з інвалідністю з порушенням зору, слуху та психічними розладами й розумовою відсталістю особливу небезпеку несе інформаційна бар'єрність, адже відсутність інформації про епідемічну ситуацію обеззброює і тим самим наражає на ще більший ризик захворювання.

Усупереч цьому поза увагою в нормативно-правових актах у сфері захисту населення від інфекційних хвороб залишилися питання інформування осіб з інвалідністю про епідемічну ситуацію та здійснювані протиепідемічні заходи (тож під сумнівом реалізація особами з інвалідністю права на отримання достовірної інформації щодо епідемічної ситуації в Україні через засоби масової інформації, інтернет-ресурси та в органах влади, працівники яких, для прикладу, не володіють навіть азами жестової мови. Деяко краща ситуація з телевізійними ЗМІ); врахування потреб зазначеної категорії населення під час планування та здійснення організаційних, фінансових та інших заходів, спрямованих на запобігання, профілактику, боротьбу, ліквідацію епідемій і спалахів інфекційних хвороб тощо.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, з огляду на надзвичайну ситуацію, викликану пандемією COVID-19, від якої вже померли тисячі людей у всьому світі,

висловила сподівання на соціальну відповідальність вітчизняних медіа і рекомендувала мовникам за можливості забезпечити субтитрування та/або сурдопереклад випусків новин та офіційних виступів представників органів влади з питань, які стосуються поширення коронавірусу COVID-19, а також запроваджених в Україні заходів протидії йому [10].

Як свідчить практика, відсутність деталізації питання інвалідності в законодавстві рівноцінна нехтуванню прав і потреб осіб відповідної категорії. Вважаємо, що такий стан справ зумовлений відсутністю політичної волі та пасивністю громадянського суспільства. Як наслідок, на практиці в умовах інфекційних криз представники зазначеної категорії осіб не можуть реалізувати конституційне право на охорону здоров'я. Окрім того, в умовах пандемій потреби осіб з інвалідністю ігноруються не лише у сфері охорони здоров'я, а й у всіх сферах їх життєдіяльності.

Тому залишається сподіватися, що потреби осіб з інвалідністю враховуватимуться в умовах загрози або виникнення інфекційних хвороб незалежно від того, чи відповідні питання відображені в нормах і положеннях національного законодавства в цій сфері. Особливо коли йдеться про хворих на соціально небезпечні інфекційні хвороби осіб, значна кількість яких має інвалідність, зокрема, для прикладу, носіїв туберкульозу.

Однак той факт, що норма ст. 25 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [4] про право осіб, які хворіють на туберкульоз в активній формі, на першочергове поліпшення житлових умов у порядку, встановленому законодавством, є мертвою, вселяє сумніви щодо якості й ефективності захисту населення від інфекційних хвороб, тим паче осіб з інвалідністю.

Особи з інвалідністю потерпають як безпосередньо від інфекційних захворювань, так і від наслідків, які такі захворювання зумовлюють для осіб зазначеної категорії, котрі не є носіями інфекції, адже й без того недостатня увага до їхніх проблем перефокусується на боротьбу з вірусами.

За умов спалахів інфекційних хвороб життєво необхідно забезпечувати доступ осіб з інвалідністю (особливо тих осіб, які перебувають у закладах інституційного догляду або потребують постійного стороннього догляду) до усіх послуг, що надаються населенню, передусім медичних. Не менш важливо залучати громадянське суспільство у сфері соціальної та правової захищеності осіб з інвалідності до прийняття рішень із питання захисту та боротьби з інфекційними хворобами для забезпечення прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, оскільки всі без винятку заходи щодо попередження, лікування та ліквідації інфекційних хвороб повинні враховувати аспект інвалідності.

Література

1. Верховний комісар ООН закликала держави захистити осіб з інвалідністю. 13 травня 2020 р. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/verkhovnyy-komisar-oon-zaklykala-derzhavy-zakhystyty-osib-z-invalidnistyu/.
2. Конституція України від 26 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
4. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1645-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.
5. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.
6. Про затвердження Загальнодержавної програми імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2009–2015 рр. : Закон України від 21 жовтня 2009 р. № 1658-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 2–3. Ст. 12.
7. Про затвердження Правил санітарної охорони території України : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 р. № 893. *Офіційний вісник України*. 2011. № 65. Ст. 2538.
8. Про затвердження Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів з готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 травня 2019 р. № 1126. *Офіційний вісник України*. 2019. № 51. Ст. 1762.
9. Про затвердження Форм первинної облікової документації з інфекційної, дерматовенерологічної, онкологічної захворюваності та інструкцій щодо їх заповнення : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10 січня 2006 р. № 1. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. Ст. 1779.
10. Регулятор закликає мовників забезпечити субтитрування чи сурдопереклад інформації про коронавірус COVID-19. URL: <https://naiu.org.ua/regulator-zaklykaye-movnykiv-zabezpechyty-subtytruvannya-chy-surdopereklad-informatsiyi-pro-koronavirus-covid-19/>.

Анотація

Соцька А. М. Особливості державної політики щодо захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб. – Стаття.

Стаття присвячена прогалинам у законодавчому регламентуванні захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб. Окрім іншого, в тексті зазначено про основні проблеми, з якими зіштовхуються представники зазначеної категорії населення як із числа захворілих на інфекційні захворювання осіб, так і загалом осіб з інвалідністю. Тим самим окреслено ключові напрями вдосконалення державної політики у сфері охорони здоров'я в напрямі розвитку законодавства з питання захисту населення від інфекційних хвороб і практики його реалізації відповідно. Також охарактеризовано основні нормативно-правові акти, норми та положення яких визначають механізм захисту населення від інфекційних хвороб, на предмет врахування потреб осіб з інвалідністю. Серед зазначених законодавчих актів – закони України й акти Кабінету Міністрів України та Міністерства охорони здоров'я

України. З'ясовано, що національне законодавство не містить спеціальних гарантій для осіб з інвалідністю стосовно їх захисту від інфекційних хвороб, не передбачає спеціальних заходів публічного адміністрування цією сферою, які б були спрямовані на забезпечення потреб осіб з інвалідністю. Тож установлено потребу в законодавчій регламентації питань врахування потреб осіб з інвалідністю в усіх аспектах державної політики щодо захисту населення від інфекційних хвороб, забезпечення доступу осіб з інвалідністю до медичних та інших видів послуг за умов інфекційних криз, забезпечення доступності інформації про інфекційні хвороби для осіб з інвалідністю всіх нозологій, збору статистичних даних про захворюваність осіб з інвалідністю на інфекційні хвороби тощо.

Акцентовано увагу на значенні участі громадянського суспільства у сфері соціальної та правової захищеності осіб з інвалідністю до прийняття рішень із питання захисту та боротьби з інфекційними хворобами для забезпечення прав і законних інтересів осіб з інвалідністю, оскільки всі без винятку заходи щодо попередження, лікування та ліквідації інфекційних хвороб повинні враховувати аспект інвалідності. За умов спалахів інфекційних хвороб життєво необхідно забезпечувати доступ осіб з інвалідністю (особливо тих осіб, які перебувають у закладах інституційного догляду або потребують постійного стороннього догляду) до усіх послуг, що надаються населенню, передусім медичних.

Ключові слова: особа з інвалідністю, інфекційна хвороба, пандемія, державна політика, охорона здоров'я.

Summary

Sotska A. M. Peculiarities of state policy regarding protection of persons with disabilities from infectious diseases. – Article.

The article is devoted to gaps in the legislative regulation of protection of persons with disabilities from infectious diseases. Among other things, the text mentions the main problems faced by the representatives of this category of the population both from the number of people suffering from infectious diseases and people with disabilities in general. This outlines the key areas for improving public health policy in the direction of developing legislation to protect the population from infectious diseases and the practice of its implementation, respectively. The main normative legal acts are also characterized, the norms and provisions of which determine the mechanism of protection of the population from infectious diseases, in order to take into account the needs of persons with disabilities. These legislative acts include laws of Ukraine and acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine. It was found that the national legislation does not contain special guarantees for persons with disabilities regarding their protection against infectious diseases, does not provide for special measures of public administration in this area, which would be aimed at meeting the needs of persons with disabilities. Therefore, there is a need for legislation to address the needs of persons with disabilities in all aspects of public policy to protect the population from infectious diseases, ensuring access of persons with disabilities to medical and other services in infectious crises, ensuring access to information about infectious diseases for persons with disabilities all nosologies, collection of statistical data on the incidence of infectious diseases among persons with disabilities, etc.

Emphasis is placed on the importance of civil society participation in the field of social and legal protec-

tion of persons with disabilities in decision-making on protection and control of infectious diseases to ensure the rights and legitimate interests of persons with disabilities, as all measures to prevent, treat and eliminate infectious diseases should take into account the aspect of disability. In the context of outbreaks of infectious dis-

eases, it is vital to ensure access for persons with disabilities (especially those in institutional care or in need of ongoing care) to all services provided to the population, especially medical services.

Key words: person with disability, infectious disease, pandemic, public policy, health care.

УДК 340+35.078.3

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).576](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).576)**А. В. Тарасюк***orcid.org/0000-0002-0479-0666*

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник наукової лабораторії забезпечення
інформаційної та кібернетичної безпеки
Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України*

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВИХ ОСНОВ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Інформатизація і глобалізація життєдіяльності світової спільноти, опанування людством кібернетичного простору, спричинені цим нові загрози й виклики унаочнили важливість правового забезпечення кібербезпеки людини, суспільства й держави, інформаційної безпеки загалом. Як бачимо, сучасна міжнародно-правова термінологія, як-от «глобальні проблеми», «нові виклики й загрози» тощо, повною мірою притаманна й інформаційній сфері та, відповідно, інформаційно-правовій науці. Що стосується нових викликів і загроз у цій сфері, то пов'язані вони насамперед із терористичними проявами (кібертероризмом), кіберзлочинністю із застосуванням новітніх технологій, розповсюдженням у глобальних мережах контенту, спрямованого на інформаційно-психологічний вплив, залякування користувачів, заклики до насильства, розпалювання расової, міжнаціональної, міжконфесійної та іншої ворожнечі, тощо.

Оцінка стану літератури. В основу написання статті покладено теоретичний доробок українських дослідників інформаційного права, зокрема О. Довганя, О. Золотар, В. Фурашева, Т. Ткачука та ін.

Метою дослідження є теоретичне застосування системного підходу до вивчення теоретичних засад правового забезпечення кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. Підхід до наукової розробки проблематики правового забезпечення кібербезпеки людини передбачає насамперед визначення предмета правового регулювання та його специфіки, аналіз положень вітчизняного й міжнародного інформаційного та іншого дотичного законодавства, а також відповідного поняттєво-термінологічного апарату. Таким чином, більш широкий підхід, що ґрунтується не лише на власне правовому регулюванні, а й на питаннях правового забезпечення, вбачається оптимальним для досягнення мети цього дослідження. Мається на увазі вивчення не тільки наявної нормативно-правової бази, ненормативних актів державних органів, а й положень документів стратегічного планування, правозастосовної практики тощо.

Отже, під правовим забезпеченням кібернетичної безпеки людини як складової частини правового забезпечення інформаційної безпеки взагалі розуміємо сукупність законодавчих, інших нормативних і ненормативних правових актів державних органів, документів стратегічного планування, правозастосовної практики, які стосуються створення умов для втілення в життя суб'єктивного права людини на кібербезпеку, захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз під час користування кіберпростором. Саме відповідні суспільні відносини і є предметом цього теоретико-правового дослідження, що базується на організаційно-правовій проблематиці, пов'язаній із забезпеченням кібернетичної безпеки людини в динамічних умовах розвитку глобального інформаційного суспільства.

На нашу думку, нині існує чітка взаємозумовленість між прогресом глобального інформаційного суспільства й ефективністю правового забезпечення кібернетичної безпеки особи. Останнє має сьогодні низку істотних недоліків. Це, зокрема: лакуни й суперечності наявної нормативно-правової бази, неповне охоплення нею суспільних відносин, що мають регулюватися й забезпечуватися; серйозні проблеми відповідної правозастосовної практики; низька ефективність наявних правових механізмів протидії викликам і загрозам кібернетичній безпеці тощо.

Слід наголосити на особливій правовій природі суспільних відносин, які виникають у глобальному кіберпросторі у зв'язку із протидією загрозам і викликам кібербезпеці особи, суспільства й держави. Ці відносини становлять вагомий частку всього комплексу інформаційних правовідносин, котрі виникають у процесі оперування інформацією (пошуку, отримання, зберігання, передавання, розповсюдження тощо) й регулюються нормами самостійної правової галузі – інформаційним правом.

Вказані відносини мають свої особливості, які вирізняють їх із-поміж інших правовідносин. По-перше, вони виникають, здійснюються і припиняються у процесі обігу інформації. По-друге, вони складаються навколо вельми специфічних об'єктів, а саме: інформації, інформаційних об'єктів і

технологій, кіберпростору, а також феноменів, на які спрямовані інформаційні права й обов'язки.

О. Золотар у своїй докторській дисертації робить справедливий висновок про те, що розуміння інформаційної безпеки людини як правової категорії повинно ґрунтуватися на комплексності її як соціального явища, а також враховувати її внутрішню будову [1, с. 13]. На наше переконання, таке твердження стосується і кібернетичної безпеки.

З урахуванням безумовної потреби дотримання в інформаційних відносинах оптимального балансу інтересів особи, суспільства й держави у цьому дослідженні увага приділяється головному суб'єктові цих відносин – людині в контексті належного правового забезпечення її кібернетичної безпеки. Вбачається важливим дослідити питання інформаційної право- та дієздатності, тобто інформаційно-правової суб'єктності.

У контексті інформаційно-правових відносин щодо протидії викликам і загрозам кібернетичній безпеці людини інформаційну правоздатність можна визначити як установлену, гарантовану й захищену державою можливість або спроможність особи брати участь в інформаційних суспільних відносинах. Тож у сфері кібернетичної безпеки людина набуває певних юридичних прав, а також обов'язків, що передбачають юридичну відповідальність за практичну реалізацію цих прав.

Інформаційну дієздатність як складову частину *інформаційної правосуб'єктності* можна визначити так: спроможність особи своїми діями в інформаційній галузі, у сфері використання кіберпростору набувати прав, брати на себе певні правові обов'язки, а також нести юридичну відповідальність у разі неправомірної поведінки. Нижче детально розглянемо проблематику реалізації людиною своїх законних інформаційних інтересів, прав і свобод за умов сучасних викликів і загроз кібербезпеці.

Що стосується другої важливої складової частини аналізованих правовідносин, пов'язаних із протидією викликам і загрозам кібербезпеці особи, – їх об'єкта, то в контексті цього дослідження його можна визначити так: стан захищеності особи від внутрішніх і зовнішніх загроз в інформаційній сфері при користуванні кіберпростором. Зауважимо, що рівень такої захищеності безпосередньо зумовлює стан забезпечення національних інтересів, істотно впливає на поступ глобального інформаційного суспільства.

Нарешті, ще один складник правовідносин, що розглядаються, – їхній зміст, котрий становлять юридичні права й обов'язки їхніх суб'єктів – особи, суспільства, держави та інших учасників інформаційних правовідносин.

Таким чином, при з'ясуванні правової природи відносин у сфері забезпечення кібернетичної безпеки особи слід комплексно дослідити усі пе-

релічені вище її складники – суб'єкта (людину у глобальному інформаційному просторі, котра потребує належного правового забезпечення своєї безпеки при користуванні кібернетичним простором), об'єкта (стан захищеності особи від внутрішніх і зовнішніх загроз під час використання кіберпростору) та зміст (сукупність прав та обов'язків усіх учасників зазначених суспільних відносин).

Немає жодних сумнівів, що визначальним правовим чинником, генератором розв'язання головних правових проблем у вказаній сфері є система прав і обов'язків. У ній втілюються основні принципи відносин особи та держави, унормовуються правила, стандарти поведінки, які суспільство (через відповідні державні інституції) визнає доцільними, корисними й обов'язковими для своєї нормальної життєдіяльності.

Задля кращого розуміння правової природи правовідносин щодо протидії викликам і загрозам кібербезпеці особи вбачається доцільним звернути увагу на особливості методики їх правового регулювання, яка, виходячи із базових методів правового регулювання, набуває в цьому міжгалузевому правовому інституті своїх специфічних, унікальних способів і прийомів. Інституту правового забезпечення кібернетичної безпеки особи, як і всій галузі інформаційного права, притаманна методика правового регулювання, котра діалектично сполучає імперативний і диспозитивний підходи. Отже, особливості методу інформаційного права полягають у поєднанні способів правового регулювання, які визначені принципами й основними напрямками державної політики у цій сфері.

У своїй «Філософії права» Г.В.Ф. Гегель, погоджуючись із твердженням, що метою держави є щастя громадян, писав: «Це, звісно, правильно: якщо їм зле, якщо їхні особисті цілі не досягаються, якщо вони не бачать, що їх досягнення можливе лише за допомогою держави, то остання стоїть на порцелянових ногах» [2]. У цьому контексті Г.Ф. Шершеневич зазначав, що не можна оминати увагою, пригнічувати особисті інтереси, «але головне в тому, щоби узгодити їх з інтересами цілого» [3].

Відповідно до гегелівської діалектики будь-який розвиток відбувається як перманентний процес: теза (твердження, або покладання) – антитеза (заперечення цього твердження) – синтез (зняття суперечностей, або заперечення заперечення). Як наслідок, у синтезі із тези й антитези виникає якісно новий стан, який, утім, не означає зникнення його вихідних складників. За Гегелем, зняття суперечності, означає також збереження тези й антитези, але в певній більш високій, гармонійній іпостасі.

Ґрунтуючись на цій методології та всебічному аналізу актуального стану взаємин особа – суспільство – держава, спробуємо виявити чинники

внутрішньої суперечливості, ознаки діалектизму, притаманні сучасному інформаційному суспільству. Основними з-поміж них, на нашу думку, є такі: суспільна інертність, неспроможність через певні об'єктивні й суб'єктивні причини належним чином скористатися науково-технічними надбаннями; проблематичність сприйняття особою постійно, лавиноподібно зростаючих обсягів інформації, що зумовлює виникнення певних внутрішніх запобіжників, фільтрів, коли людина визначає важливе й потрібне для себе ще перед сприйняттям інформації, підсвідомо її «фільтруючи»; проблема достовірності інформації, яка циркулює в кіберпросторі, надмірна завантаженість кіберсередовища відвертою дезінформацією, шкідливою чи забороненою інформацією і т. п.; проблеми впровадження інформаційних технологій (нерівномірність, недовіра до, скажімо, електронного урядування замість паперового, яке відточувалося багато віків, тощо); сприйняття новітніх інформаційних технологій у сфері автоматизації як тимчасових через те, що вони постійно вдосконалюються, допрацьовуються, замінюються більш сучасними тощо, тобто не мають усталеної форми; проблема можливості анонімності й водночас ідентифікації суб'єктів кіберпростору за умов глобалізації, транскордонності інформаційного суспільства.

Важливим чинником поступального розвитку інформаційного суспільства є якомога повніше залучення до глобальної інформатизації кожного члена інформаційного суспільства – суб'єкта інформаційних відносин, усвідомлення ним тих можливостей і переваг, які несуть інформаційно-телекомунікаційні технології. Домогтися цього можна тільки в разі забезпечення державою інформаційної, кібернетичної безпеки особи як атрибутивного чинника інформаційного суспільства [4, с. 245]. На жаль, сьогодні свідчить, що рівень такого забезпечення суттєво стримує потенції всебічного прогресу інформаційного суспільства, розвитку і впровадження новітніх інформаційних технологій.

Що стосується конкретних інтересів особи при використанні кібернетичного простору, то це насамперед гарантування доступу до інформації, забезпечення можливості користування величезними можливостями сучасних кібертехнологій, зокрема механізмами електронної демократії (самоврядування, адміністративні, судові та інші послуги тощо). І саме через брак або ж повну відсутність відповідних гарантій і механізмів забезпечення кібербезпеки особи процеси впровадження кібертехнологій і розвиток інформаційного суспільства гальмуються й не отримують належної суспільної підтримки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Слід зазначити, що нині поряд із такими усталеними безпековими іпостасями, як «національна», «державна», «інформаційна», надзвичайно актуалізувалася, сягнула загальнонаціонального рівня проблема кібернетичної безпеки особи. Для з'ясування сутності цього феномену треба розуміти як його статичні, так і динамічні параметри. Статика, яка характеризує певний «стан», не здатна повною мірою охопити й відобразити сутність явища й відповідного поняття.

З огляду на викладене під кібернетичною безпекою особи розуміємо такий стан її захищеності, який визначається спроможністю особи протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним інформаційним впливам, а також здатністю інформаційної держави й інформаційного суспільства забезпечувати її інформаційну безпеку.

Виникнення й розвиток глобального інформаційного простору, що вбирає в себе усі створені людством інформаційні потоки, актуалізували низку не лише власне технічних питань. Саме існування такого простору породжує також багато проблем морального плану. Постійне зростання вимог до забезпечення інформаційної безпеки особи якраз і зумовлюється глобалізацією й активізацією інформаційних взаємин у сучасному суспільстві [5, с. 184].

Отже, позаяк інформаційна держава об'єктивно стає середовищем людської життєдіяльності, то для забезпечення необхідного рівня її безпеки потрібна ефективна система спеціальних заходів. Задля своєчасного виявлення і знешкодження наявних і потенційних інформаційних загроз, запобігання їм, ліквідації негативних наслідків у разі їх реалізації до комплексу таких заходів мають входити усебічний он-лайн моніторинг електронного врядування. Цілком зрозуміло, що має дотримуватися ієрархія інтересів особи, суспільства й держави, їх оптимальний баланс.

Таким чином, проведений вище аналіз основоположних нормативно-правових актів, ухвалених чи висунутих як проекти у сфері захисту особи, суспільства й держави від загроз і негативних впливів в інформаційному просторі, дає підстави для висновку про засади правового регулювання інформаційної безпеки особи, що склалися нині та за умов систематизації інформаційного законодавства потребують усвідомлення важливості й відповідної уваги до цього інституту інформаційного права з боку законодавчої влади. Підкреслюємо небезпеку при вирішенні глобальних безпекових питань держави й суспільства загалом оминання увагою головного складника інформаційної безпеки – кібернетичної безпеки людини, кожної окремої особи.

Література

1. Золотар О.О. Правові основи інформаційної безпеки людини : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2018. 39 с.
2. Philosophie des Rechts, р. 265, Werke, т. VIII, р. 321.
3. Шершеневич Г.Ф. История философии права. Санкт-Петербург : Издательство «Лань», 2001. С. 512.
4. Ткачук Т.Ю. Інформація з обмеженим доступом на підприємстві: проблеми безпеки та захисту. *Право України*. 2011. № 3. С. 243–252.
5. Ткачук Т.Ю. Сучасні загрози інформаційній безпеці держави: теоретико-правовий аналіз. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 182–186.

Анотація

Тарасюк А. В. Системний підхід у дослідженні правових основ кібербезпеки. – Стаття.

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку кіберпростору, а також визначені актуальні проблеми забезпечення кібербезпеки на глобальному та національному рівнях, зокрема у контексті забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури, становлення Інтернету речей тощо. За результатами дослідження визначені можливі шляхи вирішення відповідних проблем і підвищення ефективності забезпечення кібербезпеки.

Акцентована увага на актуальності для України питань кіберзахисту цивільних ядерних об'єктів та інших об'єктів критичної інфраструктури. Відсутність конкурентоспроможних вітчизняних рішень на ринку змушує використовувати імпортні аналоги обладнання та програмного забезпечення.

Розроблено систему кібернетичних загроз із зазначенням їхніх джерел і змісту руйнівної дії.

Обґрунтовано, що швидка інформатизація, масштаби потенційних наслідків злочинів у кіберпросторі, недостатня кіберзахисність об'єктів критичної інфраструктури та ризики, пов'язані з розвитком психологічної Інтернет-залежності, вимагають від національних урядів і міжнародної спільноти серйозної уваги до розвитку систем кібербезпеки на національному та глобальному рівнях. Першочергові кроки в цьому напрямку повинні передбачати розробку необхідної нормативно-правової бази та підвищення ефективності роботи відповідних інституційних структур з урахуванням зарубіжного досвіду в цій сфері.

На глобальному рівні, з огляду на те, що не всі кібератаки підпадають під дію міжнародних механізмів протидії кіберзлочинам, для забезпечення кібербезпеки важливо передбачити зобов'язання держав не вдава-

тися у кіберпросторі до дій, метою яких є завдання збитків інформаційним системам, процесам і ресурсам іншої держави, критичній інфраструктурі тощо, заради здійснення підриву політичної, економічної й соціальної систем, масованої психологічної обробки населення, що здатні дестабілізувати життєдіяльність суспільства й держави.

Ключові слова: кібербезпека, інформаційна безпека, кіберпростір, кіберзагрози, кіберсистема, критична інфраструктура, Інтернет речей.

Summary

Tarasyuk A. V. A systematic approach in the study of the legal framework of cybersecurity. – Article.

The article analyzes the main trends of cyberspace development and identifies related cyber security issues at the global and national levels, in particular in the context of security of critical infrastructure, the emergence of the Internet of Things, and more. The results of the study identified possible ways to solve the problems and increase the effectiveness of cybersecurity.

Emphasis is placed on the relevance of Ukraine to the issues of cyber defense of civilian nuclear facilities and other critical infrastructure. The lack of competitive domestic solutions in the market forces the use of imported analogues of hardware and software.

A system of cyber threats, indicating their sources and the content of the destructive action, has been developed.

It is substantiated that rapid information, the scale of the potential consequences of cybercrime, the lack of cyber security of critical infrastructure and the risks associated with the development of psychological Internet addiction require national governments and the international community to pay serious attention to the development of cybersecurity systems. The first steps in this direction should include the development of the necessary legal framework and the improvement of the efficiency of the work of the respective institutional structures, taking into account foreign experience in this field.

At the global level, given that not all cyber-attacks are subject to existing international cybercrime mechanisms, it is important for cybersecurity to ensure that states are not obliged to act in cyberspace to damage other information systems, processes and resources. the state, critical infrastructure, etc., for the sake of undermining the political, economic and social systems, massive psychological treatment of the population, which are capable of destabilizing the life of society and the state and you.

Key words: cybersecurity, information security, cyberspace, cyber threats, cybersystem, critical infrastructure, internet of things.

УДК 342.9
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).577](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).577)

С. С. Теленик
orcid.org/0000-0002-1328-7595
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Загальна постановка проблеми. Захисна функція держави була і залишається однією з найголовніших для її існування та розвитку. На кожному історичному етапі у кожній окремій державі ця функція доповнювалася новим змістом, мала свої особливості. Проте сучасність за умов суцільної глобалізації та загострення гібридних війн на тлі стрімкого розвитку технологій значною мірою змінила сутність захисної функції держави. На нашу думку, при її реалізації першочергова увага має приділятися саме захисту критичної інфраструктури (далі – ЗКІ).

Так, зокрема, В.П. Горбулін відзначив, що РФ продемонструвала світовому співтовариству, що «інфраструктурна війна» є інструментом примусу до врахування інтересів агресора. У цій ситуації важливим чинником забезпечення національної безпеки України стає здатність органів державної влади та суспільства адекватно реагувати на загрози стійкості критичної інфраструктури. Саме у 2014–2015 рр. було вжито низку необхідних кроків у напрямі побудови *державної системи захисту інфраструктури* життєдіяльності держави та суспільства, які частково дозволили стабілізувати ситуацію [21, с. 352].

Тож виникає нагальна потреба у всебічному теоретичному обґрунтуванні сутності державної системи захисту критичної інфраструктури (далі – ДСЗКІ) насамперед із позицій права.

Аналіз публікацій. Безсумнівна актуальність проблеми зумовлює інтерес до неї вчених не лише різних галузей права, а й різних наук. Тож сьогодні є ціла низка досліджень, присвячених вивченню різних аспектів ЗКІ. Серед них на особливу увагу заслуговують праці таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як: J. Baker McNeill, S. Eckert, F. Hoffman, T. Lewis, I. Montanari, Robert T. Marsh, John D. Moteff, Danijella D. Protić, L. Querzoni, Směrnice Rady, J. Ryan, Rand Waltzman, С. Андреев, Д. Бірюков, Д. Бобро, О. Власюк, С. Гнатюк, О. Глушкевич, С. Гончар, В. Горбулін, О. Довгань, Ю. Дрейс, Д. Дубов, Г. Зубко, В. Євсеев, О. Єрменчук, В. Заславський, О. Іванченко, С. Кондратов, В. Косенко, В. Ліпкан, В. Лядовська, І. Манжул, В. Петров, М. Рябий, Г. Ситник, О. Суходоля та ін.

Особливо слід відзначити внесок авторських колективів Національного інституту стратегічних досліджень, завдяки яким побачили світ монографії [30], наукові статті [2–5], збірники експертних

матеріалів і міжнародних наукових конференцій [9; 12; 20], численні аналітичні доповіді й записки [6; 15; 18]. Завдяки цьому не тільки розробляється наукове підґрунтя ЗКІ, а й формуються засади державної політики у зазначеній галузі. Вкрай важливим є те, що ЗКІ розглядається як комплексна наукова проблема, яка має проєкцію на методологічні, політичні, організаційно-правові, інженерно-технічні, кадрові питання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість наукових публікацій із різних аспектів проблеми, котра досліджується, слід визнати, що увага вчених здебільшого зосереджена на політико-управлінській і технологічній складових частинах. Правовий ракурс висвітлений не настільки ґрунтовно, аби задовольнити наявні потреби суспільства і держави. Звичайно, не можна не згадати про варіант спроби вирішення цих завдань у рамках праці «Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури» [8], в якій подано основні концептуальні засади цього напрямку безпекової політики, визначено стратегічні цілі, принципи побудови, суб'єкти та завдання системи захисту КІ, а також основні механізми реалізації відповідної державної політики. Утім, ці пропозиції були зроблені з технократичних позицій поза рамками теорії права і юридичної техніки.

На етапі легітимації ключових понять досліджуваної сфери, законодавчого закріплення механізмів діяльності в галузі ЗКІ суттєво актуалізується необхідність узагальнення наявних концепцій і вироблення такої, що надалі стане основою для розроблення відповідних, а головне – ефективних нормативно-правових актів. Це передбачає пріоритетне застосування системного підходу, адже саме він, на мій погляд, якнайкраще дозволяє реалізувати комплексність бачення і подальше формування об'єднаних спільною ідеєю різноманітних концепцій.

Метою статті є визначення і висвітлення поняття та змісту державної системи захисту критичної інфраструктури. Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань:

1) встановлення й упорядкування наявних нині поглядів на державну систему захисту критичної інфраструктури;

2) виклад авторської концепції досліджуваного інституту;

3) формулювання пропозицій щодо удосконалення чинної системи захисту критичної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист критичної інфраструктури є невід'ємним, можна сказати, одним із найвагоміших елементів національної безпеки держави. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» ключове поняття, що міститься у назві, тлумачиться як «*захищеність* державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз» [17].

Звертає на себе увагу, що як ключовий елемент трактування законодавець обирає саме «*захищеність*». По суті це є стан, який досягається внаслідок постійної, цілеспрямованої роботи, а саме *захисту*. Складність такої діяльності полягає не лише у її безперервності та в постійному удосконаленні, а й у забезпеченні системності, координації, дотриманні єдиних методологічних засад як на локальних, регіональних, галузевих, так і на міжгалузевих рівнях.

Починаючи з 2003 р., від часу проведення у Женеві міжнародного форуму з проблем безпеки, в якому взяли участь представники 28 країн, поступово змінюється концепція ЗКІ. Згідно з нею критичну інфраструктуру слід не стільки «захистити», скільки «зміцнювати» і підвищувати «опірність», «стійкість» [31].

Втілення зазначеної тенденції простежується і в матеріалах, які готуються і видаються Національним інститутом стратегічних досліджень. Так, в аналітичній доповіді «Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури» вказується, що «в національному законодавстві одних країн вживається термін «захист критичної інфраструктури», а в інших – питання розглядається в широкому контексті, бо мається на увазі *безпека та стійкість* критичної інфраструктури, що й позначається відповідним терміном» [15, с. 8].

Авторська позиція полягає в розумінні, що «захист» є органічно пов'язаним зі «стійкістю КІ». По суті останнє можна розглядати як наслідок, як результат доведеного майже до еталонної моделі захисту. Проте, як відомо, ідеалу не існує, але до нього слід прагнути. Це потребує комплексного підходу на всіх рівнях: від всебічного наукового обґрунтування різноманітних аспектів функціонування ДСЗКІ до втілення у практику рекомендацій вчених.

В основі такого комплексного підходу має бути максимально повне осмислення призначення ДСЗКІ. Виходячи з основних положень «Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури», схваленої Кабінетом Міністрів

України [13], виникають підстави констатувати, що ця система слугує принаймні трьом **основним напрямом**, а саме:

- неухильному забезпеченню *гарантованої безпеки*, безперебійної життєдіяльності населення, суспільства і держави;

- *підтриманню готовності* усіх підсистем ДСЗКІ до оперативного реагування на загрози природного, техногенного, антропогенного характеру від попередження, неприпущення до мінімізації наслідків при їх настанні та якнайшвидшого відновлення функцій;

- здійсненню міжнародного співробітництва.

Узагальнюючи, варто підкреслити, що головною метою ДСЗКІ є унеможливлення/мінімізація загроз стратегічно важливим фізичним або віртуальним системам, часткова або повна руйнація яких може спричинити негативні наслідки для безпеки й обороноздатності держави, здоров'я та життєдіяльності людей, національної економіки загалом або найбільш вагомим її секторів.

З позицій права слід враховувати, що на рівні українського законодавства досі немає окремого законодавчого акта, яким би врегульовувалися принципово важливі аспекти ДСЗКІ та взагалі суспільні відносини у сфері інфраструктури.

27 травня 2019 р. до Верховної Ради України був внесений проект Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» [19]. Проте відповідно до регламенту Верховної Ради, якщо під час діяльності законодавчого органу влади певного скликання проект не був розглянутий, він вважається відкликаним. Через це на нинішньому етапі суб'єкти ЗКІ у своїй діяльності керуються іншими чинними законодавчими актами, які регулюють вказані суспільні відносини опосередковано крізь призму норм безпекового законодавства тощо. Саме ключове поняття «*державна система захисту критичної інфраструктури*» дотепер не має свого законодавчо закріпленого тлумачення.

Тож, не зважаючи на той факт, що проект Закону «Про критичну інфраструктуру та її захист» залишився без розгляду Верховною Радою України, з позицій науки не забороняється звернення до його концептуальних засад. Зокрема, це стосується визначення досліджуваного поняття, під яким пропонується розуміти систему «*суб'єктів із забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури*» [19].

Запропонована дефініція відрізняється від тої, що міститься у «Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури». Його автори взяли за основу функціональний підхід і визначили ключове поняття як «комплекс організаційних, нормативно-правових, інженерно-технічних, наукових та інших заходів, спрямованих на забезпечення безпеки та стійкості

критичної інфраструктури» [13], фактично дублюючи визначення, подане в раніше цитованій роботі колективу авторів НІСД [15].

У такий спосіб застосування формально-юридичного та догматичного методів дозволяє констатувати, що нині паралельно представлено два різні бачення сутності ключового поняття. Кожне з них, особливо в теоретичній площині в контексті розвитку адміністративно-правової науки, має право на існування. Проте потреба в операціоналізації цього терміна, його коректного застосування у практичній діяльності зумовлюють ширше застосування системного підходу. Адже саме такий підхід відкриває більше можливостей для розбудови ДСЗКІ, оскільки не обмежується самими тільки заходами.

У цьому зв'язку буде доречним зазначити, що, з позицій загальнонаукової методології, система характеризується структурованістю, ієрархічністю, тісним взаємозв'язком усіх елементів, що входять до неї й об'єднуються на підставі спільної мети [1; 29, 11; 7]. Утворюючи єдине ціле, елементи системи спроможні створювати властивості, якими в окремоті не наділений жоден з них [10; 14].

Проектуючи зазначені положення на досліджуване питання, виявляємо доволі суттєві *тенденції*.

З одного боку, аналіз публікацій засвідчує, що здебільшого вчені віддають перевагу дослідженню різноманітних заходів, які становлять «захист критичної інфраструктури», а не безпосередньо системі ЗКІ. Це призводить до деякої фрагментарності, мозаїчності в описі наукової проблеми. До того ж, вживаючи ключовий термін, дослідники зазвичай уникають його визначення. Причиною цього може бути або хибне уявлення про те, що і без додаткового тлумачення все зрозуміло, або побоювання увійти в суперечності із загальними усталеними, але не легітимізованими поглядами на питання.

З іншого боку, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень від 2012 р. констатують, що «в Україні й досі відсутній системний підхід на національному рівні до управління захистом і безпекою усього комплексу таких систем, з урахуванням їх взаємопов'язаності» [2, с. 156].

Аналогічна позиція представлена й у вже згаданій «Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури» [13].

Серед основних проблем, які потребують свого розв'язання, на першому місці у зазначеному документі вказується «відсутність єдиної загальнодержавної системи захисту критичної інфраструктури». Про це зазначається і в рамках чисельних досліджень різноманітних дослідників.

Проте все залишається без змін. Пояснити це можна недостатньою сформованістю уявлень про поняття державної системи захисту критичної

інфраструктури й повномірного розуміння механізмів її діяльності. Тож необхідне створення спочатку наукових, а потім вже і обґрунтованих організаційно-правових засад впровадження і подальшої діяльності ДСЗКІ.

Отже, проект Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» за своєю базовою концепцією систему, що досліджується, дорівнював системі суб'єктів і відповідно до ст. 14 включав до неї перелік із десяти позицій. Насамперед передбачалося створення *уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури*, якого нині на сучасному етапі не існує.

До його функцій згідно зі ст. 16 було віднесено:

- координацію діяльності інших суб'єктів;
- взаємодію з операторами ЗКІ;
- оцінку захищеності об'єктів;
- перевірку правильності віднесення об'єктів до критичної інфраструктури;

– оцінку загроз КІ на загальнодержавному рівні;

– ведення Національного переліку об'єктів КІ України;

– розробку й подання на затвердження Кабінету Міністрів України відповідних документів [19].

Нині ці функції або розпорошені по окремих центральних органах виконавчої влади, або взагалі не здійснюються в належному обсязі. Тож, попри тенденцію до скорочення певних органів влади, існує нагальна потреба у створенні зазначеного суб'єкта, адже від нього великою мірою залежатиме загальний стан ЗКІ, а отже, життєдіяльності й обороноздатності держави. Водночас зазначу, що перелічені функції майбутнього органу загалом зорієнтовані на внутрішньодержавний рівень. Проте слід враховувати, що за умов збільшення кількості протиправних проявів за участю транснаціональної злочинності, ведення проти України гібридних війн суттєвого значення набуває організація міжнародної взаємодії з державами-партнерами. Скажу більше: в рамках державно-приватного партнерства потрібно відходити від вузько утилітарного трактування такого партнерства, обмежуючи його лише рамками держави. Він має включати взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права.

Тож у новому проекті Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» *функції* Уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури мають бути доповнені нормою щодо координації діяльності та підтримання інформаційних зв'язків із відповідними органами інших держав з урахуванням вимог Закону України «Про державну таємницю» [16].

Серед суб'єктів, які входять до ДСЗКІ відповідно до проекту вище зазначеного Закону, на другій позиції у ст. 14 називаються *міністерства та інші центральні органи виконавчої влади*. Більш

деталізовано межі їхньої компетенції та завдання діяльності внаормовані:

– у ст. 18 (Міністерство внутрішніх справ України);

– ст. 19 (Центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту);

– ст. 22 (Міністерство оборони України);

– ст. 24 (Центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексах, а також забезпечує формування державної політики у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики та теплопостачання);

– ст. 25 (Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах автомобільного, залізничного, морського та річкового транспорту, надання послуг поштового зв'язку);

– ст. 27 (Центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів) тощо [19].

Звертає на себе увагу, що проект Закону України виокремлює сферу діяльності *Національної гвардії України* (ст. 20) і *Національної поліції України* (ст. 21). Враховуючи їхню підпорядкованість, було б логічним при доопрацюванні тексту або включити їхні завдання та межі повноважень до ст. 18 – Міністерство внутрішніх справ України – як окремі пункти, або за нумерацією змістити на 19 та 20 статті відповідно.

Враховуючи вагому роль у ЗКІ *Служби безпеки України*, укладачі проекту розмістили опис її компетенцій у ст. 17, тобто одразу після норм діяльності Уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури. На перший погляд, суто з позицій юридичної техніки, може здаватися, що це не відповідає порядку переліку суб'єктів у ст. 14 проекту, оскільки в ньому СБУ представлена на третій позиції. Проте в цьому разі діють не формально-логічні установки, а розуміння того, що саме на Службу безпеки України покладаються найвагоміші завдання з реалізації державної політики у сфері ЗКІ, на що я вже звертав увагу у своїх публікаціях.

Окрім вже зазначених суб'єктів, проект Закону, який розглядається, до складу ДСЗКІ включає:

– правоохоронні та розвідувальні органи;

– Збройні Сили України та інші військові формування, утворені відповідно до Законів України;

– місцеві державні адміністрації;

– органи місцевого самоврядування;

– операторів критичної інфраструктури незалежно від форми власності;

– підприємства, установи й організації незалежно від форми власності, які провадять діяльність, пов'язану із забезпеченням безпеки об'єктів критичної інфраструктури, у т. ч. суб'єкти охоронної діяльності;

– громадські організації, об'єднання й організації роботодавців.

В останньому випадку потребується конкретизація, оскільки не всі громадські організації та інших перелічених суб'єктів можна включити до ДСЗКІ, а тільки тих, хто за сферою своєї діяльності реалізує відповідну державну політику. Позитивною стороною включення до ДСЗКІ окремих юридичних осіб незалежно від форми власності, а також громадських організацій і об'єднань є те, що саме у такий спосіб розкриваються перспективи здійснення державно-приватного партнерства у галузі, що досліджується. Подібна практика на сучасному етапі відповідає усім світовим тенденціям. Про це я писав у своїй статті ще у 2017 р. [27].

Загалом же важливо зазначити, що укладачі проекту Закону для опису ДСЗКІ обрали *організаційно-структурний підхід*, за якого чітко встановлюються межі компетенції кожного суб'єкта, що входить до складу системи, і саме через опис повноважень встановлюється порядок функціонування системи захисту критичної інфраструктури.

Наголошуючи на нерозривному зв'язку двох нормативно-правових актів (проекту зазначеного Закону і Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури), з позицій адміністративно-правової науки важливо провести їхній порівняльний аналіз. Це необхідно насамперед для формування узгодженості з майбутнім проектом нового Закону, яким регулюватиметься ЗКІ. Для більшої наочності матеріали доцільно подати у формі табл. 1.

Підводячи *проміжні підсумки*, слід зазначити, що, незважаючи на різницю у правовому статусі актів, відмінність у їхньому рівні та призначенні поданих документів, роблю науковий висновок і чітко констатую: **за більшістю порівнюваних позицій не фіксується концептуальної єдності.**

За нормами юридичної техніки такий документ, як Концепція здебільшого орієнтований на методологічні засади, відтворення способів розбудови діяльності у певному напрямі. Він певною мірою слугує підставою для подальшого створення відповідного Закону України, в якому мають конкретизуватися, деталізуватися норми, закладені в Концепції. Порівняльний аналіз наочно продемонстрував, що подібні положення юридичної техніки витримані неповною мірою. Тож при доопрацюванні проекту або при створенні нового варіанту тексту проекту це слід врахувати. Нині новий проект Закону в галузі захисту критичної інфраструктури має увібрати в себе усе найкраще,

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз основних положень нормативно-правових актів,
якими має регулюватися діяльність у сфері ДСЗКІ**

Критерій порівняння	Проект Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист»	Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури	Збіг (+), розбіжність положень (-)
Вид акта	Проект Закону	Розпорядження Кабінету Міністрів України	-
Мета документа	Встановлення принципів і напрямів розбудови ДСЗКІ, визначення правових та органі- заційних засад забезпечення її діяльності	Визначення основних напрямів, механізмів і строків комплексного правового врегулювання питання ЗКІ та створення системи держав- ного управління у сфері ЗКІ	-
Вказівка на сферу право- вого регулювання	Сфера національної безпеки	Сфера національної безпеки	+
Домінуючий концепту- альний підхід до логіки будови тексту	Суб'єктно-об'єктний	Структурно-організаційний	-
Наявність у преамбулі аргументів щодо необхід- ності створення ДСЗКІ	-	Вказівка на світові тенденції до по- силення загроз природного та тех- ногенного характеру, підвищення рівня терористичних загроз, збіль- шення кількості та підвищення складності кібератак	-
Форма тлумачення ключо- вих термінів	Розташування визначень у межах першої статті проекту Закону	Роз'яснення у вигляді вставних конструкцій по ходу тексту	-
Тлумачення ДСЗКІ	Система суб'єктів із забезпе- чення формування та реалізації державної політики у сфері ЗКІ	Комплекс організаційних, норма- тивно-правових, інженерно-тех- нічних, наукових та інших захо- дів, спрямованих на забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури	-
Наявність переліку суб'єктів, що входять до складу ДСЗКІ	Ст. 14 проекту	-	-
Позиція щодо Уповнова- женого органу у сфері ЗКІ	Ст. 14 – перший у переліку суб'єктів ДСЗКІ; Ст. 16 – розгорнутий перелік повноважень із дев'яти пунктів	Завдання щодо визначення органу, відповідального за формування та реалізацію державної політики у сфері ЗКІ	-
Визначення ролі СБУ України в ДСЗКІ	Ст. 17, опис із 22 пунктів	Жодної згадки про СБУ	-
Вказівка на держав- но-приватне партнерство у ДСЗКІ	5 разів з деталізацією у ст. 36	5 разів без деталізації	+
Рівні управління, що передбачені ДСЗКІ	Загальнодержавний, регіо- нальний і галузевий, місцевий, об'єктовий	Загальнодержавний, регіональний і галузевий, місцевий, об'єктовий	+
Пріоритетні сектори ДСЗКІ	Не виокремлюються, хоча понят- тя «сектор» застосовується в тексті 47 разів	паливно-енергетичний комплекс, транспорт, мережі життєзабезпе- чення, телекомунікації та зв'язку, хімічна промисловість, харчова промисловість та агропромисловий комплекс, фінансово-банківський сектор	-
Положення щодо міжна- родного співробітництва в галузі	19 разів по тексту, в т. ч.: між- народні зобов'язання України, міжнародно-правова допомога, міжнародно-фінансова допомога, міжнародна технічна допомога, міжнародні ініціативи у сфері кібербезпеки, міжнародні дого- вори, міжнародні організації, міжнародна співпраця тощо	5 разів по тексту, саме як «міжна- родне співробітництво» і 1 раз – «міжнародні системи ЗКІ»	-

що було розроблено досі, в т. ч. і закордонний досвід, вивченню якого я присвятив також чимало своїх публікацій [22–26; 28].

Переконаний, що насамперед є нагальна потреба дати максимально чітке та повне визначення ключового поняття державної системи ЗКІ. Від його розуміння залежатиме формулювання закладених у законі норм.

Вбачаю, що найбільш доцільним було б трактувати ключове поняття таким чином: *державна система ЗКІ – складно організована соціотехнічна*

система, призначена для формування та реалізації державної політики у сфері захисту й забезпечення стійкості критичної інфраструктури шляхом застосування уповноваженими суб'єктами взаємоузгодженого комплексу ефективних управлінських, організаційно-правових, наукових, інженерно-технічних, інформаційних, фінансово-економічних, кадрових та інших заходів.

Прокоментую. Представлене авторське визначення по суті вбирає в себе обидва варіанти тлумачення, запропоновані у порівнюваних до-

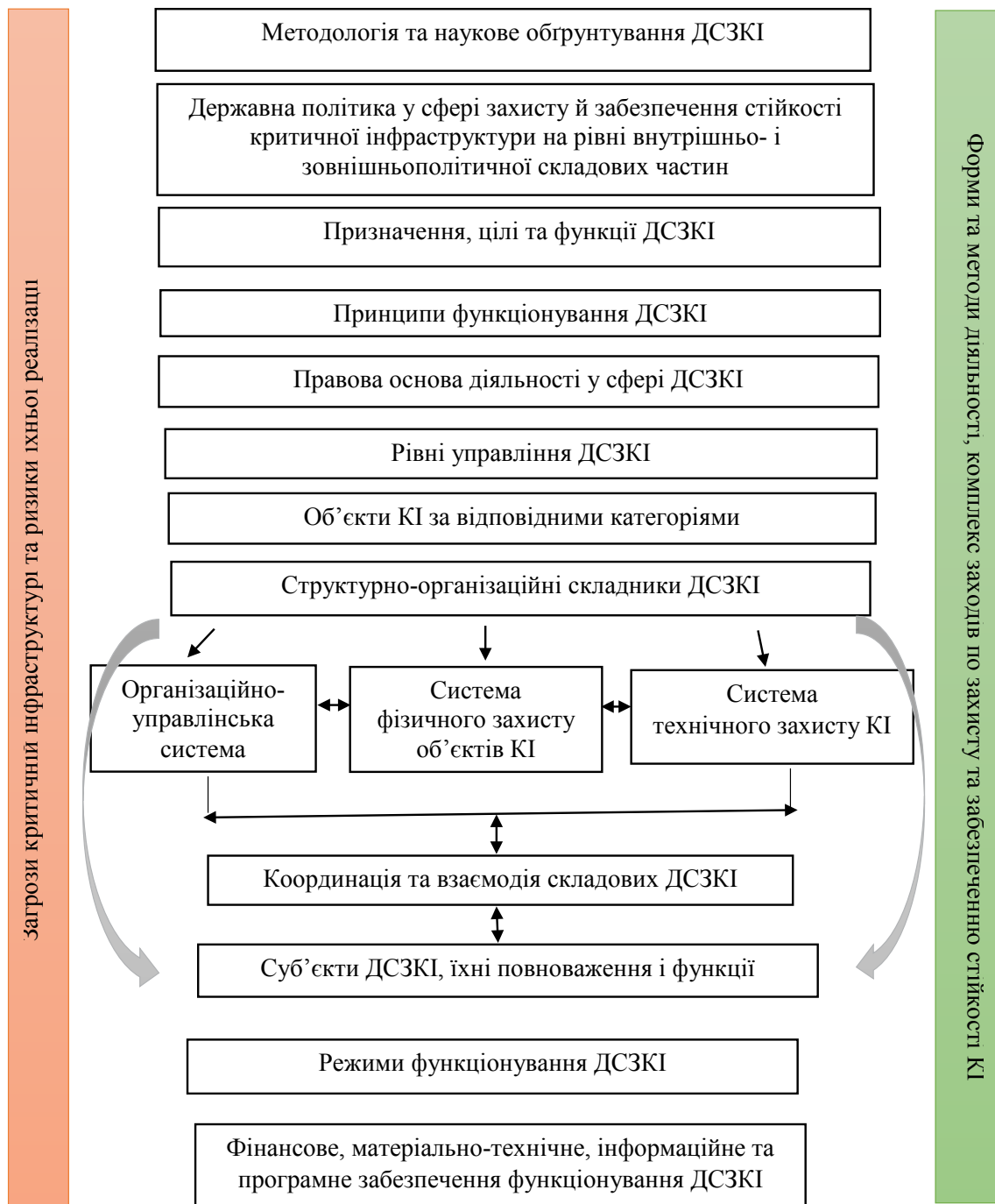


Рис. 1. Сутність державної системи ЗКІ

кументах. Безумовно, було б не зовсім коректно прирівнювати ДСЗКІ лише до системи суб'єктів, як це зроблено у проекті Закону [19], адже це не тотожні категорії. З іншого боку, ДСЗКІ – це не тільки комплекс заходів, як це закарбовано у згаданій вище Концепції [13]. Тож у цій статті науково обґрунтовано та подано на розсуд наукової громадськості винайдений мною компромісний варіант.

Характеристика ДСЗКІ як *соціотехнічної* системи ґрунтується на тому, що вона ставить технологічні здобутки на службу людині, суспільству, державі. Підкреслюється, що така система є складно організованою. З позицій методології науки ДСЗКІ має усі ознаки системи систем (макросистеми), адже у її складі доцільно виділити якнайменше три системи, а саме:

- 1) організаційно-управлінську систему ЗКІ;
- 2) систему фізичного захисту об'єктів КІ;
- 3) систему технічного захисту КІ.

Кожна з представлених систем є багатокомпонентним утворенням зі специфічними цілями й завданнями, що підпорядковуються єдиній меті системи вищого рівня. Кожна з них має властиві лише їй засоби, методи та способи діяльності, які мають бути взаємоузгодженими та взаємно доповнюваними. Саме завдяки цьому і досягається ефективність усього комплексу заходів, що вживаються задля забезпечення стійкості критичної інфраструктури.

Подібне розмежування складових систем, що входять до ДСЗКІ, дозволило б уникнути дублювання функцій суб'єктів, максимально чітко визначити сферу діяльності та межі компетенцій кожного з них.

До прикладу. Повноваження *Національної гвардії України* за представленою концепцією здебільшого знаходяться у системі фізичного захисту об'єктів КІ. Водночас такий суб'єкт, як Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України переважно працює в межах системи технічного захисту КІ. Не виключено, що за своїми повноваженнями один і той самий суб'єкт може бути представлений у кожній із систем.

Так, відповідно до чинних нормативно-правових актів на Службу безпеки України покладені функції, які охоплюють усі три зазначені складники ДСЗКІ. Тож перевага подібного підходу полягає ще й у тому, що набуває об'єктивності внесок у справу захисту КІ кожного суб'єкта. А це важливо не лише з позицій науки чи управління, а й при обрахуванні видатків коштів державного бюджету на фінансування діяльності саме в аспекті ЗКІ.

Загалом же розкриття поняття та змісту ДСЗКІ на засадах системного підходу найбільш доцільно представити у формі схеми (рис. 1).

Отже, представлена схема наочно демонструє усю складність поняття державної системи ЗКІ

в її багатоаспектності. За такого спектру бачення стає зрозумілим, що ДСЗКІ недоцільно зводити лише до системи суб'єктів або комплексу відповідних заходів, а слід розглядати ключове поняття як систему систем (макросистему), яка функціонує у стані постійного розвитку як у реальному, так і у віртуальному просторі.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволило встановити, що нинішнім підходам до розуміння сутності державної системи ЗКІ певною мірою бракує системного підходу. Тож при розробці нового проекту Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» є можливість при взятті за основу представленої авторської концепції суттєво доповнити, а по окремих положеннях і змінити розуміння ключового поняття. Це має шанси стати суттєвим проривом у справі правового регулювання захисту і забезпечення стійкості критичної інфраструктури.

Література

1. Берталанфі Л. Общая теория систем: обзор проблем и результатов. *Системные исследования* : ежегодник. Москва : Наука, 1969. С. 3–25.
2. Бірюков Д.С. Захист критичної інфраструктури в Україні: від наукового осмислення до розробки засад політики. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2015. Вип. 3–4 (7–8). С. 155–170.
3. Бірюков Д.С. Прийняття політичних рішень щодо захисту критичної інфраструктури. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 4 (37). С. 29–34.
4. Бірюков Д.С., Кондратов С.І. Актуальні питання захисту критично важливої для життєдіяльності держави структури. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 4 (21). С. 113–117.
5. Бірюков Д.С., Кондратов С.І. Стратегія захисту критичної інфраструктури в системі національної безпеки держави. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 3 (24). С. 107–113.
6. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України: аналіз. доповідь / за заг. ред. Д. Дубова. Київ : НІМД, 2018. 84 с.
7. Згуровський М.З. Основи системного аналізу. Київ : Вид. група ВНУ, 2007. 546 с.
8. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні : збірник матеріалів міжнарод. експерт. нарад / упоряд. Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов ; за заг. ред. О.М. Суходолі. Київ : НІСД, 2016.
9. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні : збірник матеріалів міжнародних експертних нарад. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2213/>.
10. Климонтович Н.Ю. Без формул о синергетике. Минск : Вышейш. шк., 1986. 243 с.
11. Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач / пер с англ. Москва : Радио и связь, 1990. 536 с.
12. Концепція захисту критичної інфраструктури: стан, проблеми та перспективи її впровадження в Україні : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. (7–8 листоп. 2013 р., Київ – Вишгород) / Нац. ін-т стратег. досліджень ; упоряд. : Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов. Київ : НІСД, 2014. 147 с.

13. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури: затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 1009-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 5.

14. Кривцова І.С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 20 с.

15. Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України : аналіт. доп. / Д.Г. Бобро та ін. ; за заг. ред. О.М. Суходолі ; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ : НІСД, 2019. 223 с.

16. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

17. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. *Голос України*. 2018. № 122.

18. Проблеми забезпечення взаємодії при реагуванні на інциденти та кризи комплексного характеру на об'єктах критичної інфраструктури: Аналіт. записка НІСД від 07 вересня 2018 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/problemi-zabezpechennya-vzajemodii-pri-reaguvanni-na-incidenti-ta>.

19. Проект Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» від 27 червня 2019 р. № 10328. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65996.

20. Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури : зб. матеріалів засідань Міжвідомчої експертної робочої групи, створеної НІСД / Нац. ін-т стратег. дослідж. ; за ред. О.Д. Маркєєвої, Ю.М. Скальцького. Київ : НІСД, 2013. 101 с.

21. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

22. Теленик С. Адміністративно-правове регулювання системи захисту критичної інфраструктури в Іспанії. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15–16 грудня 2017 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. Ч. 1. С. 120–124.

23. Теленик С. Адміністративно-правове регулювання системи захисту критичної інфраструктури в Італії. *Теорія і практика сучасної юриспруденції* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7–8 грудня 2018 р. Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 110–112.

24. Теленик С. Адміністративно-правове регулювання системи захисту критичної інфраструктури: досвід Канади. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 4–5 травня 2018 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2018. С. 123–125.

25. Теленик С. Державна система захисту інфраструктури: досвід Данії. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 20–21 жовтня 2017 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 89–91.

26. Теленик С. Державна система захисту критичної інфраструктури: досвід адміністративно-правового регулювання Великої Британії. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 січня 2019 р. Запоріжжя:

Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 87–91.

27. Теленик С. Державно-приватне партнерство у сфері захисту критичної інфраструктури: адміністративно-правовий аспект. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23–24 червня 2017 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017.

28. Теленик С. Захист критичної інфраструктури: досвід Нідерландів. *Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 7–8 вересня 2018 р. Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 102–107

29. Alter S. Work system theory: overview of core concepts, extensions, and challenges for the future. *Journal of the Association for Information Systems*. 2013. № 14 (2). P. 72–121.

30. Developing The Critical Infrastructure Protection System in Ukraine : monograph / S. Kondratov, D. Bobro, V. Horbulin et al. ; general editor O. Sukhodolia. Kyiv : NISS, 2017. 184 p.

31. NARICH R. Infrastructures critiques, continuité des services et coopération internationale. *Defense nat. P.* 2003. A.60, N 2. P. 74–84.

Анотація

Теленик С. С. Поняття та зміст державної системи захисту критичної інфраструктури. – Стаття.

Повноцінне забезпечення національної безпеки неможливе без повноцінного функціонування державної системи захисту критичної інфраструктури. Проте за відсутності чітково визначеного й законодавчо закріпленого розуміння сутності цієї системи, розпорошеності правових норм регулювання діяльності щодо її захисту суттєво знижується ефективність заходів, що вживаються. Стаття має на меті на засадах системного підходу узагальнити погляди на питання та представити авторську концепцію поняття і змісту зазначеної системи.

Автор статті говорить про різницю підходів на рівні «Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури», затвердженої Наказом Кабінету Міністрів України, та проекту Закону «Про критичну інфраструктуру та її захист». Внаслідок порівняльного аналізу цих документів автор встановлює, що творці «Концепції» орієнтувалися на функціональний, а проект Закону – на суб'єктно-об'єктний підхід. Це призводить до того, що «Концепція» інтерпретує ключове поняття через «комплекс заходів», а проект Закону України – через «систему суб'єктів». Дослідник пропонує своє визначення, яке поєднує обидва представлені підходи. На його розуміння, державна система захисту критичної інфраструктури – це складна соціально-технічна система, покликана сформулювати та реалізувати державну політику у сфері охорони та забезпечити стійкість критичної інфраструктури шляхом застосування відповідними суб'єктами комплексу ефективних управлінських, правових, наукових, інженерних, організаційних і кадрових заходів. У візуальній формі сутність концепції представлена у вигляді схеми, яка містить потенціал для значного вдосконалення законодавства.

Ключові слова: критична інфраструктура, захист критичної інфраструктури, державна система захисту критичної інфраструктури, забезпечення стійкості

критичної інфраструктури, Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури, юридична техніка нормотворчості, методологія права, структурно-функціональний підхід, системний підхід, теорія систем, макросистема.

Summary

Telenyk S. S. The concept and content of the state system of the critical infrastructure protection. – Article.

A full-fledged provision of national security is impossible without reliance on the state system of the Critical Infrastructure protecting. However, at the present stage in Ukraine there is no clear, consistent understanding of the essence of this system at the doctrinal level. There is no legislatively fixed interpretation of the key concept. The author of the article notes the difference in approaches at the level of the “Concept of creating a state system of the Critical Infrastructure protection”, approved by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and the draft Law “On Critical Infrastructure and its protection”. As a result of a comparative analysis of these documents, the author establishes that the creators of the “Concept” focused on a functional approach, and the draft Law – on

a subject-object approach. This leads to the fact that the “Concept” interprets the key concept through the “set of measures”, and the draft Law of Ukraine through the “system of subjects”. The researcher offers his definition, which combines both presented approaches. In his understanding, the state system of the Critical Infrastructure protection is a complex socio-technical system designed to formulate and implement state policy in the field of protection and ensure the sustainability of the Critical Infrastructure through the application by the relevant entities of a complex of effective managerial, legal, scientific, engineering, organizational and personnel measures. In a visual form, the essence of the concept is presented in the form of a scheme that contains the potential for a significant improvement in legislation.

Key words: critical infrastructure, critical infrastructure protection, ensuring the sustainability of critical infrastructure, state system of the critical infrastructure protection, concept of creating a state system of the critical infrastructure protecting, legal rulemaking techniques, legal methodology, structural and functional approach, system approach, systems theory, system of systems.

УДК 342.95:615 (477)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).578](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).578)

В. І. Теремецький
orcid.org/0000-0002-2667-5167
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного економічного університету

О. С. Ховпун
orcid.org/0000-0002-5753-966X
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Академії праці, соціальних відносин і туризму

СУЧАСНІ ПОНЯТІЙНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНА «ФАРМАЦІЯ» ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Постановка проблеми. Проблематика правового регулювання фармацевтичних відносин набула особливої актуальності внаслідок пандемії COVID-19. Так, 12 травня 2020 р. Рада ЄС провела обговорення Фармацевтичної стратегії для Європи («PSE»), зокрема її дорожньої карти, з метою подолання нерівного доступу до ліків, визначення міжнародного впливу на фармацевтичну галузь [1]. В Україні ці питання обговорювали при розробці та затвердженні постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 р.» від 5 грудня 2018 р. № 1022 [2]. Наведене вказує на актуальність дослідження наукових питань у сфері фармації, які безпосередньо пов'язані не лише з розвитком сегмента економіки держави, державним управлінням фармацевтичної галузі, а й із фундаментальним правом людини на життя й охорону здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наукові суперечки з питань правової охорони фармації, в царині юридичної науки все ще залишаються невизначеними питання категоріального апарату, зокрема точаться дискусії щодо розуміння терміна «фармація». Саме цій проблематиці присвячена стаття Є.Г. Книш та О.Г. Алексєєва «Напрями удосконалення термінологічних підходів до визначення «фармацевтична сфера» у контексті юридичної відповідальності учасників правовідносин, що виникають під час обігу лікарських засобів» (2013) [3]. Автори цієї статті розмежували поняття «фармацевтична сфера» та «фармацевтична галузь», однак без їх співвідношення з більш загальною категорією «фармація». О.Г. Алексєєв в окремій статті «Аналіз та співвідношення термінів «фармацевтична галузь» і «фармацевтична сфера» як об'єктів адміністративно-правової охорони» здійснює аналіз таких базових понять, як «фармацевтична сфе-

ра», «фармацевтична галузь» і «фармацевтична діяльність» (2010) [4]. Намагання визначити правову конструкцію терміна «фармацевтична діяльність» присвячена робота О.Г. Паровишник «До питання правового регулювання фармацевтичної діяльності в Україні» (2018) [5]. У галузі фармацевтичної науки ця проблематика розглядалася І.М. Перцевим і О.А. Рубан «Стан фармацевтичної термінології та правомірність статусу терміна «фармацевтичний препарат» (2011) [6]. Отже, викладене підкреслює що науковий інтерес до фармацевтичної термінології існує. Єдиного підходу до розуміння терміна «фармація» в аспекті її адміністративно-правового забезпечення й досі не склалося. Тому тематика категоріальної інтерпретації терміна «фармація» як адміністративно-правової категорії є актуальною і потребує свого наукового розв'язання.

Метою статті є визначення понятійної інтерпретації терміна «фармація» як адміністративно-правової категорії. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати сучасні інтерпретації терміна «фармація», які склалися у фармацевтичній і юридичній науках, розкрити зміст терміна «фармація» як адміністративно-правової категорії, а також сформулювати доцільність використання цього терміна в подальших наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. На необхідність термінологічного визначення у праві справедливо звертає увагу В.К. Антошкіна. Вчена зауважує, що існує потенційна конфліктогенність мовних творів, особливо у праві, яка може спричинити серйозні наслідки – аж до порушення прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин; саме тому питання тлумачення у праві ніколи не втрачають своєї актуальності [7, с. 14]. З такою думкою слід погодитися, оскільки невизначеність у праві містить потенційний конфлікт і призводить до різних, насамперед доктринальних тлу-

мачень будь-якої правової категорії. Кожен термін – це результат системних (фахових) знань і науково-практичного розуміння, що розкривається у змістовій характеристиці – дефініції (лат. *definition* – визначення), яка стисло, але точно описує (визначає) суттєві ознаки певного поняття, позначеного терміном [8, с. 12]. Щодо терміна «фармація», то складність його розуміння полягає в тому, що в Законах України «Про лікарські засоби» [9] й «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [10] не міститься його визначення. Водночас фармацевтичну термінологію доцільно визначати не тільки як інформацію про відповідний фармацевтичний феномен, а і як юридичну засаду для прийняття рішень та організацію адміністративно-правового забезпечення [6, с. 18]. Тому встановлення повного тлумачення відповідної категорії має особливе значення для системного дослідження у відповідній галузі науки.

Внаслідок того, що будь-яка юридична термінологія базується на знаннях відповідної фундаментальної науки, виникає потреба первинного аналізу понятійних засад, зокрема наукових поглядів на поняття «фармація», розроблених у фармацевтичній науці. Саме первинність у дослідженні фундаментальних наукових понять є гарантією отримання науково виважених юридичних термінів, що об'єктивують реальні явища.

Фармація (грец. *pharmakon* < лат. *pharma* – ліки; англ. *Pharmacy*) є комплексним поняттям, що охоплює різні феномени дійсності. До неї належать: 1) науково-практична господарська діяльність із пошуку, синтезу активних і допоміжних речовин, створення, вивчення фармакологічної дії, виробництво ліків за промислових і аптечних умов; 2) науково-практичні напрями (освітнього, наукового, виробничого та соціально-правового характеру) стосовно ліків [11, с. 395]. Поряд із цим терміном виокремлюють поняття «фармацевтична галузь – сукупність підприємств, організацій, установ або їх об'єднань, зайнятих у процесі створення, виробництва фармацевтичної продукції, забезпечення її контролю якості та реалізації, яка характеризується також спільністю технічної або технологічної бази, особливим складом фахівців і специфічністю умов їхньої роботи, освітньої підготовки та перепідготовки кадрів» [6, с. 20]. Як зазначається у наукових фармацевтичних джерелах, поняття «фармацевтична діяльність» співвідноситься із науково-практичною діяльністю у системі охорони здоров'я [10, с. 13]. Аналізуючи положення фармацевтичної науки щодо термінології, слід звернути увагу на різну інтерпретацію таких понять, як «фармація», «фармацевтична галузь», «фармацевтична діяльність». Категорія «фармація» є базовою, що охоплює як фармацевтичну діяльність, так і усі напрями діяльності людини, пов'язані з лікарськими засо-

бами. Фармація повністю охоплює увесь ланцюг фармацевтичної діяльності – від розробки ліків до їх доведення (реалізації) кінцевому споживачу.

У юридичній літературі існують такі погляди на фармацевтичну термінологію. О.Г. Алексеев вказує, що фармація є складовою частиною соціально-економічної галузі охорони здоров'я. Вчений надає перевагу терміну «фармацевтична сфера», який охоплює і фармацевтичну діяльність, оскільки включає в себе як виробничі, промислові, так і соціальні аспекти [3, с. 110; 4, с. 40]. Вважаємо, що таке тлумачення терміна «фармація» змінює установлений підхід до його розуміння на більш звужений, який передбачає використання додаткового компонента словосполучення (залежного слова) «у сфері», лінгвістичне тлумачення котрого передбачає «межу поширення чого-небудь» [12, с. 876]. Тобто фармація є широкою, комплексною категорією, що може застосовуватися у сфері приватного та публічного права й означає всі напрями людської діяльності, пов'язані з лікарськими засобами. У структурі фармації можуть виокремлюватися самостійні сфери цієї діяльності. Також зауважимо, що розглядати фармацію як складову частину соціально-економічної галузі охорони здоров'я не зовсім правильно, адже фармація може бути як частиною соціально-економічної галузі охорони здоров'я, так і самостійним сегментом соціально-економічного сектору держави.

С.В. Васильєв визначає, що різновидами фармацевтичної діяльності є: виготовлення лікарських засобів, промислове виробництво лікарських засобів, виробництво лікарських засобів в умовах аптеки, дистрибуція лікарських засобів, тобто ввезення імпортованих лікарських засобів в Україну та вивезення лікарських засобів з території України, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами [13, с. 17]. Це широкий підхід до визначення фармацевтичної діяльності, що співвідноситься з фармацевтичним ланцюгом. Вчений не співвідносить фармацевтичну діяльність із базовим терміном «фармація».

Н.С. Клушко у дослідженні механізму державного управління фармацевтичного сектору використовує термін «фармація» та підкреслює, що «основою процесу управління фармацією є інформація про елементи фармацевтичної системи» [14, с. 251]. Отже, дослідниця виділяє такі категорії: «фармацевтичний сектор», «фармацевтична система», «фармація». Їхні термінологічні визначення не відображені (сформульовані) у науковій праці автора, що, безумовно, загостило наукову дискусію в питанні визначеності категоріального апарату.

Проблематиці співвідношення фармацевтичної діяльності та фармацевтичної галузі присвячена праця О.В. Паровишник, у якій фармацевтична діяльність визначається як науково-практична

діяльність у фармацевтичній галузі, з охопленням всього фармацевтичного ланцюга [5, с. 70]. Зауважимо, що науковці при визначенні терміна «фармацевтична діяльність» звертаються до ст. 74 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», згідно з якою фармацевтичною діяльністю можуть займатися особи, котрі мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам [9]. Однак ця стаття не закріплює поняття фармацевтичної діяльності, а лише вказує на одну із її системних ознак.

Узагальнюючи наведене, зауважимо, що для встановлення характерних ознак адміністративно-правового забезпечення фармації спочатку необхідно визначити категоріальний апарат з урахуванням конкуренції термінів «фармація», «фармацевтична сфера», «фармацевтична діяльність». Вважаємо, що найбільш базовим терміном є «фармація», що охоплює всі напрями діяльності людини, пов'язані з лікарськими засобами, зокрема державне управління фармацевтичною діяльністю, фармацевтичну науку, підготовку фармацевтичних працівників, управління фармацевтичним підприємством, господарську фармацевтичну діяльність. Крім того, фармацевтична сфера є самостійною частиною фармації, а фармацевтична діяльність – науково-практичною господарською діяльністю, що охоплює фармацевтичний ланцюг. Під останнім слід розуміти систему дій від розробки до реалізації лікарських засобів, включаючи маркетингові дослідження для встановлення потреби на ринку лікарських препаратів; інноваційні розробки нових ліків; контроль якості лікарських препаратів; проведення клінічних досліджень нових лікарських препаратів; реєстрацію нових лікарських препаратів; фармацевтичну логістику; реалізацію лікарських препаратів; фармацевтичний маркетинг; управління фармацевтичним підприємством і підготовку фармацевтичних кадрів. Наведений підхід може використовуватися у подальших наукових дослідженнях у галузі адміністративного права, адже надає можливість найбільш об'єктивно виявити усі елементи цих категорій.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі висновки. Сучасні інтерпретації терміна «фармація», які існують у фармацевтичній і юридичній науках, мають комплексний характер, оскільки охоплюють публічні та приватно-правові характеристики цього феномену. Для галузі адміністративного права базовим терміном є «фармація», що охоплює всі напрями діяльності людини, пов'язані з лікарськими засобами, зокрема державне управління фармацевтичною діяльністю, фармацевтичну науку, підготовку фармацевтичних працівників, управління фармацевтичним підприєм-

ством, господарську фармацевтичну діяльність. Внаслідок того, що формулювання чіткої юридичної термінології є запорукою повного й об'єктивного дослідження, фармацевтична термінологія повинна стати предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Андрощук Г. Фармацевтична стратегія для Європи. Юридична газета. 18.05.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/farmaceutichna-strategiya-dlya-evropi.html> (дата звернення: 02.06.2020).
2. Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 05 грудня 2018 р. № 1022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.06.2020).
3. Книш Є.Г., Алексєєв О.Г. Напрями удосконалення термінологічних підходів до визначення підходів до визначення «фармацевтична сфера» у контексті юридичної відповідальності учасників правовідносин, що виникають під час обігу лікарських засобів. *Запорозький медичинський журнал*. 2013. № 5. С. 109–111.
4. Алексєєв О.Г. Аналіз та співвідношення термінів «фармацевтична галузь» та «фармацевтична сфера» як об'єктів адміністративно-правової охорони. *Адвокат*. 2010. № 8. С. 39–42.
5. Паровишник О.Г. До питання правового регулювання фармацевтичної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 69–72.
6. Перцев І.М., Рубан О.М. Стан фармацевтичної термінології та правомірність статусу терміну «фармацевтичний препарат». *Фармацевтичний журнал*. 2011. № 4. С. 18–23.
7. Антошкіна В.К. Сутність і підходи до тлумачення права у роботах вітчизняних вчених. *Вісник ХНУВС*. 2019. № 4(87). С. 13–22.
8. Черних В.П., Перцев І.М. Упорядкування та значення термінології у фармацевтичній діяльності. *Еженедельник «Аптека»*. 2011. № 47 (818). С. 12–13.
9. Про лікарські засоби : Закон України від 04 квітня 1996 р. № 123/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.06.2020).
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 02.06.2020).
11. Українська фармацевтична енциклопедія: 1921–1995 / В.П. Черних, І.А. Зупанець, З.М. Мнушко та ін. ; за ред. В.П. Черних. Харків : Основа, 1996. 464 с.
12. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка. Т. 9. 1978. 916 с.
13. Васильєв С.В. Законодавче закріплення поняття «фармацевтична діяльність» як передумова підвищення ефективності державного управління у сфері обігу лікарських засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 14–20.
14. Клушко Н.С. Механізм державного управління фармацевтичним сектором України. *Теорія та практика державного управління*. 2012. Вип. 3. С. 245–251.

Анотація

Теремецький В. І., Ховпун О. С. Сучасні понятійні інтерпретації терміна «фармація» як адміністративно-правової категорії. – Стаття.

У статті розглянуто категоріальні інтерпретації терміна «фармація» в аспекті її адміністративно-правового забезпечення. Мета статті полягає у визначенні понятійної інтерпретації терміна «фармація» як адміністративно-правової категорії. Необхідність дослідження терміна «фармація» зумовлена відсутністю його тлумачення у Законах України «Про лікарські засоби», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а також неоднаковим розумінням у юридичній і фармацевтичній науках.

Встановлено наявність конкуренції таких термінів, як «фармація», «фармацевтична сфера», «фармацевтична діяльність». У зв'язку з цим сформульована авторська позиція щодо цих понять. Підкреслено, що найбільш базовим терміном є «фармація», який охоплює всі напрями діяльності людини, пов'язані з лікарськими засобами, зокрема державне управління фармацевтичною діяльністю, фармацевтичну науку, підготовку фармацевтичних працівників, управління фармацевтичним підприємством, господарську фармацевтичну діяльність. Наголошено, що фармацевтична сфера – це самостійна частина фармації, фармацевтична діяльність – науково-практична господарська діяльність, яка охоплює фармацевтичний ланцюг. Під останнім розуміється система дій від розробки до реалізації лікарських засобів, включаючи маркетингові дослідження для встановлення потреби на ринку лікарських препаратів, інноваційні розробки нових ліків, контроль їхньої якості, проведення клінічних досліджень нових ліків, їх реєстрація, фармацевтична логістика, реалізація лікарських засобів, фармацевтичний маркетинг, управління фармацевтичним підприємством і підготовка фармацевтичних кадрів. Наведений підхід може використовуватися у подальших наукових дослідженнях у галузі адміністративно-права, адже надає можливість найбільш об'єктивно виявити різні аспекти терміна «фармація».

Ключові слова: фармація, фармацевтична сфера, фармацевтична діяльність, фармацевтичний ланцюг, адміністративно-правове забезпечення, управління.

Summary

Teremetskyi V. I., Khovpun O. S. Modern conceptual interpretations of the term of “Pharmacia” as administrative and legal category. – Article.

The author of the article has studied categorical interpretations of the notion of “pharmacia” in terms of its administrative and legal provision. The purpose of the article is to define the conceptual interpretation of the term of “pharmacia” as an administrative and legal category. The need to study the term of “pharmacia” is due to the lack of interpretation in the Laws of Ukraine “On Medicinal Products”, “Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care”, as well as due to different understanding in legal and pharmaceutical sciences.

The existence of competition of such terms as “pharmacia”, “pharmaceutical sphere”, “pharmaceutical activity” has been established. In this regard, the author has formulated own position on these concepts. It has been emphasized that “pharmacia” is the most basic term, which covers all areas of human activity related to medicinal products, in particular public administration of pharmaceutical activities, pharmaceutical science, training of pharmaceutical employees, management of pharmaceutical companies, economic pharmaceutical activities. It has been emphasized that the pharmaceutical sphere is an independent part of pharmacia; pharmaceutical activity is scientific and practical economic activity that covers the pharmaceutical chain. The latter means the system of actions from development to sale of medicinal products, including marketing research in order to determine the need at the market of medicinal products, innovative development of new drugs, their quality control, clinical trials of new drugs, their registration, pharmaceutical logistics, medicinal products' sales, pharmaceutical marketing, management of pharmaceutical companies and training of pharmaceutical personnel. This approach can be used in further research in the field of administrative law, as it provides an opportunity to most objectively identify various aspects of the term of “pharmacia”.

Key words: pharmacia, pharmaceutical sphere, pharmaceutical activity, pharmaceutical chain, administrative and legal provision, management.

УДК 343.6+342.9+343.8 (477)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).579](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).579)

В. О. Тімашов

orcid.org/0000-0001-8368-8856

доктор юридичних наук,

*доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

В. М. Мацейчук

orcid.org/0000-0001-7273-2006

*здобувачка бакалаврського рівня вищої освіти
факультету міжнародної торгівлі та права*

Київського національного торговельно-економічного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ НЕВРЕГУЛЬОВАНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ФОРМ НАСИЛЛЯ

Не піддається сумніву думка, згідно з якою мирний освітній простір є запорукою успішного розвитку та подальшої інтеграції держави у спільноту прогресивних країн, адже психічне та фізичне здоров'я дітей і молоді є першоосновою суспільних зв'язків, які у сукупності зумовляватимуть перебіг історичних подій держави. Однак у процесі становлення освіти у дитячих та учнівських колективах з'явилася негативна тенденція щодо утисків і цькування. Перша наукова публікація, котра містить згадку про булінг, датована 1905 р., утім, знущання існували здавна. Термін «булінг» походить із англ. «bully» – хуліган, забіяка; «bullying» – цькування, залякування, третирування. Різновиди знущання, глузування, цькування як соціальні явища присутні на різних рівнях соціуму: від систем соціалізації дитини і до дорослих колективів [2, с. 101].

У рамках законодавства України до 2019 р. не існувало визначення «булінгу», «цькування», «інспірування» або інших, характерних для систематичного насильства у дитячих або трудових колективах, знущань. Першим суттєвим кроком слід вважати прийняття 18 грудня 2018 р. Закону щодо протидії булінгу, який набув чинності 19 січня 2019 р. Таким чином законодавець визнав проблему як соціально-педагогічне явище та встановив необхідність її віднесення до категорії насильницької поведінки, яка за рівнем суспільної небезпеки підлягатиме адміністративній відповідальності, встановленій Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). У ст. 173-4 КУпАП законодавець визначає булінг діянням учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у т. ч. із застосуванням засобів електронних комунікацій, які вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи

була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [3]. Закон щодо протидії булінгу закріплює основні маркери, яким підпорядковується встановлення факту булінгу. Насамперед таке цькування є насильницькою поведінкою, що має систематичний характер, адже передбачає застосування щодо конкретної особи певних видів насильства протягом тривалого часу. До того ж, булінг має характерну особливість, за якої існує владний дисбаланс учасників конфлікту. Задля нанесення шкоди буллер застосовує вербальні та невербальні жести, а також використовує інформаційний простір (властиво для кібербуллерів). Характерною є наявність умислу переслідувача завдати потерпілому страждань: фізично, психологічно, матеріально; застосовуючи погрози, залякування, приниження, осуд, ізолювання, бойкотування, вимагання грошей, речей, їжі.

Слушно вказати, що дитяче та підліткове насильство є найбільш вразливим до негативного впливу буллерів. Переслідувані особи перебувають у стані страху та приниження або люті та ненависті, що безперечно посилює нестабільність емоційного зростання особистості, соціального становлення та розпаду агресії. З огляду на ці обставини можна визнати доцільним першочергове звернення уваги щодо протидії булінгу в освітньому середовищі, яке, попри беззаперечну значимість інтелектуального збагачення та плекання національних цінностей, також є сприятливим осередком для існування та загострення цькувань.

Згідно зі ст. 25 та 26 Закону України «Про освіту» нагляд за проявами булінгу насамперед покладається на засновника закладу освіти або уповноваженої ним особи, котрі забезпечують заходи, спрямовані на запобігання та протидію цькуванню, шляхом створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування). До того ж, педагогічні працівники зобов'язані повідомля-

ти керівництво закладу освіти про факти булінгу та вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (ст. 53). Окрім того, керівник закладу освіти повинен скликати засідання комісії з розгляду випадку булінгу, склад якої передбачено законом (ст. 26). Крім того, встановлено вкрай важливе зобов'язання формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами, захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психологічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, негативної пропаганди й агітації (ст. 54) [4]. Звертаємо увагу на внесені Законом № 463-IX від 16 січня 2020 р. зміни, згідно з якими суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) у закладах освіти є служба освітнього омбудсмена, служби у справах дітей; центри соціальних служб, органи місцевого самоврядування, керівники та інші працівники закладів освіти, засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган, територіальні органи Національної поліції [5].

На думку Н. Опольської, серед причин поширення булінгу слід вказати проведення операції об'єднаних сил, що негативно впливає на виховання молодого покоління; можливі деформації свідомості батьків, які задіяні в операції, або батьків, котрі є внутрішньо переміщеними особами, чи батьків, які залишаються жити на території операції Об'єднаних сил. Війна, бойові дії породжують насилля, жорстокість – за таких умов недовідомим стає механізм забезпечення прав дитини [2, с. 102]. Однак у травні 2019 р. Громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) було проанкетовано 1 497 учнів та учениць, 826 батьків, 271 педагог закладів освіти Луганської та Донецької області, із метою визначення рівня розповсюдження проблеми насильства та цькування (булінгу) у дитячому середовищі. Проведене дослідження встановило, що 64,2% учнів та учениць ніколи не зіштовхувалися із проявами насильства або булінгу [6, с. 4], а отже, потреби у створенні окремих положень вітчизняного законодавства щодо булінгу в межах воєнних дій не на часі і норми, передбачені КУпАП, не втрачають своїх повноважень.

Позитивною практикою є проведення працівниками юстиції Донеччини циклу зустрічей із учнями та вчителями у рамках інформаційної кампанії #СтопБулінг, під час яких розповідають про адміністративну відповідальність за булінг. Фахівці Головного територіального управління юстиції провели лекції серед закладів загальної середньої освіти міста Маріуполя та шкіл селищ Македонівка, Касянівка Донецької області, метою яких є пояснення про притягнення до адміністра-

тивної відповідальності за цькування учасника освітнього процесу (школяра або педагога) та порядок повідомлення про факт учинення булінгу [7].

Водночас Міністерством освіти і науки затверджений порядок реагування на випадки булінгу (цькування), документ визначає механізм реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих. Порядком визначено, що до булінгу (цькування) у закладах освіти належать випадки, які відбуваються безпосередньо у приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях, а також за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою [8]. Особливу увагу привертає відокремлення закладів вищої освіти, які викреслено серед переліку таких, що підлягають дії внесеного закону, а також ігнорування законодавцем відносин в установах, які зазнають наслідків існування булінгу. Відсутність особливих механізмів реагування на випадки булінгу у закладах вищої освіти певним чином зумовлена сталою нормою, згідно з якою фізичне зростання тотожне психологічному, а отже, накопичений у процесі становлення досвід вибудовує стійкість до стресів та емоційну витривалість перед викликами суспільства та конфліктними стосунками. Однак для ефективної протидії булінгу необхідно звертати увагу на людину як соціальну істоту, незважаючи на вік та інші показники. З іншого боку, студентська молодь є найбільш активною серед Інтернет-простору, однак інформаційні ресурси не захищені від прояву буллерів також. Досвід використання засобів масової інформації переконує, що у студентському середовищі відбувається зародження таких негативно орієнтованих явищ, як: пранкування, ейджизм, секстинг, хепіслепінг, зведення наклепів, онлайн-грумінг, третирування тощо. Тож одним із пріоритетних завдань закладу вищої освіти є корекційна робота щодо подолання зазначених фактів. Успішне вирішення такого завдання дасть можливість побудувати гармонійні стосунки між людьми різних соціальних категорій на принципах взаємоповаги, гуманізму, пріоритетності особистості, взаємодовіри та любові [9, с. 34]. Загалом перетворення мережі Інтернет на майданчик для цькувань і переслідувань отримало назву кібербулінг. Узагальнюючи підходи науковців, О.Ю. Міхеєва та М.М. Корнієнко дійшли висновку, що кібербулінг – це умисні дії, скоєні однією особою або групою осіб щодо іншої посередництвом електронних засобів комунікації з метою завдання шкоди. Такі дії можуть здійснюватися прямо або анонімно, внаслідок чого створюється ситуація напруження, тиску, залякування, переслідування [10, с. 248]. Водночас в Україні не існує чіткого законодавчого визначення кібербулінгу та встановленого пере-

ліку його форм, не є винятком і КУпАП. Проте актуальність цього злочину складно заперечити, адже світ інтегрується з реального простору у віртуальний. Інтернет-мережа є не лише незамінним джерелом освіти, послуг, розвитку та втілення ідей на різноманітних майданчиках, але і ресурсом, на якому містяться гігабайти особистих і загальнодоступних даних користувачів, які часто стають об'єктом зазіхань переслідувачів. Поки законодавець гальмуватиме прийняття змін щодо протидії кібербулінгу, проблема лише ускладнюватиметься та спричинятиме нові виклики. Слід наголосити на тому, що невизначеність кібербулінгу посилює напруження, адже цькування через Інтернет не має часових меж. Більше того, негативна публікація може діяти як багаторазовий акт цькування та спричиняти ретравматизацію жертви незалежно від її віку та місця роботи, адже Інтернет містить вікові обмеження лише для окремих ресурсів, які не підлягають загальному доступу. До того ж, «мирні» джерела не захищені від розпаду діяльності переслідувачів, а отже, існує пряма необхідність побудувати систему адміністративної відповідальності, що передбачатиме випадки злочинів онлайн-переслідувачів і працюватиме на випередження.

Доповнюючи внесеному формі цькування, вважаємо за необхідне розширити питання і залучити нову дефініцію – мобінг, яка об'єднує психологічне, фізичне, економічне насильство серед учасників трудових відносин із метою приниження людської гідності працівників і створення напруженої та ворожої атмосфери на робочому місці. Фактично мобінг є формою булінгу у дорослому колективі, ідентифікатори мобінгу є тотожними маркерам булінгу. Існують також специфічні ознаки, зокрема: ізоляція або ігнорування досягнень працівника, прискіпливе ставлення до виконаної роботи, призначення нездійснених строків (deadline) для реалізації завдань, приховування корисної інформації, поширення наклепів і пліток, свідоме руйнування репутації людини, приниження політичних і / або релігійних переконань, рідше – фізичне насильство або погроза його застосування. Додатковим явищем мобінгу є «босінг» (від англ. boss) – вербальна агресія керівника у присутності інших членів колективу, яка полягає у провокаційних питаннях, безпідставних прискіпуваннях до професійних якостей, гордовитому ставленні із позбавленням права на висловлення, а також доручення виконання робіт поза межами компетенції працівника [11]. Спробу внесення до законодавства відповідальності за вчинення мобінгу здійснено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу» від 01 березня 2019 р., яким пропонується приєднати відповідні зміни до КУпАП та запровадити штрафні

санкції та / або виправні роботи щодо працівників-переслідувачів у колективі або керівника підприємства [12]. Нині проєкт відкликано, а отже, це питання досі залишається неврегульованим, таким чином на підприємствах приватного сектору розвивається мізогінія (жінконенависть) та харасмент. Не є винятком працівники чоловічої статі, які зазнають цькувань через гендерні стереотипи і на рівні із жінками зазнають сексуальних домагань. Проєкт відкликано на підставі невідповідності правопорушення застосуванню адміністративної норми, адже фізичне зазіхання на особу підлягає кримінальній відповідальності. У цьому разі необхідно наголосити, що домагання відбуваються також шляхом непристойних жартів, торкань, непрямих і прямих залицянь, а також неприпустимих жестів. Результатом роботи у трудовому середовищі, сповненому психологічного, фізичного, сексуального насильств, є психічні та фізичні захворювання, розчарування у власних професійних якостях і пригнічення особистості. Не є рідкісними випадки самогубств працівників після цькування співробітниками або сексуального домагання [13]. За таких умов нестача практики покарання мобінгу є закономірною, що насамперед зумовлено відсутністю законодавчого закріплення проблеми. У Єдиному реєстрі судових рішень України за ключовим словом «мобінг» наявні лише два судові рішення, у тексті яких зустрічається це поняття, але з констатації позиції позивача. Аналізуючи інші судові рішення, зустрічаються словосполучення «моральний тиск», «примус написати заяву про звільнення», так можна вказати на тіньовий мобінг у трудовій сфері, до того ж, здебільшого позивачеві було відмовлено у задоволенні позовних вимог. Доведення наявності мобінгу у трудових відносинах є питанням складним [14, с. 141].

Проведене дослідження булінгу та його похідних, встановлення підстав виникнення та класифікації суб'єктів переслідування, а також середовища, у межах якого відбувається розпал різноманітних форм насильства, зумовлюють необхідність виокремлення підстав притягнення до відповідальності за булінг, якими є: неправність, винність, адміністративна караність і суспільна небезпечність. Однак детального аналізу потребує кваліфікація юридичного складу проступку за ст. 173-4 КУпАП, до якого належить сукупність ознак, за наявності яких діяння чи бездіяльність можна кваліфікувати як проступок, зокрема: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Об'єктом вчиненого проступку є здоров'я, воля, честь і гідність особи. Об'єктивна сторона проявляється: 1) у діях: публікації фото у соціальній мережі Instagram всупереч волі особи з метою приниження її честі та гідності; 2) у наслідках публікації – заподіянні моральних

страждань особі; 3) у причинному зв'язку між вказаними діями і наслідками. Суб'єктом адміністративного проступку є школярка, яка виставила фото в мережу Instagram. Суб'єктивна сторона адміністративного проступку характеризується прямим умислом із метою дискредитувати, принизити честь і гідність особи [2, с. 103]. Протиправність полягає у забороні вчинення дій (навмисно або з необережності) учасників освітнього процесу, передбачених у ст. 173-4 КУпАП, а саме психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства. Адміністративна караність полягає у тому, що наслідком булінгу є застосування до винної особи стягнення у вигляді накладення штрафу від 50 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від 20 до 60 годин залежно від тяжкості вчинення проступку. Повторне порушення тягне накладення штрафу від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин [3, ст. 173-4]. Булінг, учинений малолітніми або неповнолітніми особами віком від 14 до 16 років, тягне накладення штрафу на батьків або інших законних представників від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку [15].

В окремих випадках протиправні насильні дії підлягають ст. 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [16, ст. 120]. Слушно вказати, що адміністративна відповідальність за булінг тісно пов'язана із кримінальною, адже перша фактично є запобіжним заходом або додатковим фактором розгляду справ про насильство. Якщо встановлення факту самогубства ґрунтується на причетності особи до систематичного цькування, винуватець нестиме додаткову відповідальність за КУпАП або ж встановлені заходи слугуватимуть превентивними щодо повторних правопорушень.

Існує також позасудовий спосіб подолання булінгу (або мобінгу) за допомогою процедури медіації. Цей інструмент вирішення конфлікту може бути дієвим на етапі існуючого конфлікту; допомогти у пошуку прийняттого для сторін рішення, що враховуватиме інтереси сторін [17]. Однак не кожен конфлікт піддається мирному вирішенню, адже кожен із учасників навчального або трудового колективу має суб'єктивну специфіку, час на дослідження якої та спроби знайти єдине вирішення у масштабі підприємства або навчального закладу може спричинити додаткове ускладнен-

ня ситуації, або, звертаючи увагу на вищевказану статтю КК України, спричинити додаткові ускладнення, що є не припустимим. Більше того, вирішення проблеми кібербулінгу за процедурою застосування медіації фактично неможливе, адже переслідувач переважно вдається до приховування або ж перебуває за межами країни проживання жертви. Тому судове вирішення насильства залишається ключовим засобом протидії та врегулювання цього питання.

Аналізуючи практику країн Європейського Союзу, слід визнати, що за кордоном запобіжна робота щодо протидії булінгу відбувається активно та всебічно. Зарубіжні дослідники прагнуть не лише виявити типи та фактори булінгу, але і розробити програми запобігання та подолання наслідків. Однією з найбільш відомих антибулінгових програм є програма Д. Олвеуса (Olweus Bullying Prevention Program, ОБПП), що містить комплекс інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій, якими охоплюються всі учасники навчального процесу у школі. Програма виявила позитивний ефект у Норвегії, тож від 2001 р. здобула статус пріоритетної загальнонаціональної програми, яка успішно застосовується в Німеччині, Великій Британії та США [18, с. 178].

Законодавче регулювання мобінгу передбачене урядом Німеччини. Так, від 12 грудня 1993 р. ухвалено рішення про створення Асоціації попередження психосоціальних стресів і мобінгу. Підприємства Німеччини на локальному рівні встановлюють правила і правові норми щодо запобігання мобінгу та попередженню стресів на роботі. У Бельгії у 2002 р. був прийнятий Закон «Щодо захисту від насильства, мобінгу та сексуального домагання на роботі», який зобов'язує роботодавця забезпечувати швидке, об'єктивне розслідування та підтримку жертви мобінгу, а також поліпшувати клімат серед персоналу. У правовій системі Італії захист від мобінгу врегульовано конституційним і цивільним законодавством, а саме: ст. 33 Конституції Італії захищає людину в усіх її формах та проявах на роботі. В Італії терміном «мобінг» визначаються явища психологічного тиску та вербальна агресія, до того ж, захист працівника від мобінгу будується на судовому тлумаченні (ст. 2087 Цивільного Кодексу Італії), а у 1996 р. утворена асоціація для боротьби з мобінгом [19, с. 88].

Висновки. Проведений аналіз законодавчого закріплення булінгу та дослідження його характеристики виявляє недостатність регулювання цього питання. Насамперед такі обставини зумовлено постановкою пріоритету законодавцем щодо закладів освіти, із пріоритетом щодо учнів навчальних закладів середньої освіти. Практика застосування превентивних заходів щодо запобігання булінгу, таких як: інтерактивні заняття,

фокус-групи, онлайн-форуми, тематичні декади, соціально-орієнтовані програми разом із застосуванням адміністративного покарання уже дають позитивні результати, які формують сприятливе освітнє середовище.

Залишається відкритим питання мобінгу та кібербулінгу. За термінологією ховаються суспільно небезпечні проблеми, що спричиняють негативний вплив на суспільство, адже застрахованих від цькування немає. Акцентуємо на тому, що булінг охоплює дитяче та підліткове населення; мобінг і кібербулінг – молодь (переважно студентів) і дорослих, якими є: вагітні жінки, самотні батьки, працівники різних видів робіт та установ (зокрема особи передпенсійного віку), а також учасники бойових дій і внутрішньо переміщені особи, у зв'язку з чим підкреслюємо, що ці проблеми охоплюють переважну частину населення, яка є прогресивним ресурсом держави, запорукою її успішного розвитку та збагачення, а також підтримки світового іміджу.

У підсумку необхідно наголосити на тому, що кожен громадянин, виконуючи свої права й обов'язки, повинен не тільки усвідомлювати значення свого життя та гідності, але також бути спроможним захистити свою честь у разі її порушення. Єдиним інструментом втілення такої можливості є впровадження змін до законодавства, які розглядатимуть булінг як більш глобальне явище, передбачатимуть дефініції «мобінгу» (цькування у трудовому середовищі / іншому колективі, віком від 20 років) і «кібербулінгу» (онлайн-переслідування, кіберцькування), а також міститимуть засоби реагування на булінг у середовищі вищих навчальних закладів, встановлюватимуть відповідні маркери виявлення вказаних правопорушень, механізми реагування та повідомлення про випадки, а також передбачатимуть штрафи та виправні роботи. За таких умов адміністративна відповідальність є найбільш ефективним інструментом, який дає змогу попередити критичні або фатальні наслідки, що надалі підлягатимуть кримінальному розгляду, а це лише підтверджуватиме потребу у забезпеченні заходів адміністративного примусу для побудови мирного та толерантного суспільства.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Опольська Н. Булінг: юридичний склад адміністративного проступку. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/18.pdf>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради України* : кодекс від 07 грудня 1984 р., редакція від 11 червня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

4. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.06.2020).

5. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. URL: <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 11.06.2020).

6. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: методичний посібник. Київ: «Агентство «Україна», 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protidyiy-bullingu.pdf>.

7. За булінг – штраф. Якою є відповідальність вчителів? Міністерство юстиції України. 2019. URL: <https://pravo.minjust.gov.ua/ua/news/1151-za-buling-shtraf-yakoyu-ye-vidpovidalnist-vchyteliv> (дата звернення: 11.06.2020).

8. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Закон України від 28 грудня 2019 р. № 463-IX. URL: <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.

9. Пономарьова Г.Ф. Формування та корекція особистісної, соціальної, професійної і моральної сфер студентів. *Scientific notes of the pedagogical department*. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/korisni-posilannya-shodo-temi-antibulingu>.

10. Міхеєва О.Ю. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Young Scientist*. 2018. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/60.pdf>.

11. На роботу як на каторгу: що таке мобінг на робочому місці? *Зміст*. 2019. URL: <https://zmist.pl.ua/analytics/na-robotu-yak-na-katorgu-shcho-take-mobing-na-robochomu-misci> (дата звернення: 15.06.2020).

12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65602 (дата звернення: 15.06.2020).

13. Мобінг поза законом: як протидіяти насильству на роботі. *Commons*. 2019. URL: <https://commons.com.ua/uk/mobing-pozu-zakonom-yak-protidiyati-nasilstvu-na-roboti/> (дата звернення: 19.06.2020).

14. Сорокіна А.А. Мобінг та булінг в трудових відносинах. *Young Scientist*. 2018. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/35.pdf>.

15. Зміни у чинному законодавстві України за період з 14 січня 2019 р. по 27 січня 2019 р. *Рада адвокатів міста Києва*. 2019. URL: <https://kmdka.com/povini/714> (дата звернення: 12.06.2020).

16. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* : кодекс від 05 квітня 2001 р., редакція від 02 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.06.2020).

17. Мобінг: як протидіяти насильству на роботі. *Закон і Бізнес*. 2020. URL: <https://zib.com.ua/ua/141735-mobing-yak-protidiyati-nasilstvu-na-roboti.html>. (дата звернення: 11.06.2020).

18. Стремецька В.О. Булінг у підліткових шкільних колективах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. URL: [file:///C:/Users/%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D0%B5%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA/Downloads/Nvuuped_2014_31_66%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%86%D0%B5%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA/Downloads/Nvuuped_2014_31_66%20(2).pdf).

19. Нікітенко А. Впровадження відповідальності за мобінг в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/3962/1/Vprovadzheniya_v.pdf.

Анотація

Тімашов В. О., Мацейчук В. М. Адміністративно-правова протидія булінгу та дослідження не врегульованих законодавством форм насилля. – Стаття.

У викладі цієї публікації проведено аналіз теоретичного та практичного аспектів явища булінгу, у ході якого встановлено наявність похідних одиниць вказаного виду насильства, ними є: кібербулінг і мобінг, що також підпорядковують перелік цювань, взаємопов'язаних із середовищем їх виникнення. Наведено короткий виклад особливостей залежно від кожного із досліджуваних видів переслідування. Проаналізовано чинне законодавство України щодо протидії постановленій проблемі та відповідальності за вчинене порушення, що містяться у положеннях законів, які регулюють освітнє середовище, зокрема відносини між його учасниками й адміністративну складову частину, щодо якої злочин визнається скоєним і підлягає відповідальності. Звернено увагу на наявність механізмів протидії булінгу та наголошено на необхідності адміністративного регулювання насильства у дорослих колективах (студентському та трудовому середовищі) та мережі Інтернет, у зв'язку із чим запропоновано відповідні зміни. Охарактеризовано ключові механізми виявлення та запобігання різноманітним формам переслідування з урахуванням практики країн Європи. Доведено необхідність відокремлення дефініцій «мобінг» і «кібербулінг» як самостійних злочинів із зазначення суб'єктного складу, визначенням об'єкта зазіхань, притаманних цим правопорушенням характеристик, маркерів розпізнавання та затвердження заходів реагування з урахуванням специфіки середовища виникнення агресивної поведінки. Встановлено чіткий зв'язок між адміністративною відповідальністю за вчинення булінгу, мобінгу або кібербулінгу й ефективністю заходів адміністративного примусу як превентивного заходу та інструменту виховання у правопорушника стійкого усвідомлення небезпеки та карності скоєним діянь; а також таких, які вказівкою закону запобігають повторним порушенням і створюють умови для недосягнення злочинцем критичних наслідків, які спричиняють фатальні втрати.

Ключові слова: булінг, моральне та фізичне насильство, попередження правопорушень, адміністративна відповідальність.

Summary

Timashov V. O., Matseichuk V. M. Administrative and legal opposition to bullying, as well as research into types of violence that are not foreseen by law. – Article.

The content of this publication analyses the theoretical and practical aspects of such a phenomenon as bullying. In connection with this, derivative units were discovered, which are cyber-bullying and mobbing, and which combine other types of violence in view of their environment. A brief description of the characteristics of each of the types of violence studied is presented. An analysis was made of Ukrainian legislation on counteracting liability for the crime committed, which is contained in the laws governing the educational environment, including the relations between students, as well as the administrative component that makes it possible to recognize the crime and bring to justice. Attention was drawn to the existence of anti-abuse mechanisms and the need for administrative responses to violence in adult groups (student and work environments) and on the Internet, following which changes were proposed. Key mechanisms for the detection and prevention of various forms of violence, taking into account European practice, have been identified. The necessity to separate the definitions of mobbing and cyber-bullying as independent crimes taking into account the subjective composition and setting of the object, special characteristics, signs of identification and the creation of a response taking into account the specific environment for the emergence of aggressive behavior is brought. In addition, it has been established a clear link between the administrative responsibility for bullying and cyberbullying and the effectiveness of measures of administrative attraction from the standpoint of preventive measures and as a tool to educate the offender of a firm understanding of the danger and punishment for what he did, as well as such norms that legally prevent repeated violations and create conditions for the impossibility of causing fatal losses.

Key words: bullying, moral and physical violence, prevention of provocations, administrative responsibility.

УДК 342.92 (477)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).580](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).580)

С. А. Федчишин
orcid.org/0000-0003-3096-3214
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Постановка проблеми. Невід’ємною складовою частиною реформування дипломатичної служби України є вжиття заходів із метою підвищення її професіоналізму й ефективності. У зв’язку з цим важливого значення набуває дослідження інституту оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби, вдосконалення його організації та правового забезпечення. Таке оцінювання дозволяє забезпечити контроль за результативністю, ефективністю та якістю виконання посадовими особами дипломатичної служби поставлених завдань з урахуванням посадових обов’язків, дотримання ними правил етичної поведінки та законодавства у сфері запобігання корупції, що, з одного боку, пов’язується із преміюванням посадових осіб дипломатичної служби і плануванням їхньої кар’єри, створенням передумов для просування по службі, а з іншого – сприяє очищенню дипломатичної служби України від непрофесійного і недоброчесного персоналу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми оцінювання службової діяльності державних службовців, у т. ч. їх атестації та щорічної оцінки, досліджувалися багатьма науковцями (Ю.П. Битяком, Л.Р. Білою-Тіуновою, Ю.С. Даниленко, С.Е. Зелінським, С.В. Ківаловим, А.В. Кірмачем, В.Р. Кравцем, Н.В. Янюк та ін.). У свою чергу, доводиться констатувати, що оцінюванню службової діяльності у такому виді державної служби, як дипломатична служба присвячена лише незначна кількість наукових праць (Л.В. Заболотної, О.В. Селецького, О.Р. Сторожука та ін.). Жодним чином не применшуючи значного вкладу вчених, слід зауважити, що у сфері оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби і сьогодні залишається низка дискусійних і невирішених проблем. Більшість праць, у яких досліджувався цей інститут, були підготовлені переважно до прийняття нових законів України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. та «Про дипломатичну службу» від 07 червня 2018 р.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати основні особливості оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби відповідно до чинного законодавства України, внести пропозиції стосовно подальшого

вдосконалення організації та правового забезпечення цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід звернути увагу на те, що Законом України «Про дипломатичну службу» від 07 червня 2018 р. питання оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби майже не регулюються. Виняток становить лише ч. 10 ст. 25 Закону, котра передбачає, що черговий дипломатичний ранг дипломатичному службовцю не присвоюється протягом строку застосування до нього дисциплінарного стягнення, а також протягом 6 місяців із дня отримання дипломатичним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання його службової діяльності [1]. Інші особливості оцінювання посадових осіб дипломатичної служби (періодичність і порядок проведення, його наслідки та ін.) можуть бути визначені на підставі норм Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. [2], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців» від 23 серпня 2017 р. [3] та ін.

Відповідно до ст. 44 Закону «Про державну службу» оцінювання результатів службової діяльності: а) проводиться щороку; б) його метою є визначення якості виконання поставлених завдань, прийняття рішень щодо преміювання, планування кар’єри; в) здійснюється на підставі показників результативності, ефективності та якості, визначених з урахуванням посадових обов’язків державного службовця, а також дотримання ним правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції, виконання індивідуальної програми професійного розвитку, а також показників, визначених у контракті про проходження державної служби (у разі укладення); г) здійснюється: безпосереднім керівником і керівником самостійного структурного підрозділу (щодо державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В»); суб’єктом призначення (щодо державних службовців, котрі займають посади державної служби категорій «А»); г) за результатами оцінювання виставляється негативна, позитивна або відмінна оцінка з її обґрунтуванням [2].

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади» від 19 вересня 2019 р. були змінені наслідки виставлення відмінних і негативних оцінок. Первинна редакція Закону «Про державну службу» передбачала таке: а) у разі отримання державним службовцем негативної оцінки не раніше ніж через 3 місяці проводиться повторне оцінювання результатів службової діяльності (ст. 44); отримання двох підряд негативних оцінок мало наслідком припинення державної служби за ініціативою суб'єкта призначення (ст. 87); б) отримання відмінної оцінки визначалося як підстава для преміювання та переважного просування по державній службі. За сучасних умов наслідки отримання негативної оцінки стали більш жорсткими – у разі отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності він звільняється із служби відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 87 Закону «Про державну службу», із ним розривається контракт про проходження державної служби (у разі укладення). Державні службовці, які отримали відмінні оцінки за результатами оцінювання службової діяльності, підлягають преміюванню відповідно до Закону «Про державну службу» (ст. 44, 87).

Звернемося до результатів оцінювання у дипломатичній службі. Внаслідок оцінювання посадових осіб дипломатичної служби за 2018 р. із-поміж дипломатичних службовців апарату Міністерства закордонних справ України (далі – МЗС України) та закордонних дипломатичних установ (далі – ЗДУ) 493 особи (60,6%) отримали відмінну оцінку, 314 осіб (38,6%) – позитивну і лише 6 осіб (0,7%) – негативну. Результати оцінювання адміністративних службовців були схожими за співвідношенням: 143 особи (55,4%) отримали «відмінно»; 114 (44,2%) – «позитивно» та лише 1 особа (0,4%) – «негативно»¹. Таким чином, внаслідок оцінювання за 2018 р., по-перше, істотного «очищення» дипломатичної служби не відбулося (всього 1 особа з апарату МЗС України і 6 осіб із ЗДУ отримали негативні оцінки); по-друге, виникли підстави для преміювання більше як для половини посадових осіб дипломатичної служби, які оцінювалися.

Аналізуючи результати оцінювання посадових осіб дипломатичної служби за 2018 р. державний секретар МЗС України А.І. Заяць охарактеризував їх такими, що розчарували, адже, за його попередніми оцінками, в дипломатичній службі близько третини персоналу є «баластом», якого слід було б позбутися. Незначну кількість негативних оцінок Державний секретар МЗС України пов'язував із відсутністю принципості у деяких керівників. Він відзначив недосконалість

чинної процедури оцінювання, котра є загальною та не враховує специфіки дипломатичної служби; підкреслив доцільність розробки специфічного оцінювання саме для посадових осіб дипломатичної служби [10; 14].

Дипломатична служба вирізняється низкою специфічних особливостей, які повинні бути враховані та відображені у порядку оцінювання результатів службової діяльності (довготермінове відрядження та ротація посадових осіб дипломатичної служби; перебування їх у розпорядженні МЗС України; можливість переведення посадових осіб дипломатичної служби на посади до інших державних органів; проходження працівниками інших органів дипломатичної служби в органах дипломатичної служби та ін.). На нашу думку, існує декілька можливих шляхів вдосконалення законодавства в цій частині. Одним із таких шляхів може стати внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців» від 23 серпня 2017 р. (далі – Порядок) та врегулювання в ній у межах окремого розділу особливостей оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби. Подібний підхід до врегулювання особливостей процедур у дипломатичній службі вже має місце у вітчизняній практиці. Наприклад, особливості проведення конкурсу на зайняття посад дипломатичної служби категорій «Б» та «В» врегульовані окремим розділом у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» від 25 березня 2016 р.

Якість підзаконного регулювання у сфері оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби безпосередньо залежить від положень Законів «Про державну службу» та «Про дипломатичну службу», які сьогодні не є досконалими. Зокрема, має місце неузгодженість законодавчих положень у частині юридичних наслідків негативної оцінки. У ч. 6 ст. 39 Закону «Про державну службу» закріплено, що черговий ранг державному службовцю не присвоюється протягом 6 місяців із дня отримання ним негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності. Аналогічна норма міститься у ч. 10 ст. 25 Закону «Про дипломатичну службу» щодо присвоєння дипломатичних рангів: черговий дипломатичний ранг дипломатичному службовцю не присвоюється протягом 6 місяців із дня отримання ним негативної оцінки за результатами оцінювання його службової діяльності. Водночас ч. 6 ст. 44 «Оцінювання результатів службової діяльності» Закону «Про дер-

¹ За інформацією, наданою Міністерством закордонних справ України.

жавну службу» передбачає звільнення державного службовця у разі отримання ним негативної оцінки, що не узгоджується із наведеними нормами законів щодо присвоєння рангів державного службовця та дипломатичних рангів.

Крім неврахування особливостей дипломатичної служби, чинний порядок оцінювання результатів службової діяльності відзначається й іншими недоліками. Важливим питанням є суб'єкти, котрі здійснюють оцінювання результатів службової діяльності. Привертає увагу, що сьогодні у такому оцінюванні не беруть участь колегіальні суб'єкти (комісії). Нещодавно в абз. 2 п. 29 Порядку передбачалося утворення комісії: «У разі надходження пропозицій стосовно державного секретаря міністерства з негативною оцінкою НАДС утворює комісію для вивчення обґрунтованості негативної оцінки». Проте змінами до Порядку від 05 лютого 2020 р. така вимога комісійного розгляду була скасована.

Таким чином, за чинного механізму істотно зростає роль «однієї особи» та суб'єктивного фактору в оцінюванні, що може перешкоджати об'єктивному розгляду питання та прийняттю рішення. Безумовно, оцінювання, яке проводиться комісією чисельністю, наприклад, у п'ять і більше осіб, порівняно із тим, що проводиться однією-двома особами (безпосереднім керівником і керівником самостійного структурного підрозділу або суб'єктом призначення), більш імовірно буде усестороннім і неупередженим. Колегіальний розгляд сприятиме зменшенню дії негативних психологічних чинників (страху деяких керівників перед звинуваченням у необ'єктивності, бажання завжди бути «добрими» для підлеглих та ін.), підвищить професіоналізм і принциповість у прийнятті рішень.

У наукових джерелах неодноразово обговорювалися недоліки та переваги одноособового і колегіального оцінювання результатів службової діяльності, вказувалося на доцільність залучення до проведення оцінювання представників громадськості. Зокрема, Ю.С. Даниленко підкреслює, що «будь-яке визначення безпосереднім керівником (для державних службовців категорій «Б», «В») чи суб'єктом призначення (для державних службовців категорії «А») результатів службової діяльності не позбавлене суб'єктивізму, залежно від прихильності до окремих працівників, відмінностей у підходах оцінювання». Вчена пропонувала розширити коло суб'єктів оцінювання результатів службової діяльності державних службовців шляхом залучення представників громадськості, зокрема в особі представників громадських рад [9, с. 8, 121]. Описуючи суб'єктів оцінки державних службовців, С.Е. Зелінський вказує, що «внаслідок залучення різних суб'єктів атестаційна комісія видає найбільш повноцінну, об'єктивну оцінку» [13, с. 70].

О.В. Селецький характеризував оцінювання професійної діяльності дипломатичних працівників як один із елементів проходження ними служби. Дослідження проводилося до прийняття нового Закону «Про дипломатичну службу», проте висновки вченого в частині розширення суб'єктів оцінювання видаються актуальними. Науковець пропонував обов'язково залучати незалежних експертів до роботи атестаційних комісій, що, на його думку, «дасть змогу суттєво підвищити ефективність проведення кожної атестації та унеможливить порушення прав і свобод осіб, котрі атестуються, зі сторони роботодавця. У свою чергу, це додатково дозволить запобігти проявам корупції на дипломатичній службі». Крім того, вказувалося, що не було б зайвим запрошувати на засідання атестаційних комісій викладачів освітніх установ, зокрема Дипломатичної академії України при МЗС України, представників громадських організацій і ЗМІ [16, с. 252].

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що іноземними державами вживаються різноманітні заходи, спрямовані на забезпечення професійного й об'єктивного оцінювання службової діяльності дипломатичних службовців відповідно до встановлених критеріїв. Одним із таких заходів можна вважати і колегіальне оцінювання службової діяльності (атестацію) дипломатичних службовців, передбачене законодавством низки іноземних держав. Наприклад, згідно зі ст. 8 Закону Латвійської Республіки «Про дипломатичну та консульську службу» від 10 жовтня 1995 р. атестаційна комісія проводить оцінювання діяльності та результатів діяльності дипломатів, державних службовців і працівників дипломатичної та консульської служби: а) у разі подання ними заявки на участь у внутрішньому конкурсі на нову посаду (місце служби); б) у разі необхідності прийняти рішення про переведення їх із однієї місії в іноземній державі до іншої місії в іноземній державі; в) у разі необхідності прийняття рішення про підвищення дипломатичного рангу. Комісія може визначити й інші підстави для проведення оцінювання [6].

У ст. 6 Закону Литовської Республіки «Про дипломатичну службу» від 29 грудня 1998 р. закріплено, що оціночна комісія оцінює службову діяльність дипломатів у встановленому міністром закордонних справ порядку, обговорює кандидатури дипломатів, а також відповідність дипломатів посадам, які ними обіймаються або на які їх призначають, питання направлення дипломатів на навчання або стажування до іноземних держав, питання присвоєння дипломатичних рангів, а також надає рекомендації із цих питань міністру закордонних справ [5].

Колегіальне оцінювання службової діяльності (атестація) дипломатичних службовців практикується в Білорусі («комісія з атестації, присвоєння

дипломатичних рангів і класів державним службовцям»), Вірменії («конкурсно-атестаційна комісія»), Молдові («оціночно-конкурсна комісія»), Естонії («атестаційна комісія») та низці інших пострадянських держав.

Звернення до колективних форм має місце при атестації дипломатичних службовців КНР. Закон КНР «Про дипломатичний персонал, що проходить службу за кордоном» від 31 жовтня 2009 р. передбачає, що дипломатичний персонал за кордоном атестується на основі всебічного аналізу моральних якостей, здібностей, старанності, досягнень та чесності у виконанні обов'язків і завдань, а особливо результатів роботи. Результати атестації є основою для зміни посад, рангів і зарплатної плати, прийняття рішення про заохочення або професійне навчання (ст. 28) [11, с. 480–481]. Порядок атестації визначається Законом КНР «Про державну службу» від 27 квітня 2005 р. Регулярна атестація державних службовців, які не займають керівну посаду, здійснюється у формі підготовки службовцями річного звіту. Керівники державних службовців з урахуванням колективних думок і оцінок дають пропозиції для затвердження керівником органу або уповноваженою атестаційною комісією. Регулярна атестація службовців керівного складу здійснюється компетентними органами у встановленому порядку [8, с. 408]. Відмінною рисою досвіду КНР є участь дипломатичних службовців у оцінці відповідно до встановленої системи балів як їхніх колег одного рівня, так і керівників [18, с. 31]. До складу атестаційної комісії включаються представники департаменту кадрів і партійного комітету, що є одним із проявів політизації китайської дипломатичної служби [12, с. 259].

На особливу увагу заслуговує досвід оцінювання у Закордонній службі США. Оцінювання працівників Закордонної служби США тісно пов'язується із вирішенням питань стосовно їх просування по службі (Promotion), а за певних умов може стати і підставою відбору працівників для звільнення (Selection out). Окреме місце у процедурі просування по Закордонній службі США відводиться роботі відповідних рад. Просування по Закордонній службі охоплює такі складові частини:

а) консультування (Counseling) – обговорення керівником і підпорядкованим працівником особливостей роботи, очікувань керівника від роботи працівника та його відповідності цим очікуванням. Керівник (особа, що здійснює оцінювання), підпорядкований працівник (працівник, який оцінюється) та рецензент (зазвичай вищестоящий керівник відносно того, хто здійснює оцінювання) повинні письмово підтвердити, що обговорили роботу працівника і визначили вимоги до неї. Керівник і працівник мають задокументувати як мінімум 2 відповідні обговорення;

б) оцінювання (Evaluation) – передбачає щорічну підготовку працівником звіту про свою діяльність (Employee Evaluation Report). Частиною такого звіту стає інформація щодо виконання працівником вимог до роботи, які раніше були письмово визначені у взаємодії керівником, цим працівником і рецензентом. Керівник з'ясовує рівень виконання роботи й оцінює її, заповнюючи відведену для цього секцію бланку (до 400 слів). У другій секції такого самого обсягу керівник оцінює потенціал працівника за основними 6 сферами компетентності (такими як лідерство, менеджмент, міжособова взаємодія, комунікація та іноземні мови, інтелектуальні здібності, змістовні знання). Особливістю є те, що керівник має заповнити також секцію під назвою «Сфери для розвитку» («Areas for improvement»), у якій має вказати як мінімум 1 із 6 сфер компетентності, у якій працівник може досягати кращих результатів. Кожен звіт щодо оцінювання включає рецензію (Review statement), котра зазвичай готується вищестоящим керівником над тим, який здійснює оцінювання, а також іншим службовцем. Після виставлення оцінки та підготовки рецензій працівнику надається 5 днів для написання пояснень і заперечень (Rated Employee Comment Section). Ані керівник, ані рецензент не мають доступу до відповідних пояснень і заперечень працівника;

в) відбір (Selection) – здійснюється радою, від якої залежить від шляху просування по службі (просування до кар'єрної служби або просування за класами). Радами, які здійснюють відбір, є: а) рада із надання кар'єрного статусу (Commissioning and tenure board) – при просуванні до кар'єрної служби; б) відбіркова рада (Selection board) – при просуванні кар'єрних дипломатів за класами. Процедури діяльності рад є схожими. Зокрема, відповідно до ст. 602 Закону США «Про закордонну службу» від 1980 р. відбіркові комісії (selection boards) можуть надавати рекомендації щодо: 1) підвищення по службі згідно зі ст. 601; 2) призначення премії за результатами діяльності згідно зі ст. 405 (с); 3) відмови у підвищенні в межах класу згідно зі ст. 406 (а); 4) пропозицію строкового призначення згідно зі ст. 607 (б); та 5) вчинення Державним секретарем інших дій, передбачених законодавством. На рівні Закону США «Про закордонну службу» встановлено, що відбіркові комісії повинні включати представників громадськості, серед їхніх членів мають бути жінки та представники груп меншин [4].

Як зазначають дослідники Закордонної служби США Г. Копп і Ч. Джіллеспі, відбіркові комісії (selection boards) аналізують як найкращі, так і найгірші результати діяльності. У разі встановлення, що працівник не зростає професійно й у визначений строк не отримує відповідного підвищення, він може потрапити у число осіб, віді-

браних для звільнення (так звана система «Up or Out»). Якщо працівник отримує низькі оцінки двічі протягом 5 років різними суб'єктами оцінювання його справа передається на розгляд ради зі стандартів діяльності (Performance standards board). У разі підтвердження цією радою невідповідності роботи працівника встановленим стандартам він звільняється (Retirement based on relative performance) [17, с. 216–221]. Таким чином, працівник Закордонної служби США, перш ніж бути звільненим на підставі низької оцінки його діяльності, піддається перевірці не одним колегіальним утворенням (радами), що лише сприяє усторонньому розгляду й об'єктивному прийняттю рішення.

Що стосується перспектив запровадження комісійного (колегіального) оцінювання посадових осіб дипломатичної служби в Україні, то, на нашу думку, слід врахувати таке. З одного боку, необхідно унеможливити зловживання зі сторони керівників, забезпечити об'єктивне оцінювання та прийняття рішень, гарантування прав посадових осіб дипломатичної служби, зміцнення їх мотивації до професійного росту, а з іншого – не створити необґрунтованих ускладнень, які б негативно відзначалися на оперативності процедур. У зв'язку із наведеним вважаємо, що запровадження комісійного оцінювання всіх без винятку посадових осіб дипломатичної служби містить низку ризиків. Насамперед виникає обґрунтоване питання «Чи не буде відповідна комісія перевантажена або ж взагалі заблокована з огляду на щорічність проведення оцінювання?». Ризик перевантаження комісії за умови проведення щорічного оцінювання дійсно великий, а тому навряд чи доцільним є запровадження суцільного колегіального (комісійного) оцінювання всіх посадових осіб дипломатичної служби. На нашу думку, доцільним є запровадження та «зосередження» колегіального (комісійного) розгляду саме на найбільш важливих «ділянках» оцінювання, котрі пов'язані із найбільш серйозними для посадових осіб юридичними наслідками (наприклад, у разі виставлення негативної оцінки, що тягне звільнення зі служби, тощо).

У цьому сенсі привертає увагу досвід Литви. Згідно зі ст. 22 Закону Литви «Про публічну службу» від 23 квітня 2002 р. оцінювання публічних службовців умовно є двоступеневим: «Наприкінці кожного календарного року прямий начальник публічного службовця або особа, що прийняла публічного службовця на пост, чи уповноважена ним особа оцінюють діяльність (виконання) публічного службовця як бездоганне, добре або незадовільне. У разі, коли діяльність публічного службовця оцінено як бездоганну або незадовільну, публічного службовця оцінює оціночна комісія». Оцінка «бездоганно» є підставою для внесення особи, яка прийняла публічного службовця на посаду, однієї

з передбачених пропозицій (надати такому службовцю вищий кваліфікаційний клас, перевести його на вищу посаду тощо). За незадовільну оцінку публічного службовця оціночна комісія пропонує особі, котра найняла його на посаду, одне з такого: 1) вдосконалити кваліфікацію публічного службовця; 2) надати нижчий кваліфікаційний клас публічному службовцю; 3) перевести кар'єрного службовця на нижчу посаду; 4) звільнити публічного службовця зі служби, якщо оцінка незадовільна два рази підряд [15, с. 437–438].

Як бачимо, за литовської моделі оцінювання публічних службовців має місце поєднання єдиноначальності та колегіальності. Проте колегіальний (комісійний) розгляд відбувається за умови виставлення публічному службовцю не середньої, умовно нейтральної оцінки («добре»), а найвищої («бездоганно») чи найнижчої («незадовільно») оцінок, котрі можуть спричинити найбільш серйозні юридичні наслідки – як позитивні, так і негативні. За такої моделі створюються передумови для відповідального ставлення керівників до виставлення підлеглим щорічних оцінок, створюються перешкоди на шляху упередженості та зловживань, порушення прав службовців. Погоджуємося із Л.Р. Білою-Тіуновою, що литовська модель дійсно має «тенденцію до спрощення процедури оцінювання» [7, с. 299]. На нашу думку, важливо, що таке спрощення відбувається не за рахунок професійного й об'єктивного підходу, гарантування прав службовців. Вважаємо, що використання в Україні відповідного литовського досвіду є одним із можливих шляхів вдосконалення оцінювання посадових осіб дипломатичної служби. Можливим є запровадження додаткового обов'язкового оцінювання комісією лише для тих посадових осіб дипломатичної служби, які за результатами щорічної оцінки відповідними керівниками отримали відмінну або негативну оцінку.

На підставі проведеного аналізу можна зробити такі **висновки**.

1. Оцінювання результатів службової діяльності є важливим інститутом, від належної організації та правового регулювання якого залежить забезпечення професіоналізму й ефективності дипломатичної служби України. Цей інститут має бути дієвим; забезпечувати постійну конструктивну комунікацію між керівниками та підпорядкованими, контроль за результативністю, ефективністю та якістю виконання поставлених завдань з урахуванням посадових обов'язків, дотриманням законодавства у сфері запобігання корупції; сприяти підвищенню професіоналізму й ефективності службової діяльності посадових осіб, зміцненню їх мотивації до вдосконалення та професійного розвитку. Оцінювання та його результати мають враховуватися та реально впливати на планування кар'єри, створювати передумови для просуван-

ня по службі, забезпечувати «очищення» дипломатичної служби України від непрофесійного та недоброчесного персоналу.

2. Оцінювання результатів службової діяльності як у державній службі загалом, так і в дипломатичній службі зокрема характеризується низкою проблем, уся сукупність яких не може бути проаналізована у межах однієї статті. Подальший розвиток інституту оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби пов'язується із усуненням колізій і вдосконаленням Законів «Про державну службу» та «Про дипломатичну службу», внесенням змін до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців» від 23 серпня 2017 р. та врегулюванням в ній у межах окремого розділу особливостей оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби.

3. Вдосконалення оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби має відбуватися з урахуванням передового зарубіжного досвіду. Можливим напрямом удосконалення цього інституту може стати запровадження додаткового оцінювання комісією тих посадових осіб дипломатичної служби, які отримали відмінну або негативну оцінку. Комісійний розгляд сприятиме об'єктивному оцінюванню та прийняттю рішень, гарантуванню прав посадових осіб дипломатичної служби, зміцненню їх мотивації до розвитку. Важливе значення має виважений підхід до врегулювання статусу такої комісії, особливостей її організації з урахуванням специфіки дипломатичної служби, включення до неї представників громадськості. У свою чергу, слід підкреслити, що запровадження комісійного оцінювання у дипломатичній службі не вирішить усіх проблем у цій сфері та має бути доповнене комплексом інших заходів, одним із яких повинен стати перегляд наслідків виставлення тих чи інших оцінок.

Література

1. Про дипломатичну службу : Закон України від 07 червня 2018 р. № 2449-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 50. Ст. 1747.
2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р., № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
3. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців : постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 640. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70. Ст. 2124.
4. Foreign Service Act of 1980, United States of America. URL: <https://legcounsel.house.gov/Comps/Foreign%20Service%20Act%20of%201980.pdf> (дата звернення: 18.06.2020).
5. Law On Diplomatic Service, The Republic of Lithuania, 29.12.1998. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/>

<portal/legalActPrint/lt?jfwid=fhhu5mqh0&documentId=TAIS.85558&category=TAD> (дата звернення: 04.06.2020).

6. Law On Diplomatic and Consular Service, The Republic of Latvia, 10.10.1995. URL: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/Diplomatic_and_Consular_Service_Law.pdf (дата звернення: 04.06.2020)

7. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 540 с.

8. Государственная служба в странах основных правовых систем мира : в 2 т. / под ред. А.А. Демина. Москва : Книгодел, 2010. Т. 2. 428 с.

9. Даниленко Ю.С. Оцінювання у державній службі: теорія і правове регулювання : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 200 с.

10. Державний секретар МЗС України Андрій Заяць про проблеми та реформи у зовнішньополітичному відомстві. *Zn.ua*. № 49. 2018. URL: <https://dt.ua/international/diplomatichna-sluzhba-ukrayini-versiya-2018-297341.html>.

11. Дипломатическая служба зарубежных стран : сборник нормативных правовых актов / сост. Т.А. Занко. Москва : МГИМО-Университет, 2015. 690 с.

12. Дипломатическая служба зарубежных стран : учебник / под ред. А.В. Торкунова, А.Н. Панова. Москва : Аспект Пресс, 2015. 400 с.

13. Зелінський С.Е. Теоретико-методологічні засади комплексного оцінювання державних службовців : монографія. Київ : НАДУ, 2016. 296 с.

14. Інтерв'ю з Державним секретарем МЗС України А.І. Заяцем. *Європейська правда*. 23.08.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2018/08/23/7085949/>.

15. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. Київ : Конус-Ю, 2007. 735 с.

16. Селецький О.В. Оцінювання професійної діяльності дипломатичних працівників як один з елементів проходження дипломатичної служби. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 250–254.

17. Kopp H., Gillespie Ch. Career diplomacy. Life and work in the US Foreign Service. Washington : Georgetown University Press, 2011. 301 p.

18. Rana S. Kishan. Asian Diplomacy. The Foreign Ministries of China, India, Japan, Singapore, and Thailand. Washington : Woodrow Wilson Center Press, 2009. 246 p.

Анотація

Федчишин С. А. Оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби України: пропозиції щодо вдосконалення. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби України. Підкреслено, що оцінювання результатів службової діяльності є важливим інститутом, від належної організації та правового регулювання якого залежить забезпечення професіоналізму й ефективності дипломатичної служби України. Проаналізовано сучасний стан правового регулювання оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби. Звернуто увагу на окремі неузгодженості положень Законів «Про державну службу» та «Про дипломатичну службу». Необхідним є внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців» від 23 серпня 2017 р. та врегулювання в ній у межах окремого розділу особливостей оціню-

вання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби. Підкреслено, що вдосконалення оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби має відбуватися з урахуванням передового зарубіжного досвіду. Зроблено висновок, що можливим напрямом удосконалення цього інституту може стати запровадження додаткового оцінювання комісією тих посадових осіб дипломатичної служби, які отримали відмінну або негативну оцінку. Комісійний розгляд сприятиме об'єктивному оцінюванню та прийняттю рішень, гарантуванню прав посадових осіб дипломатичної служби, зміцненню їх мотивації до розвитку. Важливого значення має виважений підхід до врегулювання статусу такої комісії, особливостей її організації з урахуванням специфіки дипломатичної служби, включення до неї представників громадськості. У статті підкреслено, що запровадження комісійного оцінювання у дипломатичній службі не вирішить всіх проблем у цій сфері та має бути доповнене комплексом інших заходів, одним із яких повинен стати перегляд наслідків виставлення тих чи інших оцінок.

Ключові слова: оцінювання, дипломатична служба, державна служба.

Summary

Fedchyshyn S. A. Evaluation of results of performance of officials of diplomatic service of Ukraine: suggestions for improvement. – Article.

The article is devoted to the evaluation of the results of performance of officials of the diplomatic service of Ukraine. It is emphasized that the evaluation of the results of performance is an important institution, on the

proper organization and legal regulation of which depends the provision of professionalism and efficiency of the diplomatic service of Ukraine. The current state of legal regulation of evaluation of diplomatic service officials is analyzed. Attention is drawn to some inconsistencies in the provisions of the laws of Ukraine “On Civil Service” and “On Diplomatic Service”. It is necessary to amend the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Procedure of evaluation of the performance of civil servants” from 23.08.2017 and settle it within a separate section on the evaluation of performance of officials of the diplomatic service. It is emphasized that improving of the evaluation of the results of the performance of the diplomatic service officials the best foreign experience should be taken into account. It is concluded that a possible way to improve this institution may be the introduction of additional evaluation by the commission of those officials of the diplomatic service who received excellent or negative grades. The commission review will contribute to the objective evaluation and decision-making, guarantee the rights of officials of the diplomatic service, strengthen their motivation for development. It is important to take a balanced approach to regulating the status of such a commission, the peculiarities of its organization, taking into account the specifics of the diplomatic service of Ukraine, the inclusion of members of the public. It is outlined that the introduction of commission evaluation in the diplomatic service of Ukraine will not solve all problems in this sphere and should be supplemented by a set of other different measures, one of which should be to review the consequences of evaluation grades.

Key words: evaluation, diplomatic service, civil service.

УДК 342.9

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).581](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).581)**Ю. Ю. Швець***orcid.org/0000-0002-6557-1416**кандидат економічних наук, доцент,**докторант**Львівського університету бізнесу та права*

МІСЦЕ ПРАВА ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Право на охорону здоров'я займає особливе місце у системі інших конституційних прав, оскільки інтегрує у собі ознаки як соціальних, економічних, такі і культурних прав. Його пов'язаність з іншими правами зумовлена також особливістю об'єкта, яким виступають здоров'я й охорона здоров'я, що одночасно є складовими елементами об'єктів деяких інших прав. Тому комплексний підхід у сфері дослідження права на охорону здоров'я дозволяє виявити взаємний вплив різних видів соціальних, економічних і культурних прав, їх співвідношення та критерії розмежування.

Водночас право на охорону здоров'я є самостійним конституційним правом, у зв'язку з чим виникає необхідність у визначенні його місця у системі інших прав, з'ясування його специфічного значення та ролі.

Стан дослідження. Питання систематизації конституційних прав, у т. ч. визначення співвідношення деяких конституційних прав між собою, досліджували такі науковці, як Ю.М. Бисага, В.С. Віткова, О.М. Волкова, В.Ф. Москаленко, Я.Ф. Радиш, І.Я. Сенюта, Ю.О. Сульженко, О.М. Ціборовський та ін. Проте слід зауважити, що комплексних наукових робіт, присвячених проблемі визначення місця права на охорону здоров'я у системі інших конституційних прав, у вітчизняній науці конституційного права не достатньо, що зумовлює актуальність пропонованої теми.

Метою статті є проведення системного науково-правового аналізу співвідношення права на охорону здоров'я з іншими правами та визначення його місця в системі таких прав.

Виклад основного матеріалу. Право на охорону здоров'я визначається у ст. 49 Конституції України [1] та належить до групи соціально-економічних прав. Тому, досліджуючи співвідношення права на охорону здоров'я з іншими конституційними правами, передусім варто звернути увагу на традиційну класифікацію прав людини і громадянина, прийняту у правовій теорії.

Так, у науковій літературі зазначається, що, оскільки основні права і свободи людини та громадянина забезпечують політичну, соціальну, економічну і культурну сфери життєдіяльності, то, відповідно, таке розмежування спричинило

поділ основних прав і свобод людини та громадянина за категоріями та найменуваннями [2, с. 21].

З цього приводу, однак, необхідно зауважити, що на сучасному етапі розвитку конституційних прав складно провести чітке розмежування групи соціальних, економічних, культурних прав одна від одної. Така ситуація зумовлена тим, що означені сфери життєдіяльності тісно пов'язані між собою, а реалізація, скажімо, соціального статусу особи не може бути здійснена ізольовано від задоволення її економічних або культурних потреб.

На думку О.М. Волкової, той факт, що в теорії держави і права соціальні права часто поєднуються з економічними та культурними, не можна вважати позитивною тенденцією. Проблема розмежування соціальних прав, з однієї сторони, й економічних і культурних – з іншої, ускладнена, як вважає науковець, традиційно прийнятою у нашій державі концепцією їх єдиного розуміння [3, с. 41].

Порушену проблему можна розглядати лише у науковому ракурсі для того, щоб визначити науково-обґрунтовані межі різних груп прав, оскільки розмежування соціальних, економічних і культурних прав має не стільки практичне, скільки науково-теоретичне значення. Тим більше, що Конституція України не надає пріоритетного значення тій чи іншій групі прав, не виділяє головні та похідні права – всі права визнаються однаково важливими та рівною мірою гарантуються державою.

У зв'язку з цим більш правильним видається системний підхід, який, на думку деяких науковців, дозволяє повніше, контрастніше виявити найбільш істотні кореляційні, субординаційні та інші зв'язки та відносини між цілим і його частинами, а також останніх між собою. Тому інтегративний підхід до прав людини, як вважає О.О. Отставнова, є єдино правильним. Виходячи з цього, вчена зазначає, що право на охорону здоров'я та медичну допомогу знаходиться в загальній системі конституційно-правового регулювання, з чого випливає, що конституційні права і свободи людини та громадянина повинні співіснувати, взаємно доповнюючи один одного [4, с. 40]. Отже, саме системний підхід дозволить з'ясувати взаємозв'язки між соціальними, економічними, культурними та іншими правами та, зокрема, визначити місце у їх системі права на охорону здоров'я.

Необхідно погодитися з думкою О.М. Ціборовського, який зазначає, що, оскільки здоров'я є найбільшою суспільною та індивідуальною цінністю, значною мірою впливає на процеси і результати економічного, соціального та культурного розвитку країни, демографічну ситуацію і стан національної безпеки, а також є важливим соціальним критерієм ступеня розвитку і благополуччя суспільства, проблеми охорони здоров'я вимагають постійної уваги держави, а їх розв'язання має бути одним із пріоритетних напрямів соціальної політики [5, с. 4].

Взаємозумовленість і тісний зв'язок права на охорону здоров'я з іншими соціально-економічними та культурними правами викликаний передусім тим, що досліджуване право має досить широкий зміст, а також спільні з іншими правами елементи у структурі свого об'єкта.

Зокрема, відповідно до ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає:

а) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини;

б) безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

в) санітарно-епідемічне благополуччя території та населеного пункту, де він проживає;

г) безпечні та здорові умови праці, навчання, побуту і відпочинку;

д) кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я тощо [6].

Отже, як показує аналіз наведеної норми, у законодавстві чітко визначено, що деякі з гарантованих Конституцією України прав входять до змісту права на охорону здоров'я. Тому можна зробити попередній висновок про те, що право на охорону здоров'я є ширшим за деякі інші конституційні права, зокрема такі, як право на достатній життєвий рівень, на безпечне для життя навколишнє середовище та ін. Водночас право на охорону здоров'я необхідно вважати невід'ємною складовою частиною права на життя.

У науковій літературі висловлюються різні думки із приводу визначення місця права на охорону здоров'я у системі інших конституційних прав.

У свою чергу, І.Я. Сенюта вважає, що право людини на охорону здоров'я як суб'єктивне юридичне явище, з одного боку, виконує гарантійну функцію щодо інших суб'єктивних юридичних прав (наприклад, щодо права на життя, права на особисту недоторканність), а з іншого – своїми гарантіями має інші суб'єктивні юридичні права (наприклад, право на інформацію, право на соці-

альний захист), а окрім того, сама охорона здоров'я є підставою обмеження інших суб'єктивних юридичних прав людини [7, с. 189].

Інші вчені зауважують, що деякі соціальні та політичні права, покликані захищати людину, тісно пов'язані з охороною здоров'я – це право на життя, заборона тортур. З іншого боку, ряд економічних і соціальних прав включає в себе питання охорони здоров'я, в т. ч. право на житло і право на освіту. Найбільше у змісті права на охорону здоров'я потрапляє ряд правомочностей, що входять до змісту права на життя, права на особисту недоторканність, права на освіту та інформацію, права на працю [4, с. 46].

Таким чином, за своїм змістом право на охорону здоров'я співвідноситься з деякими іншими конституційними правами (на безпечні умови праці, безпечне довкілля та ін.) як мета та засіб її досягнення, тобто для збереження здоров'я населення мають бути забезпечені інші права.

Необхідно більш детально розглянути сутнісне співвідношення права на охорону здоров'я з деякими іншими конституційними правами, які пов'язані спільними елементами у структурі об'єкта або є взаємозумовленими. Зокрема, право на охорону здоров'я має особливий зв'язок із такими правами.

1. *Право на життя.* Так, відповідно до ст. 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя.

Видатний дослідник конституційного права Ю.М. Бисага справедливо зазначає, що право на життя – одне з найдорожчих прав, невід'ємна цінність кожної людини. Воно дозволяє людині володіти всіма правами та свободами. До того ж, життя – право, яке не можна оновлювати, тому захист права на життя належить до найважливіших пріоритетів [8, с. 33].

Погоджуючись із думкою науковця, необхідно також зауважити, що зі змісту ст. 3 Конституції України випливає, що життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини поставлені на один рівень і визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У зв'язку з цим право на життя та право на охорону здоров'я належать до однієї групи прав, хоча їхній зміст складають також інші правомочності.

Деякі науковці вбачають співвідношення права на життя та права на охорону здоров'я у такому: право на охорону здоров'я виступає однією з гарантій права на життя з огляду на те, що право на життя є визначальним у системі прав людини, а здоров'я людини є одним із головних критеріїв повноцінного життя, умовою «якості життя». Питання, пов'язані з евтаназією, діяльністю хоспісів як альтернативного розв'язання проблем невиліковно хворих людей – одні з визначальних як при дослідженні права на життя, так і при досліджен-

ні права на охорону здоров'я. І саме вони створюють «спільну територію» дослідження, що дає підставу обговорювати співвідношення згаданих вище прав [7, с. 189].

Отже, право на життя включає в себе і право на охорону здоров'я, оскільки реалізація першого права не можлива без створення умов для підтримання здоров'я на належному рівні. Водночас як право на охорону здоров'я, так і право на життя мають поряд зі спільними елементами об'єкта (здоров'я, повноцінне життя та ін.) деякі відмінності. Зокрема, такі правомочності, як вільний вибір лікаря, вибір методів лікування, медичне страхування є об'єктом права на охорону здоров'я, однак їх складно віднести до змісту права на життя. Таким чином, можна зробити висновок, що досліджувані конституційні права мають спільні та відмінні елементи у структурі об'єктів, і одночасно з цим право на життя є ширшим, оскільки частково поглинає у собі деякі правомочності, що входять до змісту права на охорону здоров'я – отримання кваліфікованої медичної допомоги, у т. ч. безкоштовної, у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, епідеміологічне благополуччя тощо.

2. *Право на повагу до гідності*, яке відповідно до ст. 28 Конституції України тлумачиться так, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Також встановлено, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

У свою чергу, захист від катування, нелюдського поводження є однією з гарантій захисту здоров'я особи, яка реалізується шляхом незавдання шкоди психічному та фізичному здоров'ю особи за будь-яких умов, незалежно від статусу, місця перебування людини тощо. Отже, гарантований Конституцією України захист від катування та нелюдського поводження виступає одним із видів забезпечення охорони здоров'я (попередження завдання фізичної або психічної шкоди здоров'ю).

3. *Право на працю та відпочинок*. Право на працю визначене у ст. 43 Конституції України, де зазначається, що кожен має право на працю, яке включає можливість заробляти собі на життя працюю, котру людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Крім того, у цій нормі встановлюється заборона на використання примусової праці, а також праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах.

Взаємозв'язок цього права із правом на охорону здоров'я виражається у такому: по-перше, підтримання здоров'я на належному рівні передбачає наявність фінансових і фактичних можливостей для цього, чому певною мірою сприяє гарантована державою оплачувана зайнятість; по-друге, охо-

рона здоров'я також забезпечується створенням безпечних і здорових умов праці; по-третє, в особливому порядку держава піклується про охорону здоров'я окремих категорій громадян, зокрема жінок і дітей, що виявляється, крім іншого, у забороні використання їх праці на роботах із важкими та шкідливими умовами праці.

Відповідно до ст. 45 Конституції України кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Таким чином, право на відпочинок певним чином зумовлює забезпечення охорони здоров'я, оскільки створює умови для профілактики та попередження захворюваності. Крім того, окремі державні гарантії одночасно забезпечують реалізацію досліджуваних видів прав (наприклад, надання оплачуваної щорічної відпустки, санаторно-курортне лікування тощо).

4. *Право на соціальний захист*, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Так, за умов повної або часткової втрати працездатності право на охорону здоров'я набуває активного характеру, тобто реалізується шляхом отримання гарантованої державою медичної допомоги, у т. ч. безоплатної у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, санаторно-курортне лікування та вжиття інших заходів, необхідних для відновлення здоров'я, відшкодування державою їх вартості за рахунок коштів фонду соціального страхування та ін.

5. *Право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї*, визначене у ст. 48 Конституції України, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Зв'язок цього права із правом на охорону здоров'я має переважно економічний характер і виражається у тому, що, створюючи умови для достатнього життєвого рівня своїх громадян та інших осіб, держава тим самим піклується про підтримання належного рівня громадського здоров'я (завдяки нормальному харчуванню, належним житловим і гігієнічним умовам тощо). Отже, реалізація права на охорону здоров'я тісно пов'язане з реалізацією права на достатній життєвий рівень.

6. *Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди*. Відповідно до ст. 50 Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту,

а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Одним із обов'язків держави є забезпечення екологічного благополуччя у державі, яке прямо впливає на стан громадського здоров'я. Заборона засекречування інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів пов'язана з тим, що така інформація може виявитися життєво важливим чинником, необхідним для вжиття відповідних профілактичних, лікувальних та інших заходів, спрямованих на охорону (відновлення) здоров'я. Тобто це право за своєю сутністю є своєрідною гарантією забезпечення реалізації права на охорону здоров'я.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що соціальні, економічні, культурні та інші конституційні права тісно пов'язані між собою, є взаємозумовленими та певним чином перетинаються за змістом. Тому за сучасних умов необхідне їх комплексне дослідження, що передбачає застосування передусім системного методу. Водночас право на охорону здоров'я необхідно визнати самостійним конституційним правом, оскільки у його зміст включено такі правомочності, які у системі створюють єдиний унікальний об'єкт цього права, що дозволяє говорити про його сутнісну особливість. Остання виражається у тому, що право на охорону здоров'я поєднує у собі елементи соціальних, економічних і культурних прав, а отже, його реалізація потребує відповідних видів гарантій.

У зв'язку з цим можна говорити про те, що значення права на охорону здоров'я у системі інших конституційних прав полягає у тому, що завдяки його реалізації створюються гарантії для здійснення деяких інших прав (зокрема, права на життя, на працю). Одночасно з цим його реалізація потребує створення певних передумов, якими можуть виступати такі права, як право на достатній життєвий рівень, екологічне благополуччя тощо.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Сульженко Ю.О. Конституційний генезис захисту економічних прав та свобод людини і громадянина у світі та Україні. *Юридична наука*. 2011. № 4–5. С. 16–23.
3. Волкова О.М. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 39–43.

4. Отставнова Е.А. Конституционные основы защиты права человека и гражданина на охрану здоровья и медицинскую помощь в современной России : дисс. ... канд. юрид наук : 12.00.02. Саратов. 2010. 246 с.

5. Ціборовський О.М., Істомін С.В., Сорока В.М. Шляхи систематизації законодавства України у сфері охорони здоров'я. Київ, 2011. 72 с.

6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

7. Сенюта І.Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2006. 215 с.

8. Права людини / Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Ужгород, 2003. 189 с.

Анотація

Швець Ю. Ю. Місце права особи на охорону здоров'я в системі прав людини. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню проблеми співвідношення права на охорону здоров'я з іншими конституційними правами та визначенню його місця у системі таких прав. Проаналізоване змістове та сутнісне співвідношення права на охорону здоров'я з такими конституційними правами, як право на життя, рівність і вільний розвиток, достатній життєвий рівень, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність, відпочинок тощо. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про місце права на охорону здоров'я у системі інших конституційних прав.

Обґрунтовано, що право на охорону здоров'я є самостійним конституційним правом, у зв'язку з чим виникає необхідність у визначенні його місця у системі інших прав, з'ясування його специфічного значення та ролі.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що соціальні, економічні, культурні та інші конституційні права тісно пов'язані між собою, є взаємозумовленими та певним чином перетинаються за змістом. Тому за сучасних умов необхідне їх комплексне дослідження, що передбачає застосування передусім системного методу. Водночас право на охорону здоров'я необхідно визнати самостійним конституційним правом, оскільки у його зміст включено такі правомочності, які у системі створюють єдиний унікальний об'єкт цього права, що дозволяє говорити про його сутнісну особливість. Остання виражається у тому, що право на охорону здоров'я поєднує у собі елементи соціальних, економічних і культурних прав, а отже, його реалізація потребує відповідних видів гарантій.

Доведено, що значення права на охорону здоров'я у системі інших конституційних прав полягає у тому, що завдяки його реалізації створюються гарантії для здійснення деяких інших прав (зокрема права на життя, на працю). Одночасно з цим його реалізація потребує створення певних передумов, якими можуть виступати такі права, як право на достатній життєвий рівень, екологічне благополуччя тощо.

Ключові слова: право на охорону здоров'я, адміністративні права, співвідношення.

Summary

Shvets Yu. Yu. The problem of correlation of the right to health care with other constitutional rights. – Article.

The article is devoted to the problem of correlation of the right to health care with other constitutional rights and to determine its place in the system of such rights. The meaningful and essential correlation of the right to health care with such constitutional rights as the right to life, equality and free development, sufficient standard of living, respect for dignity, freedom and personal inviolability, rest, etc. is analyzed. Based on the analysis, a conclusion was made about the place of the right to health care in the system of other constitutional rights.

It is substantiated that the right to health care is an independent constitutional right, in connection with which there is a need to determine its place in the system of other rights, to clarify its specific meaning and role.

Based on the study, it was concluded that social, economic, cultural and other constitutional rights are closely interrelated, interdependent and in some ways intersect

in content. Therefore, in modern conditions, they need a comprehensive study, which involves the use of primarily systemic method. However, the right to health care must be recognized as an independent constitutional right, as its content includes such powers that create a single unique object of this right in the system, which allows us to speak about its essential feature. The latter is expressed in the fact that the right to health care combines elements of social, economic and cultural rights, and therefore its implementation requires appropriate types of guarantees.

It has been proven that the importance of the right to health care in the system of other constitutional rights lies in the fact that its implementation creates guarantees for the exercise of certain other rights (in particular, the right to life and work). At the same time, its implementation requires the creation of certain preconditions, which can be such rights as the right to an adequate standard of living, environmental well-being and so on.

Key words: right to health care, administrative rights, ratio.

УДК 343.352

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).582](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).582)**А. С. Ярошенко***orcid.org/0000-0001-7072-0589*

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

В. В. Лактіонова*orcid.org/0000-0001-5981-6563*

курсант факультету підготовки фахівців

для органів досудового розслідування

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

А. С. Буряк*orcid.org/0000-0003-0730-3736*

курсант факультету підготовки фахівців

для органів досудового розслідування

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЕФЕКТИВНІСТЬ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Сьогодні можна з упевненістю говорити про те, що корупція є однією з основних загроз стабільності у сучасному світі, а її наслідки згубні для суспільства і держави. Корупція не тільки завдає шкоди іміджу тієї чи іншої країни на міжнародній арені, а й підриває функціонування багатьох суспільних інститутів і є прямою загрозою демократії. Масштаби корупційних зловживань свідчать про необхідність об'єднання зусиль всіх інститутів держави і суспільства в боротьбі з цим явищем, а також проведення дієвої та цілеспрямованої антикорупційної державної політики.

Переглядаючи статистичні дані щодо рівня корупції, станом на 2018 р. було виявлено, що серед 180 країн світу Україна посіла 120 місце. Перші місця зайняли країни, в яких показник корупційності був найменшим. Прикладом цих країн є: Данія, Нова Зеландія, Фінляндія, Швеція та Швейцарія, які, у свою чергу, приділяють багато уваги зазначеному питанню та є доволі розвинутими та збагаченими країнами.

Питання протидії корупції досліджувалося відомими науковцями, серед яких Г.В. Оганян, О.Ф. Скакун, В.В. Галунько, І.В. Дмитрієнко, О.М. Костенко, М.І. Матузов, Н.М. Оніщенко, В.Д. Гвоздецький та ін. Проте з огляду на суттєві законодавчі зміни, створення в Україні цілого ряду державних органів, покликаних протидіяти корупції, це питання набуває додаткової актуальності та потребує подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз державної політики провідних країн світу у сфері запобігання корупції та надання рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняної антикорупційної політики.

Під корупцією варто розуміти зловживання службовим становищем, зловживання повноваженнями, отримання неправомірної вигоди, комерційний підкуп або інше незаконне використання фізичною особою свого посадового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави з метою отримання вигоди у вигляді грошей, цінностей, іншого майна або послуг майнового характеру, інших майнових прав для себе або для третіх осіб або незаконне надання такої вигоди зазначеній особі іншими фізичними особами. Зловживання може бути однією з форм корупції (формою злочинних діянь посадової особи або групи осіб), але не вичерпує всієї повноти визначення корупції.

Серед найбільш актуальних для нашої держави загроз фахівці у сфері безпеки виділяють високий рівень корупції, поєднання влади та бізнесу; незрілість і неефективність інститутів державної влади, неспроможність влади у країні забезпечити їх належну роботу на всіх рівнях [1, с. 10].

Нині Україна зазнає великих втрат внаслідок впливу корупційних схем. Корупція вважається проявом злочинного використання політичними діячами, службовими чи громадськими особами коштів із державного бюджету задля особистого збагачення. Внаслідок цього наша країна знаходиться на стадії регресу, оскільки корупція призупиняє розвиток і впровадження необхідних реформ. Незважаючи на те, що влада намагається перемогти корупцію, Україна сприймається на міжнародному рівні враженою цією проблемою країною.

В Україні є чинним Закон «Про запобігання корупції», який визначає організаційні та правові засади функціонування системи запобігання

корупції, зміст, порядок і правила застосування превентивних антикорупційних механізмів, а також порядок усунення наслідків корупційних правопорушень [2].

Необхідно зауважити, що абсолютно всі регіони України вражені корупцією. Саме з метою зниження цих показників владою було створено ряд державних установ, покликаних протидіяти корупції. Прийнято виділяти вісім таких органів, проте, на нашу думку, необхідно виділяти ще дев'ятий, а саме «уповноважений підрозділ із питань запобігання корупції в Національній поліції України». Їхня мета одна, проте дії трохи різняться.

До таких органів належать: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Державне бюро розслідувань (ДБР), Вищий антикорупційний суд України (ВАСУ), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Служба безпеки України (СБУ), Національна рада з питань антикорупційної політики при президентові України, Уповноважений підрозділ з питань запобігання корупції в Національній поліції України.

Стосовно питання притягнення винних осіб до відповідальності, то, як справедливо зазначає О.М. Костенко, оскільки основною задачею контролюючих органів стає виявлення більшої кількості порушень для покращення свого рейтингу в системі органів фінансового контролю, то за такого підходу до справи виникає низка небезпек: однією з яких є поверхневий підхід до питань [3, с. 121].

Проте щодо ефективності функціонування такої великої кількості державних органів залишаються питання. Чи не краще було б не створювати нові органи, а провести реформування та вдосконалити вже наявні? Таким чином, створюючи нові установи, які здійснюють нагляд за вже існуючими органами, ми можемо припустити наявність ситуацій, як виявлення фактів порушення антикорупційного законодавства серед працівників новоутворених органів [4; 5].

Нині існує необхідність у постійному вдосконаленні роботи органів державної влади шляхом системного моніторингу й аналізу їх роботи з метою виявлення випадків, коли певні функції є зайвими, спричиняють надмірну зарегульованість, що погіршує стан відповідного сектора економіки або ж, навпаки, недостатню врегульованість того чи іншого аспекту, а також щодо усунення суперечностей у питанні розподілу повноважень між різними суб'єктами регулювання [6, с. 100–103].

Взявши до уваги досвід Данії, яка протягом останніх декількох років посідала перше місце серед країн, найменш уражених корупцією, ми виявили ряд дій щодо зниження вказаної пробле-

ми в цій країні. По-перше, переважна більшість організацій дотримуються правил «абсолютної нетерпимості», яка несе в собі непридатність одержання неправомірної вигоди в межах приватної установи та в ході взаємодії з навколишніми партнерами. По-друге, в Данії присутнє колективне несхвалення цього явища, і не тільки серед чиновників, а й, навіть серед простих громадян. Таким чином, у країні існують нестандартні етичні кодекси, які стосуються честі та совісті чиновників, тобто проявляють відкритість і гласність нарівні уряду, а також у разі виникнення хоча б найменшої підозри щодо вчинення вказаного правопорушення особа може забути про омріяну професію. Але головною причиною є відображення всіх переміщень державних коштів відкрито та прозоро, тобто будь-які доходи чи витрати є відомими, причому приховати якісь відомості майже неможливо. Усі громадські організації чи спеціальні контрольно-наглядові органи працюють на засадах відкритості та прозорості, публікуючи дані щодо функціонування чи діяльності, фінансового стану компанії в мережі Інтернет. Також необхідно зауважити, що службові особи Данії користуються соціальними пільгами, такими як: одержання безоплатних медичних послуг, високого рівня освіченості, отримання соціальних гарантій, які значно знижують можливість корупційних дій тощо [7].

Проте, як показала правозастосовна практика, найбільш дієвим засобом став закон Данії про запобігання корупції, прийнятий 2002 р. Відповідно до нього представники уряду повинні щорічно публікувати дані щодо стану майна й особистих доходів. Окрім цього, з метою унеможливлення використання чиновниками службового становища в особистих цілях на них покладається обов'язок продажу власних акцій у зарубіжних організаціях. Також п. 20 конструкційного регламенту парламенту Данії закріплює, що кожний депутат уповноважений отримати дані щодо позицій будь-якого міністра з питань, які належать до їх компетенції. Внаслідок цього в діяльності парламенту постійно функціонують наради, за допомогою яких вирішуються проблеми щодо отримання неправомірної вигоди їх колегами. Тому, як висновок, варто зауважити, що Данія приділяє максимум уваги відверненню такого явища, як корупція.

Нова Зеландія ставиться до відвернення корупційних проявів як до національної ідеї та займає перші місця з найнижчими показниками корупції вже протягом тривалого часу. Принципи вказаної профілактики мають спільні риси із принципами, характерними Данії, – вони базуються на традиційних способах, відокремленні підприємництва і держсектору, прозорості роботи уповноважених державних установ, самостійності неупереджених засобів масової інформації. Також у Новій Зе-

ландії функціонує Відділ боротьби з вагомим шахрайством, який забезпечує протидію отриманню неправомірної вигоди [8].

Якщо попередні країни мають власні закони у сфері запобігання та протидії корупції, то Фінляндія його не має, як і не має спеціально визначених органів. У цій країні отримання неправомірної вигоди розглядається в загальному розумінні кримінальної злочинності та підпадає під дію Кримінального Кодексу, Законодавства про цивільну службу та ін. Контроль за додержанням засад антикорупційної політики реалізують звичайні, незмінні правоохоронні та судові установи. Проте вони є дійсно самостійними від політики та породжують довіру серед суспільства, внаслідок підзвітності та несення відповідного покарання у разі спричинення сумнівного діяння. Окрім цього, Фінляндія дотримується думки, що боротися з корупцією в межах власної країни без участі світового співтовариства неможливо і тому підписала ряд міжнародних угод:

– Конвенцію ЄС про боротьбу з корупцією (1997 р.);

– Угоду ОЕСР (Організації економічного співробітництва і розвитку) проти підкупу іноземних посадових осіб (підписання – у грудні 1998 р., ратифікація – у лютому 1999 р.);

– Договір Ради Європи про Кримінальний кодекс з боротьби з корупцією (підписання – у січні 1999 р., ратифікація – у жовтні 2002 р.);

– Конвенцію Ради Європи про цивільно-правову відповідальність за корупцію (підписана у червні 2000 р., ратифікована в жовтні 2001 р.);

– Угоду Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності (підписана у грудні 2000 р., ратифікована в лютому 2004 р.);

– Угоду ООН проти корупції (підписана у грудні 2003 р., прийнята в червні 2006 р.) [9, с. 151].

Як слушно зазначається у науковій літературі, сучасні загальносвітові процеси інтеграції та глобалізації вимагають ефективної економічної взаємодії як між окремими країнами, так і між юридичними особами різної національної належності, рух капіталів, товарів і послуг набуває інтернаціонального характеру [10, с. 215].

Говорячи про Швецію, слід зазначити, що вказана країна за рівнем корупції зазвичай займає 3–4 місце серед всіх країн світу. Заслуга вказаних показників полягає в існуванні «Інституту протидії отриманню неправомірної вигоди». Закон Швеції «Про запобігання корупції» має безліч доопрацювань, оскільки описує відповідні правила лише в абстрактних ознаках. Окрім цього, вказаний інститут надає юридичну позицію щодо питань, пов'язаних із корупційними проявами, та проводить семінари, що містять поради для ведення бізнесу та пояснюють, які дії слід виконувати, а які – ні [11].

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки. По-перше, українське законодавство, на жаль, майже не містить правових засобів, спрямованих на усунення причин та умов, що призводять до виникнення корупційних ризиків. По-друге, одним із найважливіших напрямів удосконалення антикорупційного законодавства є запровадження соціологічних досліджень у всіх сферах економіки. Зазначені дії допоможуть стежити за поширенням корупції, аналізувати діяльність органів щодо протидії корупції, а також дозволити виявити проблемні сфери та недоліки правового регулювання.

Отже, для досягнення результатів у протидії корупції в сучасному світі необхідно використовувати не тільки заходи залякування, а й створити такі умови в суспільстві, щоб корупція була чужа суспільним нормам життєвого укладу. Державна політика у сфері боротьби з корупцією повинна включати заходи державного, політичного, економічного і соціального характеру, тоді як соціальний контроль необхідний для всієї системи державного управління з боку громадянського суспільства.

Література

1. Резворович К.Р., Юнін О.С., Круглова О.О. та ін. Фінансово-економічна безпека: теоретико-правові аспекти : навчальний посібник. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. 195 с.

2. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 19.06.2020).

3. Костенко О.М. Проблемні питання здійснення моніторингу публічних закупівель Державною аудиторською службою України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 119–124.

4. Задорожний С.А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ, 2017. 20 с. URL: https://nung.edu.ua/files/attachments/zadorozhnyy_aref.pdf (дата звернення: 19.06.2020).

5. Мовчан А.В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 116–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vksc_2017_1_16 (дата звернення: 19.06.2020).

6. Ярошенко А.С. Світовий досвід та перспективні напрями реформування адміністративно-правового регулювання в галузі насінництва та розсадництва в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 5. С. 100–103.

7. Як борються з корупцією в різних країнах світу. URL: https://antikor.com.ua/articles/76912-jak_borjutjsja_z_koruptsiyeju_v_riznih_krajinah_svitu (дата звернення: 19.06.2020).

8. Як долають корупцію в різних країнах світу (Нова Зеландія). URL: <https://www.ukrop.party/uk/news/central/8332-yak-dolayut-koruptsiyu-v-riznikh-krayinakh-svitu> (дата звернення: 19.06.2020).

9. Пархоменко-Кучевіл О.І. Досвід формування антикорупційних інституцій у Фінляндії досвід для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2019. С. 150–153.

10. Ярошенко А.С., Костенко О.М. Адаптація законодавства України до *acquis communautaire* у сфері публічних закупівель. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 червня 2018 р.). Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 215–217. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Kiev-2018-56800849.pdf (дата звернення: 19.06.2020).

11. Как в Швеции борются с коррупцией. URL: <https://ru.sweden.se/ljudi/provesti-chertu-kak-v-shvecii-boryutsya-s-korrupciej/> (дата звернення: 19.06.2020).

Анотація

Ярошенко А. С., Лактіонова В. В., Буряк А. С. Ефективність антикорупційної політики: позитивний досвід зарубіжних країн. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню позитивного досвіду зарубіжних країн щодо запровадження ефективної антикорупційної політики. Зазначається, що нині під корупцією варто розуміти зловживання службовим становищем, зловживання повноваженнями, отримання неправомірної вигоди, комерційний підкуп або інше незаконне використання фізичною особою свого посадового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави з метою отримання вигоди у вигляді грошей, цінностей, іншого майна або послуг майнового характеру, інших майнових прав для себе або для третіх осіб або незаконне надання такої вигоди зазначеній особі іншими фізичними особами. Зловживання може бути однією з форм корупції (формою злочинних діянь посадової особи або групи осіб), але не вичерпує всієї повноти визначення корупції. Акцентується увага на тому, що всі регіони України вражені корупцією. Саме з метою зниження цих показників владою було створено ряд державних установ, покликаних протидіяти корупції. Прийнято виділяти вісім таких органів, проте, на нашу думку, необхідно виділяти ще дев'ятий, а саме «уповноважений підрозділ із питань запобігання корупції в Національній поліції України».

Автори доходять висновку, що українське законодавство, на жаль, майже не містить правових засобів, спрямованих на усунення причин та умов, що призводять до виникнення корупційних ризиків. Також одним із найважливіших напрямів удосконалення антикорупційного законодавства є запровадження соціологічних досліджень у всіх сферах економіки.

Зазначені дії допоможуть стежити за поширенням корупції, аналізувати діяльність органів щодо протидії корупції, а також виявити проблемні сфери та недоліки правового регулювання. Отже, для досягнення результатів у протидії корупції в сучасному світі необхідно використовувати не тільки заходи залякування, а й створити такі умови в суспільстві, щоб корупція була чужа суспільним нормам.

Ключові слова: неправомірнавигода, корупція, антикорупційне законодавство, система протидії корупції.

Summary

Yaroshenko A. S., Laktionova V. V., Buryak A. S. Effectiveness of anti-corruption policy: positive experience of foreign countries. – Article.

The article is devoted to the study of the positive experience of foreign countries in implementing an effective anti-corruption policy. It is noted that at present, corruption should be understood as abuse of office, abuse of authority, obtaining illegal benefits, commercial bribery, or other illegal use by an individual of their official position contrary to the legitimate interests of society and the state in order to obtain benefits in the form of money, valuables, other property or services of a property nature, other property rights for themselves or for third parties, or illegal provision of such benefits to the specified person by other individuals. Abuse may be a form of corruption (a form of criminal acts by an official or group of persons), but it does not exhaust the full definition of corruption. Attention is focused on the fact that all regions of Ukraine are affected by corruption. It is with the aim of reducing these indicators that the government has created a number of state institutions designed to combat corruption. It is accepted to allocate eight such bodies, however, in our opinion, it is necessary to allocate another ninth, namely “authorized division for prevention of corruption in the National police of Ukraine”.

As a result of the research, the authors come to the conclusion that the Ukrainian legislation, unfortunately, contains almost no legal means that are aimed at eliminating the causes and conditions that lead to the emergence of corruption risks. Also, one of the most important areas for improving anti-corruption legislation is the introduction of sociological research in all areas of the economy. These actions will help to monitor the spread of corruption, analyze the activities of anti-corruption bodies, and identify problematic areas and shortcomings of legal regulation. Therefore, to achieve results in countering corruption in the modern world, it is necessary to use not only deterrence measures, but also to create such conditions in society that corruption is alien to the social norms of life.

Key words: illegal profit, corruption, anti-corruption legislation, anti-corruption system.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.232

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).583](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).583)**Н. О. Антонюк***orcid.org/ 0000-0002-7582-2071**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права і кримінології**Львівського національного університету імені Івана Франка,**суддя**Великої Палати Верховного Суду***КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОСНОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Постановка проблеми. Категоризація кримінальних правопорушень має важливе значення для інституту диференціації кримінальної відповідальності. Адже фактично всі інститути кримінального права переплетені між собою через прив'язку до ступенів тяжкості злочинів, які визначені статтею 12 Кримінального кодексу України (далі – КК). Питання про категоризацію злочинів набуло нової актуальності з огляду на необхідність комплексного впровадження інституту проступків поряд зі злочинами, а також у зв'язку з масштабною роботою над змістовним оновленням Загальної та Особливої частин КК. Визначення того, якою повинна бути категоризація кримінальних правопорушень є, безумовно, основою, «хребтом» кримінального права загалом, оскільки саме кримінальне правопорушення та покарання є фундаментом цієї галузі.

Метою дослідження є визначення того, чи є категоризація кримінальних правопорушень засобом диференціації кримінальної відповідальності. Також планується запропонувати власне бачення щодо деяких аспектів проведення такої категоризації, зокрема в частині позначення категорій кримінальних правопорушень.

У науковій літературі свої міркування щодо місця категоризації злочинів або ж кримінальних правопорушень серед засобів диференціації кримінальної відповідальності висловлювали М.І. Бажанов, О.В. Васільєвський, С.Є. Кротов, Л.Л. Кругліков, Л.О. Кулева В.О. Навроцький, Н.О. Огнерубов, Л.В. Павлик, О.М. Чупрова, Є.В. Рогова та інші вчені. Багато науковців досліджували питання щодо доцільності виділення інституту кримінального проступку поряд зі злочинами. Водночас спеціальних досліджень, в яких би підіймалося питання нумерації чи позначення категорій кримінальних правопорушень, не було.

Оскільки висловлювалися різноманітні підходи до цього питання на наукових заходах, з'явилася необхідність проаналізувати можливі способи «нумерації» чи іншого позначення категорій кримінальних правопорушень і запропонувати власне бачення такої мінісистеми в межах кримінального права загалом.

Розпочнемо з дослідження питання про те, якою має бути категоризація злочинів. Загальновідомо, що в науковій спільноті позитивно сприйнято підхід щодо поділу кримінальних правопорушень на кримінальні проступки і злочини. У Кримінальному процесуальному кодексі України термін «проступок» з'явився ще у 2012 році. У процесуальному плані віднесення діяння до кола проступків спрощує процесуальну форму дій правоохоронних органів і судів щодо його констатації. Водночас у тексті КК до сьогодні поділу на злочини і кримінальні проступки не проведено. Тож ідея зі спрощенням кримінального судочинства щодо проступків наразі не реалізована повністю.

На низці наукових заходів провідні українські вчені висловлювали ідеї про доцільність переходу від наявної категоризації злочинів, яка міститься у статті 12 КК, до більш розгорнутої. Йдеться про впровадження категорій злочинів у Загальній частині КК. Така категоризація, за задумом, має стати основою для подальшої диференціації кримінальної відповідальності з можливістю переходу з однієї категорії злочину на іншу, залежно від наявності у вчиненому обтяжуючих або ж пом'якшуючих ознак.

Водночас виникає питання, яким чином позначати категорії злочинів. На нашу думку, найоптимальнішим є цифрове позначення категорій злочинів. Адже у КК не використовується буквенне позначення, та й позначення категорій

злочинів цифрами більш притаманне національному кримінальному праву навіть з огляду на історичний аспект.

Змоделюємо ситуацію, за якої таких категорій злочинів буде десять. Наступним питанням для вирішення є питання про те, який же зі злочинів варто визначити «категорією 1»: найбільш небезпечний чи найменш небезпечний? На перший погляд, може скластися враження, що це не принципове питання, і як розробники кодексу зроблять, так і буде. Проте не варто забувати про значення категоризації злочинів для кримінального кодексу. Вище ми зазначали, що така категоризація є основою, «хребтом» кодексу. І таке її значення не є перебільшенням. Адже від вирішення питання про те, як провести нумерацію категорій злочинів: від 1 до 10 чи навпаки, знайдуть своє подальше вирішення суміжні питання.

Влучно звертає увагу професор В.О. Навроцький, стверджуючи, що варто пам'ятати, що після злочинів йдуть кримінальні проступки, а загальна нумерація кримінальних правопорушень має бути наскрізною. Так, якщо найнебезпечніший злочин віднести до категорії 1, то далі за ступенем спадання суспільної небезпеки розміщуватимуться наступні категорії. Таку нумерацію можна буде продовжити й на кримінальні проступки. Якщо ж взяти за основу протилежний підхід і позначити найбільш небезпечний злочин категорією 10, а найменш небезпечний – 1, то продовжити наскрізну нумерацію неможливо. Знову доведеться починати нову нумерацію проступків.

Проте, розуміючи, що означене питання є дискусійним і можна знайти аргументи як за один, так і за інший підходи, висловимо ще деякі міркування на підкріпленні доцільності проведення наскрізної нумерації категорії проступків саме з категорії 1 до категорії 10, де категорія 1 – найбільш суспільно небезпечний злочин, а категорія 10 – найменш суспільно небезпечний.

Найнебезпечніший злочин є унікальним, саме він є крайньою межею, гірше за нього бути не може. Скоріш за все, йдеться про спричинення смерті з кваліфікуючими ознаками.

Якщо це крайня точка, то за нею не має бути жодного відліку. Якщо сказати, що найнебезпечніший злочин 10 категорії, то за ним може бути ще 11-та, 12-та категорії. Якщо ж сказати, що найнебезпечніший злочин першої категорії, то він і є, навіть математично, «крайнім» натуральним числом. За ним відлік предметів неможливий.

Найнебезпечніший злочин – це «пік», «вершина» суспільної небезпеки. Тобто його можна зобразити через модель трикутника, де вершина показуватиме найнебезпечніше явище. Може виникнути питання, а чому не навпаки? Відповідь на нього доволі проста: бо кількість найнебезпечніших злочинів менша порівняно із іншими зло-

чинами. Тож верхівка трикутника наочно демонструє кількість. Основа трикутника – це злочини 10 категорії. Їх, очевидно, більше, ніж найнебезпечніших.

Основою побудови порядковості категорій злочинів є їхня суспільна небезпека. Під час зображення сходинок зростання суспільної небезпеки злочинів ми, очевидно, показуватимемо рух знизу вгору. Згаданий нами вище трикутник якраз наочно демонструє зміну суспільної небезпеки злочину.

Загалом така порядковість, окрім суспільної небезпеки, непрямо відображає ще кількісну характеристику злочинів. Найбільш суспільно небезпечних злочинів менше, ніж решти. Це «одниці», найбільш яскраві, кричущі злочини.

Якщо провести паралель з іншими категоріями, які використані в юридичній науці, то перш за все на гадку спадають: групи інвалідності, де перша група – це ті, хто має більший ступінь втрати здоров'я порівняно з третьою групою. В аналогічному порядку розміщені категорії і ранги держслужбовців: державні службовці, які займають посади державної служби категорії «А» – 1, 2, 3 ранг; державні службовці, які займають посади державної служби категорії «Б» – 3, 4, 5, 6 ранг; державні службовці, які займають посади державної служби категорії «В» – 6, 7, 8, 9 ранг.

У Законі України «Про прокуратуру» донедавна були поняття «державний радник юстиції 1-го класу, 2-го й 3-го», а також «юрист 1 першого класу, 2-го і 3-го» [1]. За градацією особа, яка мала перший ранг чи клас, вважалася вищою за посадою.

У цій класифікації внутрішньо вбудованим є розуміння поняття, що є вищим за суспільною небезпекою. Вищий ступінь у наведених нами прикладах із законодавства означає більш очевидний. Так, якщо кажуть «першокласний» спеціаліст, то це спеціаліст на всі 100 відсотків, ні в кого немає навіть сумніву в його кваліфікації. Якщо провести паралель із категоризацією злочинів, варто сказати, що злочин першої категорії – це такий тяжкий злочин, що ні в кого немає сумніву, що це найбільш небезпечне діяння. Кожен пересічний громадянин без сумніву скаже на злочин категорії 1, що це саме злочин, а не інший делікт.

Все ж повернімося до галузі кримінального права і спробуємо в ньому знайти підходи, які вже роками використовувалися в національній доктрині кримінального права і показують, як суспільна небезпека відображена у структурі КК.

Загальновідомий підхід щодо побудови кодексу, який, на жаль, не цілком дотриманий, – це підхід до розміщення розділів Особливої частини КК. Розташування розділів Особливої частини КК повинно бути проведено від найбільш небезпечних посягань до найменш небезпечних. Тобто в розділі 1 має бути передбачена відповідальність

за найбільш суспільно небезпечні посягання. А далі розміщуються групи злочинів за родовим об'єктом за мірою спадання суспільної небезпеки.

Пригадується дискусія щодо того, який ж розділ має розпочинати Особливу частину: злочини проти життя, злочини проти основ національної безпеки України чи злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Аналогічний підхід в ідеалі мав би бути дотриманий у межах розділів Особливої частини КК. Так, як приклад неправильного розташування часто називають статті 185, 186 та 187 КК. Очевидно, що дотримати таке ідеальне розміщення наскрізно у всьому кодексі – завдання не з легких. Та й ступінь суспільної небезпеки кількох злочинів іноді оцінити досить складно. Але той факт, що загалом модель кримінального кодексу має бути наближена до цих ідеалів, сумнівів не викликає.

Чи можна сказати, що сьогоднішнє розміщення категорій злочинів у ст. 12 КК від меншого до більшого є аргументом про доцільність нумерації від найменшого? Мабуть, ні, адже у чинному КК немає жодної нумерації, а тому питання про те, звідки її починати, науковцями перед собою не ставилося.

Ще одним питанням, яке неодмінно варто з'ясувати, є питання про паралель між розміщенням злочинів і розміщенням покарань. Загальновідомо, що покарання у КК розміщені за наростаючою. Сказати, що вони розміщені у чіткій послідовності від найменш тяжкого до найбільш тяжкого, не можна. Однак те, що останніми йдуть позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі, дозволяє встановити напрямок їх розміщення законодавцем.

На нашу думку, покарання розмістили за описаним алгоритмом, оскільки йдеться про державний примус. Демократична держава не може безпосередньо показувати силу і водночас залякувати населення. Фактично розміщення покарань «від меншого» – це посил держави про те, що основне в покаранні не кара, а виправлення. Якщо порівняти із заходами забезпечення кримінального провадження в КПК, то видно аналогічний підхід і те, що держава демонструє можливий негативний вплив на особу з меншого до більшого.

Однак, вважаємо, що абсолютно інша ідея має бути закладена в розміщенні категорій злочинів. Нумерація категорій злочинів за аналогією з розміщенням покарань не повинна застосовуватися. Розміщенням категорій злочинів держава повинна показати шкалу цінностей для неї. А найбільшою цінністю, яку охороняє кримінальне право, є життя. Тому ті діяння, в яких має місце посягання на життя, мають бути на першому місці.

Саме категорія 1 має показувати те, що:

– найбільша цінність, яка охороняється, – життя, і ця цінність на першому місці;

– найвищий ступінь суспільної небезпечності – це посягання на життя.

Не вдаючись у детальне дослідження пам'яток історії права, аксіомою є твердження про те, що зародки кримінального права починалися із встановлення кримінальної відповідальності за вбивства, а лише згодом йшлося про посягання на власність і менш небезпечні злочини. Тобто держава завжди показувала свою градацію цінностей через призму найнебезпечніших, на її думку, посягань на ці цінності.

Мабуть, ключовий контраргумент щодо розміщення категорій злочинів за алгоритмом «категорія 1 – найменш небезпечний злочин» – те, що зростає суспільна небезпека, а отже, зростає порядковість цифр. Але такий підхід видається дещо спрощеним. Адже унеможливлена буде наскрізна нумерація всіх кримінальних правопорушень: злочинів і проступків, про що ми згадували вище.

Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, то варто сказати, що наскрізна категоризація проведена в англосаксонській системі права. Існує поділ на найбільш небезпечні злочини, які називаються felonies (які бувають декількох категорій) та менш небезпечні, так звані misdemeanors, які теж можуть поділятися на категорії. Підхід до позначання в кодексах різних штатів США схожий. Так, наприклад, у Кримінальному законі штату Делавер передбачено 7 категорій від А до G, а misdemeanor двох класів А та В. Більш небезпечні посягання в обидвох групах нумеруються починаючи з А [2].

Звісно, що в наведеному прикладі ми бачимо буквенне позначення категорій злочинів, яке відмінне від тих двох підходів, які аналізуємо в цій статті. Водночас, якщо задатися питанням про буквенну нумерацію, то напевно чи виникнула б ідея нумерувати від «Я». Очевидно, що така нумерація була б проведена з букви «А», тобто з першої букви. Тому і цифрову нумерацію логічно починати з 1, а не з 10.

Підхід до нумерації, за якого класифікація починається від менших чисел, рекомендує застосовувати і Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН). Так, найбільш небезпечними злочинами ООН пропонує вважати ті, що пов'язані з умисним заподіянням смерті, далі слідує злочини, якими заподіюється шкода здоров'ю, злочини проти статевої свободи, насильницькі злочини проти власності, ненасильницькі злочини проти власності і т.д. [3, с. 13].

Ще одним із питань, яке необхідно дослідити, є вирішення питання про те, чи має значення для диференціації кримінальної відповідальності категоризація злочинів за ступенем тяжкості. Чи впливає сама категорія злочину на диференціацію кримінальної відповідальності, тобто чи використовує законодавець такий засіб, як категоризацію злочинів, для забезпечення варіативності?

Позитивну відповідь на це питання з різним ступенем узагальнення знаходимо у працях М.І. Бажанова [4, с. 22], В.О. Навроцького [5, с. 101], Л.В. Павлик [6, с. 322; 7, с. 5], О.М. Чупрової [8, с. 13], Л.Л. Круглікова та О.В. Васильєвського [9, с. 57], Є.В. Рогової [10, с. 197], С.Є. Кротова [11, с. 13], Н.О. Огнерубова [12, с. 263] (щоправда, останній розглядає градацію в контексті критеріїв диференціації). У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому категоріям злочинів як засобу диференціації кримінальної відповідальності, Л.О. Кулева зазначила, що категоризація як засіб диференціації дозволяє встановити різні кримінально-правові наслідки за вчинення злочину в Загальній частині, а також конструювати склади злочинів [13, с. 105].

Дійсно, розподіл злочинів за ступенем тяжкості дозволяє формувати норми із прив'язкою до цих ступенів і таким чином конструювати більш абстрактне загальне правило, яке охоплюватиме наслідки вчинення усіх чи більшості злочинів певної категорії. У тому числі за такої ситуації набагато простіше прописувати винятки із правил.

Та чи забезпечує такий засіб юридичної техніки диференціацію кримінальної відповідальності? На нашу думку, відповідь на це питання криється в послідовності віднесення злочинів до певних категорій. Безсумнівним є той факт, що перш ніж злочин буде віднесений за ступенем тяжкості до того чи іншого виду, має бути сконструйована санкція, яка відповідає складу цього злочину. Лише після того, опираючись на найбільш суворий прояв цієї санкції, можна сказати, до якої категорії належить злочин. Сказане жодним чином не ставить під сумнів той факт, що законодавець може мати загальні уявлення про тяжкість кожного злочину ще до того як встановлена санкція, проте без цієї об'єктивованої ознаки жодна категоризація за ступенем тяжкості неможлива. Отже, санкція є первинною, а класифікація (категоризація) – вторинною. Саме із цих міркувань ми не можемо віднести поділ злочинів за ступенем тяжкості до засобів диференціації.

На думку Є.В. Рогової, диференціація кримінальної відповідальності покликана забезпечити баланс між двома тенденціями – строгістю кримінальної відповідальності за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів і її м'якістю у випадку вчинення злочинів невеликої чи середньої тяжкості [14, с. 31; 15, с. 55].

Вважаємо цей підхід хибним з огляду на таке: по-перше, диференціація кримінальної відповідальності забезпечує варіативність впливу в рамках найбільш суворого виду юридичної відповідальності, тому баланс суворості чи м'якості санкції зумовлюється не стільки категорією злочину, скільки самим злочином. Наприклад, легалізація (відмивання) доходів, одержаних зло-

чинним шляхом (ч. 1 ст. 209 КК), є тяжким злочином із покаранням у вигляді позбавлення волі строком від 3 до 6 років, а вбивство, вчинене через необережність (ч. 1 ст. 119 КК), є злочином середньої тяжкості з альтернативною санкцією у вигляді позбавлення волі строком від 3 до 5 років. Такі межі санкцій є цілком допустимими і справедливими (коли верхня не перевищує нижню більш ніж удвічі), і очевидно те, що суворість відповідальності в наведеному прикладі залежить не стільки від категорії, скільки від співвідношення меж та їх розміру, які в наведеному прикладі практично збігаються. По-друге, диференціація кримінальної відповідальності має місце щодо всіх категорій злочинів, і певне обмеження одних категорій є лише критерієм суворості, а інших – м'якості, виглядає дещо штучним.

Водночас необхідно наголосити, що категоризація кримінальних правопорушень виконує технічну функцію, яку важко переоцінити. Ця функція неодмінно використовується під час конструювання інших засобів диференціації. Наприклад, обсяг форми реалізації кримінальної відповідальності за незакінчений злочин чи за множинність злочинів залежить від того, до якої категорії належить злочин. Спрощено можна сказати, що класифікація злочинів дозволяє уникнути велетенського масиву правил для кожного окремо взятого злочину. Адже зручніше ці правила згрупувати, якщо злочини певною мірою схожі. Проте, в будь-якому разі, коли законодавець вважатиме за потрібне скоригувати цей обсяг, він не буде змінювати категорію злочину, а змінить санкцію за його вчинення, що автоматично призведе до зміни категорії.

Висновки. Категоризація кримінальних правопорушень, у тому числі злочинів, не є засобом диференціації кримінальної відповідальності. Однак саме категоризація покладена в основу подальшої диференціації злочинів такими засобами, як врахування кількості вчинених злочинів (множинність); врахування кількості учасників злочину (співучасть); врахування етапу, на якому злочинний намір був завершений чи зупинений (стадії); передбачення можливості звільнення від кримінальної відповідальності, покарання або його відбування; встановлення строків зняття та погашення судимості тощо.

Під час побудови ієрархії категорій злочинів залежно від ступеню суспільної небезпечності найбільш небезпечні злочини необхідно віднести до категорії 1, а найменш небезпечні – до категорії n (залежно від кількості категорій, де n – кількість категорій), оскільки саме такий підхід дозволить застосувати наскрізну нумерацію до всіх кримінальних правопорушень, а не лише до злочинів. Цей підхід наочно показує, що найбільшою цінністю, яка охороняється кримінальним правом, є життя, і саме ця цінність знаходиться

на першому місці. Відповідно, перший, найвищий ступінь суспільної небезпечності злочину – це посягання на життя.

Література

1. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року, № 1789-ХІІ. Офіційний портал Верховної Ради України : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12#Text>.
2. Кримінальний кодекс штату Делавер. Глава 42. Delaware.gov : веб-сайт. URL : <https://delcode.delaware.gov/title11/c042/>.
3. Международная классификация преступлений для статистических целей. Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. Вена, 2015. 157 с.
4. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву : монография. Київ : Вища шк. 1980. 216 с.
5. Навроцький В.О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаванка законодавця чи необхідність. «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення» матеріали Міжнародного симпозіуму 11-12 вересня 2009 року. Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 100–103
6. Павлик Л.В. Поняття та види засобів диференціації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 1. С. 313–325.
7. Павлик Л.В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 22 с.
8. Чупрова О.Н. Дифференциация ответственности в уголовном праве стран континентальной Европы и России: Компаративистский аспект : автореф. дис. ... канд. : 12.00.08. Волгоград, 2008. 25 с.
9. Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 300 с.
10. Рогова Е.В. Учение о дифференциации уголовной ответственности : дис. докт. юр. наук : 12.00.08. Москва, 2014. 596 с.
11. Кротов С.Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств отягчающих наказание : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Москва, 2005. 24 с.
12. Огнерубов Н.А. Цель наказания в контексте критериев дифференциации уголовной ответственности. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2019. № 1. С. 258–265.
13. Кулева Л.О. Категоризация преступлений как средство дифференциации уголовной ответственности в Общей и Особенной частях УК РФ : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Ярославль, 2019. 244 с.
14. Рогова Е.В. Дифференциация уголовной ответственности. *Российский следователь*. 2014. № 21. С. 30–32.
15. Рогова Е.В. Уголовно-политические основы дифференциации уголовной ответственности. *Безопасность бизнеса*. 2017. № 5. С. 53–58.

Анотація

Антонюк Н. О. Категоризація злочинів як основа диференціації кримінальної відповідальності. – Стаття. У статті досліджується проблема зовнішнього відображення в тексті кримінального закону категоризації

злочинів, а також зв'язок категоризації злочинів із диференціацією кримінальної відповідальності.

У світлі реформування КК України питання позначення та розташування категорій злочинів набуває особливої актуальності. Ключовою ідеєю нашого дослідження в цій частині є обґрунтування необхідності позначення категорій злочинів від більш небезпечних до найменш небезпечних, тобто від категорії 1 до категорії n (залежно від їх кількості). Цей підхід успішно застосовується у кримінальному праві інших держав та рекомендується ООН. Основними його перевагами є відображення того, що найбільша цінність, яка охороняється, – життя людини, і ця цінність – на першому місці; а найвищий ступінь суспільної небезпечності – це посягання на життя, і саме він теж на першому місці. Побічно така нумерація може бути проілюстрована через модель «трикутника», що наочно демонструє кількість кримінальних правопорушень конкретної категорії. Адже загальновідомо, що найбільш небезпечних злочинів менше, ніж злочинів невеликої тяжкості.

Найбільш небезпечна категорія злочинів є очевидно, загальновізною у правовій державі, якою є Україна. Тож життя людини є найвищою соціальною цінністю. Найнебезпечніші злочини завжди спрямовані на умисне заподіяння смерті людині. Тому цілком справедливо закріпити їх «на вершині піраміди» злочинів під номером 1.

Також ми послідовно відстоюємо позицію про те, що категоризація злочинів не є засобом диференціації кримінальної відповідальності. Належно оцінюючи важливість категоризації, ми, втім, вважаємо, що вона виконує скоріше технічну функцію, як наскрізний кримінально-правовий інститут, який водночас відіграє важливе значення для використання інших засобів диференціації кримінальної відповідальності.

Таким чином, висновками проведеного дослідження є заперечення можливості класифікації злочинів виступати засобом диференціації кримінальної відповідальності. Також у статті доведено необхідність здійснення класифікації злочинів таким чином, щоб найбільш небезпечні злочини належали до категорії 1, а наступні категорії розміщувалися залежно від зменшення ступеню суспільної небезпеки до категорії n (де n – кількість категорій).

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, категорії злочинів, класифікація злочинів, нумерація.

Summary

Antonjuk N. O. Categorization of crimes as the basis for differentiation of criminal responsibility. – Article.

The problem of reflection of the categorization of crimes in the text of the Criminal code is researched in this article. The interrelation of categorization of crimes and differentiation of criminal responsibility is studied.

Concerning the reform of criminal legislation of Ukraine, the question of marking and placing crime categories is especially important. The key idea of our research in this part is to ground the necessity to mark categories of crimes from more dangerous to less dangerous, from category 1 to category n (depending on their number). This concept is successfully used in the criminal law of the other states and is recommended by the UN. Reflecting the fact, that human life is the major value and this value is in the first place is the main peculiarity of this concept. It also highlights that encroaching human's life is the highest rank of social dangerousness, and it should be marked first. Such a numeration can be described as the "triangle model" demonstrating

the number of crimes of this category. It is a well-known fact that there is a higher quantity of less dangerous crimes than more dangerous ones.

The most dangerous category is evident, generally accepted in the legal state which is Ukraine. So human's life is of the highest social value. The most dangerous crimes are always aimed versus life. So it is justified to fix them on top of the triangle under number 1.

We support consistently the position that categorization of crimes does not belong to the means of differentiation of criminal responsibility. Duly estimating the importance of categorization we, however, suggest that it rather fulfills a technical function. It is a criminal-legal

institute, playing a key role in the implementation of the means of differentiation of criminal responsibility.

Summarizing, we reject the possibility of classification of crimes to be recognized as one of the means of differentiation of criminal responsibility. We also suggest that classification of crimes shall be done in such a way, that more dangerous crimes are classified under category number 1 and the other categories placement shall depend on decreasing of social dangerousness to category n (where n is the number of categories).

Key words: differentiation of criminal responsibility, categories of crimes, classification of crimes, numeration.

УДК 343.91

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).584](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).584)**А. В. Воронцов***orcid.org/0000-0002-4319-6192**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права та кримінології**факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування**Одеського державного університету внутрішніх справ*

ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Справжнє уявлення про детермінацію вчинення протиправних (злочинних) діянь співробітниками Нацполіції є доволі поверховим, адже склалася ціла низка причин власне безкарності, й лише посилення відповідальності за такі діяння навряд чи поліпшить складну ситуацію. Подібна ситуація склалася із намаганнями підвищити рівень поінформованості правоохоронців із сучасними стандартами, які суттєвого впливу на поширеність злочинних проявів не мали. На жаль, порушення законності у лавах правоохоронних органів є системним явищем, існування котрого, вочевидь, має низку причин і є навіть функціональним із позиції досягнення певної інституційної мети. Тож жодним чином не заперечуючи важливості службової підготовки для зміцнення законності в підрозділах Нацполіції, слід зазначити, що лише на підставі аналізу цього системного явища можна розробити справді дієві заходи впливу [1, с. 321; 2, с. 4–5].

Відповідно, розглядаючи питання щодо шляхів і заходів запобігання вчинення службовими особами органів досудового розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя, таких як завідомо незаконні затримання, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК); примушування давати показання (ст. 373 КК), порушення права на захист (ст. 374 КК), слід акцентувати увагу на тому, що після розбудови держави і дотепер науковцями-кримінологами недостатньо приділяється увага їх розробці. Завдяки різноманітності характеру цих злочинів і детермінації запобіжні заходи мають різноманітний і специфічний характер. Їх можна і слід розділити залежно від змісту, спрямованості, характеру та інших ознак. Також виділяють різні форми та методи кримінологічного впливу, які мають комплексний характер. Зберігають своє значення і класифікації, розроблені стосовно всієї системи, складовою частиною якої є саме кримінологічне запобігання.

Запобігання вчиненню таких злочинів здійснюється на підставі всього комплексу *загально-соціальних і спеціально-кримінологічних за-*

ходів. На загально-соціальному рівні, безумовно, важливе значення мають комплексні державні заходи, спрямовані на усунення, нейтралізацію, блокування чи обмеження сфери та сили дії головних, насамперед економічних криміногенних факторів, оскільки «успішно боротися зі злочинністю можна лише тоді, коли існують стійкі економічні та соціально-політичні відносини» [4, с. 14; 3, с. 225–228].

Вагоме значення має усунення чи нейтралізація суттєвої розбіжності у рівні соціального забезпечення громадян. На думку академіка В.М. Кудрявцева, необхідно соціальними й економічними засобами зближувати потреби й інтереси людей із їхніми реальними можливостями, відчиняти всі можливі шляхи для законного задоволення цих потреб та інтересів, сприяти правомірному досягненню життєвих цілей [6, с. 197].

У цьому зв'язку пріоритетними щодо запобігання мають бути заходи із покращення добробуту, створення сприятливих умов для відпочинку, службового росту, реального забезпечення соціального захисту тощо. Грошове забезпечення співробітників відповідних підрозділів має бути доведено до рівня, що забезпечує надійний антикорупційний імунітет. Необхідні на це кошти окупляться усуненням матеріальної та моральної шкоди, яка заподіюється вчиненням ними таких злочинів [1, с. 152–158; 5].

Складовою частиною запобігання вчиненню окремих видів злочинів проти правосуддя службовими особами органів досудового розслідування є заходи, спрямовані на усунення чи нейтралізацію криміногенних факторів, які сприяють отриманню неправомірної вигоди та інших життєвих благ. З метою припинення масових зловживань слід і надалі забезпечувати жорсткий і постійний контроль за всіма джерелами доходів і витрат підлеглих [1, с. 321–325].

Запобіжне значення має також постійне оновлення та вдосконалення відповідної правової бази, котра б відповідала сьогоденню. По-перше, це чітке законодавче закріплення прав, обов'язків, функцій і повноважень кожного співробітника, а також процедур їх реалізації. По-друге,

це вдосконалення чіткого механізму правового захисту досудового розслідування, під яким слід розуміти встановлення гарантій охорони життя, здоров'я, честі, гідності, майна та родичів. Такий захист має здійснюватися кримінальним, адміністративним, трудовим і цивільним законодавством [3, с. 225–226].

Відомо, що діяльність державних службовців законодавчо врегульована. Однак, незважаючи на свою назву, Закон України «Про державну службу» врегулював не всі її види, а лише службу чиновників державного апарату. Що стосується служби в підрозділах Нацполіції, то цей Закон поширює свою дію тільки на питання, не визначені іншими актами законодавства [10, ст. 1, 2]. Тобто служба в поліції ніби і не є державною. Така недосконалість законодавства вже призвела до погіршення соціального і правового захисту співробітників поліції порівняно із державними службовцями, тоді як соціальний захист співробітників поліції має важливе значення для запобігання злочинним проявам.

Неабияке значення також має забезпечення безпеки життєдіяльності зазначених співробітників, яке означає створення безпечних умов виконання ними службових і функціональних обов'язків. Слідчий та інші співробітники Нацполіції перебувають в умовах постійного ризику, що негативно позначається на їхньому психічному здоров'ї. Тому одним із найважливіших засобів попередження є зведення цього ризику до мінімуму [7].

В усіх цивілізованих країнах робота поліцейського визнана професією підвищеного ризику, яка потребує підвищеного правового і соціального захисту. Ця проблема особливо актуальна для України. Про це свідчать факти тиску кримінальних структур на співробітників поліції, спроби помститися їхнім родичам. У хід ідуть підкуп, компрометація, погрози, переслідування і навіть фізичне знищення тощо. Тому у ст. 44 Закону України «Про Національну поліцію» визначено, що поліцейський може застосовувати фізичну силу, у т. ч. спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, для затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не уможливило виконання поліцейських повноважень, покладених на нього законом. Отже, на нормативному рівні закріплено норму щодо забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання службових обов'язків.

До того ж, негативні процеси в соціальній сфері, зокрема зростання розшарування суспільства за рівнем доходів, злидений стан більшості, серед якої опинилися і майже всі підрозділи Нацполіції, не тільки призводять до їх пасивності, але й до вчинення не тільки службових злочинів,

а і злочинів протягом здійснення правосуддя. Незважаючи на труднощі у матеріально-технічному забезпеченні Нацполіції, вкрай необхідно створити належний соціальний захист співробітників. Інакше кажучи, комплекс пільг або «відповідного» грошового забезпечення для них, а також комплекс пільг для родини має компенсувати не тільки важкі умови служби, а і правові обмеження, закріплені в законі, довести до рівня загального балансу прав і обов'язків, які мають інші категорії співробітників [2, с. 4–5].

Найважливішим напрямом докладання зусиль у цій сфері є кардинальний перегляд чинної системи контролю й оцінки ефективності роботи поліції. Основними суб'єктами цього контролю є органи державної влади або вищі поліцейські підрозділи. Незважаючи на проголошену ще в радянські часи тезу про «народний характер міліції», громадськість фактично ніколи не брала участі у контролі за її роботою. Проте в юридичній літературі та законодавстві використовується термін «громадський контроль», але нині активна діяльність громадян щодо виявлення правопорушень навряд чи можна назвати контролем. Громадськість (активісти) не має права застосовувати до винних будь-яких санкцій.

Криміногенне значення має і сам підхід до оцінки роботи поліції з використанням багатьох показників державної та відомчої статистичної звітності. Такий підхід неефективний. По-перше, тому що кримінально-правова статистика ніколи не може бути точним інструментом виміру реального стану законності й неминує призводити до помилок в оцінках і прогнозах. По-друге, стан злочинності в державі прямо пропорційно залежить від стану самого суспільства. Пов'язувати з динамікою злочинності та її темпу оцінку роботи поліції означає свідомо породжувати феномен, відомий у психології як «поведінка, орієнтована на контроль». Суть його полягає в тому, що людина робить тільки те, що контролюється, і протидіє спробам вимірювання своєї роботи, «намагається зафіксувати виміри на рівні, який підлягає винагороді» [8, с. 532; 3, с. 223–224].

До того ж, історія пам'ятає, як радянська влада визнавала злочинність явищем, несумісним із соціалістичним способом життя та побудовою комунізму. Звідси ескалація правових норм, природний пошук причин їхньої неефективності, що найлегше виявити в різних суб'єктивних чинниках: недостатній наполегливості правоохоронних органів у реалізації законодавства і кримінально-правової політики загалом, невмінні окремих керівників організувати роботу тощо. Вжиті державою заходи були спрямовані проти конкретних людей – службових осіб системи карної юстиції, у т. ч. підрозділів Нацполіції: дисциплінарні стягнення, звільнення з посади, переатестація, лю-

страція тощо. Природна й реакція таких службових осіб: об'єктивно не маючи можливості забезпечити необхідну ефективність реалізації законодавчих норм і директивних розпоряджень, вони йдуть на фальсифікацію результатів роботи очолюваних підрозділів. Як наслідок, діяльність Нацполіції стає більш ефемерною, мнимою і не забезпечує правовий порядок.

Результати вивчення вироків судів свідчать про те, що вчинення співробітниками підрозділів Нацполіції злочинів зумовлене насамперед їхніми низькими морально-діловими якостями, відсутністю належної вимогливості керівництва, а також недостатньою організацією виховної роботи, морально-психологічної підготовки та навчання особового складу. Також, як зазначалося, відсоткоманія, приховування злочинів від обліку, професійна деформація значної частини особового складу нанесли шкоду не тільки організації, а й процесу діяльності Нацполіції, результативності протидії злочинам й охорони громадського порядку, їхньому іміджу та престижу в очах населення [5]. Наведене демонструє негативні наслідки оцінювання ефективності діяльності поліції за станом злочинності, а також ідеологізації правоохоронної системи та виводу її з-під контролю громадськості. Не дивно, що в останні роки прагнення обґрунтувати необхідність зміни усталених підходів до оцінки роботи поліції стає дедалі сильнішим.

Для прикладу, ще здавна у США оцінка ефективності роботи поліції відбувається за трьома параметрами: законності в діях поліції, стійкості зв'язку із населенням і належної активності в підтримці порядку, запобігання та припинення його порушень. Кожний із цих параметрів знаходиться під жорстким контролем преси. За кожним поліцейським агентством закріплений один або декілька журналістів так званої «кримінальної хроніки». Будь-який факт неналежної роботи поліції негайно доводиться до відома громадськості. В агентстві окремий співробітник або спеціальна група відповідальна за зв'язок із пресою. Ці співробітники не мають права приховувати від преси будь-які факти роботи поліції, якщо це не зв'язано із конфіденційною інформацією, що стосується розслідування конкретних справ.

Активну участь у контролі за роботою поліції бере населення. Скарги та заяви на роботу поліції керівництво поліцейських департаментів розглядає не як перешкоду в роботі, а як дієвий засіб виявлення недбайливих чи некваліфікованих співробітників для вжиття щодо них виховних, освітніх або дисциплінарних заходів. Регулярність зв'язку з населенням – один із найважливіших критеріїв оцінки ефективності роботи офіцера поліції. Цей зв'язок реалізується через зустрічі з населенням для розповіді про роботу поліції (своєрідний звіт перед платником податків) або для

навчання населення заходам безпеки. Це також бесіди з особами, які допускають різні відхилення у своїй поведінці (схильність до наркотиків, алкоголю, розпусти тощо). За кожним патрульним закріплений певний маршрут чи територія. Протягом зміни він мусить підтримувати зв'язок із населенням, заходячи, наприклад, у студентські гуртожитки, школи, відвідуючи неблагополучні сім'ї. Рух офіцера на маршруті жорстко контролюється черговою частиною агентства, із якою патрульний підтримує постійний зв'язок, доповідаючи про кожну зміну свого місцезнаходження. Активність у підтриманні правопорядку та припиненні його порушень оцінюється насамперед за кількістю арештів, які проводить патрульний офіцер. За робочу зміну він повинен провести не менше трьох арештів [9, с. 110–144].

Важливим запобіжним заходом є продумана виховна та психологічна робота в органах досудового розслідування, яка насамперед має бути спрямована на формування у персоналі високих моральних і ділових якостей і культури, відповідального ставлення до виконання службових обов'язків. Відомо, що з навичками правомірної поведінки не народжуються, правова культура формується соціальним середовищем (соціалізацією) [11, с. 249–256].

Реформування та перебудова діяльності органів досудового розслідування та поліції загалом потребує не тільки реорганізації її структури, але і зміни системи орієнтацій і ставлення співробітника до своєї службової діяльності. Запобігання (попередження) вчинення злочинів у сфері службової діяльності співробітниками досудового розслідування передбачає, крім контролю організації, виховну та психологічну роботу, котра має бути спрямована на реалізацію цілісно-орієнтаційних функцій, до яких належать формування професійної свідомості, підвищення рівня їх професійної культури, формування у них правової вихованості й культури, правосвідомості, свідомого ставлення до виконання службових обов'язків, поєднання високого професійного рівня з моральністю і культурою, прагнення до істини, прагнення до справедливості, професійної гордості, етики та культури [7].

Особливого значення набуває такий аспект виховної роботи, як аксіологічний або ціннісний, завдяки якому відбувається осмислення цінностей людського життя (моральних, естетичних, соціальних тощо). Через нього реалізується вирішення проблем сенсу життя людини, тобто як вона повинна жити, будувати свою долю, до якої мети прагнути.

Через свою професійну діяльність співробітник поліції інтегрується в суспільство. Тож загальнолюдські цінності (духовність, гуманність, моральність) повинні домінувати як у прийнятті рішень, пов'язаних із професією, так і у побуті.

Для формування законослухняної поведінки особового складу чимале значення має особистий приклад керівного складу цього органу, котрий несе особисту (персональну) відповідальність за стан дисципліни та законності серед підлеглих. Самі вихователі мають бути відповідним чином підготовлені як у духовно-моральному, так і в суто професійному плані для роботи з персоналом. Керівники повинні постійно бути прикладом у додержанні законності та дисципліни, бездоганному виконанні вимог присяги, статутів, наказів і норм моралі, розвивати й підтримувати у підлеглих свідоме ставлення до виконання службових обов'язків, почуття честі й гідності, заохочувати розумну ініціативу, самостійність у службі, суворо карати за недбалість. Особливу увагу вони мають приділяти вивченню індивідуальних якостей підлеглих, додержанню статутних відносин між ними, згуртуванню колективу, своєчасному встановленню мотивів проступків підлеглих і запобіганню їм, створенню обстановки нетерпимого ставлення до порушників моральних, правових і дисциплінарних норм.

Отже, підсумовуючи зазначене, наголосимо: по-перше, пріоритетними у запобіганні вчиненню окремих злочинів проти правосуддя службовими особами досудового розслідування мають бути заходи, спрямовані на покращення системи матеріального і морального заохочення, створення найбільш сприятливих умов для служби і відпочинку, кар'єрного росту, реального забезпечення соціального захисту співробітників і їхніх родичів. По-друге, особливу увагу слід приділити підвищенню рівня культури та професіоналізму особового складу. Виховна робота передусім повинна бути спрямована на формування у співробітників високих моральних і ділових якостей, правової культури, відповідального ставлення до виконання своїх службових обов'язків. По-третє, громадскість заслуговує на те, щоб мати фахових і морально стійких поліцейських, які б відповідали світовим стандартам. Тому слід усіма доступними засобами і надалі піднімати імідж і престиж служби в поліції. Не можна допускати, щоб ті, хто у своїй повсякденній діяльності ризикує життям в ім'я захисту інтересів суспільства й держави, були у правовому і соціальному плані слабко захищеними [3, с. 87; 9, с. 110–144].

Література

1. Бабенко А.М., Бусол О.Ю., Костенко О.М. та ін. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. Харків : Право, 2018. 416 с.
2. Белоусов Ю., Бондаренко О., Оболенцева В., Тарасенко К., Чупров В., Швець З. Неналежне поведіння в діяльності Національної поліції України: прояви, поширеність, причини : аналітичний звіт за результатами дослідження. Київ : «Видавництво «Фенікс», 2017. 90 с.

3. Блага А.Б., Васильєв А.А., Давиденко Л.М. та ін. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків : ХНУВС, 2011. 347 с.

4. Інструкція про порядок проведення атестування поліцейських : Затверджена наказом МВС України від 17 листопада 2015 р. № 1465. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9/Desktop/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/d450199.htm (дата звернення: 02.06.2020).

5. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України 2020. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm (дата звернення: 04.06.2020).

6. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления: Опыт криминол. моделирования : учебное пособие. Москва : Форум : ИНФРМ-М, 1998. 215 с.

7. Крюков О. Окремі законодавчі шляхи підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування. *Зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. м. Львів, 10 листоп. 2017 р.* Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 123–127.

8. Hampton D.R., Summer C.E., Weber R.A. Organizational Behavior and the Practice of Management. Glenview, Ill. : Scott, Foresman, 1973. 612 p.

9. Новаков О.С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчинюються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 204 с.

10. Про державну службу : Закон України від 29 травня 2020 р. № 553-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19 (дата звернення: 10.06.2020).

11. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Стильна типографія, 2017. 580 с.

Анотація

Воронцов А. В. Запобігання вчиненню окремих злочинів проти правосуддя службовими особами органів досудового розслідування Національної поліції України. – Стаття.

Статтю присвячено проблемам неухильного дотримання законності службовими особами органів досудового розслідування під час здійснення правосуддя, що набуває сьогодні великого значення. Реальний стан на місцях та аналіз статистичних даних свідчить про те, що в органах і підрозділах Національної поліції України мають місце випадки ігнорування вимог керівництва Міністерства внутрішніх справ України щодо дотримання дисципліни та законності особовим складом, у зв'язку з чим продовжує траплятися вчинення ними злочинів і, як наслідок, притягнення до кримінальної відповідальності.

Зазначено, що правопорушення співробітників Нацполіції (службових осіб досудового розслідування) не тільки викликає негативний суспільний резонанс, але й підриває засади правової держави, перешкоджає побудові громадянського суспільства, реалізації принципу рівності всіх перед законом, зацікавленості населення у підтриманні правопорядку, мотивації поваги до закону.

Порушення законності у лавах правоохоронних органів є системним явищем, навіть функціональним із позиції досягнення певної інституційної мети. Незаперечним фактом є важливість службової підготовки щодо зміцнення законності в підрозділах Нацполіції, і лише на підставі аналізу цього системного

явища можна розробити справді дієві заходи впливу. Щодо шляхів і заходів запобігання вчиненню окремих видів злочинів проти правосуддя службовими особами органів досудового розслідування зазначено, що їх дослідженню донедавна приділялося недостатньо уваги. Більш того, ця проблема приховувалася від дослідників, а її масштаби занижувалися. Це негативно впливає на ефективність запобігання таким злочинним проявам.

Ключові слова: правосуддя, дотримання законності, вчинення окремих злочинів проти правосуддя, запобігання, співробітник Нацполіції.

Summary

Vorontsov A. V. Prevention of commitments of certain crimes against justice by officials of pre-trial investigation authorities of National Police of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the problems of strict observance of the law by officials of the pre-trial investigation bodies during the administration of justice, which is becoming of no importance today. The real situation on the ground and the analysis of statistical data show that in the authorities and divisions of the National Police of Ukraine there are cases of ignoring the requirements of the leadership of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on discipline and legality of personnel, in con-

nection with which they continue to commit crimes and, as a consequence, criminal prosecution.

It is noted that the offense of National Police officers (pre-trial investigation officials) not only causes a negative public response, but also undermines the rule of law, hinders the construction of civil society, the implementation of the principle of equality before the law, public interest in maintaining law and order and motivating respect for the law.

It is revealed that, unfortunately, the violation of the rule of law in the ranks of law enforcement agencies is a systemic phenomenon, even functional from the standpoint of achieving a certain institutional goal. It is an indisputable fact that training is important for strengthening the rule of law in the National Police, and only on the basis of the analysis of this systemic phenomenon can truly effective measures of influence be developed. Accordingly, considering the ways and measures to prevent certain types of crimes against justice by officials of pre-trial investigation bodies, it was noted that the investigation of crimes committed by officials in the administration of justice has not been given enough attention until recently. Moreover, this problem was hidden from researchers, and its scale was underestimated. This negatively affects the effectiveness of preventing such criminal acts.

Key words: justice, observance of law, committing certain crimes against justice, prevention, National Police officer.

УДК 343.163

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).585](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).585)*А. В. Нетудихатка**orcid.org/0000-0003-4947-7611**аспірант кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Правореалізаційна діяльність накладає на закріплені у нормах права бажані характеристики управлінських правовідносин відбиток особливостей реальних життєвих обставин, які не можливо було передбачити та прорахувати за допомогою нормативно-правового регулювання, суб'єктивного сприйняття учасниками правовідносин відповідних правил поведінки, а також власних обов'язків, прав та інтересів. Тому Національна поліція України, яка забезпечує охорону прав і свобод людини, підтримання публічної безпеки і порядку, потребує наявності системи стримувань і противаг, що запобігатиме зловживанню управлінською компетенцією, наданою поліцейською, узурпації державно-владних повноважень і порушенню прав і свобод людини. У наведеному контексті незамінну роль відіграє саме проведення зовнішнього нагляду за законністю та дисципліною в діяльності поліції, що здійснюється незалежним суб'єктом, наприклад, прокуратурою, адже такий орган володіє більш широкими повноваженнями, насамперед у процесуальній сфері, щодо запобігання вчиненню поліцейськими різних порушень закону – процедурних і технічних – і протидії заздалегідь спланованим та організованим обмеженням прав і свобод людини та громадянина. Звичайно, у наведеного нагляду є певні недоліки та переваги, з'ясування яких є важливою науково-теоретичною задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи положення наукової доктрини, варто зауважити, що здебільшого вчені присвячували свої роботи розкриттю загальної проблематики сутності й особливостей здійснення прокурорського нагляду. Серед таких праць слід відзначити дослідження О.П. Бабікова, В.О. Глушкова, Ю.М. Грошевого, Е.О. Дідоренка, С.В. Єськова, В.С. Зеленецького, П.М. Каркача, І.М. Козякова, М.Й. Курочки, І.Є. Марочкина, О.Р. Михайленка, С.М. Піскуна, М.А. Погорецького, Б.Г. Розовського, Г.П. Середи, В.О. Черкова, М.Є. Шумила.

Невирішені раніше проблеми. Сьогодні бракує системних досліджень із питання особливостей прокурорського нагляду саме за законністю та дисципліною в діяльності поліції.

Метою статті є з'ясування особливостей прокурорського нагляду за законністю та дисципліною в діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що прокурорський нагляд останніми роками зазнав багато змін у зв'язку з реформуванням зазначеної сфери діяльності. Через це сьогодні за Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII нагляд прокуратури поширюється на діяльність поліції виключно за такими напрямками: 1) дотримання законності у ході проведення оперативно-розшукової діяльності, дідання, досудового слідства та 2) дотримання законності при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян. Тобто слід зауважити, що прокуратура не уповноважена реалізовувати наглядові функції щодо забезпечення дотримання службової дисципліни в діяльності Національної поліції України, об'єктом прокурорського нагляду за наведеними вище напрямками є виключно дотримання законності наведеними органами у їхній процесуальній діяльності.

Р.Р. Трагнюк зауважує, що на сучасному етапі Національна поліція є основним об'єктом прокурорського нагляду, головним органом правопорядку, на якому зосереджено конституційну функцію прокуратури з організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішенням відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. Щодо Національної поліції прокуратура здійснює свої повноваження за такими напрямками, як: 1) організація і процесуальне керівництво досудовими розслідуваннями, що здійснюються слідчими Національної поліції; 2) нагляд за проведенням оперативними підрозділами поліції оперативно-розшукової діяльності; 3) координація діяльності Національної поліції у сфері запобігання злочинності з відповідною діяльністю інших органів правопорядку. Також на перехідний період прокуратура здійснює нагляд за застосуванням Національною поліцією примусових заходів, які обмежують особисту свободу громадян. Також автор зазначає, що під час здійснення нагляду за діяльністю Національної поліції прокурор передусім перевіряє відповідність закону дій і рішень поліцейських при здійсненні покладених на них повноважень [1, с. 108].

Висловлювання науковця про те, що діяльність саме органів поліції є основним об'єктом прокурорського нагляду, можна проілюструвати даними звіту про роботу прокурора за січень-березень 2020 р. За наведеним звітом, за зазначений період у ході здійснення нагляду за законністю проведення досудового розслідування було виявлено та внесено до Реєстру відомості про вчинене 2021 кримінальне правопорушення, з яких 2018 – слідчими поліції. Кількість наданих письмових вказівок – 55 889, із яких 53 299 – слідчим поліції. Кількість розглянутих прокурором клопотань слідчих – 19 499 (погоджено) та 706 (відмовлено), із яких 16 496 і 617 відповідно – клопотання слідчих поліції. Кількість перевірених прокуратурою оперативно-розшукових справ – 28 691, з яких 27 328 – справи поліції. Кількість скасованих прокурором незаконних постанов – 488, із яких 464 – постанови поліції (з них 192 – про заведення ОРС, 270 – про закриття ОРС) [2].

Тобто дійсно варто відзначити, що діяльністю поліції охоплено найбільшу кількість справ, у яких проводяться оперативно-розшукова діяльність, дізнання та досудове слідство. Наведені обставини зумовлюють необхідність у зазначених органах здійснювати постійну, системну та тісну співпрацю. Для ефективної реалізації визначених чинним законодавством завдань із нагляду за законністю діяльності поліції прокуратурі необхідно розробляти та втілювати в життя комплексні організаційно-правові заходи, спрямовані на виконання таких завдань, а також налагодження процесуальної, організаційної та інформаційної взаємодії з поліцією.

Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI визначено повноваження прокурора під час здійснення ним нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, серед яких, наприклад: мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом для

його відводу, або у разі неефективного досудового розслідування; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом [3].

Тобто у зазначеному напрямі за прокуратурою закріплено широкі процесуальні повноваження щодо погодження різних актів органів поліції, клопотань про проведення слідчих і негласних розшукових дій тощо. Проте основною їх особливістю є те, що усі повноваження прокурора під час здійснення нагляду за дотриманням законності у діяльності поліції лежать виключно у процесуальній у площині. У разі здійснення заходів нагляду прокуратури, надання відповідних вказівок (наприклад, у разі скасування незаконних і необґрунтованих постанов слідчих, ініціювання питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого, в т. ч. у разі неефективного досудового розслідування) наслідком для поліцейських, котрі проводять досудове розслідування, дізнання, оперативно-розшукову діяльність, може бути і притягнення до дисциплінарної відповідальності. Це опосередкований наслідок, який уже залежить від конкретних обставин порушень законності та службової дисципліни, що спричинили винесення прокурором акта реагування та юридичної волі керівника.

Д.Ю. Фурсов, досліджуючи особливості прокурорського нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, зазначав, що процесуальні керівники здебільшого не володіють методикою і тактикою розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень, у зв'язку із чим надалі спонтанно проводять досудове розслідування, що доводить факт неналежного виконання своїх обов'язків і порушення вимог п. 1 ч. 3 р. IV «Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури», затвердженого наказом Генеральної прокуратури України № 51 від 28 березня 2019 р. Наприклад, прокурор не звертає належної уваги слідчого на дотримання вимог до проведення такої слідчої дії, як слідчий експеримент, у частині своєчасності проведення та відповідності погодних і дорожніх умов тим, які були під час дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) (сніг, дощ, наявність листя на деревах, туман тощо). Ще однією проблемною

частиною прокурорського нагляду зазначеної сфери є неефективний контроль за якістю проведених процесуальних дій слідчим. Нерідко процесуальні керівники не звертають належної уваги на результати, отримані у процесі проведення слідчих дій, а саме на неповноту отриманих вихідних даних і порушення процедури складання протоколів слідчих дій. Вирішення зазначеної проблеми автор вбачає, як слушно зауважив А.А. Дворник, у постійному, щільному характері прокурорського нагляду [4, с. 89], у дотриманні керівником органу прокуратури принципу спеціалізації під час призначення процесуального керівника за справами зазначеної категорії правопорушень. Тому науковець наголошує, що процесуальним керівником у кримінальних провадженнях повинні бути прокурори, які володіють досвідом контрольно-наглядової діяльності в зазначеній сфері, мають чітке розуміння методики розслідування конкретного виду правопорушення та сконцентровані переважно на процесуальному керівництві кримінальних проваджень зазначеної категорії [5, с. 143].

Аналізуючи таку позицію, зауважимо, що дійсно у ході здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законності у діяльності поліції сьогодні існує велика кількість недоліків. Аналізуючи судову практику, звертаємо увагу на кількість ухвал і постанов, прийнятих за розглядом скарги на дії як слідчого, так і прокурора як його процесуального керівника. Здебільшого підставою для оскарження законності ведення досудового слідства є недотримання розумних строків у кримінальному провадженні. Прикладом можуть стати ухвали Коропського районного суду Чернігівської області від 25 березня 2020 р. у справі № 735/348/20 та Шевченківського районного суду м. Чернівці від 21 січня 2020 р. у справі № 727/237/20. Наприклад, за змістом останньої наведеної ухвали, скажчик звернувся до слідчого судді зі скаргою на рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків прокурором у кримінальному провадженні. 16 липня 2018 р. процесуальним керівником В.Д. Кожелянко було задоволено його клопотання від 19 березня 2018 р. про проведення допиту. Упродовж 14 місяців погоджена прокурором слідча дія, його допит у режимі відеоконференції, так і не була проведена. Слідчим, прокурором порушені розумні строки проведення слідчої дії – його допиту в режимі відеоконференції. 24 грудня 2019 р. він звернувся в порядку ст. 308 КПК України до вищого прокурора зі скаргою на недотримання прокурором розумних строків досудового розслідування. 10 січня 2020 р. на його адресу надійшов лист за підписом заступника прокурора Чернівецької області А. Брюховича, в якому останній фактично відмовив у задоволенні скарги та не надав прокурору обов'язкових

для виконання вказівок. Отже, вищий прокурор зобов'язаний був перевірити викладені у скарзі обставини, надати оцінку розумності строків виконання погодженої прокурором слідчої дії, яка упродовж півтора року так і не була виконана, й у разі порушення розумних строків надати вказівки щодо строків вчинення погодженої прокурором слідчої дії [6].

Також вагому частку у масиві оскаржуваних дій і рішень слідчих поліції та прокурорів як їхніх процесуальних керівників становлять оскарження постанов про закриття кримінального провадження. Слід відзначити, що вирішення таких скарг по суті загалом спрямовується за різними варіантами, серед яких найпоширенішими є: 1) прокурор самостійно скасовує постанову про закриття кримінального провадження та надає докази такого скасування до матеріалів справи, внаслідок чого суд виносить ухвалу про закриття провадження (ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 06 травня 2020 р. у справі № 522/5340/20); 2) суд скасовує оскаржувану постанову про закриття кримінального провадження. Прикладом може слугувати ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 03 березня 2020 р. у справі № 523/2348/20, за якою судом встановлено, що предметом оскарження є постановова слідчого про закриття кримінального провадження від 19 вересня 2016 р., про яку стало відомо 07 лютого 2020 р. та яка, на думку особи, котра подала скаргу, є передчасною, незаконною та такою, що не відповідає завданням кримінального провадження. Зі скарги та доданих до неї матеріалів вбачається, що в ході досудового розслідування не було проведено ряд слідчих дій по кримінальному провадженню, після чого слідчим винесено постанову про закриття кримінального провадження. Також слідчим тривалий час не було повідомлено, на якій стадії перебуває кримінальне провадження. Крім того, ані слідчий, ані процесуальний керівник не повідомляли про закриття кримінального провадження. Суд зазначає, що вказані обставини в сукупності дають обґрунтовані підстави вважати, що досудове розслідування у кримінальному провадженні проведено без всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи й оцінки слідчим всіх зібраних і перевірених доказів, тому висновок слідчого про закриття кримінального провадження є передчасним, а постановою про закриття кримінального провадження підлягає скасуванню [7].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, зауважуємо, що на практиці здійснення прокурорського нагляду за законністю діяльності поліції не завжди слугує ефективним інструментом забезпечення дотримання поліцією норм чинного законодавства. Саме тому важливим для функціонування системи стримувань і противаг є також

судовий контроль за діяльністю як поліції, так і прокуратури. Виокремлюючи особливості прокурорського нагляду за дотриманням законності та дисципліни в діяльності Національної поліції України, зауважуємо, що це:

1) зовнішня форма забезпечення законності діяльності поліції – тобто така, яка здійснюється незалежним від структури Національної поліції України суб'єктом;

2) правова форма забезпечення законності діяльності поліції – усі заходи, дії, акти, рішення, що здійснюються та приймаються прокурором у рамках реалізації нагляду, вчиняються в межах чинного законодавства;

3) системна й активна, врегульована чинним законодавством діяльність, яка полягає у проведенні постійного спостереження, оцінки, аналізу законності оперативно-розшукових заходів, слідчих дій чи дій, спрямованих на дізнання, а також у ініціативних заходах – проведенні перевірок, надання доручень і вказівок, вжиття заходів щодо усунення порушень законності у ході проведення поліцією оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства. Прокурор, здійснюючи нагляд і погоджуючи відповідні клопотання, затверджуючи процесуальні рішення (а в окремих випадках приймаючи їх), зобов'язаний та уповноважений забезпечити об'єктивну, незалежну та кваліфіковану перевірку таких актів щодо їх відповідності чинному законодавству, спрямувати процесуальний рух справи у напрямі виконання завдань кримінального провадження;

4) об'єктом прокурорського нагляду є законність діяльності поліції, а не службова дисципліна. Також не вся діяльність поліції є об'єктом прокурорського нагляду, а лише та, яка здійснюється у ході провадження оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства чи дізнання;

5) прокурорський нагляд здійснюється у формі процесуального керівництва, а це означає, що акти, які виносяться прокурором у разі виявлення порушень закону поліцейськими при здійсненні ними дізнання, досудового слідства чи оперативно-розшукової діяльності, приймаються виключно у процесуальній площині;

6) повноваження прокурора під час проведення ним нагляду за законністю діяльності поліції є більш широкими, ніж у керівника поліції при здійсненні внутрішньовідомчого нагляду у визначеній сфері (наприклад, затвердження обвинувального акта, звернення з ним до суду). Наведене окреслює засоби для гарантування дотримання вимог чинного законодавства поліцейськими.

Література

1. Трагнюк Р.Р. Національна поліція як основний об'єкт прокурорського нагляду на сучасному етапі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного уні-*

верситету. Серія : Юриспруденція. 2017. Вип. 29 (2). С. 106–109.

2. Звіт про роботу прокурора за січень-березень 2020 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&c=fo#.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Голос України.* 2012. № 90–91.

4. Дворник А.А. Організація роботи прокуратури з нагляду за дотриманням законів у процесі досудового розслідування доведення до банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2015. 199 с.

5. Фурсов Д.Ю. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю за законністю досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2019. № 41. Т. 2. С. 142–146.

6. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 21 січня 2020 р. у справі № 727/237/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87299522>.

7. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 03 березня 2020 р. у справі № 523/2348/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88039177>.

Анотація

Нетудихатка А. В. Особливості прокурорського нагляду за дотриманням законності та дисципліни в діяльності Національної поліції України. – Стаття.

Стаття присвячена розкриттю особливостей прокурорського нагляду за дотриманням законності та дисципліни в діяльності Національної поліції України. Для досягнення визначеної наукової мети автором з'ясовано міркування вчених із приводу сутності прокурорського нагляду за діяльністю поліції, його цілей і змісту. Проаналізовано статистичну інформацію, яка стосується досліджуваної проблематики. Також звернено увагу на окремі положення судової практики з розгляду скарг на дії прокурора як процесуального керівника, у зв'язку з чим виявлено певні проблеми здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законності та дисципліни в діяльності поліції. На підставі дослідженого матеріалу виділено особливі характеристики прокурорського нагляду за дотриманням законності та дисципліни в діяльності Національної поліції України. Наголошено, що діяльністю поліції охоплено найбільшу кількість справ, у яких проводяться оперативно-розшукова діяльність, дізнання та досудове слідство. Наведені обставини зумовлюють необхідність у зазначених органах здійснювати постійну, системну та тісну співпрацю. Для ефективної реалізації визначених чинним законодавством завдань із нагляду за законністю діяльності поліції прокуратурі необхідно розробляти та втілювати в життя комплексні організаційно-правові заходи, спрямовані на виконання таких завдань, а також налагодження процесуальної, організаційної та інформаційної взаємодії з поліцією. Зроблено висновок, що прокурорський нагляд здійснюється у формі процесуального керівництва, а це означає, що акти, які виносяться прокурором у разі виявлення порушень закону поліцейськими при здійсненні ними дізнання, досудового слідства чи оперативно-розшукової діяльності, приймаються виключно у процесуальній площині. Повноваження прокурора під час проведення ним нагляду за законністю діяльності поліції є більш широкими, ніж у керівника поліції при здійсненні внутрішньовідомчого нагляду у визначеній сфері (наприклад, затвердження обвинувального акта, звернення з ним до суду). Наведене окреслює

засоби для гарантування дотримання вимог чинного законодавства поліцейськими.

Ключові слова: прокурорський нагляд, Національна поліція, законність, дисципліна, процесуальний керівник, оперативно-розшукова діяльність, дізнання, досудове слідство.

Summary

Netudykhatka A. V. Peculiarities of prosecutorial supervision over observance of legality and discipline in the activity of the National Police of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the disclosure of the peculiarities of the prosecutor's supervision over the observance of law and discipline in the activity of the National Police of Ukraine. To achieve a certain scientific goal, the author clarified the views of scientists on the essence of prosecutorial oversight of the police, its goals and content. Statistical information related to the researched problems is analyzed. Attention is also drawn to certain provisions of the case law on complaints about the actions of the prosecutor as a procedural manager, in connection with which certain problems of prosecutorial supervision over the observance of law and discipline in the police have been identified. On the basis of the researched material the special characteristics of prosecutorial supervision over observance of legality and discipline in activity of

National police of Ukraine are allocated. It is emphasized that the activity of the police covers the largest number of cases in which operative-search activities, inquiries and pre-trial investigation are carried out. These circumstances necessitate the need for these bodies to carry out constant, systematic and close cooperation. In order to effectively implement the tasks defined by the current legislation on the supervision of the legality of police activities, the prosecutor's office must develop and implement comprehensive organizational and legal measures aimed at performing such tasks, as well as establishing procedural, organizational and informational interaction with the police. It is concluded that prosecutorial supervision is carried out in the form of procedural guidance, which means that acts issued by the prosecutor in case of violations of the law by police during their inquiry, pre-trial investigation or operational search activities are taken only in procedural terms. The powers of the prosecutor during the supervision of the legality of police activities are broader than that of the police chief in the implementation of internal supervision in a particular area (for example, approval of an indictment, go to court with him). This creates important tools to ensure compliance with current legislation by police.

Key words: prosecutorial supervision, National police, legality, discipline, procedural manager, operative-search activity, inquiry, pre-trial investigation.

УДК 343.985.7

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).586](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).586)**О. О. Пучков***orcid.org/0000-0001-7941-3761*

кандидат юридичних наук,

співробітник

Служби безпеки України

С. В. Гордієнко*orcid.org/0000-0002-6942-4894*

судовий експерт

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Однією з основних загроз функціюванню банківської системи як невід'ємної складової частини суспільно-економічного життя держави є злочинність у кредитно-фінансовій сфері.

За сучасних реалій існування нашої держави якісне та всебічне розслідування злочинів у фінансово-банківській сфері неможливе у зв'язку з відсутністю насамперед спеціалізованого та висококваліфікованого незалежного органу досудового розслідування, який би мав у своїй структурі фахівців із бухгалтерського обліку, ревізії та контролю фінансово-кредитних операцій.

Масив бухгалтерської інформації в банківському обліку надто великий і складний не лише для дослідження і розслідування, а і для сприйняття. Саме тому застосування знань спеціалістів та експертів у цій сфері є необхідним і першочерговим при розслідуванні кредитно-фінансових злочинів та інших суміжних правопорушень.

Недостатність кваліфікованих кадрів, відсутність сучасних ефективних методик виявлення та розслідування вже вчинених злочинів і викриття потенційних «схем» вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері, а також брак рекомендацій щодо проведення слідчих дій при розслідуванні злочинів цієї категорії є проблематичним, оскільки зумовлює існування значних ризиків – невиявлення або лагентності таких злочинів, або неправильну кваліфікацію дій винних осіб, або не встановлення усіх елементів складу злочину тощо.

Криміналістичне дослідження кредитно-фінансових злочинів, визначення їх основних тенденцій, вивчення окремих механізмів і способів вчинення таких правопорушень у банківській сфері є основою для розробки ефективних рекомендацій із їх виявлення та розслідування.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Тематиці шахрайства із кредитними ресурсами присвячено достатньо багато публікацій. Так, фундаментальними у цій сфері є праці С.С. Чернявського «Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування» (2001) [7], «Фінансове ша-

храйство: методологічні засади розслідування» (2010) [8]; О.В. Курмана «Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» (2002) [3]; О.В. Пчеліної та В.В. Корнієнка «Особливості розслідування злочинів, вчинених шляхом кредитно-фінансових операцій: Методичні рекомендації» (2011) [5]. Окремим питанням шахрайства з фінансовими ресурсами у банківській сфері, їх кваліфікації, розслідуванню та протидії присвячені роботи О.О. Дудорова «Шахрайство з фінансовими ресурсами: врахування банківської специфіки при кваліфікації злочину» [1], В.Р. Мойсика «Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами» [4] та інших відомих вчених.

Метою статті є дослідження та висвітлення особливостей методики розслідування злочинів, передбачених ст. 191 та 364 КК України, що вчиняються у кредитно-банківській сфері.

Завданнями дослідження є розкриття, опис і документування деяких окремих механізмів «шахрайських» дій, спрямованих на привласнення грошових коштів та ухилення від виконання зобов'язань за кредитними договорами.

Дослідження скрадатиметься із двох частин: у першій частині буде описано механізм конкретного злочину у банківській сфері, вчиненого із застосуванням «шахрайства» із кредитними ресурсами, у другій – надано рекомендації щодо тактики та методики розслідування такої категорії злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочини у кредитно-фінансовій сфері є складовою частиною економічної злочинності. Такі злочини зазвичай вчиняються не одноособово та становлять сукупність повторюваних взаємодоповнюючих і пов'язаних між собою протиправних дій, що мають спільну мету – привласнення грошових коштів та ухилення від виконання зобов'язань за кредитними договорами.

О.В. Пчеліна та В.В. Корнієнко зазначають, що для механізму вчинення злочинів шляхом кредитно-фінансових операцій організованими

злочинними групами є характерним розподілення функцій між окремими її членами, коли кожний із них виконує тільки частку злочинної «роботи», яка підлягає кваліфікації за окремою статтею Кримінального кодексу України. Завдання правоохоронних органів у таких ситуаціях, на думку авторів, полягає у тому, щоб за окремими ланцюжками злочинних дій окремих осіб розгледіти єдину злочинну діяльність організованої групи. До того ж, злочинна діяльність набуває вигляду складних взаємопов'язаних діянь [5]. Важливим є і те, що до механізму вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері залучаються і спеціально створені фіктивні юридичні особи.

Початок реалізації схем вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері є типізованим. У нашій роботі ми конкретно опишемо механізм вчинення злочинів, передбачених ст. 191 та 364 КК України на основі матеріалів практики. Описана нижче шахрайська схема була багатокроковою та багаторічною, її реалізацію забезпечували декілька юридичних осіб, використовувалося щонайменше три типи фінансових інструментів.

Так, 1 листопада 2009 р. ПАТ «Банк 1», реалізуючи право іпотекодержателя, оприбутковує на власний баланс об'єкт комерційної нерухомості у вигляді торговельно-розважального центру (далі – ТРЦ) загальною площею більш ніж 15 000 м², розташованого у високоурбанізованому місті, що підтверджується договором реалізації права іпотекодержателя, посвідченого нотаріально, а ціноутворення визначено на підставі звіту оцінювача (табл. 1).

Управління (надання в оренду торгових приміщень) ТРЦ генерувало грошовий потік, який спів-

відносився із зобов'язаннями за кредитним договором, тобто прибутку вистачало для погашення як тіла кредиту, так і нарахованих відсотків за користування предметом іпотеки, за яким він був. Можливо, що за кредитуванням ПАТ «Банк 1» власника ТРЦ був прихований продаж, фінансова операція відбулася у 2009 р. – у розпалі фінансової кризи 2008 р.

Оприбуткований на баланс ТРЦ був визначений банком як об'єкт інвестиційної нерухомості, утримуваний для продажу.

15 грудня 2011 р. ПАТ «Банк 1» надає бланковий кредит ТОВ «1» у сумі 100 000 000,00 грн для поповнення обігових коштів. Факт надання кредиту підтверджується Кредитним договором № 2 від 15 грудня 2011 р., укладеним на підставі рішення Кредитного комітету ПАТ «Банк 1» і випискою руху коштів по поточному рахунку № 2600, відкритому для ТОВ «1» у ПАТ «Банк 1» (табл. 2).

Відповідно до виписки руху коштів по поточному рахунку № 2600, відкритому для ТОВ «1» у ПАТ «Банк 1», станом на 15 грудня 2011 р. залишок грошових коштів складав 0,0 грн.

Того ж дня за рахунок кредитних коштів ТОВ «1» здійснює переказ на користь ТОВ «2» із призначенням платежу «Збільшення Статутного фонду» (табл. 3).

Відповідно до виписки руху коштів по рахунку № 2600, відкритого для ТОВ «2» у ПАТ «Банк 1», станом на 15 грудня 2011 р. залишок грошових коштів становив 0,00 грн. Після цього ТОВ «2» переказує на користь ТОВ «1» грошові кошти в сумі 100 000 000,00 грн із призначенням платежу «за облигації в кількості 10 000 шт., емітентом яких є ТОВ «1» (табл. 4).

Таблиця 1

Факт оприбуткування підтверджується бухгалтерським записом

Рух по особовому рахунку № 3510 по валюті 980 за період із 01.11.2009 по 01.11.2009					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.11.2009	К	№ 3408	Необоротні активи, утрим. для продажу	150 000 000,00	Оприб. нежил. приміщ. згідно з актом пр.-перед. від 01.11.2009 р., розпорядження № 2030/1 від 01.11.2009 р., без ПДВ

Таблиця 2

Рух по особовому рахунку № 2062 по валюті 980 за період із 15.12.2011 по 15.12.2011					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
15.12.2011	Д	№ 2600	ТОВ «1»	100 000 000,00	Перерах. кредиту ТОВ «2», за дог. НВКЛ № 2 від 15.12.2011р., заяви б/н від 15.12.2011 р., прот. № 16 від 15.12.2011 р. та розпор. від 15.12.2011 р.

Таблиця 3

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «1» по валюті 980 за період із 15.12.2011 по 15.12.2011					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
15.12.2011	Д	№ 2600	ТОВ «2»	100 000 000,00	«Збільшення Статутного фонду».

Таблиця 4

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «З» по валюті 980 за період із 15.12.2011 по 15.12.2011					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
15.12.2011	Д	№ 2600	ТОВ «2»	100 000 000,00	«За цінні папери».

Таблиця 5

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «2» по валюті 980 за період із 15.12.2011 по 15.12.2011					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
15.12.2011	Д	№2062	ТОВ «1»	100 000 000,00	Погашення кредиту за договором № 2 від 15.12.2011 р.

Таблиця 6

Рух по особовому рахунку № 3541 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 01.03.2012 по 01.03.2012					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2012	Д	№2600	ТОВ «2»	300 000 000,00	За цінні папери

Таблиця 7

Рух по особовому рахунку № 3541 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 01.03.2012 по 01.03.2012					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2012	К	№ 3114	ТОВ «2»	200 000 000,00	Оприбуткування вартості цінних паперів ТОВ «2»
01.03.2012	К	№ 3114	ТОВ «1»	100 000 000,00	Оприбуткування вартості цінних паперів ТОВ «1»

Таблиця 8

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «З» по валюті 980 за період із 15.12.2011 по 15.12.2011						
Дата	Д/К	МФО	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2012	Д	ПАТ «Банк 2»	№ 2615	ТОВ «2»	100 000 000,00	«розміщення вільних грошових коштів на депозитному рахунку».
01.03.2012	Д	ПАТ «Банк 3»	№ 2615	ТОВ «2»	100 000 000,00	«розміщення вільних грошових коштів на депозитному рахунку».
01.03.2012	Д	ПАТ «Банк 4»	№ 2615	ТОВ «2»	100 000 000,00	«розміщення вільних грошових коштів на депозитному рахунку».

Таблиця 9

Рух по особовому рахунку № 2063 ТОВ «З» по валюті 980 за період із 01.03.2012 по 01.03.2012					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2012	Д	№ 2600	ТОВ «З»	110 000 000,00	Перерах. кредиту ТОВ «З», за дог. НВКЛ № 5 від 01.03.2012 р., заяви б/н від 01.03.2012 р., прот. № 16 від 15.12.2011 р. та розпор. від 01.03.2012 р.

Таблиця 10

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «З» по валюті 980 за період з 01.11.2009 по 01.12.2009					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2012	Д	№ 3408	ПАТ «Банк 1»	110 000 000,00	Сплата за нерухоме майно згідно з договором купівлі-продажу нерухомого майна від 01.03.2012 р. в т. ч. ПДВ 18 333 700,00 грн.

Таблиця 11

Рух по особовому рахунку № 3408 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 01.03.2012 по 01.03.2012					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2012	К	№ 7499	ПАТ «Банк 1»	40 000 000,00	Негативний результат від продажу нерухомого майна

Таблиця 12

Рух по особовому рахунку № 3541 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 01.03.2012 по 01.03.2012					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2013	Д	2600	ТОВ «4»	30 000 000,00	За цінні папери
01.03.2013	Д	2600	ТОВ «5»	30 000 000,00	За цінні папери
01.03.2013	Д	2600	ТОВ «6»	38 000 000,00	За цінні папери

Таблиця 13

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «3» по валюті 980 за період із 01.11.2009 по 01.12.2009					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
01.03.2013	К	2600	ТОВ «4»	30 000 000,00	За цінні папери
01.03.2013	К	2600	ТОВ «5»	30 000 000,00	За цінні папери
01.03.2013	К	2600	ТОВ «6»	38 000 000,00	За цінні папери
01.03.2013	Д	2068	ТОВ «3»	3 000 000,00	Сплата відсотків за кредитним договором № 5
01.03.2013	Д	2063	ТОВ «3»	95 000 000,00	Погашення кредиту за кредитним договором № 5

Таблиця 14

Рух по особовому рахунку № 3541 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 01.03.2012 по 01.03.2012					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
10.03.2012	К	№ 3114	ТОВ «7»	98 000 000,00	Оприбуткування вартості цінних паперів ТОВ «7»

Таблиця 15

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «3» по валюті 980 за період із 28.06.2013 по 28.06.2013					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
28.06.2013	К	№ 2063	ТОВ «3»	58 000 000,00	Зарахування кредитних коштів за кредитним договором № 5 від 01.03.2012 р.

Таблиця 16

Рух по особовому рахунку № 2600 ТОВ «3» по валюті 980 за період із 28.06.2013 по 28.06.2013					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
28.06.2013	Д	№ 3541	ТОВ «7»	58 000 000,00	За цінні папери ТОВ «7»

Таблиця 17

Рух по особовому рахунку № 3541 по валюті 980 за період із 28.06.2013 по 28.06.2013					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
28.06.2013	Д	№ 3114	Вартість цінних паперів ТОВ «7»	58 000 000,00	Списання вартості цінних паперів ТОВ «7»

Таблиця 18

Рух по особовому рахунку №3641 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 28.06.2013 по 28.06.2013					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
28.06.2013	К	№ 2600	ТОВ «3»	40 000 000,00	За цінні папери ТОВ «7»

Таблиця 19

Рух по особовому рахунку №3641 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 28.06.2013 по 28.06.2013					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
28.06.2013	Д	№ 3114	Вартість цінних паперів	40 000 000,00	Списання вартості цінних паперів

У свою чергу, ТОВ «1» за рахунок отриманих грошових коштів здійснює погашення кредитних зобов'язань перед ПАТ «Банк 1» за Кредитним договором № 2 від 15 грудня 2011 р. (табл. 5).

Описані операції відбулися в один день, результатом було збільшення Статутного фонду ТОВ «2» та продаж йому облігацій, емітованих ТОВ «1» на суму 100 000 000,00 грн. В історії емісії цінних паперів ТОВ «1» був зафіксований продаж за ціною 1000,00 грн за одиницю. Тобто відбулося штучне котирування цінних паперів.

Станом на 01 березня 2012 р. ТОВ «2» реєструє власну емісію цінних паперів у кількості 20 000 шт. на суму 200 000 000,00 грн і разом із придбаними у ТОВ «1» продає ПАТ «Банк 1». Загальна сума угоди склала 300 000 000,00 грн.

Переказ банком грошових коштів на користь ТОВ «2» підтверджується випискою по рахунку обліку дебіторської заборгованості за операціями з цінними паперами № 3541 за 01 березня 2012 р. (табл. 6).

Того ж дня банк оприбутковує вартість придбаних цінних паперів на відповідні рахунки № 3114 (табл. 7).

Отримані від банку грошові кошти в сумі 300 000 000,00 грн, ТОВ «2» розміщує на депозитних рахунках у ПАТ «Банк 2», ПАТ «Банк 3» та ПАТ «Банк 4» (табл. 8).

На депозитних рахунках грошові кошти знаходяться до 20 грудня 2013 р. За цей період ТОВ «2» отримало фінансові доходи, що підтверджено випискою по поточному рахунку № 2600, відкритому в ПАТ «Банк 1», за період із 01 березня 2012 по 20 грудня 2013 рр.

1 березня 2012 р. ПАТ «Банк 1» надає кредит у сумі 110 000 000,00 грн ТОВ «3». Факт надання кредиту підтверджується Кредитним договором № 5 від 01 березня 2012 р., укладеним на підставі рішення Кредитного комітету ПАТ «Банк 1» і випискою руху коштів по поточному рахунку № 2600 відкритому для ТОВ «3» у ПАТ «Банк 1» (табл. 9).

Відповідно до виписки руху коштів по поточному рахунку № 2600, відкритому для ТОВ «3» у ПАТ «Банк 1», станом на 01 березня 2012 р. залишок грошових коштів складав 0,00 грн.

Того ж дня ТОВ «3» здійснює переказ на користь ПАТ «Банк 1» за об'єкт нерухомого майна, який виник на балансі банку як наслідок реалізації прав іпотекодержателя від 01 вересня 2009 р. Переказ здійснено виключно за рахунок отриманих кредитних коштів (табл. 10).

Різниця в сумі 40 000 000,00 грн списується на збитки банку як негативний результат при продажі активу (табл. 11).

Того ж дня зазначений об'єкт нерухомості був переданий в іпотеку за кредитним договором за ціною 150 000 000,00 грн.

Фінансовий стан позичальника та майбутні грошові потоки від управління об'єктом нерухомості не давали можливості позичальнику обслуговувати борг за кредитним договором повним обсягом своєчасно, про що свідчить фінансова звітність позичальника.

Для сплати відсотків і часткового погашення кредиту ТОВ «3» залучало грошові кошти від ТОВ «2», яке отримувало фінансовий дохід за грошовими коштами, розміщеними на депозитних рахунках, за безтоварними операціями (цінні папери, фінансова допомога), за якими не виникає ПДВ, податок на прибуток та інші зобов'язання перед бюджетом.

Станом на 01 березня 2013 р. залишок заборгованості ТОВ «3» перед ПАТ «Банк 1» за кредитним договором складав 98 000 000,00 грн, у т. ч. 95 000 000,00 грн за основним боргом і 3 000 000,00 грн за нарахованими відсотками.

Того ж дня ПАТ «Банк 1» здійснює переказ передплати за цінні папери на користь ТОВ «4», ТОВ «5», ТОВ «6», що підтверджено випискою руху коштів по рахунку обліку дебіторської заборгованості за операціями з цінними паперами № 3541 за 01 березня 2013 р. (табл. 12).

Відповідно до виписок руху коштів по поточних рахунках ТОВ «4», ТОВ «5», ТОВ «6», відкритих у ПАТ «Банк 1», станом на 01 березня 2013 р. залишки грошових коштів склали 0,0 грн. За рахунок отриманих грошових коштів зазначені юридичні особи здійснили переказ на користь ТОВ «3» з призначенням платежу за цінні папери. Отриманими грошовими коштами ТОВ «3» здійснює погашення заборгованості за кредитним договором із наступним виведенням ТРЦ з іпотеки (табл. 13).

Таким чином, у балансі ПАТ «Банк 1» фінансовий інструмент у вигляді забезпеченого іпотекою кредиту був заміщений на дебіторську заборгованість за операціями з цінними паперами ТОВ «4», ТОВ «5», ТОВ «6».

10 березня 2013 р. ПАТ «Банк 1» провів списання дебіторської заборгованості, оприбуткувавши на баланс вартість придбаних цінних паперів, емітентом яких є ТОВ «7», на відповідні рахунки № 3114 (табл. 14).

Фінансовий стан емітента придбаних цінних паперів ПАТ «Банк 1» не досліджував. Активи, які б підтримували ліквідність емітованих цінних паперів і в майбутньому могли би створити грошовий потік, необхідний для зворотного викупу власних цінних паперів, не встановлено. Ціноутворення визначалося за договірними умовами.

28 червня 2013 р. ПАТ «Банк 1» у рамках кредитного договору № 5 від 01 березня 2012 р. переказує на поточний рахунок ТОВ «3» другий транш кредитних коштів у сумі 58 000 000,00 грн, що підтверджується випискою по поточному рахунку (табл. 15).

Вхідний залишок грошових коштів на поточному рахунку ТОВ «З» станом на червня 2013 р. становив 0,00 грн.

За рахунок отриманих кредитних коштів ТОВ «З» здійснює переказ грошових коштів у сумі 58 000 000,00 грн на користь ПАТ «Банк 1» з метою викупу цінних паперів. Переказ здійснено на рахунок № 3541, призначений для обліку дебіторської заборгованості за операціями банку з цінними паперами (табл. 16).

За рахунок отриманих грошових коштів ПАТ «Банк 1» здійснює списання з балансу вартості цінних паперів (табл. 17).

Того ж дня, 28 червня 2013 р., ПАТ «Банк 1» продає цінні папери на користь ТОВ «2». Грошові кошти зараховані на рахунок № 3641, призначений для обліку кредиторської заборгованості операцій банку з цінними паперами. Вартість угоди склала 40 000 000,00 грн. Джерелом коштів на поточному рахунку ТОВ «2» є накопичені відсотки за грошовими коштами, розміщеними на депозитних рахунках ПАТ «Банк 2», ПАТ «Банк 3», ПАТ «Банк 4» (табл. 18).

За рахунок отриманих грошових коштів ПАТ «Банк 1» здійснює списання вартості цінних паперів із балансу (табл. 19).

За підсумками операцій з балансу банку була списана вартість цінних паперів, за рахунок продажу яких ТОВ «З» провело погашення першого траншу за кредитним договором № 5 від 01 березня 2013 р. у сумі 98 000 000,00 грн від 01 березня 2012 р.

Вихідний залишок заборгованості ТОВ «4» за кредитним договором № 5 становив 58 000 000,00 грн внаслідок отримання другого траншу.

Станом на 30 грудня 2013 р. залишок заборгованості ТОВ «З» за кредитним договором № 5 від 01 березня 2012 р. становив 64 000 000,00 грн. Того ж дня відбуваються наступні бухгалтерські записи, внаслідок яких рахунок обліку заборгованості за основним боргом № 2063 та нарахованими відсотками № 2068 анулюються (табл. 20).

Відповідно до виписки руху коштів по рахунку № 3739, відкритому в ПАТ «Банк 1», станом на

30 грудня 2013 р. залишок за активом і пасивом становив 0,00 грн.

Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затвердженої Постановою Правління Національного банку України 17 червня 2004 р. № 280, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 26 липня 2004 р. за № 919/9518, рахунок № 3739 Транзитний рахунок за іншими розрахунками [6].

Транзитний рахунок – це рахунок, який використовують для обліку платежів на час до перерахування їх за призначенням згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України з питань бухгалтерського обліку або договорами [2]. Призначення рахунку: облік коштів за іншими розрахунками для розподілу загальних сум між різними рахунками або клієнтам. За кредитом і за дебетом рахунку проводяться суми, які надалі шляхом розподілу зараховуються на відповідні рахунки за призначенням.

Тобто зазначений рахунок не відкривається для обліку грошових коштів клієнтів, оскільки для цих цілей використовується № 2600.

Подальшими діями було проведено дослідження кредитних оборотів по рахунку № 3739 з метою встановлення зарахування грошових коштів із рахунку ТОВ «9» для виконання зобов'язань за договором відступлення права вимоги № Ф-5/5015 від 01 січня 2013 р. та додаткової угоди № 1 від 30 грудня 2013 р. Встановлено, що зазначені зарахування не відбувалися, а поточний рахунок для ТОВ «9» в ПАТ «Банк 1» не відкривався. Варто звернути увагу, що встановлювати зазначений платіж можливо без дослідження поточного рахунку платника. Правила подвійного запису в бухгалтерському обліку дозволяють встановити здійснення господарської операції за результатом дослідження одного із двох кореспондуючих рахунків.

Дослідженням кредитових оборотів по рахунку № 3739 встановлені бухгалтерські записи, які свідчать про віднесення дебіторської заборгованості, що виникла внаслідок закриття заборгованості за кредитним договором із ТОВ «З» за ос-

Таблиця 20

Рух по особовому рахунку № 3739 по валюті 980 за період із 30.12.2013 по 30.12.2013					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
30.12.2013	Д	№ 2068	ТОВ «З»	6 000 000,00	Відступ права вимоги за кред. дог. № 5 від 01.03.2012 ТОВ «9» за дог. відступлення права вимоги № Ф-5/5015 від 01.01.2013 р. та дод. угоди № 1 від 30.12.2013 р.
30.12.2013	Д	№ 2063	ТОВ «З»	58 000 000,00	Відступлення права вимоги за кред. дог. № 5 від 01.03.2012 р. ТОВ «9» за дог. відступлення права вимоги № Ф-5/5015 від 01.01.2013 та дод. угоди № 1 від 30.12.2013 р.

новним боргом і відсотками, на рахунки обліку витрат № 7702 відрахування в резерв під нестандартну заборгованість.

Загальний вигляд бухгалтерських записів по рахунку № 3739 за 30 грудня 2013 р. мав такий вигляд (табл. 21).

Таким чином, запис у призначенні платежу в кореспонденції рахунку № 3739 з рахунками обліку заборгованості за кредитом № 2062 та відсотками № 2068 не відображає суті господарської операції.

Договір відступлення прав вимоги № Ф-5/5015 від 01 січня 2013 р. за кредитним договором № 5 від 01 березня 2012 р. з ТОВ «9» не був відображеним у бухгалтерському обліку ПАТ «Банк 1», що не відповідає основному принципу бухгалтерського обліку, а саме точному, повному та своєчасному відображенню господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку.

При згортанні балансу наприкінці поточного року зазначені витрати було віднесено на зменшення капіталу ПАТ «Банк 1» (табл. 22).

Таким чином, внаслідок описаних операцій із кредитування та купівлі-продажу цінних паперів ПАТ «Банк 1» отримав збитки у сумі 104 000 000,00 грн, із яких 40 000 000,00 грн – як негативний результат від продажу ТРЦ на користь ТОВ «3» та 64 000 000,00 грн від списання кредитної заборгованості. ТОВ «3» отримав у власність ТРЦ на безоплатній основі.

Як свідчить детальний опис та аналіз вказаного кейсу, при дослідженні операцій із кредитування необхідно не тільки вивчати напрямки використання грошових коштів, але й досконало аналізувати походження грошових коштів, за рахунок яких відбувалося погашення позичальником зобов'язань за кредитним договором.

Враховуючи, що кредитний портфель ПАТ «Банк 1» перевищував 30,0 млрд гривень, страховий резерв по якому коливався на рівні 8–10–15% (2,4–3,0–4,5 млрд грн), то втрата 104 000 000,00 грн просто «розчинялася» у статистичній звітності.

Дослідивши статутні документи ТОВ «3», анкети фінансового моніторингу та зв'язки з іншими юридичними та фізичними особами, встановлено, що ТОВ «3» має опосередкований зв'язок із членами родини Голови правління ПАТ «Банк 1».

ПАТ «Банк 2», ПАТ «Банк 3» та ПАТ «Банк 4» повертають грошові кошти ТОВ «3» з депозитних рахунків на поточний рахунок, відкритий у ПАТ «Банк 1». Наступним ТОВ «3» викуповує у ПАТ «Банк 1» цінні папери за операцією від 01 березня 2012 р.

Таким чином, маючи вплив на прийняття рішень Кредитним комітетом ПАТ «Банк 1», Голова правління ПАТ «Банк 1» використав свої службові можливості для організації злочинної схеми та сприяв привласненню кінцевими бенефіціарами ТОВ «4» грошових коштів ПАТ «Банк 1», завдавши останньому збитки в особливо великому розмірі.

Для документального підтвердження фінансово-господарських операцій, якими були завдані збитки, необхідно дослідити такі документи:

1. Облікову політику ПАТ «Банк 1», що регулює використання стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності при веденні активних операцій.

2. Кредитну політику ПАТ КБ «Банк», яка регулює порядок здійснення активних операцій і мінімізацію банківських ризиків.

3. Протокол Кредитного комітету ПАТ КБ «Банк», яким було надано дозвіл на

Таблиця 21

Рух по особовому рахунку № 3739 по валюті 980 за період із 03.09.2015 по 03.09.2015					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
30.12.2013	К	№ 7702	Відрахування в резерв	64 000 000,00	Списання сформованого резерву за кредитами, за якими відступлені права вимоги
30.12.2013	Д	№ 2068	ТОВ «3»	6 000 000,00	Відступлення права вимоги за кред. дог. № 5 від 01.03.2012 р. ТОВ «9» за дог. відступлення права вимоги №Ф-5/5015 від 01.01.2013 р. та дод. угоди № 1 від 30.12.2013 р.
30.12.2013	Д	№ 2063	ТОВ «3»	58 000 000,00	Відступлення права вимоги за кред. дог. № 5 від 01.03.2012 р. ТОВ «9» за дог. Відступлення права вимоги № Ф-5/5015 від 01.01.2013 р. та дод. угоди № 1 від 30.12.2013 р.

Таблиця 22

Рух по особовому рахунку № 5000 ПАТ «Банк 1» по валюті 980 за період із 31.12.2013 по 31.12.2013					
Дата	Д/К	Рахунок	Назва кореспондента	Сума	Призначення платежу
31.12.2013	Д	№7702	ПАТ «Банк 1»	64 000 000,00	Згортання доходів і витрат

придбання цінних паперів, емітованих ТОВ «2», ТОВ «3», ТОВ «8».

4. Документи, на підставі яких відповідно до Кредитної політики банк приймав рішення про придбання цінних паперів, емітованих ТОВ «2», ТОВ «3», ТОВ «8».

5. Виписки руху коштів по рахунках, зазначених у ланцюгах бухгалтерських записів, що супроводжували фінансові операції.

6. Юридичну справу ТОВ «1», ТОВ «2», ТОВ «3», ТОВ «4», ТОВ «5», ТОВ «6», ТОВ «7».

7. Кредитну справу ТОВ «4».

8. Звіти суб'єктів оціночної діяльності щодо оцінки вартості ТРЦ на дату оприбуткування на баланс і на дату продажу на користь ТОВ «4».

9. Договір купівлі-продажу цінних паперів із ТОВ «1», ТОВ «2», ТОВ «3», ТОВ «4», ТОВ «5», ТОВ «6», ТОВ «7».

Зазначений перелік документів не є вичерпним і може бути доповненим, враховуючи обставини конкретної справи.

Крім того, ми пропонуємо такий перелік питань, які слідчому або прокурору необхідно поставити перед експертом:

1. Чи підтверджується документально оприбуткування нежитлового приміщення згідно з актом прийому-передачі від 01 листопада 2009 р., розпорядження № 2030/1 від 01 листопада 2009 р.?

2. Чи підтверджується документально придбання ПАТ «Банк 1» цінних паперів у ТОВ «3» на суму 300 000 000,00 грн від 01 березня 2012 р.?

3. Чи підтверджується документально переказ ТОВ «3» грошових коштів у сумі 300 000 000,00 грн на власні депозитні рахунки, відкриті в ПАТ «Банк 2», ПАТ «Банк 3» та ПАТ «Банк 4» від 01 березня 2012 р.?

4. Чи підтверджується документально зарахування грошових коштів за кредитним договором № 5 на поточний рахунок № 2600, відкритий для ТОВ «4» в сумі 110 000 000,00 грн від 01 березня 2012 р.?

5. Чи підтверджується документально переказ 110 000 000,00 грн від ТОВ «4» на користь ПАТ «Банк 1» за нерухоме майно від 01 березня 2012 р.?

6. Чи підтверджується документально, що для сплати за нерухоме майно були використані винятково грошові кошти, отримані у кредит за договором № 5 із ПАТ «Банк 1»?

7. Чи підтверджується розрахунково та документально неплатоспроможність позичальника ТОВ «4»?

8. Чи підтверджується розрахунково та документально заборгованість ТОВ «4» за кредитним договором станом на 01 березня 2013 р.? А саме 95 000 000,00 грн за основним боргом і 3 000 000,00 грн за нарахованими за користування відсотками?

9. Чи підтверджується документально зарахування грошових коштів на користь ТОВ «5», ТОВ «6», ТОВ «7» від ПАТ «Банк 1» за договорами купівлі-продажу цінних паперів від 01 березня 2013 р.?

10. Чи підтверджується документально зарахування на поточний рахунок ТОВ «4» грошових коштів від ТОВ «5», ТОВ «6», ТОВ «7» як сплата за цінні папери?

11. Чи підтверджується документально, що джерелом коштів для здійснення зазначених переказів ТОВ «5», ТОВ «6», ТОВ «7» використали грошові кошти, отримані від ПАТ «Банк 1» за цінні папери?

12. Чи підтверджується документально використання ТОВ «4» отриманих від ТОВ «5», ТОВ «6», ТОВ «7» грошових коштів для погашення суми основного боргу і нарахованих відсотків за кредитним договором № 5?

13. Чи підтверджується документально продаж банком цінних паперів на користь ТОВ «3» від 28 червня 2013 р. на суму 8 000 000,00 грн і списання 90 000 000,00 грн на збитки від'ємної різниці при продажі активу за рахунок резерву?

14. Чи підтверджується документально завдання банку збиток у сумі 130 000 000,00 грн?

Звертаємо увагу на поширену помилку при постановці питань, що виносяться на дослідження судово-економічної експертизи. Це дата, на яку слідчий або прокурор просить встановити та розрахувати збитки, завдані вкладникам та іншим кредиторам банку.

При розслідуванні втрати активів банками, визнаними Національним банком України неплатоспроможними, на дату введення тимчасової адміністрації більшість кредитних договорів обліковується як строкові. За зазначеною категорією кредитів збитки банком ще не визнані.

Пропонуємо за дату встановлення збитків визначати дату не раніше встановлення товарознавчою експертизою ринкової вартості зазначеної групи активів із відображенням знецінення в бухгалтерському обліку або дату не раніше відображення негативного результату від ліквідації активу (кредитної заборгованості). Таким чином, цей підхід буде методологічно відповідати терміну «розмір матеріальної шкоди», визначеному у Порядку взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби й органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, а саме «вартість втрачених активів або недоотриманих доходів, яка визначається за даними бухгалтерського обліку і фінансової звітності об'єкта контролю або експертною оцінкою та іншими визначеними законодавством способами».

Висновки. У роботі було проаналізовано окремі механізми вчинення злочинів у банківській сфері із застосуванням «шахрайства» із кредитними

ресурсами. Було висвітлено конкретні фінансові операції, перелічено основні «суб'єкти схеми» й описано алгоритм їхніх дій, а також проаналізовано бухгалтерські записи, якими забезпечувався рух коштів. Було детально описано весь механізм руху коштів і роз'яснено їхню специфіку.

На основі здійсненого дослідження авторами запропоновано перелік первинних документів, що можуть стати основою в розслідуванні протиправних дій, а також доказами у справі. Перелічені документи є підтвердженням фінансово-господарських операцій, якими були завдані збитки. Зазначено, що перелік такої документації не є універсальним для всіх випадків вчинення злочинів у банківській сфері, а повинен бути сформований індивідуально в кожній конкретній ситуації.

На основі здійсненого дослідження авторами також запропоновано проєкт переліку питань, на які повинен відповісти експерт (у своєму висновку) при проведенні судово-економічної експертизи. Зазначений запропонований перелік містить основні питання, що можуть бути поставлені експерту. Зазначено, що перелік таких питань не є статичним і вичерпним, а повинен бути сформований індивідуально залежно від конкретних обставин вчинення злочину, слідчих ситуацій та основних версій. Цей перелік має виключно рекомендаційний характер.

Запропоновано за дату, на яку слідчий або прокурор просить експерта встановити та розрахувати збитки, завдані вкладникам та іншим кредиторам банку, визначати дату не раніше встановлення товарознавчою експертизою ринкової вартості зазначеної групи активів із відображенням знецінення в бухгалтерському обліку або дату не раніше відображення негативного результату від ліквідації активу (кредитної заборгованості).

Література

1. Дудоров О. Шахрайство з фінансовими ресурсами: врахування банківської специфіки при кваліфікації злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 1999. № 6. С. 38–43.
2. Про Постанову Правління Національного банку України від 11 вересня 2017 р. «Про затвердження Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України»: Постанова Правління Національного банку України від 11 вересня 2017 р. № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#Text>.
3. Курман О.В. Шахрайство з фінансовими ресурсами: врахування банківської специфіки при кваліфікації злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.
4. Мойсик В.Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.
5. Пчеліна О.В., Корнієнко В.В. Особливості розслідування злочинів, вчинених шляхом кредитно-фінансових операцій: Методичні рекомендації. Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2011. 36 с.

6. Про Постанову Правління Національного банку України від 17 червня 2004 р. «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України»: Постанова Правління Національного банку України від 17 червня 2004 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-04#Text>.

7. Чернявський С.С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 309 с.

8. Чернявський С.С., Корнієнко В.В. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

Анотація

Пучков О. О., Гордієнко С. В. Особливості методики розслідування злочинів, що вчиняються у кредитно-банківській сфері. – Стаття.

У науковій статті проаналізовано механізм вчинення злочинів, передбачених ст. 191 та 364 КК України у кредитно-банківській сфері. Авторами висвітлено конкретні фінансові операції, визначено основні «суб'єкти схеми» й описано алгоритм їх дій, а також проаналізовано бухгалтерські записи, якими забезпечувався рух коштів. Було детально описано весь механізм руху коштів і роз'яснено їх специфіку.

На основі здійсненого дослідження авторами запропоновано перелік первинних документів, що можуть стати основою в розслідуванні протиправних дій, а також доказами у справі. Перелічені документи є підтвердженням фінансово-господарських операцій, якими були завдані збитки. Зазначено, що перелік такої документації не є універсальним для всіх випадків вчинення злочинів у банківській сфері, а повинен бути сформований індивідуально в кожній конкретній ситуації.

На основі здійсненого дослідження авторами також запропоновано проєкт переліку питань, на які повинен відповісти експерт при проведенні судово-економічної експертизи. Зазначений запропонований перелік містить основні питання, що можуть бути поставлені експерту. Зазначено, що перелік таких питань не є статичним і вичерпним, а повинен бути сформований індивідуально залежно від конкретних обставин вчинення злочину, слідчих ситуацій та основних версій. Цей перелік має виключно рекомендаційний характер.

Запропоновано за дату, на яку слідчий або прокурор просить експерта встановити та розрахувати збитки, завдані вкладникам та іншим кредиторам банку, визначати дату не раніше встановлення товарознавчою експертизою ринкової вартості зазначеної групи активів із відображенням знецінення в бухгалтерському обліку або дату не раніше відображення негативного результату від ліквідації активу (кредитної заборгованості).

Ключові слова: кредитно-банківська сфера, шахрайство з фінансовими ресурсами, злочини, методика розслідування.

Summary

Puchkov O. O., Gordienko S. V. Methodology features of investigation of crimes, committed in the credit and banking sector. – Article.

The scientific article analyzes the mechanism of committing crimes under Articles 191 and 364 of the Criminal Code of Ukraine in the credit and banking sector.

The authors cover specific financial transactions, define the main “subjects of the scheme” and describe the algorithm of their actions, as well as analyze the accounting records that ensure the movement of funds. The spe-

cifics of the whole mechanism of cash flow were described in detail.

Based on the study, the authors proposed a list of primary documents that can be the basis for the investigation of illegal actions, as well as evidence in the case. These documents are evidence of financial and economic transactions that caused losses. It is noted that the list of such documentation is not universal for all cases of crimes in the banking sector, but should be formed individually in each situation.

Based on the study, the authors also proposed a draft list of questions to be answered by the experts (in their opinion) during the forensic economic examination. This proposed list contains the main questions that can be

asked to the experts. It is noted that the list of such issues is not static and exhaustive, but should be formed individually depending on the specific circumstances of the crime, investigative situations and basic versions. This list is only for guidance.

It is proposed to determine the date on which the investigator or prosecutor asks the expert to establish and calculate the losses caused to depositors and other creditors of the bank, not earlier than the establishment of commodity examination of the market value of this group of assets with impairment in accounting, or the date liquidation of the asset (credit debt).

Key words: credit and banking sphere, fraud with financial resources, crimes, methods of investigation.

УДК 343.1

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).587](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).587)

О. І. Ситайло

[orcid.org/0000 0003 4600 9708](https://orcid.org/0000-0003-4600-9708)аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вивчення правового статусу суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні було предметом наукових досліджень багатьох учених. Але, незважаючи на всебічне теоретичне дослідження, немає єдиної думки про визначення кола учасників суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. З одного боку, це зумовлено відсутністю законодавчого врегулювання цього питання. Як приклад, навіть процесуальний статус такого учасника, як заставадавець не врегульовано на законодавчому рівні. З іншого боку, на наш погляд, складно зарегламентувати у законодавстві всі можливі випадки та процесуальні статуси всіх можливих учасників правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. Якщо взяти за правило, що будь-які правовідносини мають бути врегульовані у законодавстві, то у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) мають бути детально прописані процесуальні статуси всіх учасників у сфері застосування застави у кримінальному провадженні. Складно уявити собі обсяг цього законодавчого акта. Так, пропонуємо взяти за приклад такого учасника, як заставадавець, у КПК України має бути виписано визначення цього терміна, кола суб'єктів, які не можуть бути заставадавцями, процесуальні права й обов'язки заставадавця, наслідки невиконання покладених на нього обов'язків тощо.

Суб'єктами кримінальних процесуальних відносин є всі особи, котрі вступають між собою у правовідносини, незалежно від обсягу їхніх прав і обов'язків, зокрема це всі державні органи, посадові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набувають процесуальних прав і виконують процесуальні обов'язки [1, с. 555].

Надане вище визначення є узагальнюючим. Існує чітка градація суб'єктів кримінально-процесуальних відносин за ступенем їхньої участі у формуванні, перевірці, оцінці та використанні доказів, встановлення їхніх конкретних повноважень дозволить суттєво оптимізувати процес кримінально-процесуального доказування. Тому необхідно враховувати важливість процесуального

обов'язку доказування для тих суб'єктів, на яких він покладається у кримінальному процесі. Відповідно, інші суб'єкти кримінального процесу наділяються правом брати участь у доказуванні [2, с. 2].

Узагальнення правозастосовної практики дозволяє схематично проілюструвати правовідносини між усіма суб'єктами щодо застосування застави: слідчий суддя, суд ↔ прокурор ↔ захисник підозрюваного, обвинуваченого ↔ обвинувачений, підозрюваний ↔ заставадавець ↔ адміністрація установи або орган, де тимчасово утримується обвинувачений, підозрюваний ↔ державна установа (суд, банк).

Така схематична ілюстрація дозволяє згрупувати суб'єктів у цій сфері на 3 групи: 1) державні органи та посадові особи, що виконують функції, покладені на них державою – це слідчий суддя, суд, прокурор, орган, у якому тимчасово утримується обвинувачений, якщо слідчий суддя, суд обрали заставу як альтернативу триманню під вартою; 2) особи, котрі захищаються від обвинувачення у кримінальному провадженні – це підозрюваний, обвинувачений, їхні захисники; 3) особи, які добровільно беруть участь у кримінальному провадженні – це заставадавець.

Розглядаючи першу групу учасників – державні органи та посадові особи, котрі виконують функції, покладені на них державою, – варто зауважити, що ці особи є суб'єктами публічної влади й у кримінальному процесі як публічній галузі права діє спеціально-дозвільний тип правового регулювання, тобто «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Отже, у своїй діяльності вони обмежені кримінальним процесуальним законом, і їхні повноваження та процесуальні обов'язки прямо закріплені в КПК. Виконання інших повноважень може бути розцінене як перевищення влади.

Друга група учасників – особи, які захищаються від обвинувачення у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, їхні захисники). Вивчаючи процесуальний статус названих суб'єктів провадження, слід звернути увагу, що їх права та процесуальні обов'язки закріплені у ст. 42, 45 КПК, а також детальна регламентація дій підозрюваного, обвинуваченого у випадку обрання судом щодо нього запобіжного заходу у вигляді застави надана у ст. 182, 183 КПК. Перелічені суб'єкти наділені відповідним процесу-

альним статусом незалежно від того, чи буде щодо них застосовано запобіжний захід, на відміну від заставодавця, який стає учасником кримінального провадження виключно у разі обрання застави щодо підозрюваного, обвинуваченого.

Третя група учасників – особи, котрі добровільно беруть участь у кримінальному провадженні, зокрема це заставодавець. Законодавець у ч. 2 ст. 182 КПК України формулює, що застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною чи юридичною особою (заставодавцем). У КПК закріплюється обмеження щодо того, що заставодавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності або така, яка фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є у державній або комунальній власності [3].

Незважаючи на те, що цитована вище норма містить обмеження щодо кола осіб, які не можуть бути заставодавцями, необхідно зазначити, що правовий статус заставодавців як суб'єктів у кримінальному процесі на законодавчому рівні чітко не визначено, ґрунтовні наукові дослідження та розробки щодо цього питання відсутні, хоча мають суттєве теоретичне та практичне значення.

На думку Ю.В. Донченка: «Заставодавцями у кримінальному судочинстві треба визнати інших фізичних чи юридичних осіб, які вносять заставу з метою забезпечення виконання взятих на себе зобов'язань особою, котра притягається до кримінальної відповідальності» [1, с. 556].

У наукових джерелах за аналогією із поручителем звертається увага на заставодавця, який повинен заслуговувати на довіру, оскільки заставодавцем може виступати співучасник або організатор злочинного угруповання. Так, на думку П.П. Пилипчука, заставодавцем повинна бути особа, котра має беззаперечну довіру та не викликає сумнівів у органів дізнання, слідчого, прокурора чи суду, а саме особа, моральні якості й авторитетність якої будуть гарантовано забезпечувати необхідну належну поведінку обвинуваченого, підозрюваного [4, с. 8].

Варто зазначити, що при внесенні застави необхідна взаємна згода підозрюваного, обвинуваченого та заставодавця. Особа не може бути визнана заставодавцем усупереч її бажанню та волі, тобто вона повинна висловити своє добровільне волевиявлення на внесення застави та згоду нести матеріальну відповідальність за дії особи, за яку вона вносить заставу. Будь-який примус до цього не допустимий [5, с. 52].

Зауважимо, що наукових праць з означеної теми є велика кількість, однак обсяг нашої роботи не дозволяє розглянути їх усі. Тому пропонуємо зупинитися на дослідженні та перейти до власно-

го аналізу. Так, на нашу думку, заставодавець повинен відповідати певним позитивним вимогам, таким як: відсутність судимості, наявність постійного місця проживання та роботи, позитивних характеристик, відомого джерела доходу тощо. Висунення таких додаткових вимог до заставодавця покликане зупинити спроби внесення застави членами злочинних угруповань або внесення як застави злочинно або незаконно здобутого майна тощо. Також важливо зауважити про ще одну особливість: заставодавець визначається лише за згодою обвинуваченого, підозрюваного, а за відсутності такої згоди неможливо будь-яку особу визнавати заставодавцем, навіть якщо вона має власне бажання виступати як заставодавець і внести необхідну грошову суму як предмет застави, оскільки це дає привід для примусового виникнення в обвинуваченого, підозрюваного моральних і матеріальних зобов'язань перед заставодавцем.

У рамках дослідження необхідно зазначити, що заставодавець має право й обов'язки, передбачені у ч. 3 ст. 182 КПК України. Зауважимо, що у разі закріплення прав та обов'язків заставодавця відсутній систематизований підхід у їх перерахуванні, як, наприклад, під час викладення прав та обов'язків підозрюваного, обвинуваченого (ст. 42 КПК України), потерпілого (ст. 56, 57 КПК України) [3]. Аналізуючи ч. 3 ст. 182 КПК України, можна дійти висновку, що заставодавець має право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа; знати, яке покарання передбачено законом за вчинення цього кримінального правопорушення; знати обов'язки, що покладаються на заставодавця, із метою забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, наслідки невиконання цих обов'язків; бути присутнім у судовому засіданні під час вирішення питання про звернення застави в дохід держави; давати пояснення щодо питань, які стосуються запобіжного заходу та повернення застави; на повернення застави після припинення дії цього запобіжного заходу за умови, якщо підозрюваний, обвинувачений дотримався покладених на нього обов'язків, тощо. Згідно з ч. 3 ст. 182 КПК України на заставодавця покладаються такі обов'язки: забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого; забезпечення явки підозрюваного, обвинуваченого за викликом [3].

Концентруючи увагу на окремих аспектах забезпечення прав і законних інтересів заставодавців у кримінальному провадженні, по-перше, слід звернути увагу на те, що заставодавцю як суб'єкту кримінальних процесуальних відносин не надано право на затримання підозрюваного, обвинуваченого, який намагається втекти. Водночас на нього будуть покладатися негативні наслідки такої втечі: звернення застави в дохід держави.

По-друге, варто зауважити, що відкритим залишається важливе питання щодо забезпечення безпеки заставодавця. Чинним КПК України не передбачено право заставодавця на забезпечення безпеки взагалі. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» прийнято ще у грудні 1993 р. [6], і тоді у кримінальному процесуальному законодавстві не було поняття «заставодавець». Нині ст. 2 названого закону, яка має назву «Особи, які мають право на забезпечення безпеки», не містить у своєму переліку заставодавця як особи, котра має право на забезпечення безпеки щодо себе та близьких родичів. Так само і чинний КПК не закріплює відповідне право заставодавця.

По-третє, неврегульованим залишається питання щодо процесуального статусу заставодавця при відмові від статусу заставодавця або заміни заставодавця. Правозастосовна практика свідчить про існування непоодиноких випадків зміни застосованого до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді застави на тримання під вартою, що було зумовлено невнесенням підозрюваним коштів у розмірі застосованої застави на відповідний рахунок. Для прийняття рішення про необхідність зміни застосованого до підозрюваного запобіжного заходу слідчим суддею було враховано відомості про особу підозрюваного та наявність у кримінальному провадженні об'єктивного ризику того, що він буде переховуватися від органів досудового розслідування та суду. У такому разі слідчий суддя приймає рішення про зміну запобіжного заходу, і змінюється процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого. Водночас кримінальне процесуальне законодавство не містить положення про зміну процесуального статусу особи, яка внесла заставу. На нашу думку, такий порядок має бути змінено й одночасно із винесенням ухвали про зміну запобіжного заходу, в ній має бути зазначено про звільнення особи від обов'язків заставодавця.

По-четверте, в аспекті дослідження питання забезпечення прав і законних інтересів заставодавців у кримінальному провадженні М.М. Олашин зазначає, що як фізичні, так і юридичні особи, котрі виступають заставодавцями, «повинні бути ознайомлені з матеріалами справи, зокрема у якому кримінальному правопорушенні підозрюється особа, за котру сплачується застава; чи вперше вона притягується до кримінальної відповідальності; та зі всіма ризиками і відповідальністю, яку несе заставодавець у разі порушення підозрюваним, обвинуваченим умов застосовання запобіжного заходу у виді застави» [7, с. 116]. Повністю підтримуємо висловлену думку і додамо, що, на наш погляд, це базове право особи, яка виступає заставодавцем у кримінальному провадженні, що має бути забезпечене в обов'язковому порядку.

По-п'яте, варто звернути увагу на законопроектну діяльність у сфері забезпечення прав і законних інтересів заставодавців у кримінальному провадженні. Так, ідеться про проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою» № 6497 від 25 травня 2017 р. У цьому законопроекті запропоновано ч. 1 ст. 182 доповнити новим реченням такого змісту: «Як заставу може бути внесено цінні папери, інше рухоме або нерухоме майно, на яке накладається арешт у порядку, визначеному Главою 17 цього кодексу. Тягар доказування цінності предмета застави та відсутності обтяжень покладається на заставодавця». Цей законопроект було направлено на розгляд Комітету з питань правової політики та правосуддя, але згідно з постановою № 2351-VIII від 20 березня 2018 р. його не було рекомендовано для включення до порядку денного восьмої сесії, знято з розгляду як такий, що втратив актуальність і потребує доопрацювання [8]. Аналізуючи названий проект закону, вважаємо, що розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою, слід сприйняти позитивно, оскільки це розширить права заставодавців і у разі, коли застава застосовується як альтернативний запобіжний захід, збільшить випадки звільнення особи з-під варти за рахунок внесення застави у вигляді цінних паперів, іншого рухомого або нерухомого майна.

Література

1. Донченко Ю.В. Правовий статус заставодавця у кримінальному процесі України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 555–561.
2. Корсун В.Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутрішніх справ. Київ, 2011. 16 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-УІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Пилипчук П.П. Питання застосування в слідчій та судовій практиці запобіжного заходу у вигляді застави. *Вісник Верховного Суду України*. 1998. № 3. С. 5–11.
5. Кучинська О.П., Іверук Н.О. Правовий статус заставодавця як учасника кримінального провадження: окремі аспекти законодавчого врегулювання та правозастосовної практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 49–57.
6. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.
7. Олашин М.М. Застосування застави у кримінальному провадженні: теоретичні та практичні аспекти. *Європейські перспективи*. № 5. 2015. С. 116–121.
8. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою» № 6497 від 25 травня 2017 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH50H001> (дата звернення: 05.06.2020).

Анотація

Ситайло О. І. Суб'єкти правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті розглянуто суб'єктний склад правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. Вивчення правового статусу суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні було предметом досліджень багатьох учених. Але, незважаючи на всебічне теоретичне вивчення, у статті ми доходимо висновку, що нині немає єдиного погляду на визначення кола учасників суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. З одного боку, це зумовлено відсутністю законодавчого врегулювання цього питання. З іншого боку, на наш погляд, складно регламентувати у законодавстві всі можливі випадки та процесуальні статуси всіх можливих учасників правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. Суб'єктами кримінальних процесуальних відносин є всі особи, котрі вступають між собою у правовідносини, незалежно від обсягу їхніх прав і обов'язків, зокрема це всі державні органи, посадові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набувають процесуальних прав і виконують процесуальні обов'язки. Вивчення й узагальнення правозастосовної практики дозволило надати перелік суб'єктів щодо застосування застави, таких як: слідчий суддя, суд; прокурор; захисник підозрюваного, обвинуваченого; обвинувачений, підозрюваний; заставодавець; адміністрація установи або орган, де тимчасово утримується обвинувачений, підозрюваний; державна установа (суд, банк). Надалі у статті пропонується власна авторська класифікація суб'єктів кримінального провадження суб'єктів у цій сфері на 3 групи: 1) державні органи та посадові особи, що виконують функції, покладені на них державою – це слідчий суддя, суд, прокурор, орган, у якому тимчасово утримується обвинувачений, якщо слідчий суддя, суд обрали заставу як альтернативу триманню під вартою; 2) особи, котрі захищаються від обвинувачення у кримінальному провадженні – це підозрюваний, обвинувачений, їх захисники; 3) особи, які добровільно беруть участь у кримінальному провадженні – це заставодавець.

Ключові слова: суб'єкти, застава, кримінальне провадження, підозрюваний, обвинувачений, слідчий суддя, суд, заставодавець.

Summary

Sytailo O. I. Subjects of legal relations regarding the application of bail in criminal proceedings. – Article.

The article considers the subjective composition of legal relations on the use of bail in criminal proceedings. The study of the legal status of the subjects of legal relations on the use of bail in criminal proceedings has been the subject of research by many scholars. But, despite a comprehensive theoretical study, we conclude in the article that there is no unity of views on determining the range of participants in the legal relationship on the application of bail in criminal proceedings. On the one hand, this is due to the lack of legislative regulation of this issue. On the other hand, it is quite difficult, in our opinion, to regulate all possible cases and procedural statuses of all possible participants in legal relations regarding the application of bail in criminal proceedings. The subjects of criminal procedural relations are all persons who enter into legal relations with each other, regardless of the scope of their rights and obligations, in particular, all public bodies, officials and individuals who conduct criminal proceedings or are involved in it, enter into procedural legal relations, acquiring procedural rights and performing procedural duties. The study and generalization of law enforcement practice allowed providing a list of subjects for the application of bail: investigating judge, court; prosecutor; defence counsel for the suspect, accused; accused, suspect; bailor; the administration of the institution or body temporarily detaining the accused, suspect; state institution (court, bank). The author suggests own classification of subjects of criminal proceedings in this sphere into 3 groups: 1) the state bodies and the officials carrying out the functions assigned to them by the state – investigating judge, court, prosecutor, the body temporarily detaining the accused, if the investigating judge, the court chose bail as an alternative to detention; 2) persons who are protected from accusation in criminal proceedings – the suspect, the accused, their defenders; 3) persons who voluntarily take part in criminal proceedings – a bailor.

Key words: subjects, bail, criminal proceedings, suspect, accused, investigating judge, court, bailor.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.136:343.18

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).588](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).588)*М. С. Городецька**orcid.org/0000-0002-3228-6299**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України*

ДО ПИТАННЯ ПОМИЛКОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ВІДАННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Правильне встановлення предмету відання у кримінальному процесі є умовою забезпечення права на справедливий суд у частині забезпечення «законного» суб'єкта провадження. Незважаючи на те, що критерії визначення предмету відання на досудовому розслідуванні закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві, під час правозастосовної діяльності трапляються випадки помилкового визначення належного слідчого, процесуального керівника, судді тощо. У перебігу кримінального провадження допущення помилок такого характеру підриває справедливість судового розгляду та судового рішення загалом і не сприяє захисту прав людини. Тому уникнення помилок у визначенні предмету відання є актуальним питанням для дослідження.

Окрім питання визначення предмету відання суб'єктів кримінального провадження вивчали такі науковці, як І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, І.В. Єна, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, А.А. Омаров, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, О.Г. Шило та ін. Але слід зазначити, що процесуалісти не акцентували увагу на розгляді помилкового визначення предмету відання на досудовому розслідуванні.

Метою статті є дослідження окремих проблем помилкового визначення предмету відання на досудовому розслідуванні та шляхів їх подолання. Досягнення мети потребує аналізу законодавства та наукових поглядів на виявлення окремих помилок визначення предмету відання органів досудового розслідування, конкуренції предметів відання й окреслення шляхів вирішення.

Проблема конфлікту визначення підслідності кримінальних проваджень сьогодні стоїть гостро. Особливо актуальними є питання щодо матеріалів кримінальних проваджень, підслідних детективам Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), слідчим органів державного бюро розслідувань (далі – ДБР).

Зі створенням такого органу розслідування, як НАБУ з'явилася конкуренція підслідності спочатку з органами розслідування прокуратури, а потім зі слідчими ДБР. Враховуючи, що кваліфікація кримінального правопорушення на момент початку провадження може бути встановлена помилково, матеріали, підслідні НАБУ, можуть опинитися у провадженні органу розслідування будь-якого відомства. Питання полягає у проблемності передавання таких матеріалів за підслідністю.

Керівництвом НАБУ наголошувалося, що Генпрокуратура затягує передачу їм резонансних кримінальних справ, підслідних НАБУ. Вимога передавання вказаних кримінальних справ аргументувалася посиланням на п. 2 ч. 1 ст. 17 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України», відповідно до якого НАБУ має право за рішенням Директора Національного бюро, погодженим з Антикорупційним прокурором, вимагати від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження, що стосуються кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, та інших кримінальних правопорушень, які не належать до його підслідності, але можуть бути використані з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності. Проте Генеральна прокуратура України оприлюднила заяву, у якій стверджує, що зазначена позиція керівництва НАБУ не відповідає чинному кримінальному процесуальному законодавству України, оскільки новий КПК України не передбачає «інституту витребування кримінальних проваджень» (був скасований), і жодного способу реалізації таких вимог Кодексом не регламентовано [1].

Так, Н. Холодницький у своїй публікації зазначив, що на практиці Генеральна чи військова прокуратура реєструють кримінальні проваджен-

ня, наприклад, щодо вимагання хабаря суддею, та, незважаючи на підслідність детективам НАБУ, продовжують провадження самостійно, збирають докази в обсязі приблизно 80% і тільки після цього «згадують» про законну підслідність таких проваджень і передають за підслідністю. Причиною такого становища Н. Холодницький вважає конкуренцію підслідностей слідчих органів НАБУ та прокуратури, а також прагнення органів прокуратури здобути «піар» на розслідуванні справ із гучними іменами та крупними сумами. Такі порушення підслідності, на думку Н. Холодницького, призведуть до визнання доказів недопустимими в судах і до виправдувальних вироків у таких справах. За свідченням керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), нині йому відомо близько 8 паралельних кримінальних проваджень із приводу ідентичних фактів правопорушень різними органами досудового розслідування [2].

Зокрема, приклади таких рішень щодо недопустимих доказів, здобутих невідповідним суб'єктом, уже наявні. Так, 22 червня 2017 р. Комунарський районний суд м. Запоріжжя повернув обвинувальний акт прокурора у кримінальному провадженні у зв'язку з тим, що кримінальне провадження, підслідне органам досудового розслідування НАБУ, розслідувалося слідчим органів Національної поліції під керівництвом прокурора загальної прокуратури замість прокурора САП. У своєму рішенні суддя вказав, що порушення зазначених вимог КПК позбавляють доказового значення ті відомості, які були отримані, та роблять доказ недопустимим. Такий доказ не може бути покладений в основу підозри, обвинувачення, використаний для доказування інших значущих у кримінальному провадженні обставин. Це порушення стало однією з підстав для повернення обвинувального акта прокурору [3]. Апеляційний суд Запорізької області апеляційну скаргу прокурора у цьому кримінальному провадженні залишив без задоволення [4].

У наведеному нами прикладі суддя уникнув розгляду справи по суті та повернув обвинувальний акт прокурору. Повторне проведення досудового розслідування пов'язане з багатьма негативними факторами, такими як порушення розумного строку, недотримання процесуальної економії, неефективність кримінального провадження, втрата певної доказової інформації назавжди у зв'язку з неможливістю її отримання під час повторних процесуальних дій тощо.

Отже, щодо застосування такої кримінальної процесуальної відповідальності, як визнання усіх здобутих доказів недопустимими можна зазначити деякі зауваження. Внаслідок визнання недопустимими доказів відповідальність несуть не лише органи кримінального провадження. Тягар

такої відповідальності покладається на учасників кримінального процесу, які відстоюють власний інтерес і які не повинні страждати через помилки державних органів.

На цьому етапі можемо констатувати, що, якщо визнавати порушення підслідності суттєвим, то отримані докази, здобуті з істотним порушенням, не можуть бути визнані допустимими, а це є вагомим наслідком для учасників кримінального провадження та пов'язане із багатьма несприятливими перетвореннями у кримінальному процесі.

Порушення підслідності під час розслідування є по суті помилковим визначенням одного із суб'єктів сторони обвинувачення – слідчого. Суб'єкт вищого компетенційного рівня сторони обвинувачення, прокурор, процесуальний керівник або керівник органів прокуратури зазвичай є обізнаним про такі факти хибного визначення підслідності та навіть відстоює таку підслідність, що ми можемо спостерігати під час конфліктних ситуацій щодо підслідності НАБУ, вказаних вище. Ці порушення підслідності не обов'язково чинять такий суттєвий негативний вплив як, наприклад, ті наслідки, до яких призводить визнання усіх доказів недопустимими, тим більше, що до безпосереднього дослідження у судовому засіданні ці відомості не є доказами як такими. Можливо, процесуальному керівнику «видніше», який слідчий має розслідувати кримінальне провадження, а тому не треба втручатися у справи сторони обвинувачення, вони самі розберуться, кому призначати у цьому провадженні проведення розслідування.

Але тут слід звернутися до функціонального призначення розподілу предмету відання взагалі та відомчого розподілу зокрема. Реальне вирішення правових конфліктів напряму залежить від кваліфікації осіб, котрі перебувають на виконанні державних функцій у кримінальному процесі. Одним із дієвих шляхів підвищення кваліфікації посадових осіб, у т. ч. й у кримінальному процесі, є їхня спеціалізація. Тому розподіл предмету відання між слідчими різних відомств за їх спеціалізацією є умовою забезпечення доступу до правосуддя у частині забезпечення кваліфікованого суб'єкта кримінального провадження. Не можна відносити питання підслідності до другорядних і лояльно реагувати на її порушення, оскільки дотримання підслідності є умовою забезпечення такого основоположного права учасників, як доступ до суду.

Таким чином, можна зробити висновок, що визнання судом відомостей, здобутих під час досудового розслідування із порушення підслідності, як таких, що не можуть бути визнані допустимими доказами в суді, є цілком обґрунтованим і справедливим, оскільки такі відомості були здобуті з порушенням такого основоположного права, як доступ до суду у частині забезпечення кваліфікованого суб'єкта провадження.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму висновку від 07 вересня 2016 р. зазначив, що проведення досудового розслідування кримінального провадження, зокрема проведення окремих слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо органом, до компетенції якого згідно із процесуальним законодавством не віднесено його здійснення, порушує загальні засади законності здійснення кримінального провадження, закріплені у ст. 9 КПК України, й унеможливує виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України [5].

Наслідки визнання доказів недопустимими є несприятливими не тільки і не стільки для уповноважених органів, як для учасників кримінального провадження. Тому необхідно передбачити певні шляхи вирішення цієї ситуації щодо недотримання стороною обвинувачення визначеної законом підслідності, аби у судовому розгляді не були застосовані такі значимі негативні заходи кримінальної процесуальної відповідальності.

Для забезпечення ефективності застосування правил підслідності кримінальних проваджень М.А. Погорецький і С.Г. Волкотруб вважають актуальним розширення сфери судового контролю. Як справедливо вони зазначили, відповідні норми чинного КПК України не передбачають право сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, оскаржити рішення прокурора про визначення підслідності конкретного кримінального провадження під час здійснення досудового розслідування, що негативно позначається на забезпеченні належного захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження у досудовому розслідуванні. Натомість у правозастосовній практиці поширеними є випадки подання підозрюваними, захисниками під час підготовчого провадження або судового розгляду клопотань із приводу необґрунтованого визначення прокурором підслідності відповідного кримінального провадження, визнання доказів недопустимими через порушення стороною обвинувачення правил підслідності [6, с. 76].

Подібну пропозицію висловлює О. Татаров. Розглядаючи недоліки імперативного визначення підслідності прокурором, автор пропонує передбачити у законодавстві можливість оскарження постанови про визначення підслідності слідчому судді, що унеможливило б порушення правил підслідності, а у разі скасування слідчим суддею постанови прокурора докази, отримані під час здійснення розслідування не уповноваженим органом, мають визнаватися, на його думку, недопустимими [7].

Можна погодитися із запропонованою вченими процедурою судового контролю щодо ви-

значення підслідності під час досудового розслідування. Дійсно, оскарження до слідчого судді створить умови для втручання незалежного суб'єкта, який розгляне підстави для застосування правил підслідності.

У продовження своєї тези М.А. Погорецький і С.Г. Волкотруб зазначають, що «захист прав і свобод людини не може бути ефективним без наявності у зацікавлених сторін можливості на засадах змагальності оскаржити до суду окремі процесуальні дії (бездіяльність) і рішення посадових осіб, які проводять досудове розслідування, щодо визначення підслідності» [6, с. 76].

Тут хотілося б наголосити на словах «зацікавлених сторін» і зупинитися на розгляді такого оскарження підслідності зі сторони захисту. Доступ до суду є однією з умов забезпечення справедливого судового розгляду, але сторона захисту не завжди є зацікавленою у справедливому судовому розгляді. Доведення істини, обґрунтований вирок, розкриття злочину та викриття особи, що його вчинила, є потрібним лише стороні обвинувачення. Сторона захисту може бути зацікавленою в отриманні на досудовому розслідуванні відомостей, які під час судового розгляду будуть визнані недопустимими, та може умисно не заявляти про порушену підслідність на досудовому розслідуванні, щоб «приберегти» цей аргумент для судового розгляду, де, скориставшись ним, досягти визнання доказів недопустимими і таким чином звести нанівець обвинувальну діяльність.

Отже, можна зробити висновок, що запровадження судового контролю не вирішить врегулювання підслідності на досудовому розслідуванні та не дозволить уникнути за таких обставин визнання доказів недопустимими, оскільки участь потерпілого не завжди відрізняється активністю, а сторона захисту зазвичай прямо не зацікавлена в оскарженні порушення підслідності на досудовому розслідуванні та, навпаки, може використовувати цей аргумент під час судового розгляду як підставу до визнання доказів недопустимими. Тому постає питання, як спонукати учасників вчасно звертатися до слідчого судді за судовим контролем, якщо їм відомо про неправильно визначену підслідність?

Можна залишити все ж таки питання визначення підслідності у компетенції органів обвинувачення, «мотивувати» їх до дотримання правил підслідності застосуванням жорстких правил кримінальної процесуальної відповідальності у вигляді визнання доказів недопустимими під час судового розгляду та винесення відповідного рішення щодо винуватості (або невинуватості) особи.

Також можна запровадити судовий контроль щодо визначення підслідності, але із зауваженням того, що у разі, якщо учасники не скористалися можливістю оскаржити підслідність під час досу-

дового розслідування, під час судового розгляду питання законно визначеної підслідності під сумнів не ставиться й оскарженню не підлягає. Звідси й питання про допустимість доказів на цій підставі не розглядається. Таким чином, учасники кримінального провадження будуть позбавлені спокуси використовувати аргумент неправильно визначеної підслідності під час судового розгляду для визнання усіх здобутих доказів недопустимими.

Слід зазначити, що достовірно визначити підслідність не завжди можливо, особливо на початку провадження й у першій період розслідування. Певні відомості про ознаки кримінального правопорушення або суб'єкта його вчинення можуть з'явитися згодом у процесі розслідування, тому якийсь час неправильно встановлення підслідності є цілком обґрунтованим і не повинно тягнути за собою негативних наслідків у вигляді визнання недопустимими доказів.

Приймаючи рішення щодо реалізації права особи на законного суб'єкта та права особи на доступ до правосуддя у вигляді ведення кримінального провадження компетентним суб'єктом, слідчий суддя має розглянути попередню процедуру отримання доказів на предмет суттєвості допущених порушень і можливості підірвати ними справедливість кримінального процесу загалом, оскільки поряд із усіма засадами кримінального провадження, з огляду на верховенство права, необхідно також зважати на принцип пропорційності. Не можна враховувати одну засаду кримінального провадження, зневажаючи іншу. Безапеляційне визнання попередньо здобутих доказів недопустимими може бути більш шкідливим для захисту прав учасників кримінального процесу, ніж ведення провадження неналежним суб'єктом.

Таким чином, слідчий суддя під час оскарження визначеної підслідності має встановити, коли були встановлені стороною обвинувачення усі відомості щодо кримінального правопорушення та суб'єкта його вчинення, на підставі яких суб'єкти сторони обвинувачення могли й повинні були прийняти рішення щодо передавання матеріалів кримінального провадження відповідному суб'єкту за підслідністю.

Але, знову ж таки, хотілося б зауважити, що запровадження судового контролю щодо визначення підслідності не вирішує усіх проблемних питань остаточно. Так, наприклад, хоч учасники кримінального провадження і будуть позбавлені, за нашою пропозицією, можливості звертатися з оскарженням підслідності під час судового розгляду, проте сторона захисту за недобросовісних мотивів може затягнути таке оскарження на досудовому розслідуванні до моменту складення обвинувального акта, тож досить значний обсяг доказів може бути визнано недопустимим, якщо з моменту встановлення відомостей, на підставі яких

можна було визначити підслідність правильно, минув значний проміжок часу. Тому основною гарантією дотримання визначених законом правил підслідності є дотримання приписів законодавства суб'єктами сторони обвинувачення, оскільки сторона обвинувачення має бути виключно зацікавленою у дотриманні підслідності у зв'язку із забезпеченням доказової спроможності отриманим відомостям під час досудового розслідування.

На підставі викладеного можна зробити такі **висновки**.

1. Неправильно визначена підслідність на досудовому розслідуванні призводить до того, що кримінальне провадження здійснюється «незаконним» суб'єктом, відповідно здобуті під час розслідуванні докази не можна визнати допустимими.

2. Доцільно надати зацікавленим особам право оскарження визначеної під час досудового розслідування підслідності, а саме запровадити судовий контроль щодо встановлення належної підслідності та законного суб'єкта провадження на досудовому розслідуванні. У разі, якщо учасники не скористалися можливістю оскаржити підслідність під час досудового розслідування, під час судового розгляду питання законно визначеної підслідності під сумнів не ставиться й оскарженню не підлягає. Тому й питання про допустимість доказів на цій підставі не розглядається.

Напрямами подальших розвідок може бути дослідження внутрішньовідомчого розподілу предмету відання та співвідношення предмету відання слідчого та прокурора.

Література

1. ГПУ і НАБУ по-різному тлумачать Кримінально-процесуальний кодекс. 11.03.2016. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/03/11/7101696/>. (дата звернення 11.07.2019).
2. Более 70 коррупционных дел на грани развала из-за конкуренции между правоохранителями и пиара. 19.05.2017. URL: https://sensor.net.ua/news/440550/bolee_70_korrupcionnyh_del_na_grani_razvala_iz_za_konkurentsii_mejdu_pravoohranitelyami_i_piara_holodnitskiyi (дата звернення 11.07.2019).
3. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 22 червня 2017 р. у справі № 323/665/17, провадження № 1-кп/333/370/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67311497> (дата звернення 11.08.2019).
4. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 31 липня 2017 р. у справі № 323/665/17, провадження № 11-кп/778/1310/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68097315#> (дата звернення 11.08.2019).
5. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 1138/0/1-16 від 26 серпня 2016 р. URL: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files//Лист%20Заступнику%20Генерального%20прокурора%20України%20Холодницькому%20Н.І..pdf>. (дата звернення 11.08.2019).
6. Погорєцький М.А., Волкотруб С.Г. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо підслідності органів досудового розслідуван-

ня. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 71–80.

7. Татаров О. Ваші докази недопустимі або чому розслідування може стати незаконним. *Liga.net*. 16.11.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/otatarov/article/31640>. (дата звернення 11.07.2019).

Анотація

Городецька М. С. До питання помилкового визначення предмету відання на досудовому розслідуванні. – Стаття.

У статті розглянуто випадки помилкового визначення предмету відання на досудовому розслідуванні. Наведено приклади конкуренції підслідності та проблеми її вирішення на досудовому розслідуванні. Зазначено, що внаслідок помилкового визначення підслідності може бути застосована кримінальна процесуальна відповідальність у вигляді визнання здобутих доказів недопустимими. У статті наголошено, що внаслідок визнання доказів недопустимими відповідальність несуть не лише органи кримінального провадження. Тягар цієї відповідальності покладається на учасників кримінального процесу, які відстоюють власний інтерес і які не повинні страждати через помилки державних органів.

У статті зазначено, що дотримання підслідності є умовою забезпечення такого основоположного права учасників, як доступ до суду у частині забезпечення кваліфікованого суб'єкта провадження.

Автор погоджується із можливістю застосування судового контролю щодо визначення підслідності під час досудового розслідування. Оскарження до слідчого судді створить умови для втручання незалежного суб'єкта, котрий розгляне підстави для застосування правил підслідності. Проте зазначається, що сторона захисту може умисно не заявляти про порушену підслідність на досудовому розслідуванні, щоб «приберегти» цей аргумент для судового розгляду, де, скориставшись ним, досягти визнання доказів недопустимими і таким чином звести нанівець обвинувальну діяльність.

Зроблено висновок, що можна запровадити судовий контроль стосовно визначення підслідності, але із зауваженням того, що у разі, якщо учасники не скористалися можливістю оскаржити підслідність під час досудового розслідування, під час судового розгляду питання законно визначеної підслідності під сумнів не ставиться й оскарженню не підлягає. У такому разі питання про допустимість доказів на цій підставі не розглядається. Таким чином, учасники кримінального провадження будуть позбавлені спокуси використовувати аргумент неправильно визначеної підслідності під час судового розгляду для визнання усіх здобутих доказів недопустимими.

Ключові слова: підслідність, предмет відання, досудове розслідування, допустимість доказу, слідчий, належний суб'єкт розслідування.

Summary

Horodetska M. S. To the issue of erroneous determination of the subject of jurisdiction in the pre-trial investigation. – Article.

The article considers cases of erroneous determination of the subject of jurisdiction in the pre-trial investigation. Examples of competition of jurisdiction and problems of its solution at pre-trial investigation are given. It is noted that as a result of erroneous determination of jurisdiction, criminal procedural liability may be applied in the form of declaring the obtained evidence inadmissible. The article emphasizes that as a result of declaring evidence inadmissible, not only the bodies of criminal proceedings are responsible. The burden of this responsibility rests on the participants in the criminal process, who defend their own interests and who should not suffer from the mistakes of government agencies.

The article states that compliance with the jurisdiction is a condition for ensuring such a fundamental right of the participants as access to court in terms of providing a qualified subject of proceedings.

The author agrees with the possibility of applying judicial control to determine jurisdiction during the pre-trial investigation. An appeal to an investigating judge will create the conditions for the intervention of an independent entity that will consider the grounds for applying the rules of jurisdiction. However, the investigation states that the defense may deliberately not declare a violation of jurisdiction in the pre-trial investigation in order to “save” this argument for trial, where it is used to declare the evidence inadmissible and thus nullify the prosecution.

It is concluded that it is possible to introduce judicial control over the determination of jurisdiction, but with the remark that if the participants did not take the opportunity to challenge the jurisdiction during the pre-trial investigation, then during the trial the issue of legally defined jurisdiction is not questioned and cannot be challenged. The article also states that in this case the question of the admissibility of evidence on this basis is not considered. Thus, the participants in the criminal proceedings will be tempted to use the argument of incorrectly determined jurisdiction during the trial to declare all the evidence obtained inadmissible.

Key words: jurisdiction, subject matter, pre-trial investigation, admissibility of evidence, investigator, appropriate subject of investigation.

УДК 343.98:343.431(477)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).589](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).589)

В. В. Коваленко
orcid.org/0000-0001-5310-2092
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

ТИПОВІ СПОСОБИ, СЛІДИ Й ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Постановка проблеми. Ст. 11 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» визначає, що боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою частиною діяльності органів Національної поліції України по боротьбі зі злочинністю, які, зокрема, здійснюють заходи щодо виявлення фактів торгівлі людьми, осіб, котрі постраждали від торгівлі людьми, встановлення осіб – торговців людьми та притягнення їх до відповідальності шляхом реалізації організаційних, оперативного-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів [1]. Утім, сьогодні значна кількість злочинів щодо торгівлі людьми залишаються нерозкритими, внаслідок чого багато злочинців уникають відповідальності за вчинення злочину, що потребує удосконалення відповідних криміналістичних рекомендацій щодо розслідування цього виду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми елементного складу криміналістичної характеристики торгівлі людьми розглядали такі науковці, як А.І. Волкова, П.В. Горбасенко, Д.М. Бабак, О.В. Захарова, Н.С. Карпов, В.П. Корж, В.О. Малярова, М.С. Набруско, Л.П. Никифоряк, Т.А. Пазинич, В.М. Пащенко, О.В. Полуляхов, О.В. Пустова, В.В. Пясковський, Р.М. Римарчук, О.В. Шаповал, М.П. Шруб, М.О. Яковенко та ін. Однак сьогодні такі елементи криміналістичної характеристики торгівлі людьми, як типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину з урахуванням сучасної слідчо-судової практики потребують переосмислення й уточнення.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття сутності таких елементів криміналістичної характеристики торгівлі людьми, як типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину на основі узагальнення спеціальної літератури та практики досудового розслідування і судового провадження за фактами цього виду злочинів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); обставини, які впливають на ступінь

тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження тощо [2]. Відомо, що спосіб учинення злочину (тобто дії злочинця, виражені в певній послідовній системі операцій і прийомів, що спрямовані на досягнення злочинної мети) охоплює спосіб готування, спосіб учинення, спосіб приховування (утаювання, знищення, фальсифікації інформації). Однак спосіб злочину не завжди має повну структуру. Існують злочини, які можуть вчинятися без попередньої підготовки або не мають за мету подальше приховування події або її слідів [3, с. 10].

Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень за фактами торгівлі людьми, розслідуваних у 2016–2019 рр., свідчить про те, що у 84,6% випадків спосіб вчинення торгівлі людьми був повноструктурним (тобто у структурі способу вчинення наявні підготовка, вчинення і приховування), у решті випадків (15,4%) стадія підготовки або приховування злочину була відсутня.

Л.В. Черечукіна та М.О. Яковенко звертають увагу на те, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину значною мірою відрізняється від його кримінально-правового тлумачення. Насамперед це зумовлено розбіжністю об'єктів дослідження та спрямованістю завдань. І якщо знання способу вчинення торгівлі людьми у кримінально-правовому аспекті має важливе значення для правильної кваліфікації діяння, то з огляду на криміналістичний аспект пріоритетна роль належить ознакам способу вчинення злочину, які відбиваються у комплексі різноманітних матеріальних та ідеальних слідів. Саме це дозволяє правильно зорієнтуватися у вчиненому діянні та визначити найбільш оптимальні методи його розкриття [4, с. 21].

Для типізації способів вчинення торгівлі людьми базовими є форми вчинення такого злочину, закріплені КК України. Перша форма злочину, передбаченого ст. 149 КК України, охоплює дії з купівлі-продажу людини, що полягають у безповоротній передачі (отриманні) людини за грошову винагороду.

Під здійсненням іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, слід розуміти вчинення інших дій, не пов'язаних із купівлею-продажем людини, зокрема: передача людини в рахунок погашення боргу, в обмін на інші, крім грошей, цінності або послуги матеріального характеру, дарування, передача в оренду тощо [5, с. 13–14].

Спосіб вчинення торгівлі людьми зазвичай притаманна стадійність. З урахуванням природи злочину й об'єктивної закономірності його вчинення поетапно П.В. Горбасенко виокремлює такі стадії торгівлі людьми: 1) підшукування жертви торгівлі, знарядь, засобів та інструментів майбутньої операції з нею, досягнення домовленості з контрагентами злочинної угоди про переміщення жертви й оплату її вартості; 2) умовляння або примушення жертви вчиняти певні дії або ухилятися від їх вчинення з метою полегшення вчинення злочину; 3) фізичне пересування жертви до замовника за чітко встановленим маршрутом в умовах максимальної конспірації; 4) експлуатація жертви, що є найбільш тривалою та містить низку способів використання, придушення опору жертви, забезпечення контролю за її поведінкою. На кожній із цих стадій злочинці вдаються до різних способів, які є різними за характеристикою, ступенем криміналізації, часом тривалості [6, с. 9].

Досліджуючи практику розслідування таких злочинів, ми визначили такі типові етапи їх вчинення: 1) підшукування жертви (92%); 2) умовляння або примушення жертви (100%); 3) переміщення жертви (100%) і 4) експлуатація жертви (15,4%). В абсолютній більшості вивчених випадків злочинна діяльність була припинена правоохоронцями на етапах вербування та переміщення жертв.

Щодо підготовки до вчинення злочину, то у 92,3% випадків злочинці підшукували жертву, у 56,2% випадків – підшукували спеціальні знаряддя та засоби (мобільні телефони, месенджери для зв'язку із жертвою та спільниками, транспортні засоби для транспортування жертви тощо), у 100% на підготовчому етапі вчинення злочину досягали домовленості із контрагентом про укладання незаконної угоди щодо людини.

У 48,2% випадків злочинці підшукували жертв злочину в мережі інтернет (на сайтах знайомств, дошках оголошень, де пропонували роботу, в месенджерах); у 37,5% випадків – виходили на жертв через спільних знайомих, в т. ч. й через осіб, які раніше ставали жертвами торгівлі людьми; у 38% випадків – знайомилися із жертвами у публічних місцях (кафе, ресторанах, торгівельних центрах).

Щодо способу впливу на жертву, то злочинці найчастіше умовляли потерпілих, звертаючи увагу на їх уразливий стан, скрутне матеріальне становище й обіцяючи гарний заробіток за кордоном тощо.

Досить часто на жертву, окрім психологічного впливу та фізичного насильства, може чинитися й матеріальний вплив. Класичним прикладом матеріального впливу (який несе й елемент психічного тиску), на думку В.О. Малярової, є власноруч для торгівлі людьми втягнення потерпілого в боргову кабалу. Тобто, попередньо штучно ввівши жертву в боргову залежність, злочинці надалі вимагають відшкодування боргу, єдиною можливістю відпрацювання якого є, наприклад, проституція. Реалізація такого способу починається ще на етапі втягнення, коли жертві пропонуються послуги з оплати всіх витрат із оформлення документів і переїзду за кордон. Оскільки потерпілі, які виїжджають за кордон у надії покращити свій матеріальний стан, зазвичай не мають необхідної суми для оплати поїздки, природно, що більшість із них погоджуються на таку «вигідну» пропозицію «фірми з працевлаштування» або фізичної особи [7, с. 109].

А.І. Волкова наводить такий перелік традиційних способів вербування для цієї сфери: оголошення, які пропонують роботу за кордоном, що не потребує високої кваліфікації (офіціантки, няні, домогосподарки); через друзів і знайомих, котрі користуються їхньою довірою; знайомство на дискотеці, у барі, де у приємній атмосфері пропонують посередницькі послуги у працевлаштуванні. Потенційні жертви – це переважно дівчата з бідних сімей, у багатьох немає батьків; «шлюбні агентства», іноді їх називають «наречені поштою», або міжнародні служби знайомств; туристичні фірми; система AU PAIR (au pair у перекладі з французької – «нянька») [8, с. 177].

Щодо способів приховування торгівлі людьми, то у 15,4% досліджених нами випадків злочинці використовували підроблені документи, у 30,8% – повідомляли вербованим особам неправдиві відомості про себе, у 77% – використовували спеціально придбані одноразові мобільні телефони та сім-карти.

Своєрідним способом приховування злочинів щодо торгівлі людьми є використання злочинцями для вербування жертв і комунікації зі спільниками додатків-месенджерів які ускладнюють ідентифікацію співрозмовника.

Із наведеного можна зробити висновок, що спосіб вчинення злочину полягає у діях злочинця, виражених у певній послідовній системі операцій і прийомів, спрямованих на досягнення злочинної мети й охоплюють способи готування, вчинення та приховування.

Внаслідок вчинення злочинцем тих чи інших дій, спрямованих на досягнення злочинної мети, у навколишній обстановці відбуваються відповідні зміни, які прийнято називати слідами злочину та які можуть вказувати на ті чи інші обставини події, що відбулася.

Сліди злочину в науковій літературі розглядаються у вузькому та широкому значенні. Сліди у вузькому значенні – це матеріальні утворення, що відбивають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів, тобто сліди-копії, які можуть бути об'ємними або площинними. Сліди в широкому значенні – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані з подією злочину. Тому слідами є: а) матеріальні предмети або їхні частини (труп, знаряддя злочину, недопалок, пляма крові, порція зерна, рідини); б) матеріальні копії (слід пальця, взуття, розрубу, розрізу та ін.). Водночас слідами в широкому значенні є ідеальні відображення – сліди пам'яті (уявні образи). Вони в інформаційному плані є більш ємними і відбивають як увесь об'єкт загалом, так і його частини. Сліди пам'яті є джерелами вербальної інформації щодо форми і властивостей об'єкта, але вони суб'єктивні [9, с. 112].

До елементів слідової картини злочину А.П. Шермет відносить:

- змінивречовій обстановці місця події злочину. Ці зміни, відображаючи дії злочинця, потерпілого та інших осіб, дії знарядь, засобів і механізмів, полягають у порушенні початкового стану, місцезнаходження, структури різних об'єктів, що складають речове середовище, в якому вчинено злочин;

- сліди-відображення (сліди рук, ніг, інструментів тощо);

- предмети – речові докази, в т. ч. документи, речі та мікрочастини. Набір конкретних об'єктів, що виступають як речові докази, за різними видами злочинів неоднаковий;

- документи – письмові докази різного виду і призначення. Документи виконують важливі функції в різних сферах громадської, виробничої, культурної, особистої діяльності сучасного суспільства. Вони часто містять важливі для розслідування відомості;

- особи, що можуть бути допитані як свідки. Особисте сприйняття події злочину робить особу свідком-очевидцем, і допитувати її необхідно за цими підставами [10, с. 344].

Типовими слідами вчинення торгівлі людьми є:

Сліди-документи. У 100% досліджених нами випадків внаслідок вчинення злочину лишалися документи, які були використані правоохоронцями як докази у кримінальному провадженні.

Щодо слідів-документів, то, за даними О.В. Шаповала, доказового значення набувають вилучені в осіб, причетних до торгівлі людьми, трудові договори (контракти), укладені з потерпілими; боргові та інші розписки; закордонні та громадянські паспорти; копії квитанцій про міжнародні поштові відправлення; документи про надходження грошових відправлень, альбоми з фотографіями жертв тощо [11, с. 255].

За результатами проведеного нами аналізу слідчо-судової практики, найчастіше такими до-

кументами були: проїзні документи (білети автобусного, залізничного й авіасполучення) (56%), внутрішні та закордонні паспорти потерпілих і злочинців (84%), грошові кошти (75%), кредитні карти (89%), боргові розписки (47%), трудові договори (контракти), укладені із потерпілими (21%), тощо.

В абсолютній більшості досліджених випадків (95,3%) ті чи інші етапи злочинної діяльності відбувалися в умовах очевидності та залишали ідеальні відображення в пам'яті потерпілих і свідків-очевидців, які допитувалися під час досудового розслідування.

Серед речових доказів найчастіше (93,3%) слідами злочину виступали мобільні засоби зв'язку.

Крім того, заслуговує на увагу теза О.В. Захарової та О.І. Герасимова, котрі зазначають, що невід'ємною складовою частиною підготовки, вчинення і приховування кримінальних правопорушень щодо торгівлі людьми є застосування інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж, які сприяють збиранню інформації про потенційну жертву злочину, вербування осіб, котрі можуть бути потенційними жертвами, створення різноманітних веб-сайтів та агенцій для пошуку жертв, розміщення оголошень на електронних дошках оголошень, для комунікації членів злочинного угруповання тощо. Внаслідок таких неправомірних діянь утворюються цифрові сліди, які залишаються в інформаційному просторі [12, с. 55].

До цифрових слідів торгівлі людьми (91,5%) можна віднести застосунки та програми, що використовувалися злочинцями, електронні документи; збережені на носіях електронної інформації фото- та відеозображення жертв тощо.

Таким чином, типовими слідами вчинення торгівлі людьми є сліди-документи (100%), мобільні засоби зв'язку (93,3%), ідеальні відображення в пам'яті потерпілих і свідків-очевидців (95,3%), цифрові сліди 91,5%.

Як зазначає В.Ю. Шепітько, обстановка місця вчинення злочину – це частина матеріального середовища, яка включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини між ними. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відбиває механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників. Криміналістичні ознаки обстановки можуть мати взаємозумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину, часом, місцем та ін.) [13, с. 426].

Під місцем вчинення злочину прийнято розуміти територію, інше місце, яке характеризується фізичними, соціальними та правовими критеріями, де було розпочато, продовжено чи припинено злочинне діяння [14, с. 133]. З погляду криміналістичної характеристики торгівлі людь-

ми значення має як конкретне місце здійснення вербування, транспортування (переміщення) й експлуатації потерпілого, так і країна, на території та під юрисдикцією якої було вчинено злочин.

Результати узагальнення матеріалів слідчо-судової практики за фактами торгівлі людьми показали, що у 30,8% випадків злочин вчинявся лише на території України, у 69,2% – на території України та інших держав. Зокрема, на території України зазвичай діють особи, котрі підшуковують, вербують і переміщують жертв, а на території іншої держави – особи, які організують і фінансують торгівлю людьми, й особи, що експлуатують жертв.

Щодо країн, до яких незаконно переміщували потерпілих, то найпопулярнішими є Туреччина (35,3%), Ізраїль (31,3%), Об'єднані Арабські Емірати (13,1%), Китайська Народна Республіка (11,1%) та Російська Федерація (9,2%).

Місцями вербування жертв найчастіше були торговельні центри, кафе та ресторани.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що використання слідчим на початковому етапі розслідування торгівлі людьми взаємозумовлених зав'язків між розглянутими та іншими елементами криміналістичної характеристики цього виду злочинів допоможуть йому у побудові слідчих версій, плануванні розслідування та вирішенні низки інших завдань. Однак такі елементи криміналістичної характеристики цього виду злочинів, як особа потерпілого й особа злочинця потребують подальшого дослідження.

Література

1. Закон України «Про протидію торгівлі людьми. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19–20. Ст. 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник / О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін та ін. ; за заг. ред. С.В. Пряхіна. Львів, 2011. 324 с.
4. Черечукіна Л.В., Яковенко М.О. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми : методичні рекомендації. Луганськ, 2013. 135 с.
5. Никифоряк Л.П., Орлеан А.М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ, 2018. 88 с.
6. Горбасенко П.В. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 09. Київ, 2013. 22 с.
7. Мальярова В.О. Способи вчинення торгівлі людьми : питання систематизації. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2015. № 2. С. 105–113.
8. Волкова А.І. Структура криміналістичної характеристики торгівлі людьми. Актуальні проблеми держави і права. 2006. № 27. С. 174–181.
9. Салтєвський М.В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 1. Харків, 1999. 416 с.
10. Шеремет А.П. Криміналістика : навчальний посібник. Київ, 2009. 472 с.
11. Шаповал О.В. Слідова картина торгівлі людьми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. № 8. С. 254–256.
12. Захарова О.В., Гарасимів О.І. Сліди застосування інформаційних технологій при вчиненні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми : Мат. III міжнар. наук.-практ. симпоз. м. Івано-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р. С. 55–57.
13. Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
14. Мороз В.Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. Юридична наука. 2014. № 5. С. 122–136.

Анотація

Коваленко В. В. Типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину як елементи криміналістичної характеристики торгівлі людьми. – Стаття.

У статті на основі узагальнення спеціальної літератури та практики досудового розслідування і судового провадження за фактами торгівлі людьми розкрито сутність таких елементів криміналістичної характеристики цього виду злочинів, як типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину.

Зазначено, що спосіб вчинення злочину полягає у діях злочинця, виражених у певній послідовній системі операцій і прийомів, які спрямовані на досягнення злочинної мети, й охоплює способи готування (підшукування спеціальних знарядь і засобів (мобільні телефони, месенджери для зв'язку із жертвою та спільниками, транспортні засоби для транспортування жертви тощо), досягнення незаконної угоди із контрагентом щодо людини; підшукування жертв злочину в мережі інтернет тощо); вчинення (умовляння або примушування жертви; переміщення жертви; експлуатація жертви) та приховування (використання підроблених документів; повідомлення вербованим особам неправдивих відомостей про себе; використання спеціально придбаних одноразових мобільних телефонів і сім-карт тощо).

Визначено, що типовими слідами вчинення торгівлі людьми є: сліди-документи, (трудові договори (контракти), укладені з потерпілими, проїзні документи (білети автобусного, залізничного й авіасполучення), паспорти потерпілих і злочинців, грошові знаки, кредитні карти, розписки тощо); відображення інформації про подію злочину в пам'яті свідків-очевидців, котрі допитувалися під час досудового розслідування (ідеальні сліди); речові докази (мобільні засоби зв'язку); цифрові сліди (застосунки та програми, що використовувалися злочинцями, електронні документи; збережені на носіях електронної інформації, фото відеозображення жертв тощо).

Доведено, що з погляду криміналістичної характеристики торгівлі людьми значення має як конкретне місце здійснення вербування, транспортування (переміщення) й експлуатації потерпілого, так і країна, на території та під юрисдикцією якої було вчинено злочин.

Криміналістичні ознаки обстановки місця вчинення торгівлі людьми мають взаємозумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики цього виду злочинів, що має враховуватися слідчими під час висунення версій і планування розслідування на початковому його етапі.

Ключові слова: торгівля людьми, криміналістична методика, криміналістична характеристика, елементи

криміналістичної характеристики, типові способи, типові сліди, типова обстановка.

Summary

Kovalenko V. V. Typical methods, traces and circumstances as elements of criminal characteristics of human trafficking. – Article.

The article, based on the generalization of special literature and practice of pre-trial investigation and court proceedings on human trafficking, reveals the essence of such elements of forensic characteristics of this type of crime as typical methods, traces and circumstances of the crime.

It is stated that the method of committing such crime consists in the actions of the offender, expressed in a consistent system of operations and techniques aimed at achieving the criminal goal and includes methods of preparation (search for special tools and means (mobile phones, messengers to communicate with victims and accomplices, vehicles for transporting the victim, etc.), reaching an illegal agreement with a counterparty; searching for victims of crime on the Internet, etc.); committing (persuading or coercing the victim; moving the victim; exploiting the victim) and concealment (use of forged documents; informing recruits of false information about themselves; use of specially purchased disposable mobile phones and SIM cards, etc.).

It is determined that typical traces of human trafficking are: traces-documents (employment agreements (contracts) concluded with victims, travel documents (bus and air tickets), passports of victims and criminals, banknotes, credit cards, receipts, etc.); display of information about the crime in the memory of eyewitnesses who were interrogated during the pre-trial investigation (ideal traces); physical evidence (mobile means of communication); digital traces (applications and programs used by criminals, electronic documents; photos and videos of victims stored on electronic media, etc.).

It is proved that from the point of view of forensic characteristics of human trafficking, the specific place of recruitment, transportation (movement) and exploitation of the victim, as well as the country in the territory and jurisdiction of which the crime was committed, are important.

Forensic features of the trafficking situation have interdependent links with other elements of the forensic characterization of this type of crime, which should be taken into account by investigators when proposing versions and planning an investigation at its initial stage.

Key words: human trafficking, forensic methods, forensic characteristics, elements of forensic characteristics, typical methods, typical traces, typical situation.

УДК 343.985
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590)

О. В. Пчеліна
orcid.org/0000-0003-0224-1767
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства
факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, І ЇХНЄ МІСЦЕ У СТРУКТУРІ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Постановка проблеми. Побудова окремих криміналістичних методик повинна здійснюватися відповідно до їхньої внутрішньої структури [1, с. 132]. Питання про елементи, які повинні складати вказану структуру, досі залишається дискусійним. Із цього приводу немає уніфікованого підходу. Зокрема, жваві суперечки ведуться стосовно доцільності виокремлення такого елементу окремої криміналістичної методики, як обставини, що підлягають з'ясуванню, та його місця в цій структурі. Тому вирішення окресленої проблеми є актуальним питанням, яке потребує здійснення наукових пошуків у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляди, зміст і значення обставин, що підлягають з'ясуванню (встановленню, доказуванню), неодноразово досліджували у своїх працях такі вчені, як Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.О. Возгрін, Л.Я. Драпкін, В.А. Журавель, Є.П. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Образцова, М.О. Селіванова, Р.Л. Степанюка, С.Н. Чурилова, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. Незважаючи на цінність напрацювань названих науковців, досі не вироблено єдиного підходу до визначення ролі та місця обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, у структурі методики розслідування злочинів окремого виду (групи). Як результат, відсутня уніфікована структура криміналістичної методики, що призводить до виникнення певних труднощів і суперечностей під час формування та реалізації окремих криміналістичних методик. У зв'язку із зазначеним метою представленої статті є висвітлення значення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також з'ясування їх місця у структурі окремої криміналістичної методики.

Виклад основного матеріалу. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, відіграють важливу роль у діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Це пояснюється тим, що кримінальне провадження є програмою дій уповноважених суб'єктів, націлених на збирання достовірних, достатніх, допустимих і належних доказів. Йдеться про те, що доказування в рамках

кримінального провадження здійснюється шляхом доказування низки обставин, які у своїй сукупності дозволяють встановити як наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння, так і наявність в ознаках скоєного діяння складу кримінального правопорушення; обрати вид і міру покарання; забезпечити відшкодування збитків, завданих злочином, та інших затрат, пов'язаних із провадженням досудового розслідування; поновити порушені кримінальним протиправним діянням права постраждалих осіб; попередити вчинення інших кримінальних правопорушень.

Тому цілком погоджуємося з думкою В.А. Журавля, згідно з якою обставини, що підлягають з'ясуванню, наповнюючись змістом конкретної кримінально-правової норми, трансформують їх у структуру, яка й утворює систему правових цілей і стратегічних завдань розслідування [2, с. 204]. Вони є результатом синтезу кримінально-процесуальних приписів щодо визначення предмета доказування у кримінальній справі, передбачених чинним законодавством, а також кримінально-правових ознак злочину певного різновиду [3, с. 13]. Ось чому В.О. Образцов пропонує в загальну методику розслідування включати положення, що містять інформацію про те, які обставини встановлюються в усіх випадках дослідження певних подій, розслідування тих видів діянь, що входять як елементи до відповідної криміналістично подібної групи, як організовується та здійснюється робота з їх виявлення та доказування, як потрібно діяти слідчому в умовах типових для цієї категорії справ ситуацій [4, с. 376–377].

Слушною також вважається позиція В.П. Колмакова, згідно з якою методика розслідування окремих видів злочинів, виходячи з положень кримінального закону, що визначає склад конкретного злочину, та кримінально-процесуального закону, котрий встановлює в загальних рисах межі доказування по справі, вказує слідчому по кожному виду злочинів обставини, які підлягають з'ясуванню та повне, всебічне й об'єктивне дослідження яких приведе до встановлення об'єктивної істини по справі. Йдеться про суттєві обставини, питання, що підлягають з'ясуванню та до-

слідженню по справі. Останні визначаються з меж доказування, які, у свою чергу, зумовлюються складом злочину та впливають із предмета доказування. До того ж, цілком доречними вбачаються тези про те, що не всі обставини рівнозначні за своїм характером і значенням для розслідування, проте всі вони тісно пов'язані між собою, оскільки з'ясування однієї обставини часто дозволяє з'ясувати іншу чи інші обставини. Залежно від конкретної обстановки чергування з'ясування обставин може бути різним. Зокрема, в деяких випадках можуть включатися додаткові обставини, інколи вони можуть дещо видозмінюватися, доповнюватися [5, с. 12–13].

Тож важливе значення обставин, що підлягають з'ясуванню, для процесу розслідування злочинів є очевидним і беззаперечним. Оскільки визначення таких обставин надає розслідуванню злочинів цілеспрямованості, вказує на кінцеві цілі розслідування, правильну кримінально-правову кваліфікацію, визначення ознак, які пом'якшують і обтяжують кримінальну відповідальність або виключають її, що дозволяє забезпечити реалізацію завдання повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин вчинення кримінальних правопорушень [6, с. 11]. Це дозволяє слідчому вирішувати кримінально-правові та кримінальні процесуальні завдання [7, с. 68]. Більше того, з'ясування кола обставин, які підлягають встановленню, має суттєве значення для побудови методики розслідування злочинів, оскільки сприяє розв'язанню проблем криміналістичного характеру, зокрема дослідженню механізму й обстановки злочину, ролі кожного з його учасників, спрямованості слідчих версій, визначенню відповідних завдань розслідування [8, с. 30].

Не менш дискусійним досі лишається й питання про визначення місця обставин, що підлягають з'ясуванню, у структурі окремої криміналістичної методики. Зокрема, аналіз наукової літератури вказує на те, що сформувався декілька підходів до вирішення окресленої вище проблематики. Одна група вчених виділяє обставини, що підлягають з'ясуванню, як самостійний структурний елемент окремої криміналістичної методики (О.О. Алексєєв, В.К. Весельський, Є.П. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.М. Малюга, В.О. Образцов, В.В. Пясковський, М.В. Салтєвський, А.О. Топорков, А.В. Шмонін, М.Г. Шурухнов, Б.В. Щур та ін.), друга – включає їх до складу інших структурних елементів методики розслідування злочинів окремого виду (групи) (Ю.П. Алєнін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, С.І. Винокуров, І.О. Возгрін, І.І. Рубцов, В.Г. Танасевич, М.П. Яблоков). Деякі науковці поділяють думку про те, що криміналістична характеристика злочинів як елемент окремої криміналістичної методики органічно включає до свого складу перелік обставин, що

підлягають встановленню (з'ясуванню). Тому не доцільно вносити згадані обставини до структури окремої методики (І.С. Андрєєв, І.Ф. Герасимов, Г.І. Грамович, Л.Я. Драпкін, М.І. Порубов).

Як приклад, І.І. Рубцов включає питання, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні злочинів, поряд із вихідною інформацією про злочин, відомостями про спосіб вчинення злочинів і типові особистісні особливості злочинців і потерпілих, мотивами злочину, причинами й умовами, що сприяли вчиненню злочинів, до складу криміналістичної характеристики злочинів [9, с. 151–161]. Вказана позиція викликає певні заперечення, оскільки криміналістична характеристика й обставини, що підлягають з'ясуванню, є різними за своїми суттю та призначенням категоріями [10, с. 285]. А саме – криміналістична характеристика вказує на коло обставин, які могли мати місце в дійсності, тобто визначає можливі варіанти вчинення злочинних дій, тоді як предмет доказування містить обставини, які слід встановити, визначаючи завдання розслідування [11, с. 8]. Іншими словами: обставини, що підлягають з'ясуванню, пов'язані з перспективною стороною структури криміналістичної методики, а саме з інформацією щодо побудови пізнавального процесу, спрямованого на формування необхідної доказової бази [3, с. 15–16].

В.О. Малєрова з цього приводу вдало зазначає, що функціонально, методологічно і методично обставини, які підлягають з'ясуванню (встановленню), не можуть бути структурними компонентами криміналістичних характеристик, адже вони є необхідними елементами доказування; для їх визначення не підходить загальна методологія побудови криміналістичної характеристики; вони виступають як пов'язуючий компонент між криміналістичними характеристиками (інформаційно-статистичними моделями) та діяльністю із розслідування злочину (у широкому розумінні) [12, с. 89; 13, с. 174].

Також зустрічаються думки вчених, що структура криміналістичної характеристики злочинів як елемент окремої криміналістичної методики відображає всі типові обставини, які необхідно встановити відповідно до уявлень про предмет доказування по цій категорії кримінальних справ. У зв'язку з цим завдання слідчого полягає у їхній конкретизації щодо специфіки злочину, що розслідується. Більше того, обставини, які підлягають встановленню, не виділяють як самостійний елемент методики розслідування злочинів окремого виду (групи), адже зазначені обставини відображаються в елементах криміналістичної характеристики злочинів та особливостях планування на початковому й наступному етапах розслідування, котрі, до речі, є самостійними елементами окремих криміналістичних методик [14, с. 692–694].

Висновки. Отже, обставини, які підлягають з'ясуванню, обов'язково повинні відобразитися у структурі окремої криміналістичної методики. Водночас вважається, що вказані обставини не повинні виокремлюватися. Вони повинні висвітлюватися поряд із типовими криміналістичними ситуаціями, тактичними завданнями, версіями, особливостями планування тощо в тій частині методики розслідування злочинів окремих видів (груп), де йдеться про особливості здійснення досудового розслідування на етапі збирання та перевірки інформації про злочин, початковому та наступному етапах [10, с. 286]. Тому пропонується в методиці розслідування злочинів окремого виду (групи) визначати обставини, що підлягають з'ясуванню, на кожному з етапів їх розслідування.

Література

1. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.
2. Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 197–202.
3. Журавель В.А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. Вип. 10. 2010. С. 12–20.
4. Образцов В.А. Криминалистика : учебник / под ред. В.А. Образцова. Москва : Юрид. лит., 1995. 592 с.
5. Колмаков В.П. Расследование убийств: лекции для студентов ВЮЗИ / под ред. Н.В. Терзиева. Москва, 1958. 76 с.
6. Кириленко Н.Ю. Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 20 с.
7. Тищенко В.В., Стрельцов Е.Л. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по делам о корыстно-насильственных преступлениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1995. Вып. 47. С. 67–72.
8. Тищенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 2003. 51 с.
9. Рубцов И.И. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент частных методик расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Санкт-Петербург, 2001. 225 с.
10. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.
11. Пчеліна О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 23 с.
12. Малярова В.О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 88–97.
13. Малярова В.О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія / за ред. С.М. Гусарова. Харків : Діса плюс, 2013. 422 с.
14. Криминалистика : учебник / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская ; под ред. Р.С. Белкина. Москва : Норма, 2006. 992 с.

Анотація

Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. – Стаття.

У статті встановлено, що питання про включення обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, до структури окремої криміналістичної методики та визначення їх місця залишається дискусійним. Обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, відіграють важливу роль у діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Це пояснюється тим, що кримінальне провадження є програмою дій уповноважених суб'єктів, націлених на збирання достовірних, достатніх, допустимих і належних доказів. Наголошено, що визначення таких обставин надає розслідуванню злочинів цілеспрямованості. Встановлено, що сформувалося декілька підходів до вирішення питання про визначення місця обставин, які підлягають з'ясуванню, у структурі окремої криміналістичної методики. Одна група вчених виділяє обставини, що підлягають з'ясуванню, як самостійні структурні елементи окремої криміналістичної методики, друга – включає їх до складу інших структурних елементів методики розслідування злочинів окремого виду (групи). Деякі науковці розділяють думку про те, що криміналістична характеристика злочинів як елемент окремої криміналістичної методики органічно включає до свого складу перелік обставин, які підлягають встановленню (з'ясуванню), а отже, недоцільно вносити згадані обставини до структури окремої методики. Акцентовано увагу на необхідності включення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, до структури криміналістичної методики. Запропоновано вказані обставини не виокремлювати як самостійний елемент окремої криміналістичної методики, а висвітлювати поряд із типовими криміналістичними ситуаціями, тактичними завданнями, версіями, особливостями планування тощо в тій частині методики розслідування злочинів окремих видів (груп), де йдеться про особливості здійснення досудового розслідування на етапі збирання та перевірки інформації про злочин, початковому та наступному етапах.

Ключові слова: обставини, що підлягають з'ясуванню, криміналістична методика, структура, розслідування кримінальних правопорушень, кримінальне провадження.

Summary

Pchelina O. V. Circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses and their place in the structure of a separate forensic methodology. – Article.

In the article has been stated that the issue of including the circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses in the structure of a separate forensic methodology and determining their place remains debatable. It has been found that the circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses play an important and integral role in the activities of detection and investigation of crimes. This is due to the fact that criminal proceedings are a kind of program of

action of authorized entities aimed at gathering reliable, sufficient, admissible and appropriate evidence. It has been emphasized that the definition of such circumstances gives purposefulness to the investigation of crimes. It has been established that several approaches to solving the issue of determining the place of circumstances to be clarified in the structure of a separate forensic methodology have been formed. One group of scientists identifies the circumstances to be clarified as an independent structural element of a separate forensic methodology, and the other – includes them in other structural elements of the methodology of investigation of crimes of a particular type (group). Some scholars share the view that the forensic characterization of crimes, as an element of a separate forensic methodology, organically includes a list of circumstances to be established (clarified), so it is not ap-

propriate to include these circumstances in the structure of a separate methodology. Emphasis has been placed on the need to include the circumstances to be clarified in the investigation of criminal offenses in the structure of forensic methodology. It has been proposed not to single out these circumstances as an independent element of a separate forensic methodology, but to cover, along with typical forensic situations, tactical tasks, versions, planning features, etc. in the part of the methodology of investigation of crimes of certain types (groups), which deals with the features of pre-trial investigation at the stage of collecting and verifying information about the crime, initial and subsequent stages.

Key words: circumstances to be clarified, forensic methodology, structure, investigation of criminal offenses, criminal proceedings.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 327.7:341.1(4-11):005.334
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).591](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).591)

В. Б. Дубовик
orcid.org/0000-0002-0372-1108
кандидат юридичних наук

ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ОРГАНІЗАЦІЇ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

Постановка проблеми. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) об'єднує 56 країн, розташованих у Північній Америці, Європі та Центральній Азії. ОБСЄ – найбільша у світі регіональна організація, що займається питаннями безпеки. ОБСЄ надає форум для політичних переговорів і прийняття рішень у сфері раннього попередження, запобігання конфліктам, регулювання криз і постконфліктного відновлення, для забезпечення виконання яких було створено розгалужену внутрішню інституційну систему.

Метою статті є аналіз процесу формування інституційного каркасу ОБСЄ та її структурних елементів.

Виклад дослідження. Основоположним документом створення Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) є Гельсінський заключний акт, підписаний 1 серпня 1975 р. СРСР, США, Канадою та 33 європейськими державами [1, с. 104].

Цей документ був покликаний закріпити сформувааний «статус-кво» на європейському континенті та продовжити рух до розрядки напруженості у відносинах між Заходом і Сходом. Він містить базові принципи, що визначають порядок співробітництва країн-учасниць, і складався із трьох розділів (або трьох «кошиків»), які відповідали числу основних завдань Наради. Ці завдання ефективно виконуються сьогодні окремими підрозділами, що входять до структури сучасного ОБСЄ [3].

У Паризькій хартії для нової Європи вперше передбачалося створення Парламентської асамблеї НБСЄ, до якої увійшли члени парламентів всіх держав-учасниць. У рамках асамблеї були створені спеціальні органи, уповноважені розглядати окремі порушення основних прав і свобод людини та приймати з цих питань обов'язкові рішення [6, с. 393].

Переїменування НБСЄ в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) є визнанням факту, що сьогодні ця організація фактично має всі ознаки регіональної (об'єднує Європу з інтегрованим включенням США і Канади) міжнародної організації загальної компетенції [2, с. 3–6].

У структурі Організації діє ряд інститутів і структур, які надають їй допомогу у виконанні її мандата. Серед них слід відзначити Постійну Раду, Раду міністрів закордонних справ і Саміти.

Постійна Рада ОБСЄ складається із представників держав-учасниць і, по суті, є головним виконавчим органом ОБСЄ. Рада збирається раз на тиждень у Віденському конгрес-центрі для обговорення поточного стану справ у зоні територіальної відповідальності ОБСЄ і прийняття відповідних рішень. Як і Рада, Форум зі співробітництва в галузі безпеки збирається раз на тиждень у Відні для обговорення і прийняття рішень із питань, пов'язаних із військовою складовою частиною загальноєвропейської безпеки. Особливо це стосується заходів у сфері довіри та безпеки. Форум також займається питаннями, пов'язаними з новими викликами безпеки та з урегулюванням конфліктів у зоні відповідальності ОБСЄ [3].

У свою чергу, Економічний форум ОБСЄ збирається раз на рік у Празі для обговорення економічних і екологічних проблем, що зачіпають безпеку країн-учасниць.

Зустріч на вищому рівні або Саміт ОБСЄ – це періодичні зустрічі глав держав або урядів країн-членів ОБСЄ. Основне завдання саміту полягає у визначенні політичних орієнтирів і пріоритетів розвитку Організації на найвищому рівні. Кожній зустрічі передують підготовча конференція, під час якої дипломати договірних сторін контролюють реалізацію основних юридичних зобов'язань, прийнятих на себе ОБСЄ. Вони узгоджують позиції учасників і готують базові документи для майбутнього Саміту [4].

Рада міністрів закордонних справ зазвичай збирається в ті роки, коли немає зустрічей на вищому рівні. Рада міністрів закордонних справ також обирає Генерального секретаря ОБСЄ на трирічний термін. Його основна функція полягає в організаційній підтримці чинного голови. Канцелярія генерального секретаря здійснює операційну підтримку ОБСЄ під безпосереднім керівництвом Генсекретаря. Повноваження секретаріату вклю-

чають у себе підтримку місій і проектів ОБСЄ; здійснення контактів із міжнародними урядовими та неурядовими організаціями; координацію політики ОБСЄ у сфері економіки та захисту навколишнього середовища та ін. [3].

Генеральний секретар здійснює головування Секретаріатом ОБСЄ. До складу Секретаріату входять Центр по запобіганню конфліктів, а також департаменти та підрозділи, які займаються економіко-екологічною діяльністю, співпрацюю із країнами партнерами й організаціями, питаннями тендерної рівності, боротьбою з торгівлею людьми та транснаціональними погрозами. Секретаріат відстежує події, здійснює експертний аналіз і реалізує проекти на місцях [3].

Керівництво ОБСЄ здійснює чинний голова, котрий переобирається щороку і є міністром закордонних справ однієї з країн, що входить до ОБСЄ. Голова несе відповідальність за безпосереднє виконання рішень, прийнятих Радою міністрів закордонних справ на зустрічах на вищому рівні. Він же здійснює загальну координацію діяльності ОБСЄ.

Одним із основних інститутів ОБСЄ є Парламентська асамблея. У 1991 р. на запрошення парламенту Іспанії високопоставлені представники всіх держав-учасників НБСЄ зустрілися в Мадриді з особливою метою – створення Парламентської асамблеї НБСЄ відповідно до вимоги глав держав і урядів своїх країн. Результатом цієї зустрічі стала Мадридська декларація, в якій були встановлені основні правила процедури, методика роботи, розмір, сфера повноважень Асамблеї, а також розподіл голосів між її членами [4].

На зустрічі в Берліні у 1991 р. Рада міністрів закордонних справ (РМЗС) НБСЄ вітав створення Парламентської асамблеї та заявив, що міністри з нетерпінням очікують «колективного вираження» думки членів Парламентської асамблеї з питань безпеки і співробітництва в Європі, а також подальшого розвитку НБСЄ.

У липні 1992 р. в Будапешті відбулася перша офіційна сесія Парламентської асамблеї. Того ж року на зустрічі у Празі учасники НБСЄ прямо сприяли встановленню активного діалогу між двома органами, заявивши, що чинний голова буде готовий подавати Асамблеї звіт про роботу НБСЄ, відповідати на пов'язані з нею питання парламентарів, а також брати до уваги їхні думки для подальшої передачі Раді міністрів. Звідси бере початок традиція виступу чинного голови перед Парламентською асамблеєю, відповідно до якої він також відповідає на прямі запитання парламентарів [1].

Парламентська Асамблея ОБСЄ складається приблизно із 300 депутатів, які представляють законодавчу владу держав-учасниць ОБСЄ. Основною метою Асамблеї є парламентський контроль і залучення європейських депутатів у діяльність Організації.

Асамблея розробляє і просуває механізми щодо запобігання та врегулювання конфліктів, сприяє розвитку демократичних інститутів у державах-учасницях і забезпечує транспарентність і підзвітність в ОБСЄ. На її щорічних сесіях формулюються великі політичні рекомендації для урядового компонента Організації. Спеціальні представники Асамблеї займаються широким спектром питань – від прикордонного співробітництва до національних меншин – і різними регіонами – від Афганістану до Південного Кавказу. На додаток до цього Асамблея направляє парламентські делегації на місця і місії по встановленню фактів, а також підтримує тісні зв'язки з Міжпарламентською асамблеєю Співдружності Незалежних Держав, Міжпарламентським союзом, Парламентською асамблеєю Організації Північноатлантичного договору і Парламентською асамблеєю Ради Європи. Її міжнародний секретаріат розміщується в Копенгагені [3].

Окрім наведених вище, ОБСЄ включає в себе три інститути, чия діяльність присвячена спеціалізованим напрямкам роботи:

Верховний комісар у справах національних меншин (ВКНМ) розглядає ту чи іншу ситуацію, якщо, на його / її думку, напруженість, пов'язана із проблемами національних меншин, потенційно може перерости у конфлікт. Повсякденна робота Верховного комісара полягає у виявленні та пошуку шляхів протидії причин міжетнічної напруженості та конфліктів. Якщо та чи інша держава-учасниця не виконує своїх політичних зобов'язань або міжнародних норм, Верховний комісар надає йому допомогу у вигляді аналітичних висновків і рекомендацій. Спираючись на накопичений досвід, ВКНМ публікує тематичні рекомендації та керівні принципи, де формулюються пропозиції щодо загальних проблем і впровадження передового досвіду. Верховний комісар надає також структурну підтримку, реалізуючи невеликі спільні проекти, спрямовані на досягнення сталого розвитку шляхом підвищення відповідальності на місцевому рівні.

Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) надає державам-учасницям і громадянському суспільству підтримку, сприяння й експертну допомогу в інтересах просування демократії, верховенства права, прав людини, толерантності та недискримінації. БДІПЛ здійснює спостереження за виборами, проводить аналіз законодавства і консулює уряди щодо шляхів розвитку і підтримки демократичних інститутів. Бюро проводить навчальні заходи для посадових осіб державних і правоохоронних органів, а також неурядових організацій за тематикою підтримки, просування і моніторингу прав людини.

Діяльність Представника зі свободи ЗМІ можна розділити на два складники: спостереження за ситуацією у сфері ЗМІ в рамках виконання функції

раннього попередження та сприяння державам-учасникам у виконанні їхніх зобов'язань у сфері свободи вираження поглядів і свободи ЗМІ. Сюди входять також зусилля, спрямовані на забезпечення безпеки журналістів; сприяння в розвитку плюралізму медіа; сприяння декриміналізації дифамації; боротьбу з мовою ненависті при збереженні свободи вираження думки; підготовку експертних оцінок із питань регулювання ЗМІ та законодавства в галузі ЗМІ; підтримку свободи в інтернеті, а також сприяння процесу переходу з аналогового на цифрове мовлення. Крім того, Представник проводить щорічні регіональні медіа-конференції за участю журналістів, представників громадянського суспільства й органів влади, а також академічної спільноти, на яких обговорюються актуальні питання, пов'язані зі свободою ЗМІ.

Для розв'язання конфліктних ситуацій і суперечок між державами-учасниками, котрі підписали внутрішню щодо ОБСЄ Конвенцію по примиренню і арбітражу, був створений Суд із примирення й арбітражу, що знаходиться в Женеві. Основним механізмом, прописаним у Конвенції, є примирення, мета якого полягає у виробленні для сторін у спорі умов врегулювання. Цей механізм може бути задіяний в односторонньому порядку будь-якою державою-учасником Конвенції стосовно спору між нею та іншою державою-учасницею ОБСЄ. Після завершення розгляду Комісія із примирення подає Сторонам доповідь і рекомендації. Потім сторонам надається 30 днів для прийняття рішення про те, чи готові вони погодитися з цими рекомендаціями. Якщо за цей період досягти угоди не вдається і якщо сторони згодні передати справу до арбітражу, можлива постанова спеціального Арбітражного трибуналу; його рішення матиме для сторін юридично обов'язковий характер. Арбітражний розгляд може бути розпочато за згодою зацікавлених сторін держав-учасників [4].

Висновки. Таким чином, Організація з безпеки і співробітництва в Європі має всеосяжний підхід до безпеки, що включає в себе військово-політичні, економічні, екологічні та гуманітарні аспекти. Тому ОБСЄ розглядає широкий спектр проблем, пов'язаних із безпекою, включаючи контроль над озброєнням, зміцнення довіри та безпеки, захист прав людини та прав національних меншин, демократії, боротьби з тероризмом і загрозами економічній та екологічній безпеці. Для виконання покладених на неї функцій було створено розгалужену систему спеціалізованих внутрішніх інститутів, які ефективно діють сьогодні.

Література

1. Гарипов Р.Ш. ОБСЄ и ее роль в обеспечении защиты прав человека на европейском континенте. *Права человека в международном и внутригосударственном праве*. Казань, 2004. С. 104–109.

2. Местников В.А. Проблемы статуса и деятельности Организации по безопасности и в Европе (ОБСЕ) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 3–6.

3. Институты и структура ОБСЕ – официальный сайт. URL: <https://www.osce.org/ru/institutions-and-structures>.

4. Что такое ОБСЕ? URL: <https://www.osce.org/ru/whatistheosce/factsheet?download=true>.

5. Итоговый документ Венской встречи представителей государств-участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Москва, 1989. С. 50–51.

6. Пражский документ о дальнейшем развитии институтов и структур СБСЕ. 30 января 1992 г. *Международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы*. Москва, 1993. С. 393–398.

Анотація

Дубовик В. Б. Інституційна структура Організації з безпеки і співробітництва в Європі. – Стаття.

У статті проаналізовано процес формування інституційного каркасу Наради з безпеки та співробітництва в Європі та трансформації НБСЄ в ОБСЄ, основних інститутів ОБСЄ як її структурних елементів, які забезпечують досягнення основної мети діяльності організації, а саме запобігання конфлікту на ранніх стадіях його виникнення, регулювання самої кризи та відновлення миру після закінчення конфлікту. Наголошено, що Парламентська Асамблея ОБСЄ складається приблизно із 300 депутатів, котрі представляють законодавчу владу держав-учасниць ОБСЄ. Основною метою Асамблеї є парламентський контроль і залучення європейських депутатів у діяльність Організації. Асамблея розробляє і просуває механізми запобігання та врегулювання конфліктів, сприяє розвитку демократичних інститутів у державах-учасниках і забезпечує транспарентність і підзвітність в ОБСЄ. На її щорічних сесіях формуються політичні рекомендації для урядового компонента Організації. З'ясовано, що для розв'язання конфліктних ситуацій і спорів між державами-учасниками, які підписали внутрішню щодо ОБСЄ Конвенцію по примиренню і арбітражу, був створений Суд із примирення й арбітражу, який знаходиться в Женеві. Основним механізмом, прописаним у Конвенції, є примирення, мета якого полягає у виробленні для сторін у спорі умов врегулювання. Цей механізм може бути задіяний в односторонньому порядку будь-якою державою-учасником Конвенції стосовно спору між нею та іншою державою-учасницею ОБСЄ. Зроблено висновок, що Організація з безпеки і співробітництва в Європі має всеосяжний підхід до безпеки, який включає в себе військово-політичні, економічні, екологічні та гуманітарні аспекти. Тому ОБСЄ розглядає широкий спектр проблем, пов'язаних із безпекою, включаючи контроль над озброєнням, зміцнення довіри та безпеки, захист прав людини та прав національних меншин, демократії, боротьби з тероризмом і загрозами економічній та екологічній безпеці. Для виконання покладених функцій було створено розгалужену систему спеціалізованих внутрішніх інститутів, що ефективно діють сьогодні.

Ключові слова: ОБСЄ, НБСЄ, структура ОБСЄ, Парламентська асамблея ОБСЄ, Верховний комісар ОБСЄ зі справ національних меншин, Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини, Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, Суд ОБСЄ із примирення й арбітражу.

Summary

Dubovyk V. B. Institutional structure of the Organization for Security and Co-operation in Europe. – Article.

The article analyzes the process of forming the institutional framework of the Conference on Security and Co-operation in Europe and the transformation of the OSCE into the OSCE, the main OSCE institutions, as its structural elements that ensure the achievement of the main goal of the organization, namely the prevention of conflict in the early stages of its emergence, the regulation of the crisis itself, and restoring peace after the conflict. It is emphasized that the OSCE Parliamentary Assembly consists of approximately 300 deputies representing the legislature of the OSCE participating States. The main purpose of the Assembly is parliamentary control and involvement of European deputies in the activities of the Organization. The Assembly develops and promotes mechanisms for conflict prevention and resolution, promotes democratic institutions in participating States, and ensures transparency and accountability in the OSCE. Its annual sessions formulate major policy recommendations for the government component of the Organization. It has been established that a Court of Conciliation and

Arbitration has been set up in Geneva to resolve conflicts and disputes between participating States that have signed the OSCE's Convention on Conciliation and Arbitration. The main mechanism set out in the Convention is conciliation, the purpose of which is to work out a settlement for the parties to the dispute. This mechanism may be invoked unilaterally by any State Party to a dispute between that State and another OSCE participating State. It is concluded that the Organization for Security and Co-operation in Europe has a comprehensive approach to security, which includes military-political, economic, environmental and humanitarian aspects. The OSCE therefore addresses a wide range of security issues, including arms control, confidence-building and security, protection of human and minority rights, democracy, the fight against terrorism and threats to economic and environmental security. To perform its functions, an extensive system of specialized internal institutions was created, which operates effectively today.

Key words: OSCE, OSCE Structure, OSCE Parliamentary Assembly, OSCE High Commissioner for National Minorities, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, OSCE Representative on Freedom of the Media, OSCE Court of Conciliation and Arbitration.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).592](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).592)**В. М. Пальченкова***orcid.org/0000-0001-6211-3025**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,**адміністративного та трудового права**Національного університету «Запорізька політехніка»***РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Ю. В. ЦВЕТКОВОЇ «ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ
РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ З ФЕДЕРАТИВНИМ УСТРОЄМ
(V СТ. ДО Н.Е. – XVII СТ.)»¹**

На сучасному етапі стан соціально-політичних, етнічних і релігійних проблем набуває конфліктного, антагоністичного, а іноді й екстремістського характеру, тому для досягнення злагоди, миру в поліконфесійному соціумі, зокрема для врівноваження міжконфесійних, державно-конфесійних відносин, необхідно затвердження таких життєвих пріоритетів і цінностей, які будуть нівелювати напруженість у суспільстві та сприятимуть формуванню поваги і терпимості до «інакше думаючих» та «інакше віруючих». Безумовно, вузловим принципом і ціннісною основою для гармонійного загального буття і розвитку сучасного соціуму стає свобода совісті, плюралізм і толерантність як у міжкультурних, міжетнічних, так і в міжконфесійних відносинах.

В останній час науковій спільноті представлена значна кількість робіт, спрямованих на вирішення проблеми релігійної толерантності в таких галузях, як філософія, соціологія, психологія, етнографія культурологія. На даному етапі до вивчення та розв'язання цього завдання долучилися історики права. Зокрема, нещодавно видана монографія Цветкової Юліанни Володимирівни, присвячена складній, дискусійній та дуже актуальній темі релігійних прав і свобод у західній традиції права. Незважаючи на наявність багатьох вітчизняних та закордонних досліджень еволюції цього правового феномену, його комплексна правова природа, міжгалузевий характер та тісний зв'язок із державними, суспільними та культурними процесами залишає ще безліч спірних наукових питань та проблем як у теоретичному обґрунтуванні, так і у практичному правозастосуванні.

Структурування й аналіз значного історичного матеріалу у викладені Цветкової Ю. В. засновано

на концепції еволюційного розвитку правової традиції релігійної толерантності у складних за адміністративно-територіальним устроєм державах Європи. Даний підхід дозволив показати тісний зв'язок між розвитком цього правового феномену та правовим менталітетом й етнорелігійною самоідентифікацією; генезу демократичних інститутів у державах західної традиції права; вплив правової традиції релігійної толерантності на доцентрові та відцентрові тенденції в державному будівництві. Авторка монографії аналізує тотожні процеси формування релігійних прав меншин у чотирьох основних федеративних державах доби Античності, Середньовіччя та Раннього буржуазного періоду, а саме: Давньоримській державі, Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій та Священній Римській імперії німецької нації, таким чином застосовуючи як синхронний, так і діахронний методи порівняння. Застосування цих методів дає можливість прослідкувати процес просторового й часового розповсюдження традиції релігійної толерантності в державах Європи. Таким чином, в основу викладення історичної динаміки правової традиції релігійної толерантності покладена історія філософії, яку можна охарактеризувати як синтез цивілізаційного підходу та традиційного для історико-правової науки поділу історії на давню та середньовічну.

Авторський синтез двох інтерпретацій історичного процесу став вельми результативним. Науковим досягненням авторки стало встановлення подібності природи, причин та підстав формування правової традиції релігійної толерантності в усіх зазначених державах, при тому, що ні вони самі, ні їхні суспільства, ані їхні правові системи не є чистими прямими спадкоємницями один одної, а

¹ Цветкова Ю.В. Правова традиція релігійної толерантності в державах Європи з федеративним устроєм (V ст. до н.е. – XVII ст.): монографія. Київ: Талком, 2020. 512 с.

умови розвитку суспільно-правових та державних процесів у стародавній, феодальній та ранньобуржуазній періоди досить сильно відрізняються.

Ю. В. Цветкова, застосовуючи досягнення теорії державності, запропонувала використовувати категорію «федеративного адміністративно-територіального устрою» під час характеристики форми домодерних держав, адже ідея формування концепту «федералізму» тільки в модерному розвитку історії права та держави є дуже популярною як у вітчизняній, так і в закордонній науці.

Достатньо оригінальною для історико-правових досліджень є запропонована та реалізована науковцем ідея своєрідного протиставлення формально-юридичною законодавчої нормативної бази для регулювання релігійних відносин у кожній із розглянутих держав та подальшого практичного застосування цих норм у реальних публічно-правових та приватно-правових відносинах населення. Привертає увагу використання для аргументації своїх висновків про наявність релігійної толерантності в розглянутих державах пам'яток матеріальної культури: монет, фольклорних знахідок, храмів і т. ін. Теза авторки монографії про використання цих неюридичних

джерел для характеристики правових феноменів є актуальним міждисциплінарним науковим методом, про який так багато дискутують у сучасному науковому просторі.

Про ґрунтовність та фундаментальність наукового дослідження Ю. В. Цветкової свідчить значна кількість використаних джерел, питома вага з яких є іноземними іншомовними (англійські, польські та, навіть, на латині). Методологічною правильністю та історико-правовою достовірністю, на нашу думку, є використання першоджерел: текстів оригінальних нормативно-правових актів, договорів, наративних джерел тощо.

Поставлені авторкою задачі дослідження та зроблені висновки є актуальними та становлять наукову новизну, відповідають критеріям оригінальності, достовірності та науковості.

Зміст монографії та її висновки дають можливість характеризувати її як цілісне, завершене наукове дослідження, що містить наукову новизну, обговорює дискусійні та актуальні питання вітчизняної та закордонної юриспруденції та може бути використано в подальших наукових розвідках, формуванні теоретичних державно-правових концептів та практичних правових рішень.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

О. І. Чокля, А. О. Фальковський

Специфіка державно-правового регулювання
фізичної культури і спорту в Україні 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

В. С. Єгорова

Зміни у виборчому праві 10

О. А. Колодій

Правосуб'єктність українського народу 14

А. Ю. Олійник

Реалізація конституційної свободи особи
на виробничу підприємницьку діяльність 19

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Л. Ю. Бельо

Сучасний стан та перспективи розвитку правового регулювання
використання допоміжних репродуктивних технологій 23

А. Й. Бучинська

Банкрутство фізичних осіб за законодавством України та Польщі 28

П. Д. Гуйван

Правові передумови обмеження права на висловлювання власних думок 33

А. Л. Калінюк

Право вітчима, мачухи на виховання пасинка, падчерки
за сімейним законодавством України 37

Н. М. Квіт

Правове регулювання відносин у біомедичній сфері в контексті євроінтеграції 42

О. Ю. Піддубний

До питання про розмежування цивільних і господарських договорів
і його вплив на інші види договорів 48

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

К. В. Гнатенко

Принципи соціального забезпечення – основа галузі права соціального забезпечення 52

Ю. І. Марченко

Гідна оплата праці – необхідний атрибут соціальної держави 56

М. В. Сокол

Сім'я як суб'єкт соціально-забезпечувальних правовідносин
у сфері державних соціальних допомог 60

М. Ю. Сохань

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування
як форма соціального захисту осіб із сімейними обов'язками 65

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Т. С. Данелія	
Принципи сталого розвитку Світового океану	69
Т. В. Єрмолаєва	
Проблеми розгляду судами екологічних спорів	73

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

В. В. Безега	
Розвиток адміністративного законодавства в частині вдосконалення діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони.....	77
Г. О. Бухарін	
Дослідження підходів нормативно-правового регулювання галузі фінтех на прикладі регулювання діяльності установ – емітентів електронних грошей	83
Д. О. Іщук	
Особливості адміністративно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури	88
Л. П. Іщук	
Особливості розгляду публічно-правових спорів у фіскальній сфері в адміністративному судочинстві.....	92
Т. А. Кравченко	
Природно-правова модель легітимності державної влади	97
А. М. Соцька	
Особливості державної політики щодо захисту осіб з інвалідністю від інфекційних хвороб.....	103
А. В. Тарасюк	
Системний підхід у дослідженні правових основ кібербезпеки	108
С. С. Теленик	
Поняття та зміст державної системи захисту критичної інфраструктури	112
В. І. Теремецький, О. С. Ховпун	
Сучасні понятійні інтерпретації терміна «фармація» як адміністративно-правової категорії.....	121
В. О. Тімашов, В. М. Мацейчук	
Адміністративно-правова протидія булінгу та дослідження неврегульованих законодавством форм насилля.....	125
С. А. Федчишин	
Оцінювання результатів службової діяльності посадових осіб дипломатичної служби України: пропозиції щодо вдосконалення	131
Ю. Ю. Швець	
Місце права особи на охорону здоров'я в системі прав людини	138
А. С. Ярошенко, В. В. Лактіонова, А. С. Буряк	
Ефективність антикорупційної політики: позитивний досвід зарубіжних країн	143

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Н. О. Антонюк	
Категоризація злочинів як основа диференціації кримінальної відповідальності.....	147

А. В. Воронцов Запобігання вчиненню окремих злочинів проти правосуддя службовими особами органів досудового розслідування Національної поліції України	153
А. В. Нетудихатка Особливості прокурорського нагляду за дотриманням законності та дисципліни в діяльності Національної поліції України	158
О. О. Пучков, С. В. Гордієнко Особливості методики розслідування злочинів, що вчиняються у кредитно-банківській сфері	163
О. І. Ситайло Суб'єкти правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні.....	173

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

М. С. Городецька До питання помилкового визначення предмету відання на досудовому розслідуванні	177
В. В. Коваленко Типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину як елементи криміналістичної характеристики торгівлі людьми	182
О. В. Пчеліна Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики	187

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В. Б. Дубовик Інституційна структура Організації з безпеки і співробітництва в Європі.....	191
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

В. М. Пальченкова Рецензія на монографію Ю. В. Цветкової «Правова традиція релігійної толерантності в державах Європи з федеративним устроєм (V ст. до н.е. – XVII ст.)»	195
---	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Choklia O. I., Falkovsky A. O.</i>	3
Specifics of state and legal regulation of physical culture and sports in Ukraine.....	

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Yehorova V. S.</i>	10
Changes in the electoral law	
<i>Kolodiy A. A.</i>	14
Legal personality of the Ukrainian people.....	
<i>Oliynyk A. Yu.</i>	19
Realization of the constitutional freedom of a person productive entrepreneurial activity	

CIVIL AND COMMERCIAL LAW AND PROCESS

<i>Belo L. Yu.</i>	23
The current state and prospects for the development of legal regulation of the use of assisted reproductive technologies	
<i>Buchynska A. Y.</i>	28
Bankruptcy of natural person by the legislation of Ukraine and Poland	
<i>Guyvan P. D.</i>	33
Legal preconditions for restricting the right to express one's opinions	
<i>Kaliniuk A. L.</i>	37
The right of the stepfather, stepmother to upbringing a stepson, stepdaughter with current family law of Ukraine.....	
<i>Kvit N. M.</i>	42
Legal regulation of relations in the biomedical sphere in the context of European integration.....	
<i>Piddubnui O. Y.</i>	48
The question of the distinction between civil and commercial contracts and its impact on other types of contracts	

LABOR LAW, SOCIAL SECURITY LAW

<i>Gnatenko K. V.</i>	52
Principles of social security – the basis of the field of social security law	
<i>Marchenko Y. I.</i>	56
Decent wages – a necessary attribute of the welfare state.....	
<i>Sokol M. V.</i>	60
The family as a subject of social security legal relations in the field of state social benefits	
<i>Sokhan M. Yu.</i>	65
Compulsory state social insurance as a form of social protection for persons with family responsibilities.....	

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

Daneliia T. S.	
Principles of sustainable development of the World Ocean	69
Yermolaieva T. V.	
Problems of court consideration of environmental disputes.....	73

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bezeha V. V.	
Development of administrative legislation in terms of improving the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector.....	77
Bukharin H. O.	
Research of approaches of legal regulation of the fintech industry on the example of regulation of the business of electronic money institutions	83
Ishchuk D. O.	
Features of the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office	88
Ishchuk L. P.	
The peculiarities of consideration of disputes in the fiscal field in administrative proceedings.....	92
Kravchenko T. A.	
Natural-legal model of legitimacy of state power.....	87
Sotska A. M.	
Peculiarities of state policy regarding protection of persons with disabilities from infectious diseases	103
Tarasyuk A. V.	
A systematic approach in the study of the legal framework of cybersecurity	108
Telenyk S. S.	
The concept and content of the state system of the critical infrastructure protection	112
Teremetskyi V. I., Khovpun O. S.	
Modern conceptual interpretations of the term of "Pharmacia" as administrative and legal category.....	121
Timashov V. O., Matseichuk V. M.	
Administrative and legal opposition to bullying, as well as research into types of violence that are not foreseen by law	125
Fedchyshyn S. A.	
Evaluation of results of performance of officials of diplomatic service of Ukraine: suggestions for improvement	131
Shvets Yu. Yu.	
The problem of correlation of the right to health care with other constitutional rights	138
Yaroshenko A. S., Laktionova V. V., Buryak A. S.	
Effectiveness of anti-corruption policy: positive experience of foreign countries	143

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Antoniuk N. O.	
Categorization of crimes as the basis for differentiation of criminal responsibility	147

Vorontsov A. V.	
Prevention of commitments of certain crimes against justice by officials of pre-trial investigation authorities of National Police of Ukraine.....	153
Netudykhatka A. V.	
Peculiarities of prosecutorial supervision over observance of legality and discipline in the activity of the National Police of Ukraine.....	158
Puchkov O. O., Gordienko S. V.	
Methodology features of investigation of crimes, committed in the credit and banking sector	163
Sytailo O. I.	
Subjects of legal relations regarding the application of bail in criminal proceedings.....	173

CRIMINAL PROCESS, CRIMINALISTICS

Horodetska M. S.	
To the issue of erroneous determination of the subject of jurisdiction in the pre-trial investigation.....	177
Kovalenko V. V.	
Typical methods, traces and circumstances as elements of criminal characteristics of human trafficking.....	182
Pchelina O. V.	
Circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses and their place in the structure of a separate forensic methodology.....	187

INTERNATIONAL LAW

Dubovyk V. B.	
Institutional structure of the Organization for Security and Co-operation in Europe.....	191

REVIEWS

Palchenkova V. M.	
Monograph's review of Yu. V. Tsvietkova "Legal tradition of religious tolerance in the European federal states (V century BC – XVII century)"	195

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 2(31)

Виходить чотири рази на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 09.07.2020 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 23,27, ум.-друк. арк. 23,71.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0820/213.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua